

ISSN 1452-2179

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

9

Prizren
Eylül 2008

ISSN 1452-2179

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

BAL-TAM TÜRKLÜK BİLGİSİ

9

Prizren
Eylül 2008

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ

Altı Aylık Dergi

Prizren, Yıl IV. Sayı 9. Mart 2008

Yayınlayan:

BAL-TAM, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi adına:
Prof. Dr. Tacida ZUBÇEVIÇ-HAFİZ

Sorumlu Yazar

Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ

Danışma Kurulu:

- Prof. Dr. Anvar MOKAEV – Kırgızistan,
Prof. Dr. Cenana BUTUROVIÇ – Bosna Hersek,
Prof. Dr. Cengiz HAKOV- Bulgaristan,
Prof. Dr. Dimitriy VASİLYEV-Rusya Federasyonu,
Prof. Dr. Emin Plana-Kosova,
Prof. Dr. Enver MAHMUT- Romanya,
Prof. Dr. Eva GUSTAVSSON – İsveç,
Prof. Dr. Fehim NAMETAK – Bosna Hersek,
Prof. Dr. Ferit DUKA – Arnavutluk,
Prof. Dr. Gazmend ŞPUZA – Arnavutluk,
Prof. Dr. Gyorg HAZAI – Macaristan,
Prof. Dr. Hamdi HASAN – Makedonya,
Harid FEDAI – Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti,
(Dr.) İrfan Ünver NASRATİNOĞLU – Türkiye,
Prof. Dr. JEAN – Louis BACQUE GRAMMONT – Fransa,
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU – Azerbaycan,
Prof. Dr. Lars YOHANSON – Almanya,
Prof. Dr. Michael KİEL – Hollanda,
Prof. Dr. Miryana TEODOSİYEVIÇ – Sırbistan,
Prof. Dr. Mirzattin ZAKİYEVIÇ – Tataristan,
Prof. Dr. Ekrem ÇAVUŞEVIÇ – Hırvatistan,
Prof. Dr. Mustafa Ali MEHMET – Romanya,
Prof. Dr. Nasimhan RAHMANOV – Özbekistan,
Rahmi ALİ – Yunanistan,
Prof. Dr. Razik RAFİEV – Özbekistan,
Prof. Dr. Reşat GENÇ – Türkiye,
Prof. Dr. Rukiye HACI – Çin,
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV – Kazakistan,
Prof. Dr. Tadeus MAYDA – Polonya,
Doç. Dr. Timur KOZİREV – Rusya Federasyonu, Sibirya Bölgesi,

BAL-TAM Türk Lük Bilgisi, yılda iki defa olmak üzere Mart ve Eylül aylarında yayınlanır.

Türk Lük Bilgisi ve yazarın adı kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dizgi-Mizampaj: Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti.

Konur Sok. 66/9 Bakanlıklar-Ankara, Tel: 0.312.425 93 53 Fax: 0.312.419 44 43

Baskı: BRC Basım Matbacılık Ltd. Şti.

Büyük Sanayi 1. Cad. Elif Sk. No: 7/243 Akköprü/Ankara, Tel: 0312.384 44 54

Düzeltilen: Mr. Ferhat AŞIKFERKİ – Mr. Taner GÜÇLÜTÜRK

Yazışma Adresi: BAL-TAM

BAL-TAM Reşit Galip Cad. 21/3

Emin Paşa – 17 G.O.P. – Ankara/ TÜRKİYE

Prizren / KOSOVA Tel-Faks: +90 447 07 03

Tel-Faks: +381 29 631 108 E-mail: baltam@baltam.net

trhafiz@yahoo.com -www.baltam.net

BAL-TAM TÜRK LÜK BİLGİSİ ULUSLARARASI HAKEMLİ BİR DERGİDİR.

İÇİNDEKİLER

TARİH

- Türk Dünyası'nda Kimlik ve Kavramlaştırma Sorunları**7
İkbal VURUCU
- Avrupa Merkezçiliği: Türkiye, Güney Kafkasya ve Azerbaycan**20
Nergiz NAĞİYEVA
- Bursa ve Bilecik Yöresinde Oğuz Boyları**26
Tuncer GÜLENSOY
- 125. Yıl Dönümünde Prizren Arnavut Birliği ve Türk Ulusal Hareketi Arasındaki Paralellikler**34
Bilgin ÇELİK
- XIX. YY'da Kazak Toptaklarında Türk Halklarını Ruslaştırma Siyaseti ve Rus Okulları**40
Kalibek İBRAYIMCANOV TURDİĞAZIULI
- Türk Birliği İçin Stratejik İşbirliği**44
Taner GÜÇLÜTÜRK
- XV-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Hakimiyetinde Prizren (1455-1912)**55
Tuba TOPRAK

DİL

- Atatürk ve Türk Dil Kurumu**78
Nail TAN
- Karahanlı Eserlerindeki Yazım Farklılıkları Hakkında**82
Emek ÜŞENMEZ
- Bulgaristan Gagavuzları (Dil ve Kültür Araştırmalarının Durumu)**89
Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY
- Dilini ve Öz Yurdunu Kaybetmiş Bir Halk: Ubıhlar**102
Ömer ÜNAL

Yahya Kemal ve İstanbul Türkçesi	107
<i>Bilge ERCİLASUN</i>	
Kesintisiz – Sürekli Eğitim Sisteminde Ahmet Yesevi	
Mirası ve Öğretileri	125
<i>Sansızbay Kurbanhoca NIZANULI</i>	
Kazak Topraklarındaki Misyoner Okulların Faaliyetleri	
(XIX. Yüzyıl)	129
<i>Risova Canat NURDİLLAKIZI</i>	

EDEBİYAT

Mevlana Celalettin'in Eğitim Tarihindeki Yeri ve	
Eğitimsel Özellikleri	133
<i>Hüseyin FAZLİ ERGÜL</i>	
Mahtumkulu Divanındaki Gazeller	142
<i>Hüseyin AYAN</i>	
Özbek Edebiyatının İki Önemli Yazarı	165
<i>İristay Kuçkartay - Aynur Öz</i>	
Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Milli Kimliğin Yeniden İnşasında	
Milli Kültür Unsurları	169
<i>Salim ÇONOĞLU</i>	
Şemseddin Sami	184
<i>Zeynep YAZARKAN</i>	
Faruk Nafiz Çamlıbel'in Şiirlerinde Kadın ve Marazî Aşk	192
<i>Hayrettin İVGİN</i>	
Rumeli Türküleri	201
<i>Gülçin YAHYA KAÇAR</i>	
Cumhuriyet Dönemi Âşık Sanatının Genel Görünümü	217
<i>Nail TAN</i>	
Gagauz Manilerinde Aşk Konularının Alt Başlıkları	226
<i>Tudora (Fedora) ARNAUT</i>	

HALK BİLİMİ

- Azakönü Urum Türklerinde Ev (Mimari) Yapı** 234
Erdoğan ALTINKAYNAK
- Dânişmend-Nâme'de Yemekler-İçecekler** 242
Hayrettin İVGİN
- Dr. Muslihiddin Safvet'in Kaleminden Ankara Balı ve Arısı** 250
Kâmil TOYGAR – Süleyman KAZMAZ

YAYINLAR – OLAYLAR

- Cengiz Aytmatov'un Ebedi Gelini**..... 261
Celil GARİBOĞLU NAGİYEV
- Daver Krasniç (2007) "Çevren" Dergisi'nin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Edebi Etkinlikleri (1973-1991)** 266
S. Dilek YALÇIN-ÇELİK
- Halk Şiirinde Türkü Türü De Bilimsel Boyutuna Kavuştu** 270
Nail TAN
- Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu'nun Bilimsel Etkinlikleri**..... 272
Deniz ÜNVER
- Güçlü Türk'e Fransa'dan Şiir Ödülü** 278
Ümran AŞIKFERKİ
- Bir Sempozyumun Ardından Hırvatistan ve Avusturya** 283
Mahmut İSLAMOĞLU
- 4. Uluslararası Güneydoğu Avrupa Türkoloji Sempozyumu ve Bazı Gözlemler** 287
Yaşar KALAFAT
- IV. Uluslararası Güney Doğu Avrupa Türkolojisi Sempozyumu "Hafız Ailesinin Başarı Öyküsü"** 300
Şefaettin SEVERCAN
- Genç Türkologların Yüksek Lisans Savunma Gururu** 309
Ferhat AŞIKFERKİ

Çanakkale İçinde Yatan Kosovalılar Anıldı	314
<i>Taner GÜÇLÜTÜRK</i>	
Bal-Tam'ın Dördüncü Fethi Sempozyum Hırvatistan'ın Başkenti Zagreb'te Gerçekleşti	319
Hayrettin İvgin'e Azerbaycan'da Uluslararası Altın Madalya Ödülü ..	324
Kosova Türk Taburu ve Baltam'dan Yeni Bir Yayın Daha	326
<i>Ferhat AŞIKFERKİ</i>	

TARİH

TÜRK DÜNYASI'NDA KİMLİK VE KAVRAMLAŞTIRMA SORUNLARI

İkbal VURUCU*

Türk dünyasına hizmet için ilk giden hiçbir maddi karşılığı beklemeyen sadece Türklük aşkıyla Türk dünyasında hizmet eden yalınsak Kenan Yavan Hoca'ma ithaf edilmiştir.

ÖZET

Türk dünyasında kimlik sosyolojisi ekseninde ele alınması gereken önemli sorunların başında kavram tartışmaları gelmektedir. Bu makalemizde Türkistan halklarının kendilerini tanımlama biçimleri ve "Türk milleti" mi yoksa "Türk milletleri" mi olarak adlandırılacağı sorunu Türk Birliği perspektifinden tartışılacaktır. Bağımsızlık kazanarak modern bir ulus devlet olarak yapılanan Türk Cumhuriyetlerinde de değişik dinamiklerin etkisiyle kimlik sorunu önemli bir yer tutmaktadır. Modern devlet ile bu sorun "millet" formu ile bir çözüme kavuşmuş görünüyorsa da bireylerin kendilerini mensubu kabul ettikleri toplumsal-kültürel çevrenin tanımlanmasında önemli bir karmaşa söz konusudur. Bizim burada ele alacağımız konunun çözümlenebilmesi için mevcut kavramsal tanımlamaların vuzuha kavuşturulması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Türk dünyası, kimlik, Türk Birliği

* Selçuk Üniv. Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Konya

ABSTRACT

The main questions of the Turkish World's sociological identity is depends on the discussions of its concepts. In this article you will get to find the identification terms within the Turkish Union perspective. In addition , you will find the forms of the Turkistan people identifications, and also will see the roots of the identification problems within the Turkish world. Hence, this article shows that which definition must be used by the Turkish world ; "Turkish nation" or " Turkish nations".

As it is known that the all Turkish Republics have gained its independence with the status of modern nation state. But today, for the reason of the different effects of the some dynamics they have been gained identity question. In reality, some people can evaluate this problem which has been solved under the concept of nation. In fact its not reflects the realities. Because there is still big confusion on the terms of the Turkish identifications..As the result, with the effects of the social and cultural environment, Turks starts to identify themselves as a different identification. For the solution of this confusion, this study can show the present concepts on identification issues of the Turkish world and try to offer proposals on this subjects. It should be mentioned that it is the main reason for me to prepare this article...

Key words: Turkish World, identification, Turkish Union

Giriş

Kimlik araştırmaları günümüzde başta sosyoloji ve sosyal psikoloji olmak üzere çeşitli kültür bilimleri arasında revaçta olan bir konudur. Jeo-politik araştırmalarda da özel olarak bu konuya ilgi gösterilmesi araştırma nesnelерinin çözümlemede ve sorunların teşhis edilip sağlam çözümlerin konulmasında birincil önemdedir. Çünkü son kertede bu alan, insan unsuru üzerine kurgulanmıştır ve bu beşeri güç coğrafyayla kesişme noktasında hem o toplumu ve bölgeyi ve hem de bütün çevresini biçimlendirici güce sahiptir. Bu sebeple insanın anlam ve eylem ürettiği bütün etkileşim ve ilişkinin çok farklı boyutlarının bilinmesi ve anlaşılması gerekmektedir. Bu ekseninde etkin ve etkili politika üretebilmek için araştırma nesnesi olarak o toplumun çok boyutlu olarak tanınması yani bilinmesi, egemen olunması gerekir. Bütün bunlara binaen özne kaynaklı bütün ontolojik, epistemolojik ve aksiyon olarak etkinlik alanlarının bilinmesi sırrının çözülmesi gereklidir.

Türk dünyasının kimlik sosyolojisi ekseninde ele alınması gereken önemli bir meselesi de somut gözlemlenebilir verilerdeki kavramlaştırma tartışmalarıdır. Bu makalemizde Türkistan halklarının kendilerini tanımlama biçimleri ve “Türk milleti” mi yoksa “Türk milletleri” mi olarak adlandırılacağı sorunu Türk birliği perspektifinden tartışılacaktır. Bağımsızlık kazanarak modern bir devlet kuran Batı Türkistan Türklerinin karşılaştığı sorunların başında, devletin hukuki, siyasal ve toplumsal meşruiyet zemininin “millet” olunması ile birlikte, bireyin sosyolojik mensubiyetinin tanımlanması gelmektedir. Modern devlet ile bu sorun “millet” olarak bir çözüme kavuşmuş görünüyorsa da milletin alacağı siyasal form biçimi tanım alanının sınırları asıl sorunun temel kaynağı olarak tecessüm etmektedir. Bizim burada ele alacağımız konunun çözümlenebilmesi için mevcut kavramsal tanımlamaların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Bu yazımızda Türk dünyasıyla ilgili bir kavram tartışması yapılacaktır. Türk birliği perspektifinin kazandırılması için kendini bu alanda meşru kılacak kavramsal ve kuramsal düzeneklere gereksinim vardır. Zihinsel düzeyde soyut kavramsal bütünsellikler inşa edilirken gözlemlenebilir zeminle arasındaki mütekalibiyet ilişkisinin sıkı bir biçimde kurulması gerekmektedir. Türk dünyasının hangi koşullar altında, hangi perspektifle ele alınması gerektiğine ilişkin sosyolojik tasavvur maalesef oluşmamıştır ve şimdilik oluşmaktan da uzak görünmektedir. BAL-TAM Türklük Bilimi Dergisi'nde, çoğunlukla böyle bir tasavvurun ve tahayyülün oluşmasına bir katkı olması için kavramsal tartışmalara özellikle yer ayrılmalıdır ve de biz bu amaç doğrultusunda bu çalışmamızı hazırladık.

Bilim ve İktidar

Türk dünyasında kimlik sorunlarının çözümlenmesinde zihinsel tutumun pozisyonu bu alanı kendi gerçekliği çerçevesinde anlama çabalarıyla başlar. Bu durum tespiti mevcut alanla ilgili bir terakki ve tekâmül meydana getirecektir. Bu tavrın oluşturucuları da şüphesiz bilim adamı/aydın/entelektüellerdir. Türkiye'de kültür bilimleri sahasında azımsanmayacak çoğunlukta sosyal bilimci ile bunların hizmet verdiği enstitü ve bölümler mevcuttur. Üniversitelerin büyük çoğunluğunda ve sivil toplum örgütlerinde azımsanamayacak oranda bilim adamı akademik yaşamın içinde yer almaktadırlar.

Fakat bilgi üretim merkezlerinde yani üniversite ve enstitülerde yer alıp da bu sahaya bir katkı sağlanamaması veya katkının olması gerekenden çok az bir

yekûn tutması ÷lkemiz aydın sosyolojisi açısından incelenmesi gereken bir durumdur. Özellikle tarih ve sosyoloji disiplinleri içerisinde Türk dünyası yönündeki verimsizlik, uranın (slogan) eylemin önüne geçtiğinin açık bir göstergesidir. Bu sebeple, Türk dünyasıyla ilgili kavramları, kavrayışları, olguları ve konuları sağlıklı bir şekilde tartışacak ortamların oluşturulması gerekmektedir. Türk lehçelerinden ve Rusça'dan, tarih ve kısmen dil/edebiyat ürünleri aktarılmışsa da güncel kimlik tartışmaları maalesef yok denecek kadar az ve yetersizdir. Akademide bulunmanın verdiği mütekebbir karakter, bilim adamı ve aydınlarımızda, varoluşunu verdiği eserlerde değil ama maalesef devlet kölesi konumunda bulunularak tecessüm ettirilmiştir. Batıda milliyetçilik ile ilgili güçlü literatürün Türkçeye ve ilim âlemine kazandırılmasında Batılı araştırmacıların etkinliği ne ilginçtir ki Türk dünyası araştırmalarında da kendini göstermektedir.

Bilgi ve özellikle bilimsel bilgi uzayda bir boşlukta teşekkül etmez. Tarihsel ve kültürel bir zeminde toplumsal olgu ve olaylara bağlı olarak inşa edilir. Bu sebeple bilim ve ortaya çıktığı toplumsal, sosyokültürel yapı arasında ve örgütleniş biçiminde diyalektik bir ilişki/etkileşim vardır. Bilimin niteliği ve etkinliği mevcut düzeyince toplumun biçimlenişinde etkili bir olgudur. Modern toplumun kazandığı ve sürdürülebilir yapısı üzerinde bilimsel bilginin oluşturucu/dönüştürücü yapısı bugün itibariyle önemli bir etkidir.

Bilimsel bilginin üretiliş koşulları ve hangi öznenin bilişsel dünyasına bağlı olarak şekillendiği araştırma nesnesi haline getirilen olgunun kavrayış ve tasavvurunda etkin bir konumda bulunmaktadır. Bu sebeple Türk dünyasının nesneleştirildiği bir bilimsel aktivitede öznenin kültürü, tutumu, değerleri, psikolojisi, beklentileri yani öznelliği araştırmanın istikametini belirleyeceği için son kertede bilimsel ürünün hitap edeceği sosyokültürel çevreyle uyum(suzluk) tezahür edebilir. Bu noktada bilimsel üretim koşullarının öznenin öznelliğine bağlı olarak şekillenebileceği gerçeğinden hareketle araştırmanın yönü bilimin kurgusuna bağlı olarak renklendirilebilir. Böylece Türk birliği perspektifi tutarlı ve sağlam bir zeminde vücut bulabilecektir. Türk dünyası eksenli kimlik tartışmalarının bu topluluklara mensup kişiler tarafından ortaya konulup, tartışılıp, değerlendirilmesi ve bir/çok sonuca ulaşılması verimli bir bilimsel üretim için öncelikli şarttır.

"Bir hâkimiyet nesnesine dönüştür÷lmek istenen herhangi bir şey, önce bir bilgi nesnesine dönüştür÷lmalıdır; çünkü, ilkin, bilinmeyen meçhûldür ve meçhûl olana da hükmedilemez ve ikinci olarak, insanın "bilgi"den başka bir güç

kaynağı yoktur.”¹__hükmü gereğince Türk dünyası, mevcut bütün bilim disiplinlerinin araştırma nesnesine dönüştürülmelidir. Böylece gelecek konusunda tahakküm araçlarının kullanılmasında muktedir taraf “biz” yani Türkoloji’nin araştırma nesnesi olan “Türkler” olmalıdır. Aksi halde “öteki”lerin egemenliğinde inşa edilecek bir söylem egemenlik konusundaki inisiyatifin de ötekilerin eline geçmesi demektir. Hocaoğlu, Modernite’nin bilimi “saf bilim” olmaktan çıkararak bir “vâsita bilim”e ve oradan da bir tahakküm vâsıtasına dönüştürmesinin yıkım getiren bir neticesini de insan dünyası üzerinde olduğunu bunun da Küresel Batılılaşma / Batılılaştırılma ve Kolonyalizm olarak tezâhür ettiğini vurgular.² Bugün bilimsel etkinlikte egemen olan felsefi alt yapı bu önermeye dayanmakta, bilim iktidar için bir tahakküm aracına dönüşmüş bulunmaktadır. Araştırma nesnesi haline getirilecek olan Türk dünyasının da bu ekseninde değerlendirilmeye tabii tutulması mecburiyeti vardır. Bilimin temelinde nesnesinin tözsel ve araz niteliğinin değiştirilebilir, dönüştürülebilir ve nihayetinde de hükmedebilme süreçleri vardır. Bu sebeple Türk dünyasında bazı toplumsal, kültürel, tarihsel olguların ve kavramlarının “birlik” istikametinde değiştirilmesi, dönüştürülmesi gerçekleştirilebilir.

Türk aydını soyut, gerçeklikten kopuk bir düşünce biçimine değil; somut, gözlemlenebilen olgulara bağlı düşünce tarzına rağbet etmelidir. Böylece Türk dünyasındaki yaşam biçimi, egemen dünya görüşü, değer anlayışları, özne ve gurupların birbirleriyle olan ilişki biçimleri konusundaki tahayyül ve tasavvurlar araştırılacak konuların daha sağlam bir zeminde kavranabilmesini sağlayacaktır.

Kimliğin Kavramlaştırılması Sorunu

Kimlik bir tanımlamadır; sınırlamadır; içeriklemedir; değer atfetmedir. Kimlik öznenin birlikte yaşadığı gurup ve toplumla olan ilişki ve etkileşiminin sonucunda tebarüz eder. Bir başka deyişle, öznenin toplumsal ve kültürel alandaki statü ve rolünün konumlanmasıdır. Şu noktanın özellikle bilinmesi gereklidir ki kimlik inşası öncelikli olarak “öteki”nin mevcudiyeti ile kendini var kılar. Bu tanımlamaya bağlı olarak kişi ve guruplar kendi kimliklerini insan-gurup varlığı kategorilerinin biri veya hiyerarşik olarak bir kaçı içinde konumlandırır. Öznenin kimlik inşasının tamamlanması gurup ve toplumla olan ilişkilerde tutarlılık, süreklilik, güven gibi unsurları da beraberinde getirir. Bu psikolojik, toplumsal ve kültürel tamlama hali özdeşleşmedeki istikrarın bir başka

¹ Durmuş Hocaoğlu, “Bilgi’den Kudret’e, Kudret’ten Tahakküm’e”, Türkiye Günlüğü Dergisi, sayı: 88, Bahar 2007, (<http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=4949196>), s. 116

² Durmuş Hocaoğlu, a.g.m., s. 120

ifadesidir. Yani insanın, artık hem kendisini algılayışı hem de öteki tarafından algılanışında bir uyumluluk söz konusu olmaktadır. Toplumun sahip olduğu düşünme biçimi, tarihsel kazanımlar, gelenek, değer ve normlar, inanışlar, ritüeller, simgesel anlamların kabul edilişi uyumun derecesini gösterir. Kimlik olgusu insan tarafından doğuştan getirilen veriler değildir. Belli toplumsal ilişkiler örüntüsünün sonucunda bu dünya da oluşur. Aile, okul, sokak, her tür gurup ilişkileri bu örüntüyü meydana getirir. İnsanın fizyolojik değişimine bağlı olarak, kendisi ve toplumsal ilişkilerdeki konumu hakkındaki kanaati sürekli değişiklik gösterir. Yani bireysel kimliği, değişime bağlı olarak bir değişiklik ve dönüşüm sergilerken kolektif kimlikten farklılığını da ortaya koymuş olur. Kolektif kimlik öznenin özenle koruduğu, zamanla içselleştirmiş olduğu aidiyetlik alanıdır. Bu alan da tarihsellikte belirlenir. Tarihsellik veçhesi kolektif kimliğin tözsel yapısıdır. Dil, din, destanlar, mit, tarihsel kurgular ve bunların belirleyiciliği kolektif kimliğin niteliğini de gösterir. Boy, ulus, etnik gurup, imparatorluk gibi. Öznenin verili ve toplumsallaşma ile kazandığı kimliklerde olan bu insan gurup varlıkları kimliğin etkin ve edilgen veçheleri olarak da tebarüz eder. Etken ve edilgenlik alanları sahip olunan siyasi yapının biçimine göre bir belirginlik kazanır. Yani ulus devlet olan bir iktidar biçiminde ulusal kimlik etkin; diğer kimlikler varlığını korumakla birlikte edilgendir.

Bu çerçevede Türk Dünyası'nın sosyokültürel varlığının tarihsel zeminde başta sosyoloji olmak üzere antropoloji, sosyal psikoloji, siyaset bilimi, uluslar arası ilişkiler, felsefe gibi disiplinler bağlamında çözümlemesinin yapılması gereklidir. Bunun için de öncelikli olarak sözü edilen beşeri alanla ilgili kimlik sorunlarının çok yönlü olarak irdelenmesi zorunludur. Karşılıklı olarak toplumlarımızın birbirlerini nasıl algıladıklarını bilmemiz gereklidir. Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen, Hakas, Altaylı kimdir? Biz bu toplulukları etnokültürel noktada nasıl tasavvur ediyoruz? Onlar bizi nasıl algılıyor? Kendilerine biz Türkiyelilerin yaygın kanaatindeki gibi Türk olarak adlandırıyorlar mı? Esas önemlisi de kendilerini Türk kabul ederler mi?

"Türk toplulukları", "Türk Dünyası" gibi ifadeler bizim, var olan bir topluluğa etnokültürel temelde atfettiğimiz bir etiketlemedir. Yani dışardan bir kimlik atfedilmesi vardır. Türk kültür dairesine mensup hiçbir topluluk kendini "Türk" olarak adlandırmamaktadır.³ Tarihsel noktada sözü edilen topluluklar

³ Milli mücadeleyle birlikte, Rusya ile siyasi sınırlarımız çizilirken sınırlarımızın ötesinde kalan Türk grubu olan Ahıska Türkleri bütün SSCB dahilinde Türk olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Kırgızistan'da kendilerinin Gök-Türkler'in soyundan geldiklerini belirten ve pasaportlarında Türk olarak geçen Türk-Ata topluluğu vardır. Türk-Atalılar konusunda yapılmış güzel bir tanıtma çalışması için bkz. M.A.Arslan, "Bilinmeyen Türkatalar", Orkun, sayı: 101, 2006

kendilerinin "Türk soylu" olduklarını bilmekle birlikte bu tanımlama tarihsel referanslıdır. Bütün zaman ve mekânlarda etkin bir kimlik olarak tecessüm etmemiştir. Ortak bir kültürel yaşantı evreni olarak dil, din, gelenek, gibi mensubiyetler yanında toplumsal birimler zaman ve uzama bağlı bir görece adlandırma vardır. Kimi zaman diliminde Saka, Hun, Üysin (Wu sun), Uygur, Oğuz olmakla birlikte bütün bu farklılıkların ortak bir adlandırmaya müteallik olması Türk Kağanlığı(Gök-Türkler) ileldir. Fakat bu birlik projesi de kendi toplumsal kültürel bütünlüğü, her bir bireyi tarafından mündemiç kılınan bir kimlik olarak teşekkül etmeden parçalanmıştır. "Türk" adının siyasi bir yapılanmaya konulmuş olması, diğer devletler tarafından bu birliğin içinde yer alan toplulukların da Türk olarak adlandırılması, yani bir kimlik tanımlaması sürecini de başlatmıştır.

Ortak kültürel yaşantılarına rağmen farklı boy birlikleri halinde örgütlenmiş olan Türklerin öteki tarafından algılanışı ve kimlik tasavvuru "Türk" isminde yansımaları bulmuştur. Bu sebeple bu topluluklar kendilerini, Uygur, Kırgız, Oğuz, Kıpçak olarak adlandırmış olsalar da gözlemlenebilir verilerin kaynaklık ettiği bir olgu olarak komşuları tarafından "Türk" olarak anılmışlardır. Bilimsel çalışmalarda özellikle bağımsızlık dönemine kadar yapılmış çalışmalarda bu bölgeler idari ve coğrafi alanda Türkistan olarak geçmiştir. Şimdi bu kullanım Batı kaynaklı olarak bilinçli bir şekilde terk edilmekte, yerine de "Orta Asya" terimi kullanılmaktadır.

Sosyolojik olarak hiçbir birey ve gurup tek kimlikli bir karakter sergilemez. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Türk topluluklarında, kimliklere aitlik, hiyerarşik bir yapılanma vardır. Genel Türk kültür çevresi içinde sosyolojik olarak bir alt kültür unsuru kabul edilen "Kazak" önce etnikleştirme sonra da ulus statüsünde bir inşa maruz kalmıştır. Bugün itibarıyla bu kimlik kategorisi önemli ölçüde kendini işlevselliğiyle tecessüm ettirmiş ve sosyokültürel sistem bu eksende kendini yeniden üretir hale gelmiştir. Yani Kazak etnokültürel kimliği toplumsal kültürel ilişkilerdeki belirleyiciliğiyle ülkede öne çıkmaktadır. Bunun yanında her Türk Cumhuriyeti'nde farklılık arz etmekle birlikte örneğin Kazakistan'da önemli bir aydın tabaka kendi tarihlerinin Türk köküne atıfta bulunur ve bu çok önemsenir. Her yıl üniversitelerde ve devlet kurumlarında bütün Türklerin ortak tarihi olarak kabul edilen Türk Kağanlığı dönemi özel bir ilgiyle gündeme getirilmekte, araştırma konusu yapılmaktadır. Bu politikaların da sonucu olmak üzere halkın kimlik algılamasında "Türk soyluyuz" diyerek bir tarihsel aitlikten söz edilebilir. Fakat asla biz "Türküz" gibi bir aidiyetlik kategorisi söz konusu değildir. "Biz Kazakız", bugün toplumsal ilişkilerde belirleyici olan işlevsel merkezi kimliktir. Ulusal devlet olmanın gereği olarak da merkezi eğitim sistemi

bu olgu doğrultusunda yapılandırılmıştır. Alp Er Tungalar, Meteler, Bilge Kağanlar ise Kazakların Türk atalarıdır.

Millet olma sürecinde hatırlama ve unutma edimlerinin çok önemli bir işlevi vardır. Kazaklar da bu sürece önemli "hatırlama"larla katkıda bulunmaktadır. Köklere ait kolektif hafızanın canlandırılması ve bireylerin yaşamında yer etmesi bütün Türk toplulukları açısından hedeflenmemiş bir sonuca götürecektir. Çünkü hatırlanacak olan tarih "ortak tarih" unsurlarıdır. Bu yönde Kazakistan devleti, "Kültürel Miras" olarak adlandırılan bir program başlatmıştır. Bu ekseninde Kazak tarihi olarak ortak Türk tarihi kaynakları yani Saka, Hun, Türk kağanlığı ile bağlantılı birinci derece kaynaklar Kazak diline çevrilmektedir. Bunlar içinde başta komşular olmak üzere diğer ülkelerdeki Türk tarihiyle ilgili kaynakların satın alınması bu mümkün olmadığı yerde mikro filmlerinin alınması kararlaştırılmış ve uygulanmaya başlanmıştır.

Kısaca diyebiliriz ki, Türkistan Cumhuriyetlerinde etkin, merkezi kimlik yerel kimlikleridir. Yani Kazak, Özbek, Kırgız vb. Bu süreç onlar açısından normaldir ve desteklenmelidir. Çünkü bu kimlikler merkezi bir konumda bulunmakla birlikte, her ne kadar kimi zaman önemli bir çatışma unsuruna dönüşebilse de, kendi alt bağlılık aidiyetlerini ortaya koymaktadır. Gelecekte hedeflenen Türk birliği gibi projelerin sağlam sosyolojik ve politik alt yapısının oluşması için bu topluluklar önce *Kazak, Kırgız, Özbek uluslaşmasını* gerçekleştirmelidir. Sonra kendi doğal süreçleriyle *Türk Milletleşmesine* giden yolda toplumun yapısal sorunları en alt seviyeye indirilerek istikrar kazandırılmasının yolu açılacaktır.

Çatışan Kavramlar ve Sosyolojik İzdüşümleri: Türk Milleti mi? Türk Milletleri mi?

Türk dünyasında kimlik sorunlarının çözümlenmesinde öznenin zihinsel tutumu ve bu verili alanın kendi gerçekliği çerçevesinde "anlama" çabaları işlevsel bir etki yapar. Bu edim, mevcut araştırma nesnesiyle ilgili sorunların tespiti ve teşhisi ile çözümlenmesinde önemli ölçüde bir terakki ve tekâmül meydana getirecektir.

Milliyetçilik üzerine yazılmış olan literatürde genel olarak "millet" kan-kültür ve hukuk zeminine dayalı olarak iki kategoride açıklanmaktadır. Yani başka bir deyişle vatandaşlık kurumu ekseninde bir teritoryal-hukuki bir tanımayla mı yoksa etnik-kültürel zeminde verilere dayanılarak mı tekevvün edecek? Bununla

birlikte, devletin alacağı kültürel renk nasıl belirlenecektir ve bu renk milli devletin kuramsal ve kurumsal olarak yapılanmasını ne ölçüde belirlemektedir?

Bağımsız Türkistan devletleri modern dünya siyasal sisteminin bir gereği olarak ulusal devletler formunda yapılmışlardır. Hukuki ve siyasal bir durum olarak bu devletlerin her biri uluslararası hukuka göre "devlet"tir. Bu devletin meşruiyet kaynağı olarak da dayandığı egemenlik zeminini de "ulus" olarak tanımlanmaktadır. Yani bu çerçevede bir Kazak ulusundan, Özbek ulusundan, Türkmen ulusundan söz edilebilir. Fakat bu tasnif sosyolojik, tarihsel, antropolojik bir sınıflandırmaya teşmil edilemez. Bu sebeple hukuki alan ile kültürel alan birbirleriyle örtüşmeyen sahalardır. Hukuki, soyut, genel bir kimlik tanımlaması toplumsal, kültürel, tekil, somut bir kimlik tanımlamasının yerini tutmaz. Bu sebeple birbirinden bağımsız, tekil, özgün bir "milletler" varlığından değil, aynı tözden varlık bulan aynı tarihsel tecrübe, toplumsal pratikler, tinsel yaşam, anlamlar evreni ve zihniyet örüntüsüne müteallik "tek millet" olgusundan bahsedebiliriz. Uluslararası sistem gereğince her bir Türkistan devleti farklı bir devlet ve farklı bir millet olarak siyasal yapıda yerini almaktadır.

Türkistan devletleri kendi siyasal söylemlerinde de millet tanımlarını teritoryal/hukuki bir zeminde inşa etmektedirler. Bu tercihin en önemli sebebi de bu Türk ülkelerinin etnik-dini açıdan çoğulcu bir yapıda olmalarından kaynaklanmaktadır. Resmi bir söylem olarak çok kültürlü toplum retoriği kabul edilmiştir. Bununla birlikte resmi söylemdeki teritoryal ve hukuki nitelikteki vurgu pratikte devlet politikalarının devlete adını veren ana kültür ve etnik yapıya uygun bir zeminde tezahür etmektedir.

Türk dünyasında genel olarak çok kültürlülük, çokkültürcülük düzeyinde politik bir alan olarak kendini hissettirmektedir. Bu açıdan Türk dünyasının bütün siyasi sınırları çok kültürlü bir yapı sergilemekle birlikte esas olarak Kazakistan ve Kırgızistan gibi Slavyan nüfusun yoğun olarak yaşadığı ülkeler çokkültürcülüğün uygulama alanı bulduğu yerlerdir. Başta Kazakistan olmak üzere bütün Türkistan ülkelerinde etkin bir konumda bulunan Rus azınlık ve bunlar üzerindeki Rusya'nın "koruyucu" dış politika stratejisi ülke içinde de çok kültürlü bir politika izlenmesini zorunlu kılmaktadır. Azınlıkların etkin konumları Rusya'nın jeo-kültür politikalarının da belirleyici özelliğini oluşturmaktadır.

Literatürde toprak ve kan hukuku ekseninde bir tanımlama alanı bulan "vatandaşlık", "millet", "milliyetçilik", teorik olarak zihinsel bir düzen kaynağı olsa da sosyolojik bir olgu olarak bu ölçütlere mutlak bir uyum söz konusu değildir. Bu kavramlar açısından her toplumsal formasyon için farklı bir süreçler kümesi mevcuttur. Dünya sistemine dâhil bütün ulus devlet oluşumları ortak bir

işlevsel forma sahip olsa da oluşum, muhteva ve yapılanması farklılık arz etmektedir. Bu sebeple tekbiçimli bir ulus devlet değil çokbiçimli bir ulus devlet olgusu bulunduğundan devletlerarası ilişkiler ağında yer aldığı için Türkistan devletleri için de analiz düzeyinde ortak bir devlet yapılanması varmış gibi değerlendirme yapamayız. Fakat bu bağlamda her bir Türk devletini kendi özgünlüğü içinde devlet yapılanmasını değerlendirirken devletin kurulduğu sosyo-kültürel zeminin tarihsel perspektifte birlikteliğinden, ortaklığından, aynılığından yani tözsel bir bütünsellikten bahsedebiliriz.

Ontolojik olarak Türk milliyetçiliği ve Türk kimliği, Türk kültürüne dayanır. Bu sebeple Türk dünyasının kültürel kimlik açısından değerlendirilmesi yapılırken, farklı siyasi hukuki içerikli tanımlamaların varlığını ortak tözün farklı kavrayış biçimleri mesabesinde kavramlaştırılması olarak kabul etmek gerekir. Türk toplulukları farklı bir siyasi ve sosyal örgütlenme gerçekleştirmiş olsalar da müştereken paylaştıkları bir kültürel simgesel kodlara mütealliktirler. Başka bir deyişle ortak bir tarihsel varlık alanına sahip olup bunun ortaya çıkardığı ortak bir dünya görüşü, anlamlar dünyası, zaman perspektifi, gelecek tasavvuru, eşyayı algılama ve kavrama biçimi sağlamaktadır. Büyük küçük bütün Türk toplulukları hakkında yapılmış ve yapılmakta olan araştırmalar "Türkoloji/Türklük bilimi" ortak adı etrafında sınıflandırılmaktadır. Bu da kimliğin önemli bir özelliği olan "öteki" tarafından algılanışındaki ortaklık zeminini göstermektedir. Ontolojik açıdan bütüncül bir Türk kültürü/kimliği mevcuttur. Türk dünyasındaki söz konusu olan farklılıkları da sosyolojik olarak bu tözün zamana ve mekâna bağlı, kendi bünyelerine uygun bir yorumlanması, kavranması olarak görülmelidir.

"Türk milletleri" tartışmasının bir başka versiyonu da "Türk dilleri" kavramında kendini somutlaştırmaktadır. Türkçenin gramer ve telaffuzu açısından biraz farklılaşması lehçe olarak ifade edilmektedir. Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi vs. gibi bir kullanım Türkçenin bu farklılığının "lehçe"; Kazakça, Türkmence olarak ifadesi de "dil" olarak kabul edildiğinin göstergesi sayılmaktadır. Bu farklılıklardan herhangi birinin kabul edilmesi yönünde yapılacak tercih ise ideolojik, fikri bir duruşun tezahürüdür.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu devletler bağımsız birer siyasi birim ise bu devletlerin resmi dilleri statüsünde bağımsızlığın simgesi olarak resmi/hukuki düzeyde ayrı birer dil olduğu kabul edilmelidir. Sorunun ikinci bir boyutu olarak tarihsel bir temelde sosyo-kültürel bir olgu olarak Türkçenin "tek bir dil" mi yoksa "Türkçeler"den mi oluştuğu gerçekliğidir. Kazakçanın, Özbekçenin vb.

bağımsız birer “dil” olduğunu kabul eden, benimseyen ilim adamları her bir Türkçenin artık bir yazı dili, edebi dil olarak kendi gelişim ve kullanım alanını teşkil ettiğini belirtmektedirler. Fakat kanaatimizce bu yeterli bir sebep teşkil etmez. Çünkü Türk dünyasının batısında Osmanlıca, doğusunda Çağatayca çok güçlü ve işlenmiş bir yazı/edebi dildi ve onlar da Türkçenin bir lehçesi sayılmıştır. Yani konuşma dilinin yazı-edebi dil olarak tezahürü bunların bağımsız birer “dil” olmasının ölçütü değildir. Türk dil tarihinde “Tarihi Türk Lehçeleri” ve “Çağdaş Türk Lehçeleri” terkiplerinin kullanılıyor olması isabetli bir tavidir. Bu sebeple, Kazakça, Altayca, Özbekçe, Tatarca vb. genel olarak Türk dilinin bir cüzünü oluşturur.

Kilim, atılan binlerce ilmikten oluşur. İlmik tek tek alındığında anlamsız bir ilmiktir, fakat bu dokunan ilmiklerin bütünü birleştirildiğinde ortaya çıkan anlamsal bir nesnedir yani kilimdir. Ve her kilim farklı renklerden ve simgelerden oluşan bir kimliktir. Örme malzemesi aynı fakat zihinlerde oluşturulan tasavvuru veren tözün kavranışı ve algılanışı başkadır. Bu metaforu toplumsal alana da ikame edebiliriz. Burada töz Türk kültürü/kimliğidir. Söz konusu olan farklılıklar ise bu tözün farklı biçimlerde kavranışı ve yapılanışdır yani kilimlerdir. Her bir kilime kimliğini kazandıran simge ve anlamsal mesaj ise aynıdır. Özverili bir çalışma ise bu farklılıklardan daha büyük, özenle ilmiklenmiş, sağlam, her birini kapsayacak anlamsal bir ortaklığa sahip simgelerle oluşturulacak kilimdir. Yani bütüncül, ayrılmaz birbirlerini mezcetmiş unsurlardan müteşekkil Türk kimliğinin varlığı. Türk birliğinin bilincinde, ilmik atmaktan yorulmayan, bütün zorluklara karşı bu idealden sapmayı düşünmeyecek bir gurup entelektüel ve bilim adamı Türk birliği projesinde öncelikle gerekli olan tek araçtır. Yoksa bir kimlik kazanmak için ilmik ilmik örülmeyi bekleyen, biçimlendirilecek bir malzeme, töz yani toplum, yani yerinden kaldırılamayacak kadar büyük cevher işlenmeyi beklemektedir.

Genel Türk kültürü/kimliğinin alt bölümleri olarak hâlihazırdaki siyasi ve toplumsal birimler üst bir kimlikte yapısal-işlevsel toplama için gereken yapısal eşik değerini tamamlamaktadırlar. Bu kültürel-sosyal dinamiklere dayanan büyük birlik daha kolay, sağlam, güçlü bir ortaklığın birlikteliğini oluşturacaklardır. “Şu hâlde bir kere daha: Bilgi kudrettir ve dahi, kişiler gibi toplumlar da bilmedikleri karşısında peşinen mağlûpturlar. Ve dahi bilinmelidir ki, tarih yere düşenlerin cesetlerine basarak ilerler.”⁴

⁴ Hocaoğlu, a.g.m., s. 128

Sonuç

Evrensel bilgi, olay, olgu yoktur. Burada özellikle bilgi türleri ve bunların içinde de bilimsel bilgi sürekli evrensellik vurgusunun yapılageldiği bilgi edinme türüdür⁵. Bilimsel bilgi evrensel bir nitelik taşıdığı iddia edilse de bilimsel bilginin uygulama alanı bulunduğu mekan ve toplum tekil ve öznel niteliğiyle öncelenir. Bilimsel bilginin teşekkül ettiği tarihsel ve toplumsal koşullar evrensellik taşımaz aksine tekillik olarak temayüz eder. Her biri farklı bir zaman ve uzam üzerinde konumlanmış olan toplumun ilişkiler örüntüsü ve gelişim sistemi tarihsel ve kültürel bir arka planda şekillendirilir. Toplamların bu farklılıkları ekseninde sorunları ve çözüm teknikleri de özgün ve tekildir. Bir toplumun sorunları çerçevesinde geliştirilen çözüm teknikleri başka toplumlara ve sorunlarına teşmil edilemez. Bilimsel bilgi gibi bazı bilgi edinme biçimlerine ve tekniklerine, Batı toplumlarının kültür ve değerleri gibi bazı toplumlara ve değerlerine evrensellik atfedilmesi bu gerçeği değiştirmez.

Türk dünyasına verilmek istenen biçim göz önünde bulundurulduğunda bu ismin karşıladığı toplumun başka toplumlara benzemediği ve dolayısıyla başka toplumların sorunlarına karşı geliştirilen modellerin ve çözüm tekniklerinin de ihtiyaçlarını karşılayamayacağı bilinmelidir. Batının millet, milliyetçilik, kültür, evrensellik, çok-kültürcülük vb. kavramsallaştırmalarının yetersizliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ekseninde Türk dünyasının toplumsal, kültürel, politik kurumlarının oluşumu ve gelişiminde belirleyici olan dinamikler merkez alınarak kendi kavramlar setini oluşturmalı ve bu zeminde de bilimsel bilgisini var kılmalıdır. "Varlık"ın yeniden ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik inşasında veya kavranışında ortak bir töz olarak Türk varlığı esas alınmalıdır.

Her birey bir sosyo-kültürel çevrede doğar ve bu çevrede ilişkiler örüntüsünü oluşturur. Bu sosyolojik çevre bir ailedir, boydur, cemaattir, cemiyettir, millettir veya başka bir kümedir. Somut olarak bu çevreyle bir ilişkiye gireriz. Fakat buna mukabil kavramsal olarak birey somut olarak mensubu bulunduğu bu ortamda kendini tanımlamada aynı derece somut bir gerçekliğe sahip değildir. Sosyo-kültürel gerçekliğimizin tanımlanmasında bilimsel bilgidene, siyasal aidiyetlikten duygusalığa kadar çok farklı argümanlar kullanılmaktadır. Bu çetrefilliği aşarak sosyal, kültürel ve tarihsel gerçekliğimizle

⁵ Batılı bilginin eleştirisi üzerine Türkiye'de çıkan en yetkin eser Korkut Tuna'ya aittir. Bkz: "Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine", İstanbul: Ufuk kitap, 2005

en yakın örtüşme derecesine müteallik "millet" olgusunu önce felsefi sonra da bilimsel temelde yeniden inşa etmeliyiz. Bu milletin adı da "Türk Milleti"dir. "Niye Özbek, Türkmen, Kazak, Tatar değil de Türk?" diye ortaya konulacak bir soruya tarihsel referanslarla cevap verebiliriz. Çünkü bütün Türk topluluklarını tanımlayan ilk kültürel kimlik "**Orhun Yazıtları**"dır, "**Türk Kağanlığı**"dır, ilk ortak ansiklopedimiz "Divan-ı Lugati't- Türk"tür, Türkistan'ın Türk Kağanlığı'ndan yüzyıllar sonra yirminci yüzyılda Türkistan'da kurulan devletin adı "**Türk Cumhuriyeti**", Anadolu'da kurulan devletin adı ise "**Türkiye Devleti**"dir.

Kaynak

Tölevkali Burbayev, "**Ult Mentaliteti**", Astana: Elorda, 2001.

Durmuş Hocaoğlu, "**Bilgi'den Kudret'e, Kudret'ten Tahakküm'e**", Türkiye Günlüğü Dergisi, sayı: 88, Bahar 2007.

Dosmuhamed Kişibekov, "**Kazak Mentaliteti: Keşe, Bugin, Erten**", Almatı: Ğılım, 1999

Ertan Efegil.-Pınar Akçalı, [ed.] "Orta Asya'nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam,

Milliyet ve Etnisite", İstanbul: Gündoğan yay., 2003

Sayran Ebuşerip, "**Etnos cane Onın Özindik Sanası**", Almatı: Ğılım, 1999.

Jurgen Habarmas, "**Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine**". İstanbul: Kabalcı yayınevi, 1998.

M. A. Arslan, "Bilinmeyen Türkatalar", Orkun, sayı: 101, 2006.

Korkut Tuna, "**Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine**", İstanbul: Ufuk kitap, 2005.

Doğan Özlem, "**Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci**". İstanbul. İnkılap, 1999.

Doğan Özlem, "**Kavramlar ve Tarihi-1**". İstanbul: inkılap, 2002.

Orhan Türkdöğän, "**Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi**". Ankara: MEB, 1995. (<http://www.durmushocaoglu.com/dh/yazi.asp?yid=4949196>)

AVRUPA MERKEZÇİLİĞİ: TÜRKİYE, GÜNEY KAFKASYA VE AZERBAYCAN

Nergiz NAĞİYEVA *

Geçen yüzyılın evvelinden başlayan ve sonlarına kadar devam eden Azerbaycanlıların Ermeniler tarafından deportasyonu sonucunda yüz binlerle soydaşımız öz vatanından - Batı Azerbaycan topraklarından didergin salındı, sovyet ordusu görünmemiş bir vahşilikle 1990-cı yıl Ocak ayının 20-de azadlık uğrunda mücadeleye kalkan yüzlerle suçsuz vatandaşlarımızı katle yetirdi, Dağlık ve Aran Karabağda ermeni daşnakları azarbaycanlılara karşı asl soykırım ve etnik temizleme politikası aparmağa başladı, ilk önce sovet, sonra ise onun birbaşa varisi olan rus ordusunun başkanlığı ve bilavesite iştiraki neticesinde topraklarımızın yüzde 20-si ermeni-rus harbi birleşmeleri tarafından işgal edildi, bir milyondan artık Azerbaycan vatandaşı kendi yurt-yuvasından kaçkın düşdü. Neticede, halkımıza değmiş maddi ve manevi zararları hiç bir ölçü vahidine sığışdırmak mümkün değil. Lakin Azerbaycanın yerleşdiyi jeopolitik mekan, burada olan karbohidrogen ehyyatlarının ve diğer doğal sarvetlerin zenginliyi bu bölgenin dünya politikasının dikkat merkezinde olmasını şertlendirmiştir. Bu araziye dikkat yetiren subjektler içerisinde ABD ve Avrupa ülkeleri özel yer tutuyor.

Güney Kafkasyanın gelecek jeopolitik simasının oluşmasında Türkiye-Gürcüstan-Azerbaycan üçlüğünün aparıcı rol oynayacağını ve böylelikle de bir sıra önemli jeoiktisadi tasarılarla yanaşı, hem de ümumiyyetle Batıya entegrasyon sürecinde Ermenistanın oyundan kenar vaziyette kalacağını iyi derk eden bir ermeni siyasetçisi yazıyor: "Ben tam manasında razıyam ki, Türkiye-Gürcüstan-Azarbaycan üçlüğü formülü, kendi mağzine göre antirus karakterli olmakla beraber, aynı zamanda Ermenistan için de tehlikelidir, böyle ki, onu strateji terefdaşından ayırıyor"¹.

* Bakü, Azerbaycan

¹ Южный Кавказ – возвращение к статус-кво: интервью депутата парламента Армении Армена Ашотяна, [htm/www.mitq.org/armruss31_01_07.html](http://www.mitq.org/armruss31_01_07.html), стр. 1

Şüphesiz ki, ister Dağlık Karabağ münakişesinin aktörlarinin, isterse de bu münakişe ile alakadar olan diğer iştirakçi tareflerin - devletlerin ve uluslararası kurumların bu sorunla alakadar öncedan muayyen edilmiş politik kursu, amac ve konsepsiyaları mövcuddur. Bu gün sırr değil ki Dağlık Karabağ münakişesinin iştirakçılan olan Ermenistan ve Azerbaycanla yanaşı, bu sorun ABD, Rusiya, Türkiye, İran, Gürcüstan gibi devletlerle yanaşı, hem de BMT, ATET, Avrupa İttifakı, NATO, GUAM ve İslam Konfransı Kurumu gibi diğer politik kurumların merak alanına dahildir. Bu gün demek olar ki, bütün uluslararası politik kurumlar dünyada mevcut olan münakişelerin hallinde barış yoluna üstünlük veriyorlar ve bu politik kurs Dağlık Karabağ sorununa münasibetde de esas şartlerden birini teşkil ediyor.

Avrupa İttifakını üyesi olan devletlerin ve hem de ABD gibi süper devletin seylerine rağmen şu sorun hala optimal hell yolunu bulmamıştır. Şu ülkeler, ya hakiketen de bu sorunu hell etmek iktidarında değiller, yada bir kaç subjektiv nedenler üzünden onu kasden çözmek istemiyorlar. Avrupanın politik coğrafyasını nezerden geçiren Z.Bjezinski Azerbaycanın jeopolitik durumunu tehlik ederek yazıyor: «Arazi masştabının mehdudiyetlerine ve nüfuz sayının öyle de fazla olmamasına rağmen, Azerbaycan, onun büyük enerji ehtiyatları, hem de jeopolitik planda halledici önem kasb edir. Bu, Hazer denizi hövzesinde ve Orta Asyada olan kıymetli varidatı koruyan kabın tıkacıdır»².

Dağlık Karabağ münakişesinin Azerbaycanın, veya Ermenistanın hayrine tanzimlenmesi yada, ümumiyyetle, tanzimlenmememiş olarak kalması durumundan dünya devletleri öz merakları için kullanmağa çalışıyorlar. Komşu ve diğer meraklı devletlerin mövkeyine nezer salarken göreriz ki komşu Türkiye bu münakişede bir strateji terefdaş gibi Azerbaycanın meraklarını savunuyor, hatta Ermenistan ile bütün diplomatik ilişgilerini kesmiş ve sınırlarını kapatmıştır.

Bugün Dağlık Karabağ münakeşesi probleminin helli meselesi dünyanın bir sıra büyük devletlerinin, siyasal kurumlarının ve politikaçıların merak dairesine dahildir. Hem Merkezi Avrupa devletleri, hem de dünyanın süper devletlerinden biri olan ABD bu sorunun çözüm yollarını aramaktadır. Avrupa ve ABD Güney Kafkasya gibi mühüm öneme malik olan regionu dünyanın diğer süper devletlerinden olan Rusiyanın nüfuz dairesinden çıkarmak ve orada nazaratı kendi ellerine geçirmek istiyorlar. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra özgürlük kazanan Güney Kafkasya devletleri hazırda Avrupa Konseyinin ve bir sıra çok büyük güce malik olan diğer Batı politik, ekonomik ve kültürel kurumların üyeleridir ve gelecekte onlar da Baltıyanı devletler gibi NATO-ya ve Avrupa Birliğine üye ola bilerler. Böylelikle, Güney Kafkasya halklarını da Batı (Avrupa) uygarlığına katmak yolu ile jeopolitik, jeoiktisadi bakımdan büyük önem taşıyan bu regionu ABD ve Avrupa İttifakı Rusiyadan koparmak istiyorlar. Sovyetler Birliği dağıldandan sonra Güney Kafkasya regionuda baş veren politik olayları derinden

² Зб.Бжезинский. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы, М.: Международные отношения, 1999, стр. 62

tehlil eden Z.Bjezinski, Dağlık Karabağ münakişesi ve bu regionun bir sıra diğeri jeopolitik ve jeoekonomik önemini altını çizerek yazıyor: «Kafkasyada sayı 4 milyondan az olan Ermenistan ehali ve sayı 8 milyondan fazla olan Azerbaycan nüfuzu Azerbaycanın arazisinde yerleşen ve esasen Ermeniler yaşayan Dağlık Karabağ anklavının statüsü ile bağılı çabuk açık savaşa başladılar. Çatışma sonucunda büyük ölçüde etnik temizleme başlandı, hala üstelik yüz binlerle kaçkın ve doğma yurdundan çıkarılmış göçkün farklı istikametlere sepelemler. Onu da nezere alsak ki, Ermeniler hristiandır, Azerbaycanlılar ise müselman, o zaman bu çatışmanın dini karakter taşıdığını görmek olar»³.

Dağlık Karabağ münakişesinin halli yollar bir sıra problemlerle müşaiyyet olunur. Geosiyasi ve geoihtisadi marakları olan bezi süper devletler bu konfliktten yararlanmak isteyirler ve hetta onun asanlıkla hell olunmasının terefdarları deyiller. Hüsusile bu konfliktin asanlıkla hell olunmasını istemeyen birinci devlet semin konfliktin yaradan Rusiyadır. Daha çok Rusiyanın jeopolitik çıkarlarına hizmet eden Ermenistan politikacıları esler boyu yüreklerinde besledikleri eski bir ideyanı - Büyük Ermenistan hülyasını hayata geçireceklerine ümid ederek bu konfliktin esas aktörü gibi çıkışı ediyor. Kafkasya regionunda bütün dayaklarını kayb eden Rusiya ise Ermenistanın bu zayıf damarından tutarak, onun arkasında dayanarak bu regionda mövkeyini koruyub saklamağa çalışıyor. Tüm bu meselelere de öz münasibatını bildiren Z.Bjezinski fikrini devam ederek yazıyor: «Ermenistan bu işde ona önemli şekilde yardım eden Rusiyaya daha çok arkalanmağa mecbur idi, çünkü, o kendinin özgürlüğünü ve iç sabitliyini koruyamak için Dağlık Karabağı kayb ede bilirdi»⁴.

Türkiye ile Ermenistan arasında olan karşılıklı alakalardaki esas sorunlardan biri de 1915-ci yıl sahte ermeni soykırımını meselesi ve Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı erazi iddiasıdır. Türkiye'nin Aİ-na girmesi yolunda duran esas engellerden biri de salt bu sorundur. Ümumiyyetle, Türkiye'nin Aİ-na kabul olunub-olunmaması meselesi dünya devletleri tarafından farklı cür karşılanıyor, yani onların bazileri (mes. Fransa) birmanalı şekilde bunun zıddına, bazileri ise ya neytral, yada bunun terefinedir.

Ermeni meselesine geldikde ise, dünya devletleri ehtiyat edir ki, Azerbaycanın strateji terefdaşı olan Türkiye Aİ karşısına ermeni soykırımını tanıması evezinde "Karabağ meselesinde" Ermenistan'a tezyik olunması şartını koya biler. Diğeri bir faktı da inkar etmek olmaz ki, resmi Ankara ermeni soykırımını tanıması evezinde azerbaycanlıların soykırımının tanıması sertini ireli süre biler. Ermenistan'ın ise bunu kabul etmeyeceği takdirde (bu ise şübhesizdir) Türkiye Avrupanın lüleyini ermenilere teref çevirecektir. Lakin ermeni politka uzmanı M. Sarkisyanın fikrinde Türkiye'ni bu yoldan onları kürd meselesinde desteklemeği, Kuzey Kıprısı tanımağı ved etmekle çekindirmek

³ Зб.Бжезинский. Великая шахматная доска, стр. 155

⁴ Yene orada, S. 156

olar, hatta onun Dağlık Karabağın kendi mükedderatını hell etmek statüsünü tanınmasına da nail olmak olur.

Güney Kafkasyada Ermenistan Rusiyanın çokdankı müttefiki gibi mühüm jeopolitik önem taşıyor. A.Dugin Rusiya-Ermenistan alakalarını tıpkı şçvinist bir politikaçı gibi, tam açıklığı ile böyle ifade ediyor: «Rusiyanın Kafkasyada anenevi ve etibarlı müttefiki olan Ermenistan, özel jeopolitik rol oynuyor. Ermenistan, türklerin guzeyé ve doğuya - Orta Asya Türk dünyası istikametinde genişlenmesinin karşısını almak için çok önemli strateji bazadır. Aksine, jeopolitik saldırı aspektinde isa o, fasilesiz olarak, arazisinde eski Ermanistanın bir parçesi ve onun esas mükkedas yeri olan Ararat dağının yerleşdiyi Türkiyeye doğru irelileyen etnokültürel birlik gibi vecibdir. Bundan başka, çok önemli etnik faktör olan ermenilari kürtlerle hem de ırkı ve dilcilik akrabalığı bağıyor ki, bundan Türkiyenin içinde jeopolitik çatışma provokasyonu işinde kullanmak olur. Aynı zamanda, bütün Kafkasyanı geserek ve etibarlı şekilde Ermenistanı «Hazar üçbucağı» ile birleştirecek kuru dehlizinin yaratılması çok vecibtir»⁵.

Böylelikle, Ermenistan İrana etnik ve tarihi cehtdan yakındır ve mahz o, Avroasya impulsunu markazden İran rimlandına kedor yaya bilar. Bu ise Moskva-Yereven-Tehran okunun yaradılması demektir. A.Duginin fikrinca Azerbaycanın şieliyi ve Güney Azarbaycanla etnik birliği ve tarihi bağıllığını nazara alarak İrana (hec bir halda Türkiye'ye yok) koşmak lazımdır. Böylelikle, Moskva ile Tehran arasındaki alaka Moskva-Bakü-Tehran ile avez olunur. Karabağ münakişasına geldikde ise A.Dugin hesab ediyor ki, regionda sabitliyin yaranması için Moskva Karabağla birbaşa alaka yaratmalıdır ki, bu arazini bütün Güney Kafkasyam geosiyasi sisteminin tarazlık nöktasına çevirsin. Bunun için Karabağ danışıkları atlantistleri çıkmak şartına, 4 taraftan ibaret olmalı, Azerbaycan, Ermenistan, İnan, Rusiya arasında aparılmalıdır⁶.

Z.Bjezinski ise kayd ediyor ki evvel Rusiya imperatorluğunun nazaratına dahil olan Güney Kafkasya regionu hazırda İnan, Rusiya ve Türkiye arasında etgi dairesi yaratmak için mücadele objektidir. Lakin bu üç ananevi adaydan hiç biri burada dominantlık edecek güce malik değil. Böyle ki bu regionda bu üç devletden elave daha iki büyük devletin da silueti görünüyor - Türkiyenin aparıcı üyelerinden biri olduğu NATO aracılığı ile ABD ve Türkiyenin takidle üye kabul olmağa çalıştığı Avrupa İttifakı⁷.

Dağlık Karabağ münakişesi muayyen manada bu regionda olak İnan İslam Respublikasının da harici siyasetinin tarkib hissesini teşkil edir. Böyle ki, bu ülkeni Ermenistanla bağı tüm politik addımları gösteriyor ki, bu müselman devleti bütün verliği ile «hristian» Ermenistanı destekleyir ve bu yolla müstakil Azerbaycan

⁵ Дугин Александр. Основы геополитики. Геополитическая будущее России. Мыслить Пространством, Изд. 3-е, дополн., М.: АРКТОГЕЯ – центр, 1999, стр. 351

⁶ Дугин Александр. Основы геополитики: стр. 352-353

⁷ Бжезинский Зб. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство, М.: Международные отношения, 2004, стр. 134

Respublikasının iktisadi inkişafına engel olmağa çalışır. Bunun sebeplerini ise Z.Bjeziniski çok düzgün ve aydın şekilde ifade ederek yazır: «Arazisinden petrol hatları geçen ve uzanarak etnik akraba olan ve ona politik bakımdan yardım eden Türkiye'ye uzanan, müstakil türkdilli Azerbaycan, Rusiya'ya regionda monopoliya yaratmağa mane olar ve böylelikle de, onu yeni Orta Asya Cümhuriyetleri'nin politikasına esas tezyik vesitesinden mehrum ede biler.

Bununla böyle, Azerbaycanın çok kolaylıkla kuzeyden neheng Rusiya'nın ve güneyden İranın tezyiklerine meruz kalmak imkanı ver. İranın kuzey-batısında, Azerbaycan'ın kendi arazisinden iki defe çok azerbaycanlı yaşıyor (bazı hesablamalara göre, 20 milyona yaklaşık). Bu İrani onun arazisinde yaşayan azerbaycanlıların separatizminden korkmağa mecbur edir ve ona göre de İranda, her iki milletin müselman olmalarına rağmen, Azerbaycan'ın suveren statusuna ikili münasibet formalaşib. Bu bakımdan, Azerbaycan Batı ile işgüzar alakalar yaratmasın deye hem Rusiya, hem de İran tarafmından tezyik objektı olmuştur»⁸.

Ermenistan ve ermeni meselesi ile elakedar ABD'nin ve Avrupa İttifakının esas devletlerinden biri olan Fransa arasında derinde olan bir rekabetden behs eden professor Osman Metin Öztürk yazır ki, Fransa Cümhur Başkanın 2006. yılın Sonbaharında Ermenistana getmesi ve Fransa Parlamentinde «Ermeni inkar kanunu»nun kabul edilmesi, bir başa ABD politikası ile alakadardır. Bu barede o yazıyor: «Bu adımlar ile kendini gösteren Fransa'nın Ermenistan ve Ermeni sorunu konusundaki son açıklamalarının, temelde, Ermenistanın ve Ermenilerin bütünüyle ABD'nin etki alanına girmesini önleme amacına yönelik olduğu değerlendirilmektedir»⁹. Avrupada ve Yakın Doğuda ABD'nin nüfuz alanının genişlenmesine engel olmağa çalışan Fransa Ermenistan'la bağlı siyasetinde de bunu heyata keçirmeye cehd ediyor. O. M. Öztürk bununla alakadar fikrini davem etdirerek yazır: «Bu durumda Fransa'nın Ermenistan'a ve Ermeni sorununa gösterdiği ilginin arkasında, Ermenilerin ABD'nin kucacağına düşmesini önleme ve ABD'nin hareket alanını kısıtlama amacına yönelik olduğunu söylemek mümkündür»¹⁰.

Dağlık Karabağ problemi Fransa'nın siyasetinde Türkiye ve ümumiyyetle türk dünyasına tesir meselesinde de ehemiyetli yerlerden birini tutur. Son zamanlar bu problemle bağlı verilen beyanatlardan, gösterilen münasibetlerden bunu açık şekilde görmek olar. Bu barede behs eden O. M. Öztürk yazıyor: «Çin, Dağlık Karabağ konusunda Türk tarafını gözeten bir açıklama yaparken; Fransa da, Irak konusunda Türkmenleri dikkate alan ve Kerkük konusunda Türkmenleri ve Türkiye'yi gözeten bir açıklama bulunmuştur. Her iki açılım da, oldukça önemlidir. Bu açıklamalar da, tapkı Ermenistan'da ve Ermenilerde olduğu gibi, Türkiye'nin ve Türklerin bütünüyle ABD'nin etki alanına

⁸ Зб.Бжезинский. Великая шахматная доска, стр. 155-156

⁹ Юзгцрк Осман Метин. Америка Чюкеркен. Йени Кутублашма, Анкара: Фарк Йайынлары, 2007, s. 70

¹⁰ Yene orada

girmesin önleme ve Türkiye'yi ABD karşıtı cebhaya çekme amacına yöneliktir»¹¹. O. M. Öztürkün bu fikri bir kefer tartışıla bilinir. Böyle olan halde, Fransanın birmenalı şekilde Türkiyenin Avrupa İttifakına girmek istemesine mane olması anlaşılıyor.

Güney Kafkasya etrafında geden siyasi oyunun esas aktörlerinden biri de İrandır. Türkiyenin anenevi rakibi olan İran hala 16-18-ci yüzyıllardan itibaren Güney Kafkasya regionunda dominantlık uğruna mücadele aparmıştır. Lakin İranın Güney Kafkasya regionundan sıkışdırılıb çıkarılması Osmanlıların değil, Rusiya imperiyasının müstemlekecilik siyaseti neticesinde baş verdi. Evvelki etkisini kayb etmesine bakmayarak, İran hala de Güney Kafkasya siyasi proseslerinin esas iştirakçisi olarak kalır. Azerbaycan ve Ermenistanla hemsınır olan İranın, bugün dünya için büyük önem kasb eden, zengin karbohidrogen ehtiyatları ver ve o, aynı zamanda da Yakın Doğu regionunda çok mühüm geosiyasi mövke tutuyor. Güneyde Fars körfezine, kuzeyde ise Hazer denizinin vacib akvetoriyasına sahib olan İran, bu arazilere nezaret etmek isteyen ABD-ın esas geosiyasi düşmenidir. Antiamerikan (antibatı) mövke tutan İran İslam Cümhuriyetinin siyasi rahberliyi için ABD "büyük şeytandır".

İranın Rusiya ve Ermenistanla münasibetleri daha uğurla gelişmektedir. İranın mövkeyi bellidir. Böyle ki, o melum nedenler üzünden sınırlarında güçlenmiş özgür Azerbaycan devletini görmek istemiyor. İslam devleti olmasına rağmen ermeni (hristian) mövkeyini destekleyen İran ise ne vakıtsa uluslararası seviyyede Güney Azerbaycan meselesinin gündeme geleceleyinden korkuyor. Lakin aynı zamanda İran öz sınırlarında münakişe ocağının olmasını veya bu regionda Rusiya gibi neheng küvenin yerleşmesini de arzu etmiyor.

¹¹ Yene orada

BURSA VE BİLECİK YÖRESİNDE OĞUZ BOYLARI

Tuncer GÜLENSOY*

Bugün Orta Asya adı verilen 'Uluğ Türkistan'dan, XI. Yüzyıldan itibaren yaptıkları sürekli göçler ile Anadolu'nun hemen her yöresine yerleşerek, bu toprakların doğudan batıya Türkleşmesinde asıl rolü oynayanlar çeşitli Oğuz boylarıdır. Bugünkü Kazakistan'ın **Otrar** ve **Sayram** adlı tarihi şehirleri ile Yesi ve Horasan bölgelerinden önce İran ve sonra Anadolu'ya gelen bu boylardan bazıları Anadolu Selçuklu İmparatorluğu zamanında hemen yerleşik hayata geçmişlerdir. Çünkü bu boyların büyük bir bölümü Asya'daki yaşadıkları coğrafyada da yerleşik hayatta idiler.(1) Bununla birlikte, bugün olduğu gibi, bazı Oğuz boy, soy, oymak, aşiret ve cemaatleri de eski göçebe yaşayış ve geleneklerine bağlı kalmışlardır.

Türklerin Anadolu'ya gelerek yurt tutmaları 1071 (Malazgirt zaferi)'den çok öncedir. Daha Roma İmparatorluğu döneminde Kuzeybatı Batı Karadeniz'in bozkırlarından Anadolu'ya 'lejyoner' olarak getirilen **Peçenek Türkleri** ile Bizans döneminde İstanbul Boğazı üzerinden getirilerek Bartın'dan itibaren Karadeniz sahili boyunca yerleştirilen **Kuman-Kıpçak Türkleri** Anadolu'nun ilk Türk sâkinleridir. Daha sonraları Karadeniz'in kuzeyinden Kafkaslar yolu ile Doğu Anadolu'nun pek çok yöresinde yurt tutan **Part Türkleri** de **Saka Türklerinin** en büyük boyudur. Bugün Diyarbakır yöresindeki **Karacadağ** da yaşayan *sarışın, mavi ve yeşil gözlü, beyaz tenli* insanların ataları Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Saka Türkleri olup, kürtlükle hiçbir ilişkileri yoktur. Karacadağ Kürtleri olarak adlandırılan yöre insanların aslı **Karacadağ Türkmenleri'** dir.

Bu bildiride, konu olarak işlediğimiz '**Bursa ve Bilecik Yöresi**'nin tarihi üzerinde durulmayacağı gibi, bir zamanlar bu yörede yaşamış olan Türk dışı unsurlar hakkında da bilgi verilmeyecektir.(2)

Büyük Selçuklular 1071 'de kazandıkları Malazgirt Meydan savaşından sonra Anadolu'nun fethine başladıkları zaman, kendilerine bağlı aşiretlerle birlikte,

* Prof. Dr., Türkoloji Araştırmacısı, Ankara

sonradan Osmanlı Devletini kuracak olan Kayı boyunu da bölgenin çeşitli yerlerine iskân etmişlerdir.(3)

Anadolu'daki bu Kayıların IX. Yüzyıldan itibaren Selçuklularla birlikte Ceyhun nehrini geçerek İran'a geldikleri hakkında tarihçiler aynı görüşü paylaşırlar. Bir rivayete göre Kayılar, Horasan'da **Merv** ve **Mahan** taraflarına yerleşmişler; daha sonra, Moğolların saldırıları üzerine yerlerini bırakarak Azerbaycan toprakları ile Doğu Anadolu'da **Ahlat** ve **Adilcevaz** taraflarına gelmişlerdir.

Tarihî ananelere göre Türkmenlerin **Boz Ok** ve **Üç Ok** boyları, I. Alâaddin Keykubad (1219-1236) zamanında Ankara'nın batısındaki **Karacadağ** yörelerine yerleştirilmişlerdir. Boz Ok'lardan olan Kayıların bir kısmı XIII. Yüzyılın ortalarında, buldukları yerlerden göçerek yeni fethedilmiş **Domaniç** ve **Söğüt** topraklarına yerleştikleri görülür. Bugün Bilecik ilinin merkezine bağlı **Mahan** ile Tavşanlı, Domaniç ve Emet yörelerindeki **Kayı** adlı köyler Selçuklu tarihi ile ilgilidir.

Anadolu'nun batısında Kastamonu ve Balıkesir yöresine kadar uzanan sahada kurulan bazı beyliklerin aslını oluşturan **Türkmenler**, Kayılara ve onların aynı boy içinde akrabaları olan **Bayat** ile **Alka Evli**'lere dayanmaktadır. (4)

Bağı Anadolu'da Kütahya, Eskişehir, Uşak ve yörelerinin Türkleşmesi Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın 1177 ve 1182 yıllarında yaptığı seferlerle ilgilidir. (5) İleride Anadolu'nun hemen her yöresinde adlarını göreceğimiz Kınık boyunun da Kayılar gibi 24 Oğuz boyundan olduğu ve Selçukluların da bu boya mensubiyeti bilinmektedir. (6, 7)

Moğol istilâsı döneminde, Asya'daki topraklarından kaçıp Anadolu'ya gelen 600.000 kişilik bir Türkmen topluluğunun kışları *Pasin ovasında*, yazları da *Kuzey Karadeniz (Parhar) Dağlarında* geçirdiğini; bu Türkmenlerin Bayburt, Erzincan, Sinop ve Ayıntab'a kadar olan bölgeleri istilâ ettiklerini biliyoruz. Bunlardan büyük bir kısmı Trabzon dağlarını yazlık yurt olarak tutuyorlardı. Doğu ve Güneydoğuda yurt tutan bu Türkmen boyları, yerli halkı yağma ettikleri için, Muiniddin Pervane tarafından Moğollara şikâyet edilmiş, bunlardan bir bölümü de Denizli yöresine göçmüşlerdir. Tarihî kayıtlardan Denizli ve yöresinde 200.000, Kütahya-Karahisar arasında da 30.000 Türkmen topluluğunun bulunduğunu biliyoruz. (8)

1283 yılında Kütahya ve yöresinde kurulmaya başlayan **Germiyan Oğulları Beyliği**, tarihî rolü itibarıyla çok önemli olup Bat Anadolu'da kurulan Aydın ve Saruhan beyliklerinin de atası idi (9). Fakat, Germiyan beyliğini kuran boyun hangi Oğuz boyuna mensup olduğu ve adının ne anlama geldiği sorusu halen çözülmüş değildir(10). XVI. Yüzyıl tarihçisi Münecimbaşı, Germiyan Beyliğini kuran kişinin adını Germiyan Bey olarak kaydeder (11). Fakat, bazı tarihçilerimiz bu adın bir şahıs adı olmayıp, aşiret adı olduğunu kabul ederler (12). Ahmed Tevhid Bey'e göre adın menşei Farsça '**germ**' (= sıcak; mec. itibar, şiddet) (13) den '**germî**' ism-i mensubu ve bundan '**-ân**' çokluk ekiyle yapılmış **Germiyân** şeklindedir (14). C. Cahen '**Pre-Ottoman Turkey**' (15) adlı eserinde, Germiyân Oğullarının menşeinin Türk-Kürt karışımı olduğunu yazarsa da bölgenin etnik yapısını oluşturan zümreler arasında böyle bir kayda

rastlanmamaktadır. Üzerinde bilimsel çalışma yaptığımız ve **VII. Türk Tarih Kongresi** ne bildiri olarak sunduğumuz II. Yakub Bey'in '**Taş Vakfiyesi**'nde de böyle bir kayıt yoktur. Tarihçi Neşri '...*Andan Ertuğrul Söğüd'ü makam edindi. Ol zaman sâhibin Karahisar'da Germiyân babası Ali Şîr vardı. Çavdar nâm bir Tatar gâh gâh gelüb Karacahisar'ı incidirdü. Ertuğrul Söğüd'de mutavattin olmağla ol vilâyet emin oldular. Bunun üzerine birkaç yıl geçti. Söğüd'ü kışlayub, Domanıç'ı yayladı. ...*' (16) Tarihçi Âli'nin aynı şekildeki ifadesinden (17), bu yörelerde **Türkmen menşeli Germiyân Oğulları** ile Moğol menşeli **Çavdar Tatarları**'nın bulunduğu anlaşılıyor. Nitekim, bugün Kütahya'ya bağlı **Çavdarhisar** ilçesinin adı **Çavdar** adlı Moğol beyinin adından kalmadır. Bazı tarihçiler Germiyanlıların **Kanglı-Kıpçak** zümresinden olduklarını ileri sürerler (18). Bölge ağızlarında tespit edip, "**Kütahya ve Yöresi Ağızları**" (Ankara 1988, TDK yay) adlı eserimizde örneklerini verdiğimiz bazı **Kıpçak kökenli** sözler dikkate alınacak olursa, bu görüş üzerinde durmak gerekecektir. Hayrullah Efendi (19), İ. H. Uzunçarşılı (20) ve M. F. Köprülü (21) ise Germiyanlıların, Oğuzların Afşar (Avşar) boyundan olduğu görüşünde birleşmektedirler. M. F. Köprülü (22) ve V. A. Gordlevskiy'e (23) göre ilk defa Malatya yöresine Fars ve Kirman dolaylarından gelmişlerdir. 1239 yılında vuku bulan Baba İshak isyanı sırasında Malatya yöresinde bulunan Germiyanlılar, 1277 yılında meydana gelen Cimri olayı sırasında da Kütahya yöresinde bulunmaktaydılar (24). Faruk Sümer'e göre (*Oğuzlar*, s. 160), onlar bu tarafa Moğol baskısı üzerine 1260'tan sonra gelmişlerdir. Anadolu'ya ilk defa Calâlüddin Harzemşah'ın önderliğinde gelmiş olabilecekleri görüşü de vardır ki (25), Kütahya yöresinde yaşayan **Horzum** yer adları bu görüşü destekler.

Batı Anadolu'nun bugünkü **MANİSA** yöresini **Saru-Han Bey**; **AYDIN** yöresini Aydınoğlu **Mehmed Bey**; **BALIKESİR** yöresini **Karesi-Oğulları** Türklüğe kazandırdılar ve beyliklerini kurdular. Bu yörelerin Türkleşmesi XIV. Yüzyılın ilk çeyreğinde sona ermişti.

Yukarıdan beri açıkladığımız bilgileri toplayacak ve yöredeki boy adlarından alınmış yer adları ile birleştirecek olursak, **Bursa-Bilecik** ve Osmanlı dönemindeki Hüdâvendigâr livası yöresinde yerleşmiş olan **24 Oğuz boyuna** mensup oymakları şöyle sıralayabiliriz:

1. **KAYI**: Reşidüddin'in Oğuz boyları ile ilgili listesinde Kayılara ait pek çok yer adına ve teşekküle rastlanır. Kayı oymakları, **Avşar**, **Bayat** ve diğer boyların aksine olarak, **Yörükler** arasında, yani Anadolu'nun orta ve batı taraflarında bulunuyorlardı. XVI. Yüzyılda Kütahya sancağında **Kayı**, **Kayıcuk**, **Ulu Kayı**, **Kıçık Kayı** ve **Yavı Kayı** adını taşıyan toplam 172 vergi nüfuslu 8 köy vardı (27). Denizli, Menteşe, Saru-Han ve Karahisar'da da pek çok Kayı adlı boy, soy, oymak ve aşiret bulunuyordu (28).

Bugün Kütahya il sınırları içinde Kayı adlı köyler şunlardır: Emet ilçesi, Hisarcık bucağına bağlı 716 nüfuslu Kayı köyü (29); Tavşanlı ilçesine bağlı 475 nüfuslu Kayı köyü (30); Hüdâvendigâr livası-İnegöl ilçesine bağlı Kayı köyü. Bunların dışında, Afyon, Amasya, Ankara, Bolu, Burdur, Çankırı, Çorum, Denizli,

Diyarbakır, Erzincan, Eskişehir, Giresun, Isparta, Kastamonu, Kütahya ve Tekirdağ'da da **Kayı** adlı köyler bulunmaktadır.

Kayseri ili sınırları içinde Kayı adlı köy yoktur. Fakat, Nevşehir-Hacibektaş'ta 1; Niğde-Bor'da 1 ve Sivas-Suşehri-Akıncılar'da 1 Kayı adlı köy vardır.

2. **BAYAT**: XVI. Yüzyılda Bayatların Anadolu'daki iki kolu Ankara'nın Kalecik ilçesinde yurt tutmuş, bunlardan biri **Çuna**, diğeri de **Tavşancık** köylerine yerleşmişlerdi (31). Bu yüzyılda **Bayat** adını taşıyan bir oymağa **Kütahya Yörükleri** arasında da rastlanmaktadır. Kütahya'nın **Geyikler** yöresinde yaşayan bu oymak, II. Bayezid döneminde 53 vergi nüfusuna sahipti. Aynı yüzyılda, bugün bir ilimiz olan Uşak yöresinde yaşayan **Boz Kuş** [hâlen Uşak'ın en büyük köylerinden **Bozkuş /Bolguş** da denir/]adlı büyük bir oymağın obaları arasında da 25 vergi nüfuslu **Kara Bayat** adlı bir topluluk vardı (32). Ayrıca, Şeyhlu ve Uşak ilçeleri ile Kütahya merkez ilçede 112 vergi nüfuslu 3 Bayat adlı köy; Aslanapa bucağına bağlı 241 nüfuslu, bir diğeri Sabuncupınar bucağına bağlı 372 nüfuslu Bayat adlı 2 köy daha vardı (33). Bugün Denizli, Afyon ve Aydın'da birer; Manisa-Güzelhisar, Gördes ve Soma'da 3 Bayat adlı köy bulunmaktadır. Eski Hüdâvendigâr livasına bağlı Söğüt, Tarhala, Behram ve Bergama'da da birer Kayı adlı köy vardı.

Kayseri ve yöresinde: Niğde-Bor'da, Sivas-Yıldızeli'nde, Yozgat-Osmanpaşa bucağında (Bayatören/eski: Bayatviran) **Bayat** adlı köy adları bulunmaktadır.

3. **YAZIR**: Anadolu'da Ankara, Antalya, Aydın, Burdur, Çorum, Denizli, Edirne, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Konya ve Tekirdağ'da 18 Yazır yer adı bulunmaktadır. Hüdâvendigâr livasına bağlı **Sifri-Hisar**'da Yazır adlı bir köy vardı.

4. **DODURGA**: Kaynaklarda Todurga ve Tödürge biçimlerinde de geçen bu boy adı Sivas-Zara'da **Tödürge** olarak yaşamakta idi. Sonraları 'Demiryurt' olarak değiştirilmiştir. Hüdâvendigâr livasına bağlı Kepsut'ta **Todurga** adlı bir köy vardı. Demek ki, şimdi **Dodurga** adı ile bilenen yer adlarının yanında **Todurga** ve **Tödürge** biçimleri de kullanılmakta idi.

5. **DÖĞER**: Kaynaklarda **Döger, Düğer, Döver, Düverlik** biçimlerinde geçen bu yer adı Sultan-Önü (İn-önü)'de **Döger** adlı bir köy bulunmakta idi.

6. **AVŞAR (Afşar)**: Avşarlar XI. Yüzyıldan itibaren Türk tarihinde önemli roller oynayarak adlarını zamanımıza kadar yaşatmış olan tek Oğuz boyudur. XV. ve XVII. Yüzyıllarda Anadolu'da Boz Ulus, Dulkadirli Avşarları [Maraş, Kars, Boz Ok, Yeni İl, Sis (Kozan)], **Aydın** ve **Uşak**'ta oldukça kalabalık bir **Avşar** topluluğu bulunuyordu (34). Uşak yöresi, XVI. Yüzyılda büyük bir Yörük topluluğunun yaşadığı yer idi. II. Selim zamanında bu Yörük topluluğu arasında oldukça büyük bir **Avşar** oymağı da bulunmaktaydı. Bu oymak, **Hoca Fakihlu** (54 vergi nüfuslu) (35), **Öksüzler** (102 vergi nüfuslu) (36), **Musacalu** (56 vergi nüfuslu), **Avşar** (56 vergi nüfuslu) (37) olmak üzere beş obaya ayrılmıştı. (38). Hüdâvendigâr livası Kepsut ve Sifri-Hisar'da **Afşar** adlı iki köy bulunmakta idi.

Kayseri ve yöresinde *Avşarpotuklu*, *Avşarsöğütlü*; Sivas ve Yozgat yöresinde Avşar adlı 6 köy bulunmaktadır. Kayseri Avşar boyunun en yoğun yaşadığı yörelerimizin başında gelir.

7. **KIZIK**: Tarihi kaynaklarda geçmemesine rağmen tahrir defterlerinde Kızıklara ait 28 yer adı tespit edilmiştir (39). Faruk Sümer'e göre, **Kızık** yer adlarından beşinin Ankara'nın **Çubuk** ve **Ayaş** ilçelerinde görülmesi, bu bölgeye Kızık boyuna ait oldukça önemli bir zümrenin yerleştiğini gösterir (40). XVI. Yüzyılda *Kütahya Sancağında* yalnız 1 **Kızık** köy; Hüdâvendigâr livası Sifri-Hisar ve Göynük'te 2 **Kızık** adlı köy vardı (41); Karahisarı Sâhib Sancağı Sanduklu ilçesinde 1 *Yaka Kızık* ve 1 **Kızık** adlı köy vardı. Bugün *Kütahya-Emet-Örencik Bucağı-Hacıbekir Kasabası* ile Köprüören Bucağına bağlı 2 **Kızık**; Simav ilçesi Demirci Kasabasına bağlı bir **Kızıkçık** köyü olmak üzere 3 köy vardır (42). Bu köy adlarının XVI. Yüzyıldaki tahrir defterlerinde kayıtlı bulunmasından dolayı, yerleşmelerin bu yüzyıldan sonra olabileceği görüşü daha uygundur. Günümüzde Manisa yöresinde **Kızık** adlı yer adı bulunmamakla birlikte, en yakın il olan Balıkesir'de 1 **Kızık**, 1 de **Kızıklı** olmak üzere 2 yer adı vardır.

Bugün **Kayseri** yöresinde 2 **Kızık** adlı köy vardır. Kırşehir-Kamanda **Kargınkızıközü**; Sivas-Zara-Şerefiye'de **Kızık** adlı 1 köy bulunmaktadır.

8. **BEĞ-DİLİ**: Anadolu'da *Beğdili*, *Beydili*, *Badıllı* (Malatya'da bir mahalle adı) olarak geçen bu boy adına XVI. Yüzyılda Bedil biçiminde de rastlanmıştır. Kayseri'ye komşu olan Sivas-Hafik'te **Beydili** adlı 1 köy vardır. Diyarbakır yöresindeki **Malabadi** köprüsünün adındaki [**Badi**] sözcüğü de beğ-Dili'den bozulmadır: *Beğ-Dili* > *Beydili* > *Bedili* > *Badul(lı)* > *Badili* > *Badi*. Malabadi'nin anlamı 'Beğdililerin malı' demektir. XVI. Yüzyıl Hüdâvendigâr livası Tuz-Hisar ve Kara-Hisar-ı Nallu'da 2 **Beğ-Dili** adlı köy vardı.

9. **KARGIN (Karkın)**: XVI. Yüzyıl Hüdâvendigâr livası Sifri-Hisar'da *Karkın* adlı bir köy vardı. Bu boy adı Kırşehir'de *Kargın-Kızıközü*, *Kargın-Meşe*, *Kargın-Selimağa*, *Kargın-Yenice*; Sivas'ta *Kargın* (2), Niğde'de *Kargın* (1) adları ile yaşamaktadır.

10. **BAYINDIR**: XVI. Yüzyıl Hüdâvendigâr livası Bursa, Göynün (2), Kara Hisar-ı Nallu ve Atranos'da olmak üzere 5 Bayındır adlı köy vardı. Anadolu'nun pek çok yöresinde bulunan bu boy adına Kayseri yöresinde yalnız Kırşehir-Kaman'da rastlanmaktadır.

11. **KINIK**: Kınıklar, bilindiği gibi, Selçuklu hânedanını çıkaran boy olup, F. Sümer'in '*Oğuzlar – Türkmenler*' adlı eserinde verdiği cetvelde 81 köy adı ile Kayı ve Avşarlardan sonra üçüncü sırada yer almaktadır (43). XVI. Yüzyılda Anadolu'da Hüdâvendigâr Gönen (2), Sifri-Hisar, Mihaliç, Göynük, Bergaöa ve Atranos'da Kınık adlı nöyler bulunmaktaydı. Ankara ve **Aydın** yörelerinde de **Kınık toplulukları** vardı. Ankara Yörükleri arasındaki **Kınık oymağı** 123 vergi nüfuslu olup, Seferihisar (Sivrihisar) yöresinde yaşamakta idi. Aydın sancağında ise **Karaca Koyunlu** topluluğu arasında bulunan Kınık oymağının vergi nüfusu 37 idi. Bu yüzyılda *Kütahya Sancağında* da çok kalabalık bir Kınık topluluğu yaşamıştır. *Yaka Kınık*, *Dere Kınık*, *Toyca Kınık* ve **Kınık** (3 adet) adlı ve toplam 254 vergi nüfuslu 9 köy adı bulunmaktaydı (44). Bugün ise Kınık adı

yalnız Simav ve Kütahya Merkez ilçeye bağlı 2 köy adında yaşamaktadır. Afyon, Balıkesir ve İzmir'de 1'er; Manisa-Gördes, Demirci ve Selendi'de 3 Kınık köy adı bulunmaktadır.

12. **EYMÜR**: XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda bu boya ait 71 yer adı vardı (45). Bu yer adlarından 5'i Kütahya Sancağına bağlı Altıntaş, Aslanapa, Yalak, Şeyhlu ve Homa kazalarına bağlı köylerdi (46). F. Sümer, 'Anadolu'da Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller' (47) adlı makalesinde Eymürlerden bahsederken, **İmir**, **İymir**, **Eymur** ve **Emir** adlarını taşıyan köylerin adlarını **Eymür** adına bağlamaktadır. Bu görüşe dayanarak, bugün Altıntaş ilçesine bağlı 489 nüfuslu (48) Eymir adlı köyün dışındaki **Emirler** (Tavşanlı, 351 vergi nüfuslu) (49)'i de **Eymür** ile birleştirebiliriz. XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da **Söğüt** ve Aydın yöresinde Eymir boyuna rastlanmıştır. Bunlardan Söğüt'de olanı **Söğüt Yörükleri** arasında idi ve **Eymürlü** adını taşıyordu (50). Aydın yöresinde ise Karaca Koyunlular arasında **Eymirler** ve **Sarı Eymir Oğlu İsa** adlı iki oymak bulunmaktaydı. Bunlardan Eymirler veya İmirler adını taşıyan oymak 111; Sarı Eymir Oğlu İsa adlı oymak da 71 vergi nüfuslu idi (51).¹

Yörede Sivas-Hafik/-Kangal-Kavak/-Zara'da **Eymir**; Tokat-Reşadiye'de **Eymür**; Yozgat-Sorgun'da **Eymir** olarak rastlanmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilere dayanarak Bursa-Bilecik-(Kütahya-Eskişehir) yörelerinde 24 Oğuz boyundan 12'sinin izlerine rastlamaktayız.

[Anadolu'daki Oğuz boylarının dağılımı için bk.: T. Gülensoy, '24 Oğuz Boyunun Anadolu'daki İzleri', *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977*, s. 73-97.]

NOTLAR:

1. F. Sümer, 'Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?', *Bellekten* XXIV, S. 96, s. 571-592

2. a) İ.H. Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul 1932; b) Ahmed tevhid, 'Kütahya'da

Germiyan Beyleri', *TOEM* 1 (1911); c) İ.H. Uzunçarşılı, 'Germiyanoğulları', *İA*, C. IV.;

d) Melikof-Sayar, 'Germiyanoğulları', *ED*; e) T. Gökbilgin, 'Kütahya', *İA*, C. VII.; M. Ç.

Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi (1300-14029)*, Ankara 1971

3. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi I*, Ankara 1972, s. 98

4. M. Ç. Varlık, *a.g.e.*, s. XII-XIII

5. O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 208

6. Michal le Syrien, *Chronique, Fr. Trc. Chabot*, Paris, 1905, s. 157
7. O. Turan, *a.g.e.*, s. 30
8. *a.g.e.*, s. 214-215
9. *a.g.e.*, s. 214
10. M. Ç. Varlık, *Germiyanoğulları Tarihi*, Ankara 1974, s. 1
11. Müneccimbaşı, *Câmi'ü'd-Düvel*, Süleymâniye Esad Efendi Ktp., Nu. 2103, vr. 556a;
Türkçe tercümesi: *Safâ'ifü'l-Ahbar*, İstanbul 1285, C. III, s. 35
12. N. Asım-M. Arif, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1335, C.I, s. 494; H. Edhem Eldem, *Düvel-i İslâmiyye*, s. 292; P. Vittek (çev.: O. Ş. Gökyay), *Menteşe Beyliği*, Ankara 1944, s. 28-29;
İ. H. Uzunçarşılı, 'Germiyanoğulları', *İA/IV*, s. 767
13. H. K. Kadri, *Türk Lûgatı IV*, İstanbul 1945, s.55
14. *Kütahya'da Germiyan Beyleri*, s. 505
15. London 1968, s. 147, 290, 306
16. *Neşri*-Menzel, s. 21; *Neşri*-TTK, s. 65
17. Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, C. V, İstanbul 1273, s. 23
18. Z. V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 485; Ş. Tekindağ,
Anadolu'da Türk Tarihi ve Kültürü, Trabzon 1967, s. 167
19. *Târih-i Osmânî*, C. I, İstanbul 1273, s.96-97
20. *Anadolu Beylikleri*, s. 39
21. *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara 1959, s. 35
22. *gös.yer.*
23. İzbranniya Soçineniya I. *Gosudarstvo Seljukidov Moloy Azii*, Moskov 1960, s.
496, not. 147
24. M. Ç. Varlık, *a.g.e.*, s. 8
25. *a.g.e.*, s. 8
26. Kütahya merkez ilçesine bağlı 'Horzum aşireti Ovacık' adlı bir köy vardır. (bk.
Köylerimiz, İstanbul 1928, s. 890)
27. F. Sümer, *Oğuzlar-Türkmenler*, Ankara 1972, s. 424-425
28. F. Sümer, *a.g.e.*, s. 218-219
29. *Kütahya İl Yıllığı-1973*, s. 76

30. *a.g.e.*, s. 87
31. F. Sümer, *a.g.e.*, s. 231
32. *a.g.e.*, s. 232; F. Sümer, 'Bayatlar', *TDED* IV/4, 1952, s. 382, 393
33. Kütahya İl Yıllığı-1973, s. 61-63.
34. Şimdiki adı: **Hocalar**
35. Şimdiki adı: **Öksüz**
36. Şimdiki adı: **Mollamusa** olan 490 nüfuslu bu köy olabilir. (34-36. notlar için bk. **1970 Genel Nüfus Sayımı**, s. 581-582)
37. Uşak il sınırları içinde **Avşar** adlı bir köy yoktur.
38. F. Sümer, **Oğuzlar**, s. 277
39. F. Sümer, *a.g.e.*, 295
40. *a.g.e.*, 295
41. *gös.yer.*
42. **1970 Genel Nüfus Sayımı**, s. 582
43. F. Sümer, **Oğuzlar**, s. 369
44. *a.g.e.*, s. 459
45. F. Sümer, **Oğuzlar**'daki cetvel, s. 449-450
46. *gös.yer.*
47. F. Sümer, 'Osmanlı Devrinde Anadolu'da Üçoklu Oğuz Boyuna Mensup Teşekküller',
İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XI/1-4 (1949-1950), s. 459-466
48. Kütahya İl Yıllığı-1973, s. 67
49. *gös.yer.*
50. **Oğuzlar**, s. 347
51. *a.g.e.*, 348

125. YIL DÖNÜMÜNDE PRİZREN ARNAVUT BİRLİĞİ VE TÜRK ULUSAL HAREKETİ ARASINDAKİ PARALELLİKLER

Bilgin ÇELİK*

Prizren Arnavut Birliği, Berlin Kongresi'nin başlamasından kısa bir süre önce, 10 Haziran 1878 tarihinde toplanan Arnavut kongresinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarihe kadar genellikle yurtdışında kültürel nitelikli olarak gelişen Arnavut Ulusçuluğu, Prizren Birliği ile siyasal bir boyut kazanmıştır. Prizren Birliği Arnavut Ulusal Hareketi açısından bir dönüm noktasıdır. Arnavut Ulusal Hareketi, bu tarihten sonra önemli bir ivme kazanmış olup, Arnavut Birliği, Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi yaklaşımların yerine Arnavut ulusal kimliğinin Arnavutlar arasında ön plana geçmesinde ciddi bir rol oynamıştır. Prizren Birliğinin hedefi olan, siyasal ve kültürel alanlarda özerklik talepleri, Arnavut aydınları için bir yol haritası olmuştur. Arnavut aydınları, Arnavutluk bağımsızlığını kazanıncaya değin, birçok kez Osmanlı hükümetine benzer talepleri içeren muhtıralar vermişlerdir. Hem Arnavut hem de Türk ulusal uyanışına etki eden en önemli faktör olarak dış tehdidin varlığı ve işgal tehlikesi dikkati çekmektedir. Arnavutlar da Türkler de ulusal bilince, ancak yaşadıkları topraklar işgallere uğramaya başlayınca ulaşabilmişlerdir. Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ve sonuçları Arnavutlar için ulusal hareketin çıkış noktasını oluştururken, Paris Barış konferansı ve Sevr Antlaşması da Türk Ulusal hareketini önemli ölçüde etkilemiştir. Her iki ulusal harekette de Osmanlı'nın pasif dış politikasına ve ulusal hakların çiğnenmesine göz yummasına yönelik bir tepkinin varlığı dikkati çekmektedir. Osmanlı'nın Müslüman unsurları içinde, ulusal bilinçlenme sürecine girip, laik, çağdaş bir ulusçuluk çizgisini izleyen ve 'ulus-devlet' anlayışını benimseyen ilk etnik unsur Arnavutlar olmuştur. Farklı din ve mezheplere sahip olmalarına rağmen Arnavut kimliği etrafında ulus

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir

bilincine yönelmiş olmaları, onların laik, çağdaş ve liberal bir ulusçuluk anlayışını benimsediklerini göstermektedir.

Buna karşılık, Arnavut ulusçuluğu Balkanlarda en geç uyanan ulusçuluk hareketi olmuştur. Bunun en önemli nedeni, Arnavutların Osmanlı devlet yönetimi ile çok iyi bir biçimde bütünleşmiş olması ve kendilerini devletin asli unsurlarından biri olarak görmeleri idi. Osmanlı devletinin bürokratik kadroları içinde rahatça yükselme şansına sahip olan bir çok Arnavut kökenli devlet adamı vardı.¹ Balkanlardaki Hristiyan unsurlar gibi Osmanlı'yı kendilerinden farklı ve işgalci olarak görmüyorlardı. Fakat 19. yüzyılda Balkanlarda yayılan '*milliyetçilik*' dalgasının etkisi ile dağılma süreci hızlanan Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Arnavut aydınları, Arnavutluk'un geleceğinden ciddi şekilde endişe duymaya başlamışlardır. Bu durum Arnavut aydınlarını yeni arayışlara itmiş ve özellikle 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları sonrasında Arnavut ulusçu kimliğini ortaya koyma, bunu Avrupa ve Osmanlı'ya kabul ettirme düşüncesi gelişmiştir. Bu aşamadan sonra Arnavut aydınları, kendi kimliklerini geliştirmek ve kültürel-siyasi haklar elde etmek için Osmanlı yönetimleri ile uzun sürecek bir mücadeleyle başlamışlardır.²

Yukarıda belirtilen antlaşmalarda Arnavutların yoğun olarak yaşadığı bazı toprakların Balkan devletlerine, özellikle de Karadağ ve Yunanistan'a verilmesine büyük bir tepki göstermişlerdir. Tepki iki yönlüydü. Bir taraftan Arnavut varlığını hiçe saydıkları için Büyük Devletlere tepki gösterilirken, diğer taraftan Osmanlı hükümetine de bu anlaşmaları imzalaması nedeniyle tepki duyulmaktaydı. Osmanlı'nın iyice zayıfladığını ve artık kendilerini koruyamayacağını gören Arnavut aydınları, ulusal kimliklerini tanıtmaya ve kabul ettirmeye çalıştı. Bir taraftan kültürel faaliyetlere hız verilirken, diğer taraftan da kurdukları komite ile Arnavut haklarını korumaya kararlı olduklarını ortaya koymuşlardır. Ayastefanos Antlaşması'ndan sonra kurulan komitenin adı '*Arnavut Haklarını Savunma Komitesi*' olup, komite üyeleri Hristiyan ve Arnavut aydınlarından oluşmaktaydı. Komite Avrupa ve Osmanlı kamuoyuna, Arnavut varlığını ve haklarını tanıtmaya, böylece Ayastefanos'ta uğradıklarını düşündükleri haksızlığın Berlin'de düzeltilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Komite, Berlin Kongresi'nden önce yayınladığı bir bildiriye amacını şu sözlerle ortaya koymuştur;

¹ M. Ali Ayni, *Milliyetçilik*, Marifet Basımevi, İstanbul 1943, s.260; Ahmet Hamdi, *Arnavutluk Hakkında Mütalaa-i Muhatasara (Arnavutluk Hükümeti Nasıl Olmalıdır?)*, 1920, s.40-43

² Bu mücadele hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu'nun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul 1997; Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Esnasında Arnavutluk Müslümanları*, Bedir Yayınları, İstanbul 1998; Kristo Fraşheri, *The History of Albania*, Tiran 1964; Yeni bir çalışma olarak bkz. Bilgin Çelik, *II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2003; Prizren Arnavut Birliği ile ilgili bir son dönemde hazırlanmış bir tez olarak bkz. Yüksel Çelik, *Prizren İttihat Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1997

"... Arnavut Komitesi, Arnavut haklarını, Avrupa diplomasisi ve dünya kamuoyu önünde savunmak üzere tüm güçlerini seferber edecektir...Biz bütün komşularımızla dost ve barış içinde yaşamak istiyoruz. Biz komşularımızdan hiçbir şey aramıyor ve talep etmiyoruz. Biz, ancak bize ait olan şeyleri ısrar ve azimle korumak için tamamen azimliyiz. Bu nedenle, Arnavutlara ait topraklar Arnavutlara verilmelidir..."³

Komite, Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini ve kuruluş amaçlarını çağrıştırmaktadır. Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri de Yunan ve Ermeni isteklerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Propaganda yolu ile Yunan ve Ermeni isteklerinin dayanaksızlığı, işgal amaçlarının haksızlığı gösterilmeye çalışılmıştır. Fakat her iki girişimde de propaganda yöntemi amacına ulaşamayıp işgaller önlenemeyince, silahlı direniş aşamasına geçilmiştir.

Arnavut Komitesi, Berlin Kongresi'nden üç gün önce, 10 Haziran 1878'de Yanya, İşkodra, Manastır ve Kosova'ya yaptığı duyuru ile Prizren'de bir kongre toplanmasını sağladı. Kongreye Hristiyan ve Müslüman Arnavutların yanı sıra Bosna-Hersek'ten ve Makedonya'dan Müslüman ve Türk unsurlar da katılmıştır.⁴ Bu kongre ile ilk kez Arnavutluk'un özerkliğinin sağlanması, Arnavut vilayetlerinin (yukarıda belirtilen 4 vilayet) birleştirilerek tek vilayet haline getirilmesi ve başına Padişahın uygun göreceği birinin tayin edilmesi gibi kararlar alarak Arnavut ulusçuluğunun siyasal bir nitelik kazandığını, hem Osmanlı'ya hem de Avrupa'ya göstermiştir. '*Prizren Arnavut Birliği (İttifakı)*' adıyla faaliyete başlayan bu ulusçu hareket, Hristiyan ve Müslüman Arnavutlar arasında güçlü bir işbirliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynadı. Arnavut Birliği, kuzey ve güney olmak üzere iki koldan faaliyet yürütmüştür. Güney'de ittifakın merkezi Ergiri, kuzeyde ise İşkodra'dır. İttifakın en yoğun faaliyet yürüttüğü yer ise Kosova'dır. Bartl, ittifakın kurulmasında Osmanlı yönetiminin bir etkisi olup olmadığı konusunun yeterince anlaşılmadığını ifade etmektedir.⁵

Berlin Kongresi'nin ilk günü olan 13 Haziran tarihinde Arnavutlar, İngiliz heyeti başkanı Lord Beaconsfield'e yolladıkları muhtırada şu konuya dikkati çekmişlerdir;

³ Komitenin üyeleri arasında Abdül ve Şemseddin Sami Fraşeri kardeşler ile, Vasa Paşa, Jano Vreto, Ziya Priştina gibi isimler yer almaktaydı. Necip Alpan, **Prizren Arnavut Birliği**, Ankara 1978, s.45-46

⁴ Noel Malcolm, **Kosova**, Sabah Yayınları, İstanbul 1999, s.276; Necip Alpan, a.g.e, s.49; Alpan kongreye katılan delege sayısını 300 olarak vermektedir. Bartl da, yukarıda belirtilen eserinde aynı sayıyı vermektedir. Bartl, a.g.e, s.197; Süleyman Külçe ise kongreye, 38'i Müslüman 5'i Hristiyan olmak üzere 43 delegenin katıldığını ifade etmektedir. Süleyman Külçe, **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir 1944, s.249

⁵ Bartl, a.g.e, s.199, Bartl, sarayın etkisi olabileceği yönünde tahmin yürütmekte, Alpan ise İstanbul'un ikili bir oyun içinde olduğunu, bir taraftan bazı resmi çevrelerin Arnavutları destekleme fikrini savunduklarını, bir kısmının ise, Avrupa devletlerinin tepkisinin çekilmemesi görüşünde olduklarını ileri sürmektedir. Alpan, askeri yetkililerin el altından destek sağladığını belirtmektedir. Alpan, Prizren..., s.54

"Arnavutlar Berlin'de temsilcisi olmayan tek Balkan halkıdır. Müstakil hükümetleri olmadığı gibi Osmanlı hükümetleri tarafından da temsil edilmemektedirler. Arnavutların kendi milli karakterleri, gelenekleri ve hususi dilleri vardır...Arnavutlar kendi başlarına bir millettir. Çeşitli dinlere sahip olmakla birlikte, müşterek vatanlarını asla unutmamışlardır...Karadağ, Rusların Adria'daki bir ileri karakolundan başka bir şey değildir. Bağımsız bir Arnavut devleti ise Slav istilasına karşı bir set olacak ve Batı Avrupa'nın müdafaası için faydalı olacaktır."⁶

Fakat Arnavutların talepleri kabul edilmediği gibi, Arnavut ulusal varlığı bile tanınmak istenmemiştir. Bismark'ın daha kongrenin başında "Arnavut ulusu yoktur. Arnavutluk sadece coğrafi bir terimdir."⁷ şeklindeki yaklaşımı Arnavut aydınlarında derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Buna karşılık, Arnavut Haklarını Savunma Komitesi de, Prizren Birliği üyelerinden İşkodralı Vasa Paşa'nın (Osmanlı Valilerinden) kaleme aldığı ve 20 Haziran 1878 tarihinde İstanbul'da bulunan Avusturya- Macaristan Hariciye Nazırına gönderdiği muhtıradan özetle şunları ifade etmiştir:

"Arnavut ulusu, Berlin kongresinde kendi dilekelerini sunarak, kendi bağrından koparılıp başka uluslara hediye edilmek istenen topraklarını ve diğer ulusal ve hayati haklarını bizzat kendi askeri güç ve olanakları ile savunmak üzere hazır ve nazır bulunduğunu bildirmek şerefine naidir..."⁸

Bu tepki de, Müdafa-i Hukuk cemiyetlerinin Paris Barış konferansı öncesinde Anadolu'da ortaya konan ulusal tepki ile büyük bir paralellik göstermektedir. Paris Barış Konferansı öncesinde Batı Anadolu'ya Yunanistan'ın çıkarılması, doğuda da 6 vilayetin Ermenilere bırakılması fikrinin ortaya atılması Müdafa-i Hukuk cemiyetlerini harekete geçirmiş ve propaganda yolu ile haklarını savunma çabası içine girmişlerdi. Arnavut aydınlarının bütün çabalarına rağmen girişimleri başarılı olamamış, Arnavut hakları dikkate alınmamıştır.

Berlin Kongresi'nde alınan kararlar ile Arnavutların yaşadığı toprakların bir kısmının Karadağ'a verilmesine büyük tepki gösteren Arnavut Birliği bu toprakları silahlı mücadele ile koruma konusunda karar aldığı gibi, askeri, idari birimler oluşturarak 'geçici bir hükümet' gibi çalışmalar yapmaya başlamış ve Arnavut topraklarını sonuna kadar savunmakta kararlı olduğunu ortaya koymuştur. Hükümetin aciz durumda olmasından dolayı Arnavutların kendi haklarını koruma çabası içine girmesi, 1919 yılında Yunan işgali ve diğer işgallere engel olamayan İstanbul hükümetine duyulan tepki sonucunda oluşan Müdafa-i Hukuk ve Kuvayı Milliye hareketi ile büyük benzerlikler taşımaktadır. Her iki ulusal tepkide de tepki, İstanbul Hükümetine ve Avrupalı devletlere yönelik olup, Arnavut ve Türk ulusal varlığı ve haklarının tanınmak istenmemesi üzerine ortaya çıkmıştır. Arnavutlar, Berlin kararlarını tanımadıklarını giriştikleri silahlı direniş ile hem Osmanlı devleti yöneticilerine hem de Avrupa'ya

⁶ Bartl, a.g.e, 200-201

⁷ Alpan, a.g.e, s.67

⁸ Alpan, a.g.e, s.52

göstermişlerdir. Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri de Paris Barış Konferansı kararlarını tanımamışlar ve haklarını savunmak üzere silahlı direnişe geçmişlerdir. Berlin Antlaşmasını imzalayan Osmanlı yöneticilerinden Mehmet Ali Paşa, antlaşma hakkında bilgi vermek ve antlaşma sınırlarını belirlemek üzere Arnavutluk'a gönderilmiş ve Paşa, Arnavutların şiddetli tepkilerinden sonra Yakova'da öldürülmüştür.⁹

Prizren Birliği, yaklaşık üç yıllık bir mücadelenin sonucunda Berlin kararlarından bazılarının değiştirilmesini, bazılarının ise Osmanlı ve Arnavutlar lehine düzeltilmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal'in liderliğinde organize olan Türk Ulusal Kurtuluş Hareketi de Türk haklarını görmezden gelen ve Türk topraklarını parçalayan Sevr Antlaşması'nı kabul etmemiş ve kabul eden Osmanlı hükümetini de TBMM'de aldığı karar ile vatan haini ilan etmiştir. Sevr Antlaşması, TBMM tarafından tanınmadığı için yürürlüğe girememiştir. Osmanlı hükümetleri ise, başlangıçta kendi çıkarlarına uygun olabileceğini düşünerek kuruluş ve faaliyetlerine tepki göstermediği '*Müdafaa-i Hukuk*' boyutundaki her iki oluşumun, ulusal nitelikli bir harekete dönüşmeleri ve İstanbul'dan bağımsız bir yapılanma çabası içine girmeleri üzerine her iki ulusal hareketi de ortadan kaldırmak için elinden geleni yapmıştır. Osmanlı Yönetimi, 1881 tarihinde Derviş Paşa aracılığı ile Prizren Birliği'ni dağıtmakta çok büyük bir engelle karşılaşmaksızın amacına ulaşmıştır. Derviş Paşa'nın hareketi, 1920 yılında Ankara'daki meclisi dağıtmak üzere, İstanbul hükümeti tarafından gönderilen 'Kuvayı İnzibatiye'nin amacı ile önemli bir paralellik göstermektedir. Fakat sonuç açısından önemli bir fark vardır. Prizren Birliği, Osmanlı hükümeti tarafından gönderilen ordu birlikleri ile dağıtılırken, Kuvayı Milliye ise, İstanbul kuvvetlerini dağıtmış ve Ankara'daki TBMM'nin gücünü göstermiştir. Bu farkın beklide en önemli nedeni, Prizren Birliği'nin askeri açıdan yeterli bir güce sahip olmaması, bu birliği oluşturan kadroların askeri ve siyasi tecrübelerinin az olmasıdır. Buna karşılık Türk Ulusal hareketinin öncüleri olan Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hem ordu içinde güçlü bir dayanakları vardı hem de çok daha önemli bir birikime sahip idiler. Üstelik gönderilen Halife Ordusu'nun işgal altındaki bir kentten gönderilmiş olmasının, İngilizlerin oyuncağı haline gelmiş bir Halife-Padişah ve hükümetinin emriyle ve doğrudan İngiliz parasal desteği ile oluşturulmuş bir ordu olmasının, Ankara ve Kuvayı Milliye için önemli propaganda avantajları sağladığı düşünülmelidir.

Prizren Birliği, milis kuvvetler oluşturarak işgallere karşı askeri tedbirler almış ve özellikle Karadağ'a karşı ciddi bir direniş göstermiştir. Birliğin kuzey kanadı, bu direnişte önemli başarılar kazanırken, güney kanadı da Yunan sınırı konusunda olumlu ilerlemeler kaydetmiştir. Başlangıçta birliği kendi çıkarları doğrultusunda gizlice destekleyen İstanbul yönetimi, gelen dış baskılar ve özellikle Birliğin ayrı bir hükümet gibi davranma eğilimini ortaya koyması üzerine tutumunu değiştirmiş, ittifakı dağıtmak için bazı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Özellikle Arnavutluk'a 'özerklik' verilmesi konusunda, Arnavut aydınlarının ısrarlı talepleri, Prizren Birliği'nin bu özerkliği fiilen gerçekleştirme

⁹ Külçe, a.g.e, s.256-260

çabası içinde olması, nüfusunun 2/3'si Müslüman olan Arnavutların ulusal kimliği ön plana çıkararak, ümmet anlayışından kopması ve dış baskıların artması Osmanlı yönetimini harekete geçirmiş, 1881 yılında Derviş Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Prizren Birliği'ni dağıtmış, ittifakın lider kadrosu ise çeşitli yerlere sürülmüştür.

Geçici bir hükümet gibi davranan Prizren Birliği sadece siyasal, askeri bir mücadele hedefi gütmemiş, ayrıca Arnavut ulusal birliğini yaratmak amacıyla kültürel faaliyetlere de destek vermiştir. Özellikle 1879 yılında İstanbul'da kurulan '*Arnavut Bilim Cemiyeti*'¹⁰ bu tür çalışmalar açısından önemli bir merkez olmuştur. Cemiyet, Arnavut dili, tarihi, kültürü, folkloru v.s konularında faaliyet yürütülmesini sağlarken aynı zamanda bir Arnavut alfabesi oluşturulması çabası içine girmiş ve bu amaçla bir komisyon oluşturulmuştur. Arnavut alfabesi konusunda daha önceki tarihlerde birçok Arnavut aydını tarafından çeşitli girişimlerde bulunulmuş olmasına rağmen bir uzlaşma sağlanamamış olmasından doğan sıkıntıları gidermeyi amaçlayan komisyon, çalışmalarına başlamış, Hoca Tahsin, Vasa Paşa, Jani Vreto, Koto Hoxhi ve Şemseddin Sami (Fraşheri) gibi Arnavut aydınlarından oluşan bu komisyona sunulan tekliflerden sonra Şemseddin Sami'nin hazırlamış olduğu 36 harfli alfabe kabul edilmiştir. Şemseddin Sami'nin alfabesi, 25'i Latince, 5 harfi Yunanca ve 6 Harfi Slav alfabesinden oluşmaktaydı. Bu alfabe, 1908 yılında düzenlenen Manastır Arnavut kongresi ile Arnavut ulusal alfabesi olarak kabul edilmiştir.¹¹ 1879 ve 1908 tarihlerinde Latin kökenli Arnavut alfabesinin kabul edilmesi, Arnavutların İslamcılık anlayışından koptuklarının önemli bir göstergesi olup, Türk Harf Devrimi'nden 20 yıl önce Latin harflerine geçmiş olmaları, ayrıca bu alfabe konusunda dönemin basınında Arnavut ve Türk aydınları arasında yaşanan fikir çatışmaları sırasında Latin harflerini destekleyen aydınların tutarlı ve çağdaş düşünceleri, Türk Harf Devrimi'nin de alt yapısını hazırlamıştır.¹²

¹⁰ Bilal Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, TTK, Ankara, 1992, s.39

¹¹ Manastır Arnavut kongresi için bkz. Bilgin Çelik, a.g.t, s.157

¹² Alfabe tartışmaları için bkz. Çelik, a.g.t, s.182

XIX. YY'DA KAZAK TOPRAKLARINDA TÜRK HALKLARINI RUSLAŞTIRMA SİYASETİ VE RUS OKULLARI

Kalibek İBRAYIMCANOV TURDIĞAZIULI*

Çarlık Rusya'nın Türkistan'ın yerli halkını Ruslaştırmak için kurdukları okullarda Ruslarla birlikte diğer milletlerin de eğitim alması ön plana konuldu. Çünkü Kazak Kırgız çocukları Rus okullarında Ruslaşarak Rus vatandaşlığına geçebilir düşüncesi hakim idi.

Bundan sonra Avrupa kültürüne uymayan İslamiyet sistemi olan ve İslamiyetin eğitim ocağı olan mektep ve medreselerin tesirin azalacağını zannettiler. Dolayısıyla açılacak Rus okullarına yerli halkın çocuklarını çekebilmek ve ilgilerini arttırmak için ve onların Rus çocuklarıyla kaynaşmaları için okul yakınlarında "internat" ve "pansyonat" adını verdikleri yatılı yatakhaneler inşa ederek yerli çocukları Rus çocuklarıyla beraber yerleştirdiler. Pansyonatta kalan çocukların elbiseleri, ayakkabıları ve yatak setleri aynı idi. Rusça hazırlanan sabah kahvaltısı, öğle yemeği ve akşam yemeklerini Rus ustası yapıyordu. Burada İslamiyetten hiçbir eser yoktu.

N. Ostroumov Yedisu vilayetindeki Kapal yüksek okuluna bağlı öğrenci yurdu hakkında şunları söylüyor: "Pansyonatta hiç Rusça bilmeyen ve Rusça konuşmayı öğrenen çocuklarının Rus çocuklarıyla birlikte ev ödevlerini yapmasını ve bunun yanı sıra Rusça öğrenen öğrencilere oda vermeyi ders dışında kontrol etmeyi vazife edinmiştir".

Pansyonatta her vilayetten gelen 10 yaşlarındaki 24 Kazak çocuğu yerleşmiştir. Pansyonattaki eğitim bölümünü yerli idareciler yönetiyorlar. Şehirdeki yüksek okulun yanındaki pansyonattar Almatı (eski adı Verniy) ve

* Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Türkistan/KAZAKİSTAN

Taşkent gimnaziumları yanında da açıldılar. Buna benzer internatlar sonra kapatıldı. Çünkü oralarda yerlilerden kimse kalmadı.

Bu hakkında halk yüksek okulunun denetleyicisi S. M. Gramenitski okulların yanlarında açılan internatların tanınmamasının nedenini de oradaki zorluklar ve eğitim kurslarının uzaklığıyla anlatmak istiyor. Bunlardan başka o: "Gimnazyumun ilk sınıflarında okuyan öğrenciler istekli ve başarılı idi. Fakat orta sınıflarda, yani IV-V sınıflarda onların sayıları azalmaya başladı. Çünkü, bu yaşlarda öğrenciler evlerini çok özlüyorlardı. Bunun yanı sıra derslerin hazırlığı onları çok yıpratmıştı" diyor.

Yerli çocukların okuldan ayrılmalarının en başlı nedenleri de ilk olarak çocukların okula zorla getirilmesi. İkinci olarak ta onlar internatta bakımsız ve hapse atılmış adam gibi çok sert şartlarda yaşadılar hem de aileden uzak kaldılar. "İnternattaki öğrencilerin hayatı onları eğiten Rus belletmenlerin elindeydi" diyor S .M. Gramenitski.

S .M. Gramenitski ve N. Ostroumov'un verdikleri belgelere göre 1 Ocak 1886 tarihinde 105 Rus okulunda yerlilerin 245 çocuğu eğitim almıştır. Bu senede Türkistan bölgesindeki nüfus sayısı yaklaşık 2.500.000 ise, onlardan 225.000'i okul yaşlarındaki (8-11) çocuklar idi. Onlardan sadece 245'i, yani, % 0,1'i Rus okullarında eğitim aldı.

Rus yönetiminin Orta Asya halklarını sömürmek amacıyla açtıkları okullardaki eğitim sisteminin 20 senelik sonucu sıfır idi. Çarlık Rusya'nın Türkistan bölgesinden sorumlu yöneticileri Orta Asya halklarını Rus okulları aracılığıyla Ruslaştırma projesinin gerçekleşmediğini kabul ederek yerli halkı Ruslaştırmanın başka metotlarını aradılar. Bu metoda göre yerli Rus okullarının açılması ve derslerde değişiklikler yapılması amaçlandı.

Yerli halklar için Rus okullarını açarak Rusça ve diğer dillerle birlikte İslam bilgileri dersleri de okutulması gerektiği hakkında ilk adımlar atılmaya başladı. İlk deneme okulu olarak İşankul medresesi seçilerek orada Rusça ve İslam bilgileri okutuldu. Yerli Rus okullarında İslam bilgileri derslerini mollalar okuttu ve onlar yönetim tarafından idare edildi.

1885 tarihinden sonra Türkistan bölgesinde buna benzer okulların sayısı artmaya başladı. Rozenbah'ın verdiği bilgilere göre Çar Aleksandr III 1886 yılında Hokan, Oş, Namangan ve Andijan şehirlerindeki 2 sınıflık yüksek okulları kapatarak onların yerine 18 yerli-Rus okullarının açılması için Türkistan general-gubernatoruna izin verdi. Türkistan bölgesinde açılacak olan 18 okulun 9'u Sırderya vilayetinde, 1'i Taşkente, 8'i de kasaba ve köylerde idi.

Çarlık hükümetin sömürge politikasını gerçekleştirmekte olan yönetim organları yerli Rus okullarını açarak Orta Asya halklarını Ruslarla biriktirmeyi amaçladılar. Bu okullarda ders saati iki bölümden oluşuyordu. İlk iki saatte Rus öğretmen edebiyat, yazma ve matematik derslerini Rusça okutur ve çocukları Rusça konuşmalarına alıştıtır. Diğer iki saatte ise yerli öğretmen İslam bilgileri derslerini okuturdu.

Rus sınıflarında çalışan öğretmenler ise 1879 yılında açılan Türkistan Öğretmenler Seminarya'sının mezunlarıdır. Bu seminarya programındaki dersler de şunlardır: Tanrıya sığınma, pedagoji, aritmetik, Rus dili, jeometri, cebir, fizik, fen bilgileri, tarih, yerlilerin dilleri, güzel yazma sanatı ve resim, müzik, el sanatları, jimnastik ve bahçe işleri. Eğitim 4 seneliktir.

Türkistan Seminarya'sının 25 senelik (1879-1904) tarihinde 415 öğrenci eğitim almıştır ve onlardan sadece 254'i mezun olabilmıştır. Okula giren 415 öğrencinin 384'ü Rus (% 83,9), 54'ü Kazak (% 13), 9'u Özbek (% 2,2), 3'ü Tatar (% 0,7) ve 1 öğrenci de (%0,2) Türkmen asıllı idi. Kursların tamamını bitiren 254 mezunun sadece 39'u (% 11,4) yerli halkın mensupları idi. Onların arasında 1 Özbek öğrenci, büyük kısmı Kazak ve diğerleri ise Kırgız çocukları idi.

1 Ocak 1905 tarihindeki rapora göre okulu tamamlayan 39 kişiden ancak 18'i öğretmenlik yapmış. Diğerleri ise çeşitli kurumlarda sekreter ve tercüman görevlerinde çalışmışlar. Bunlara rağmen yerli öğretmenlerle Rus öğretmenlerin durumları aynı değildi. Rus öğretmen 1 yılda 1000 rüble maaş alsa, yerli öğretmen 400 rüble almıştır.

1886 tarihinde Semerkand uezd başkanları siyezd düzenleyerek karar aldılar. Bu karara göre Rus okulunu bitirenler idare yönetimlerinde sekreterlik görevini yapmaları lazımdır. Rus okullarının iyi ürün vermeleri de buna bağlı idi.

Ruslaştırma siyaseti eğitim sisteminde iyi sonuçları elde edebilmesi için yöneticiler Rus okullarını tamamlayan Kazak gençlerine bolis ve starşın olarak bilinen idarecilerin ve polis, karakol vs. kurumlarında özel kalem müdürü olarak görev almalarına imkan tanıdı. Böyle bir çok basit metodu kullanarak yerlilerin çocuklarını Rus okullarına çekmek istediler.

Rusça ve yerli mollaların öğrettikleri din bilgisi dersleri beraber okutulan Rus okullarını açarak yöneticiler bundan sonra Kazak, Özbek, Tacik çocuklarını bu okullara çektiler.

"Din bilgisinin yanında Rusça öğrenmek isteyenler de çoğalmaya başladı. Böyle okullar din bilgisiyle ilgili dersleri eğitim sisteminden söküp atmaya hakları yoktur. Tersine Rusça-İslam dini eğitimini veren okulların başarılı olması nedeniyle yerli mollaların ders okutmasına ihtiyaç duyulacaktır. Bölgesel Rus okullarına mollaları devlet maaşıyla aldatarak Türkistan Bölge İdaresi çeşitli problemlere çözüm bulmaktadır... dini mektep ve medreselerin çoğalması, İslamiyetin halka etkisi bölgesel idarelerle merkezi hükümeti endişeye sokuyor" diyor Rozenbah. Yani Rozenbah Kazakları Ruslaştırmak amacıyla eğitim sistemine sokulan yeni metodu "mektep" adı altında tanıtarak kendilerinin uygulayacak siyasetlerinin gerçekleşmeyeceğinden korkuyor.

Bölge idaresi Rus okullarında Rusça alınan eğitimin halk için maddi faydası olduğu fikrini yayarak, bu fikri ispatlamak için 1891 yılında bölge yöneticisi baron Vraevski vilayetlerdeki gubernatorlara emirlerde bulundu. Bu emire göre kadı, biy, bolis idaresi, ak sakallar kurulunda, mahkemelerde, bankalarda, polis şubelerinde, parayla uğraşan kurumlarda, bahçe işleri vs. çalışmalarında Rusça kullanılması gerektiği vurgulandı. Vraevski'e güvenle teslim edilen bu bölgede

bundan sonra yerlilerin Rusçaya saygı göstermeleri ve işe alınırken Rusça bilmeleri gerekiyordu. Bu buyruk 1897 yılında tekrar kabul edilmiştir.

Rus yöneticileri çeşitli hile kullansalar da Ruslaştırma siyasetleri kendi amaçlarına ulaşamadığını söylersek yanlış söylemiş olmayacağız. Çünkü Ekim İhtilaline 1 sene kala, yani, 1916 yılında Türkistan'da 150 Rus okulu bulunuyordu. Onları yerleştikleri vilayetlere göre bölersek Sırderya vilayetinde 65, Fergana'da 23, Semerkand'ta 18 okul bulunuyordu ve diğer kalan 44 okul Yedisu ve Hazar bölgesindeki vilayetlerde bulunuyordu. Bu okullarda yerlilerin 7287 çocuğu eğitim aldı. Ruslaştırma siyasetinin büyük baskısında kalan Sırderya bölgesinde sömürgecilerin okullarında eğitim alan Kazakların oranı % 2 civarındadır.

Sovyet döneminde Ekim İhtilali öncesinde Kazakların % 2'si okuma-yazma bilmiştir gibi verinin sadece bir vilayetteki Rus okulunda tahsil gören öğrenci sayısından alınmış olması mümkündür. Çünkü, hükümetin ismi ve yapısı değişse de çevresindekileri hakimiyetine sokmak için ve bir merkez tarafından yönetmek için Rusların diğer milletlerden üstün olması amaçlanmıştır ve bu amacı da Sovyet döneminde gerçekleştirmişlerdir.

Kaynaklar:

1. Gramenitski, S. M., K voprosu ob inorodçeskom obrazovaniya v Rossii, Taşkent 1908, s. 12-15.
2. Ostroumov, N., İstoriçeskii oçerk narodnogo obrazovaniya v gorodah i ukrepleniyah Sır-Darinskii i Turkestan, 1881, s. 68-71
3. Öz. R. O. M. A. qor-2748, t-1, is-2193, s. 79.
4. a.g.y., 2748, t-1, is-2193, s. 83.
5. Öz. R. O. M. A. qor-47, t-1, is-805, s. 91
6. Öz. R. O. M. A. qor-2748, t-1, is-2193, s. 85.

TÜRK BİRLİĞİ İÇİN STRATEJİK İŞBİRLİĞİ

Taner GÜÇLÜTÜRK*

“Dünyada şimdiye kadar başka başka milletlerin birlik kurdukları ve yüzyılları beraberce yaşadıkları görülmüştür. Bizim, kurmak istediğimiz birliğin tarihte geçmişi olan birliklerin en üstünü olmasını isteriz.”

Mustafa Kemal Atatürk

Özet:

Türk Birliği için stratejik işbirliği konulu tebliğimizde gelinen aşamada Türk Dünyasında Türk Birliğinin oluşabilmesi için siyasal, ekonomik ve askeri işbirliğinde izlenecek strateji ve politikaları ele alacağız. Önerilere ve çözümlere geçmeden önce Birinci Dönem Türk Dünyası Politikası ve sorunları, ikinci perde olarak Türk Dünyası Birliği sürecinde Türkiye, Türk Dünyası ülkelerinde yaşanan stratejik gelişmeler ve beklenmedik sorunları, Türk Dünyası ülkeleri arasında kopuklukları giderebilmek için ihtiyaç duyulan “Güçlü Bir Lokomotif” görevini hangi ülkenin üstleneceğine, bu bağlamda Türkiye’de nasıl bir strateji izlenmeli gerektiğine, iç politika yerine milli bir mesele olarak izlenmesi gereken Türk Birliği politikalarına değineceğiz. Ardından Türk Birliği çatısı altında yer alacak ülkelerdeki mevcut sorunları irdelleyeceğiz ve bununla birlikte diğer yapılması gerekenlere ve izlenecek stratejiye eğileceğiz. Bu stratejik işbirliğinin en önemli noktalarını Yönetim ve bürokrasi stratejisi, Enerji stratejisi, Güvenlik stratejisi ve Serbest dolaşım ile ticaret olarak sıraladık.

Türk Dünyası gibi geniş bir coğrafyayla ilgili bilgiler edinmek, derlemek ve böyle bir birliğin oluşturulabilmesi için izlenecek stratejiyle ilgili kaynakları ve literatürün çoğunu internet ortamındaki bilgi havuzundan, konuya daha önce

* Mr., Türkolog, Gazeteci-Araştırmacı; tanergucluturk@hotmail.com

eğilen makalelerden, çalışmalardan ve literatürden elde ettik. Söz konusu kaynaklarla ilgili bağlantılara kaynakça kısmında yer verilmiştir.

Çalışmada elde ettiğimiz sonuç, nüfus, doğal kaynaklar ve ekonomik potansiyel gibi yeryüzündeki temel unsurlara hakim bir pazara sahip Türk Birliğinin; dışa bağımlılığı en aza inecek; ve her alanda işbirliği doğal süreç içerisinde ilerleyecek bir coğrafya karşımıza çıkacaktır. Ekonomik temelli (enerji öncelikli) başlayan, ortak savunma ve teknoloji geliştirme ile devam eden ve serbest dolaşım ve ticari yatırım imkanı sağlayan bir birliklilik kısa zaman içinde somut bir birliğe dönüşecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk Birliği, siyasal, ekonomik, askeri işbirliği

Giriş

Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasından sonra Cumhuriyet Türkiye'si o günlerin şartları gereği (İkinci dünya Savaşı, Soğuk Savaş v.b. gibi) eski Osmanlı misyonuna ve Türk hinterlandına kayıtsız kalmıştı. Bu durum o günün şartları içerisinde pek fazla yadırganmamıştı. Ancak soğuk Savaşın bitmesi ve ardından da Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması sonrasında bu ilgisizliğin önce heyecan ve ardından da iktidarların siyasal yaklaşımlarına göre değişen birer politika seçeneği halini alması Türkiye'nin Türk dünyası politikasının kısırlaşmasına sebep olmuştur. Son günlerde Türk cumhuriyetleri ve genelde dış Türkler konusunda yaşanan gelişmeler takip edildiğinde bu konunun da iç politikaya malzeme yapıldığı görülmektedir. Türkiye'nin en temel dış politika önceliği olması gereken bir konunun iç siyaset çekişmesi ve birer "oy kapma" malzemesi yapılması dış politikadaki "politikasızlığımızı" ortaya koyacak acı bir hadisedir.¹

Türk dünyası oldukça kritik bir dönemden geçiyor. Avrasya'nın kalbini oluşturan Türk dünyası, küresel güç mücadelesine keskin bir şekilde şahit oluyor. Bir taraftan sahip oldukları zengin enerji kaynakları, diğer taraftan nükleer güce sahip olan ülkelerin tam ortasındaki jeostratejik konumları, bölgedeki jeopolitik boşluğu doldurmaya yönelik acımasız rekabet ve jeokültürel dinamikleri etkileme kapasiteleri, bölge ülkelerini hem iç hem de dış politika bağlamında istikrarsız bir sürece doğru sürüklüyor. Bu ülkelerin bir kısmı doğrudan bu sürecin olumsuz etkilerini yaşarken (Kırgızistan örneğinde görüldüğü üzere), diğer bir kısmı ise bu süreçten asgari etkilenenlerin bir çaresi olarak ya içe kapanıyor ya da daha otoriter devletlere doğru yönelmek zorunda kalıyorlar. Dış politikada çok yönlü işbirliğinden yana olup, denge politikası yürütmeye çalışanlar ise, bir başkentten diğerine savruluyorlar.

¹ Oğan, Sinan – "Türk İç Politika Faktörleri Açısından Türk Dünyası ve Kurultayı", Türk Dünyası Enstitüsü, TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/a1067.html>

Bölgede bir taraftan kısa ve orta vadeye dönük bu türden gelişmeler yaşanırken, uzun vadeye dönük çalışmalar kapsamında bölge ülkeleri arasında (son dönemde Kazakistan ve Türkmenistan arasında başlatılan süreç örneğinde görüldüğü üzere) Türkistan Birliği'ni oluşturma yolunda bir kısım girişimlere de şahit olunuyor. Türk dünyası açısından içinde bulunulan süreç bir taraftan tehdit ortamı oluştururken, diğer taraftan bölgede milli şuur ve yeniden diriliş açısından da bu ülkeleri zorunlu bir birlik arayışına sürüklüyor.

Kuşkusuz yaşanan bu son gelişmeler Türkiye'yi ve bölge ülkelerini stratejik derinliklerinde yeni bir işbirliği arayışına itmiş olup, bu kapsamda özellikle Ankara'yı "Yeni Türk Dünyası Siyaseti" oluşturmaya ve siyasi, askeri ve ekonomik anlamda ortak bir strateji belirlemeye mahkûm kılmış bulunmaktadır. Bu çerçevede Orta Asya ve Kafkaslar ağırlıklı Türk dünyası, stratejik nedenlerden dolayı Türkiye'nin mevcut gücünü ve etkisini pekiştireceği bir alan olarak tekrar gündeme gelmeye başlamıştır.

1. Birinci Dönem Türk Dünyası Politikası ve Sorunlar...

Hatırlanacağı üzere, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından itibaren söz konusu bu bölgeler Türkiye'nin milli çıkarları açısından dışişlerinin gündeminde önemli bir yer tutmuş, bu kapsamda 1990'lı yılların başından itibaren Orta Asya ve Kafkasya Türk dış politikasında parlak bir odak noktası olarak gündemdeki yerini almıştı. Bu durum, Türk dış politikası açısından "Türkiye/Türk Modeli" tartışmaları çerçevesinde önemli bir politika değişikliği olarak kabul edilmiş ve Orta Asya-Kafkasya ülkeleri, Türk dış politikası açısından taktik seviyede siyasi ve ekonomik girişin yapıldığı ülkeler olmuştu. Bölge, 1990'larda Türk karar vericileri açısından dış politikada daha aktif olma ve uluslararası politikada "hatırı sayılır" bir güç olma açısından bir fırsat olarak değerlendirilmişti ama olmamıştı.

Türkiye'nin ilk dönemde bölgeye dönük politikasında "başarısız" olmasının ya da istenilen sonuçları elde edememesinin en önemli nedenleri olarak şu hususlar karşımıza çıkmaktadır:

- Türk dış politikasının doğal ilgi alanı içine giren bu bölgeye dönük olarak, Ankara'nın SSCB'nin dağılmasına ramak kaldığı dönemlerde bile neredeyse hiçbir hazırlığın olmaması, diğer bir ifadeyle "ilgi sorunu";

- Bölgeye dönük politikalarda kurumlar arası mutabakat ve işleyişin yeterince sağlanamaması, ortaya çıkan kopukluk, diğer bir ifadeyle "koordinasyon sorunu";

- Osmanlı ve Milli Mücadele'nin ilk yılları sonrası bölgeye dönük ilginin kesilmesi ile birlikte ortaya çıkan bölge konusundaki cehalet, diğer bir ifadeyle "bilgi sorunu";

- Türkiye'nin kendi politikasından ziyade başkalarının politikasını yürüten bir görüntü sunması ve bu bağlamda bölge güçleriyle (Rusya, Çin ve İran gibi)

gereksiz ve anlamsız bir güç mücadelesine girerek, sınırlı kaynaklarını ve enerjisini tüketmesi, diğer bir ifadeyle "milli politikasızlık sorunu";

- Bölgeye dönük politikaları birlikte yürüttüğü Batı, özellikle de ABD tarafından bir süre sonra bölgede yalnız bırakılması ve bunun sonucunda bölgedeki saygınlığını, prestijini yitirmesi, diğer bir ifadeyle "satılmışlık ve imaj sorunu";

- Türk dünyası vizyonunu anlamaktan yoksun, Türk dünyası ve Türklük düşüncesinden fersah fersah uzak bir yapının varlığı ve süreci engellemeleri, diğer bir ifadeyle "zihniyet ve milli kadrolar sorunu";

- Özellikle ilk beş yıl içinde bölgede karşılaşılan sorunlar ve yaşanan hayal kırıklıkları karşısında verilen tepkilerin meydana getirdiği bir takım istenilmeyen sonuçlar, diğer bir ifadeyle "deneyimsizlik sorunu";

- Türkiye'nin bölgede arzuladığı rolü oynayacak ekonomik güç ve siyasi tecrübe konusunda yaşadığı sıkıntılar, diğer bir ifadeyle "parasızlık ve siyasi irade sorunu."

1.1. Türk Dünyası Birliği Sürecinde Türkiye: İkinci Perde...

2007'den geriye dönüp baktığımızda Türkiye'nin SSCB sonrası Orta Asya politikasını yürütürken dikkatli hesap ve planlama yapmamak ve aceleci davranmaktan kaynaklanan hatalar yaptığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan Türkiye, bölgeyle doğrudan ilgilenmeye başladığı 1989 tarihinden ve özellikle bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını tanıdığı 1991'den itibaren daha önce hiç bir etkisinin bulunmadığı bu alanda kendisine önemli bir yer edindiği de artık kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

Türkiye'nin dünya politikasında kendisine biçtiği rol ve Türk cumhuriyetleriyle paylaştığı ortak tarihi, kültürel, dilsel ve dinsel özellikler nedeniyle, başlangıçta bölgede nüfuz sahibi olmayı hedefleyen diğer devletlere nazaran sahip olduğu avantajlı konum halen varlığını devam ettirmektedir. On altı yılın sonunda gelinen aşamada elde edilen deneyim ve kazanımlar da dikkate alındığında, Türk dünyasının Ankara'nın son dönem dış politikasında yeniden yapılanma ve denge arayışları açısından önemli bir açılım ve işbirliği alanı olarak mevcudiyetini koruduğu görülmektedir.

Ayrıca, "enerji odaklı" yeni bir işbirliği sürecini de uygulamaya koyan Türkiye'nin bölge üzerindeki çıkarlarını daha da netleştirdiği ve AB'nin enerji güvenliği bağlamında yaşadığı sıkıntılara yönelik olarak Rusya'ya karşı önemli bir alternatif oluşturmaya çalıştığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Dolayısıyla enerji boyutunda yaşanan son gelişmeler, Rusya ve Türkiye arasındaki tarihi rekabete güçlü bir jeopolitik ve ekonomik unsur katmaya başlamıştır. Bazı açılardan 19. yüzyılın "Büyük Oyun"u bu yeni jeopolitik bağlamda yakın bölgemizde yeniden oynanmaya başlamış, siyasi nüfuzun göstergeleri olarak yeni oyunda doğal gaz ve petrol boru hatlarının yanı sıra, demiryolu ve karayolu projeleri de bir bir hayata geçirilmeye başlanmıştır.

1.2. Türk Dünyası Ülkelerinde Yaşanan Stratejik Gelişmeler ve Beklenmedik Sorunlar

Ancak düne kadar, (özellikle rahmetli Elçibey sonrası) adeta Türklüğü reddeden ve yeni bir Azeri kimliği yaratmaya çalışan Bakü yönetiminin, Türk Birliği projesine sahip çıkması ve Türk kimliğini ön plana çıkartmak suretiyle, Türklük üzerine yaptığı vurgu, açıkçası sevindirici bir gelişme oldu. Bu gelişme her ne kadar iç siyaset kulvarında, Türkçü, milliyetçi yapının elini zayıflatma girişimi olarak görülse de, sonuçta oğul Aliyev'in bu keskin dönüşü kayda değer görülmektedir. Karabağ sorunu çerçevesinde yaşanan gelişmeler, kaçınılmaz olarak mevcut yönetimi milliyetçi söylemlere doğru zorlamakta. Dolayısıyla, Aliyev yönetimi milliyetçi çıkışları ve kamuoyu taleplerini bundan sonraki süreçte Azerbaycan dış politikasında daha etkin bir şekilde kullanacağını sinyallerini veriyor. Bu kapsamda, özellikle Yukarı Karabağ ve işgal edilmiş diğer Azeri toprakları Batı dünyası bağlamında yaşanan sorunlar ve Rusya ile sıkıntılı süreç de, bir bakıma bu politikaları kaçınılmaz kılıyor.

Son Türk Dünyası kurultayında Türk Dünyası ilişkileri açısından öne çıkan kimi diğer sorunlar ise şunlardı: Kurultayda, Türkiye, Azerbaycan ve KKTC bu başbakan ve cumhurbaşkanları tarafından temsil edilirken, diğer Türk cumhuriyetlerinin başbakan yardımcısı ve bakan yardımcılarını seviyesinde temsil edilmesi ve Özbekistan'ın ise hiçbir şekilde bu kurultayda yer almaması dikkat çekici idi. Taşkent yönetimi, bu sefer de Ankara'ya karşı olan bildik tavrını sürdürdü. Aradaki anlamsız soğukluğu gidermek yönünde yapılan tüm çabaları ve bu konuda gayret sarf eden insanları hayal kırıklığına uğratan Kerimov yönetimi, tarihi bir fırsatı bir kez daha tepmiş oldu.

Özbekistan'ın Türkiye'ye bir tepki olarak gelmediği bu kurultaya, diğer devletlerin tepki gerekçeleri ise daha farklı idi.

Türkmenistan, Azerbaycan ile yaşadığı Hazar'daki paylaşım sorunundan dolayı katılımı en alt seviyede tutarken, diğer taraftan Türkiye ile yaşadığı bir takım sorunları da halen aşamamış olduğunu ve Türk Dünyası Birliği vb. bölgesel ittifak girişimlerine "mesafeli" durduğunu bir kez daha ortaya koydu. Tarafsızlık Statüsü'nü gerekçe göstererek, bir anlamda dış politikada "kaçak güreşmeyi" yeğleyen Aşkabat yönetimi bir anlamda uzun bir süre daha bu girişimlerin dışında kalacağını mesajını da vermiş oldu.

"Orta Asya Birliği" projesini ortaya koyan ve bu konuda taraftar toplamaya çalışan Kazakistan'ın, geçen yıl ki cumhurbaşkanı seviyesinde katılımının yerinde bu yıl yeller esti. Gözler Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'i aradı ama o yoktu. Kazakistan ya Rusya'dan çekindi ya da "öncelikle benim projem" dedi. Sebebi ne olursa olsun, Türk dünyasının önde gelen ülkelerinden birinin cumhurbaşkanının Antalya'ya geldiği gibi, Bakü'ye' de gelmesi beklenirdi. Ama olmadı... Dolayısıyla yakın vadede sağlıklı bir Türk Birliği siyasi, ekonomik ve askeri işbirliği stratejisi belirlenmeden önce mevcut sorunların giderilmesi yada en azından bu gerçeklerin göz önünde bulundurularak böyle bir strateji hazırlanmalı, konuya sadece "duygusal" bakılmaması gerekmektedir.

1.3. Türk Dünyası Ülkeleri Arasında Kopuklukları Giderebilmek İçin “Güçlü Bir Lokomotif”

Ayrıca tüm bu gelişmeler ve tereddütlü yaklaşımlar, bir kez daha Türk dünyasında güçlü bir lokomotif güce olan ihtiyacı ortaya koyuyor. Başkentler arasındaki bir takım anlamsız dargınlıklar, gereksiz sorunlar için güçlü bir başkent kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak ön plana çıkıyor. Bu bağlamda Ankara'nın bölgeye yönelik daha etkin, milli ve bağımsız bir politika izlemesi ise kaçınılmaz görülüyor. Bu kapsamda ilgili kurumların gerek kadrolar ve gerekse de zihniyet bakımından güçlendirilmesi kaçınılmaz görünüyor. Dolayısıyla önümüzdeki süreç, ilk etapta bu kadroların oluşturulması ve güçlendirilmesi şeklinde karşımıza çıkacağı benziyor.²

2. Türkiye’de Nasıl Bir Strateji İzlenmelidir?

Türk dünyasının, Türk dış politikasının geleceği açısından iki önemli sacayağından birini oluşturduğu düşünülürse, Türkiye'nin orta ve uzun vadede izlemesi gereken strateji ana başlıklar halinde şu şekilde sıralanabilir:

- İzlenecek strateji, önce ikili ilişkilerin güçlendirilmesi ve ardından da bunların tek bir çatı altında toplanması şeklinde olmalıdır (örneğin, Türkiye-Özbekistan, Türkiye-Türkmenistan, Türkmenistan-Kazakistan vb. ikili işbirliklerinin ardından, bunların çoklu işbirliğine çevrilmesi gibi);

- İlişkilerde gelecek adına hedef “Türk Dünyası Birliği” olmalıdır.

- Bu kapsamda aşamalı bütünleşme süreçlerine başvurulabilir. İlk adım, “Türk Dünyası Aksakallar Meclisi”nin kurulması şeklinde olabilir;

- Bu birliğin içinde Gürcistan ve Tacikistan'ın da yer alması sağlanmalıdır. Diaspora'nın etkisinden uzak bir Ermenistan zaten süreç içinde bu birliğin içinde bir şekilde yer alacaktır;

- Ortadoğu sonrası keskin bir rekabet ve çatışma alanı olması beklenen bu bölgede, bölge devletlerinin Türk dünyası istihbarat ve diğer güvenlik teşkilatları arasında farklı, yeni bir süreç başlatılmalıdır. Hedef “Türk Dünyası Atlantizmi” olmalıdır;

- Tüm bunların olabilmesi için, Türkiye'nin sağlam bir siyasi yapı, güçlü bir ekonomi ve silahlı kuvvetlere sahip olması ve bölgede güçlü bir finans altyapısının oluşturulması gerekmektedir;

- Türk Dünyası Eğitim Birliği'nin sağlanması ve bu kapsamda acilen Türk Dünyası Akademi Birliği ve Türk Dünyası Sivil Toplum Örgütleri (STÖ) arasında her türlü işbirliğinin önü açılmalıdır;

- Türk Dünyası Yayın Birliği oluşturulmalıdır;

² EROL, Mehmet Seyfettin – “Türk Birleşik Devletleri Ne Zaman Kuruluyor?”, <http://www.stratejikboyut.com/>

- Türk dünyasına yönelik daha etkili yazılı ve görsel medya faaliyetlerinin başlatılması, Türk Dünyası BBC'si vb. türden yayın faaliyetlerine geçilmesi, mevcutların gözden geçirilmesi gerekmektedir;

- Ve Türkiye'nin bu ülkeleri her halükarda uluslararası planda desteklemesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin bundan sonraki süreçte öncelikle kardeş Özbekistan devletine uluslararası platformlarda vereceği destek (daha önce yapılan hataların telafisi ve tekrarının önlenmesi açısından) daha bir önem arz etmektedir.

- Netice itibarıyla ifade etmek gerekirse Türkiye, Türk dünyasına yönelik olarak ikinci dönemde daha milli ve bağımsız bir politika yürütmeye başlamış olup, bölgede yaşanan son gelişmeler ve Türk dünyasının karşı karşıya kaldığı mevcut ve olası tehditler, Türk Birliği'ni kaçınılmaz bir hale getirmiştir. Bu kapsamda, öncelikle Kafkasya, ardından Orta Asya ülkeleri ile aşamalı olarak gerçekleştirilecek güçlü bir işbirliği Türkiye'yi ve bölgeyi çok farklı noktalara taşıyacaktır. Bu kapsamda söz konusu "Yeni Proje"nin, Türkiye'yi uluslararası alanda daha güçlü bir konuma sokma, Türk dış politikasına daha fazla bir açılım, ivme ve hareket alanı sağlama, Batıyla olan bütünleşme sürecini hızlandırma, bölgesel istikrar ve güvenliğe büyük katkı sağlama potansiyeli taşıması açılarından büyük bir önem arz ettiği görülmektedir. Son dönemde bölgeye dönük ilgiyi bir de bu açıdan okumakta büyük bir fayda mülâhaza edilmektedir.

2.1. İç Politika Yerine Milli Bir Mesele Olarak Türk Birliği

Öte yandan Türk Birliği iç politika meselesi yerine milli bir mesele olarak görülmesi, temennilerin yanı sıra uygulanabilirliği yüksek kararların alınması ve daha sonrada bu kararların uygulanması denetlenmelidir. Bu konuda ilk başlanması gereken konu ise geçmişe dönük yapılacak bir çalışmayla şimdiye kadar alınan kararların bir envanterinin çıkarılması, onların uygulanma oranlarının ölçülmesi ve her şeyden önemlisi de bütün bu Kurultayların ve alınan kararların geçmişe dönük olarak Türk dünyasının her köşesinden ulaşılabilir bir internet ortamına taşınmasıdır.³

Esas alınması gereken diğer önemli hususlar da şöyle özetlenebilir;

- Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile daha gerçekçi yaklaşımlar çevresinde işbirliğine gidilmesi. Bu bağlamda, eski işe yaramamış ve irite edici ağabeylik yaklaşımından vazgeçilerek, ekonomik kültürel ve askeri açıdan somut yaklaşımlarda bulunulması,

- Gelişen Şanghay İşbirliği Örgütü'ne ve bu bağlamda Çin, Rusya Federasyonu ve ŞİÖ'ye gözlemci olarak katılan Hindistan ve İran'a yakınlaşmak, Japonya ile ekonomik ve siyasi ilişkileri arttırmak, Pakistan ile ekonomik ve özellikle askeri işbirliğini arttırıp, müşterek silah üretilmesi,

³ Oğan, Sinan – "Türk İç Politika Faktörleri Açısından Türk Dünyası ve Kurultayı", Türk Dünyası Enstitüsü, TÜRK SAM, <http://www.turksam.org/tr/a1067.html>

• Kıbrıs ve Ege ile ilgili hususlarda Yunanistan ve arkasındaki Avrupa Birliği'ne çok kararlı ve kesin tavır koyup, söz konusu yerlerin yaşam alanlarımız olduğunun anlatılması,

• Kafkaslardaki çıkarlarımıza ve özellikle Azerbaycan ile ilişkilerimize önem vererek, bu bölgenin de yaşam alanımız ve enerji nakil hatları konusunda alacağımız rolün kilit noktası olduğunun ilgili devletlere ve özellikle, Ermenistan, İran ve Rusya Federasyonu'na anlatılması ve yine buna paralel olarak Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün bizim için önemli olduğunun anlatılması,

• ABD sonrası bir Orta Doğu için hazırlık yapıp, İran Suriye ve Irak ile ilişkilerimizin buna göre düzenlenmesi, İsrail'in bu Orta Doğu denklemi içindeki yerini gerçekçi yaklaşımlarla belirleyip, bölge barışında yapıcı rol oynanması,

• Irak'ın kuzeyi konusunda, gerekirse kuvvet kullanıp, üniter yapıyı tehlikeye düşürecek oluşumlara izin verilmeyeceğinin dostta, düşmana gösterilmesi,

• Dicle-Fırat gibi sınırlaşan sularımızın ve İstanbul ve Çanakkale Boğazlarımızın baskısıyla uluslararası komisyonların kontrolüne verilmesinin AB gibi kuruluşların baskısına rağmen söz konusu olamayacağının ortaya konulması.⁴

• Bölgede istikrarın sağlanması ve pekiştirilmesi, Türk halklarının barış ve güvenliğinin sağlanması, dünyaya entegrasyon sürecinin hızlandırılması amacına yönelik çalışmaların yoğunlaştırılması;

• Türk halkları arasında birlik ve beraberliğin pekiştirilmesi;

• Ülkelerimiz arasında ekonomik, politik, kültür, ticaret ve diğer alanlarda mevcut olan işbirliğinin derinleştirilmesi, halklarımız arasında karşılıklı entegrasyon eğilimlerinin pekiştirilmesi;

• Türk halklarının dünyadaki konumunun pekiştirilmesi.

3. Türk Birliği Çatısı Altında Yer Alacak Ülkelerdeki Sorunlar, Diğer Yapılması Gerekenler ve İzlenecek Strateji

Bugün Türk Birliği çatısı altında görmek istediğimiz ülkelerde insan hakları konusu ve iktidar ile yönetimlerdeki sorunlar bu bütünleşme açısından kimi engeller bulunmaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 2003 yılı İnsan Hakları raporunda da, bu ülkelerdeki insan hakları ihlallerinin boyutları ortaya konulmakta ve Orta Asya ülkelerindeki otokratik yönetimlere dikkat çekilmektedir. Bu rapor bizim için kati nitelikli değil yalnızca dışarıdan yapılacak ithamların neler olduğu konusunda fikir edinme açısından önem taşımaktadır.⁵

⁴ KÜLEBİ, Ali – "Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri", (TUSAM Başkanvekili) <http://www.biroybil.com/showthread.php?t=3474>

⁵ Bknz. "Avrasya'da Birlik" – <http://www.ortakoy.org/konu.php?no=12&e=AVRASYA%E2%80%99DA%20B%C4%B0RL%C4%B0K.phtml>

Türk Birliği hedefi doğrultusunda yapılacak çalışmalar yada belirlenecek ortak stratejide göz önünde bulundurulması gereken, öncelikli olarak hassasiyet taşıyan konular şunlardır:

3.1. Yönetim Ve Bürokrasi Stratejisi

Devletler kendi kurumsal yapılarını entegrasyona en açık şekilde, piyasa ekonomisine uygun doktrinlerle, etkili denetim organları oluşturarak kendi iç yapılarına da uyumlu biçimde geliştirmelidirler.

Ayrıca en önemli diğer bir etken bürokrasiyi en aza indirgeyecek uygulamalar mevcut olmalıdır. Yukarıda birlik için belirttiğimiz üç unsura dönersek (ekonomik, güvenlik ve serbest dolaşım işbirliği); burada ekonomik işbirliğinin temelini enerji politikaları oluşturacaktır.

3.2. Enerji Stratejisi

Bölgenin zengin kaynakları gerek coğrafi gerekse siyasi işbirliği ile en kısa ve etkin yoldan dünya pazarına çıkarılmalıdır. Bunun için ortak bir enerji stratejisi oluşturup bunu kurumsal bir yapıya dönüştürerek etkinlik kazandırılmalıdır. Böylece birliğin temel kurumlarından birisi de kurulmuş olacaktır. Bahsettiğimiz yapı tarafların enerji bakanlarından oluşan bir konsey ve bunu dünyaya ulaştıracak olan şirket ile sağlanabilir. İşin siyasi boyutu bakanlarca, ekonomik boyutu da rezerv ve ulaşım durumuna göre taraf olan devletlerin hisse dağılımı ile çözümlenebilir. Mevcut gelirin belli bir kısmı da ortak politikalar için yapılacak harcamalara ayrılmalıdır. Gerek ortak harcamalar, gerekse ortak enerji politikaları öncelikle zayıf devletlerin gözetilmesi ile belirlenmelidir. Ancak bu sayede uzun vadeli planlar daha sağlam hale gelebilecektir. Oluşturulacak enerji politikası ve bunun uygulaması birliğin dünya siyasetinde bir anda yerini almış olması anlamına gelecektir. Dolayısıyla siyasi birlik için de temel hazırlama durumu yaratılmış olacaktır.

3.3. Güvenlik Stratejisi

Ortak güvenlik ve işbirliği taraf devletlerin gerek bölgenin kaynaklarını yönlendirirken gerekse politik açılımlarda bulunurken ellerini kuvvetlendirecek ve dahası ülkeleri daha sıkı bir yapıya itecek nitelikte bir oluşumu ifade eder. Buna göre askeri ve teknolojik alanda ortak yatırımlar ve savunma stratejileri geliştirilip bölgesel savunmaya yönelik sistemler oluşturulabilir. Daha ilerideki aşamalarda taraf devletlerin katılımı ile bölgesel bir ordudan bile söz edilebilir. Ancak burada asıl amaç, ortak askeri bilinç ve gelişimi sağlamak olmalıdır.

3.4. Serbest Dolaşım ve Ticaret

Serbest dolaşım ve serbest ticaret sistemi, içeriği taraflarca belirlenerek oluşturulacak olan ve ülkelerin sürekli etkileşime geçerek kaynakların bölge

içinde en akıllıca kullanımını sağlamaktır. Buna göre, gümrük ve diğer vergilerde taraf devletlerin birbirlerine ayrıcalık yaratarak ticari ilişkinin artmasını sağlamasıdır. Sermaye ve hizmetin serbest dolaşması en önemli ve hızlı bütünleşme hamlesi olacaktır. Ancak buradaki en önemli sorun her ülkenin eşit konumda olamayacağı konusudur. Aksi halde Türkiye'nin AB ile birlikte hayata geçirdiği gümrük birliği uygulaması gibi büyük beklentiler yerine büyük maddi kayıplara yol açacaktır. Yine bunun yanında ülkelerin diğer ülkelerde yatırımına yardımcı olacak düzenlemelere olanak sağlaması ve ticaret hacmini bölge devletleri ile genişletmesi mümkün olmalıdır. Zaten ithalat ve ihracat hacminin %50'sini komşu ve bölge ülkeleriyle yapan bir devletin diğer ilişkilerinin de bu yönde şekillenmesi ekonomik bir gerçekliktir.

4. Sonuç

Sonuç olarak, yukarıda ifade ettiğimiz gibi nüfus, doğal kaynaklar ve ekonomik potansiyel gibi yeryüzündeki temel unsurlara hakim bir pazara sahip Türk Birliği; buna sahip ülkelere dayatılan politikaları besleyen bir kaynak olmaktan çıkarılmış olacaktır. Bu sayede bölgenin dışına bağımlılığı en aza inecek; ve her alanda işbirliği doğal süreç içerisinde ilerleyecek bir coğrafya karşımıza çıkacaktır. Daha ilerideki dönemlerde ticari hayata ilişkin sorunların çözümü başta olmak üzere ortak denetim ve karar mekanizması oluşturulabilir. Bunun için de yine ortak rekabet ve pazar kurallarının oluşturulması gündeme gelecektir. Böylece de yine diğer başka konulara da ilişkin sorunların çözümü için oluşturulacak denetim mekanizmalarına örnek olacaktır.

Sözünü ettiğimiz gibi, ekonomik temelli (enerji öncelikli) başlayan, ortak savunma ve teknoloji geliştirme ile devam eden ve serbest dolaşım ve ticari yatırım imkanı sağlayan bir birliklilik kısa zaman içinde somut ve icra organı olan bir birliğe dönüşecektir. Bu sayede de "yeni dünya düzeni" olarak dayatılmak istenen politikaların da tüm insanlığın yararına olacak şekilde kontrol altına alınabilecektir.

Kaynakça:

DUGİN, Aleksandr; "Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım Stegnyı" dergisi röportajı (2001), Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Petr Vladimirovich.

EROL, Mehmet Seyfettin, "Ankara'nın Yeni Türk Dünyası Siyaseti", http://www.stratejikboyut.com/author_article_detail.php?id=202

EROL, Mehmet Seyfettin, "Türk Birleşik Devletleri Ne Zaman Kuruluyor?", [http://www.stratejikboyut.com/sitesinden 22.05.2008](http://www.stratejikboyut.com/sitesinden/22.05.2008) tarihinde yazdırılmıştır.

GÖKIRMAK, Arş.Gör.Dr. Mert Uludağ Ünü; "Avrasya Jeoplitiğinde Türkiye",

KADIRBEAYEV, Prof. Dr. Aleksandr; "Avrasya kavramı",

KANBOLAT, Hasan, "Ankara'ya Putin'den Önce Dugin Geldi",
<http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=261&kat1=4&kat2=>

KONA, Dr. Gamze Güngörmüş; "Türkiye-Orta Asya İşbirliği ve Gelecek Senaryoları",

KONA, Yard.Doç.Dr.Gamze Güngörmüş; "Ortadoğu,Orta Asya ve Kesişen Yollar",

İnternet; www.ideapolitika.com,

www.diplomatikgözlem.com, www.turkdunyasi.org.tr

KÜLEBİ, Ali, "Avrasya Avrasyalılarıdır", TUSAM Başkanvekili,

<http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=1275&sayfa=0>

KÜLEBİ, Ali, "Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri",

<http://www.biroybil.com/showthread.php?t=3474>

OĞAN, Sinan,- "Türk İç Politika Faktörleri Açısından Türk Dünyası ve Kurultayı", TÜRKSAM Başkanı, <http://www.turksam.org/tr/a1067.html>

XV-XIX. YÜZYILLARDA OSMANLI HAKİMİYETİNDE PRİZREN (1455-1912)

Tuba TOPRAK*

Türklerin Balkanlara Yerleşimi ve Prizren'in Osmanlı Hakimiyetine Girişi

Balkanlar Avrupa'nın güneydoğusunda yer alan bir yarımadadır. Balkan; sıradağ, sarp, geçit vermez dağlık arazi anlamında Türkçe bir kelimedir. Avrupalı coğrafyacılar, Türklerin Meriç'le Tuna arasında onlara paralel uzanan dağlara vermiş oldukları bu adı bütün yarımadaya vermişlerdir. Balkan yarımadası doğuda Karadeniz, güneyde Akdeniz, batıda ise Adriyatik'e kadar uzanmaktadır.

Türklerin Balkanlarla yani Rumeli olan ilişkileri çok erken dönemlerde başlamıştır. Hunlar'ın Avrupa'ya göçü nedeniyle Türklerin Balkanlara girişi V. yüzyıla dayanmaktadır. XI. ve XII. yüzyıllarda da Peçenek, Kuman ve Uz Türkleri Balkanlara gelip yerleşmişlerdir. XIII. yüzyılda da Sarı Saltık¹ ve O'nun adıyla anılan Türkmen aşireti Balkanlara gelip Dobruca dolaylarında ilk Müslüman Türk topluluğunu oluşturmuştur.

Osmanlılardan önce bu bölgeye gelen Türk kavimleri² yerli halkla karışarak ortadan kaybolmuş gibi görünse de XIII. yüzyılda buraya yayılan Türk dervişleri gibi Osmanlı kültürünün ve anlayışının kabul edilmesinde etkin rol oynamıştır.

* Pıriştine Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, Pıriştine

¹ Sarı Saltık hakkında mevcut olan menkıbeye göre: "Hoca Ahmed Yesevi'nin müridlerinden , Hacı Bektaş'ın yaranı adı Mehmed Buhara olan ve Sarı Saltık diye tanınan bir derviş Osmanlı padişahı Orhan Gazi'nin sarayına gelmiş ve Bursa'nın fethinden sonra yetmiş müridiyle Avrupa'ya gönderilmiştir".

² Avarlar, Kumanlar, Peçenekler, Uzlar.

Balkanlarla asıl ve uzun süreli ilişkiler ise Osmanlı döneminde başlamıştır. XIV. yy.'da bölgede başlayan Osmanlı etkisi, 28 Haziran 1389 tarihinde başında I. Murat Hüdavendigar'ın bulunduğu Osmanlı ordusuyla, Sırp prensi Lazar'ın komuta ettiği Sırp, Bosna, Macar, Ulah, Arnavut, Leh ve Çeklerden oluşan birleşik ordu arasında, Priştine-Vuçitrin yolu üzerinde, Lab Irmağı'nın dirsek yaptığı Kosova Gölovası'nda I. Kosova Savaşı ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu savaş Osmanlı'nın zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu zaferden sonra Yıldırım, Türk hakimiyetinin bu önemli mevkiilerde tutunabilmesi için etrafta henüz tam olarak ele geçmemiş bölgelerin zaptı ile uğraşmıştır.(795H.-1392M.) Arnavutluk her taraftan Osmanlı hakimiyeti ile kuşatılmış bir şekilde Osmanlı istilasını beklerken Osmanlı'nın başına Timur meselesi gelmiştir ve Yıldırım'ın Timur'a esir düşmesi ile Mora, Selanik tekrar eski sahiplerine geçmiştir.

II. Murat ecdadının bıraktığı yerden tekrar işe başlamıştır. Arnavutluk'a yürümek için Selanik'e gelmiştir. (824H.-1421M.) II. Murat Arnavutluk'a gönderdiği akıncılarla Epir ve Avlonya'yı zaptederek Türk ordusunu ilk defa Adriyatik sahillerine yerleştirmiştir.

Rumeli Beylerbeyi Sinan Bey, Arnavutluk'a akınlar yapmakla görevlidir. Bu akınlar arkası kesilmeden tam sekiz yıl sürmüştür. Arnavutluk'ta Osmanlı idaresinin yerleşmesi için her bir tedbire başvuran Sinan Bey, Kosova ovasına hakim olan ve Arnavutluk'un kilidi sayılan Kaçanik boğazında sekiz yüz adım muhitinde bir boğazkesen yaptırmıştır.

Yine aynı yerde yapılan II. Kosova Savaşı (17/19.10.1448) Osmanlı Devleti'nin kesin zaferleriyle sonuçlanmıştır ve bu savaşta Türklerin ilelebet Avrupa'da yaşama hakkının olduğu kanıtlayarak bu topraklarda sürecek beş asırlık Türk hakimiyeti başlamıştır.

Prizren'in fethi ise Fatih Sultan Mehmet'in komutanı Evrenosbey oğlu Ahmet Bey tarafından 21 Haziran 1455'te kesin olarak gerçekleşmiştir.³ Ayrıca bu dönemden önce Gazi Evrenosbey komutasındaki akıncıların bu bölgeye seferleri sonucunda uzun zaman aralıklarla bile olsa birkaç defa el değiştirmiş bulunan Prizren'in Türk karakteri daha o dönemde biçimlenmeye başlamıştır. Bu biçimlenmede akıncılarla birlikte Prizren'e yerleşen Osmanlıların, daha önce buralara yayılan Türk dervişlerin ve Avrupa'ya yapılan Hun akınları sonucu buralara gelen bazı Türk kavimlerin büyük rolleri olmuştur.

Osmanlıların fethettikleri her önemli bölgede dini ve ticari yaşam koşullarını hemen oluşturma geleneğine bağlı kalarak Prizren'de birkaç dükkan ve çatışmaların sürdüğü yere de bir namazgah inşa edilmiştir. Daha sonra da Osmanlılar bütün askeri güçlerini Prizren kalesine yerleştirmişlerdir. Fetih sonrasında bir süre burada kalan Fatih Sultan Mehmet Han bir seferi sırasında

³ Dr. Kemal Özgerin, Dr. Hasan Kaleşi, İsmail Eren: Prizren Kitabeleri Vakıflar Dergisi, İstanbul 1968, sf. 76.

da Prizren'i ziyaret etmiştir. Ayrıca bu ziyaretinde o dönemde Aya Sofya kilisesinden sonra, ikinci en büyük kilise olan Sv. Bogoroditsa Leviška Kilisesi'ni⁴ camiye dönüştürülmüş, Fatih Sultan Mehmet de burada cemaat ile birlikte ilk cuma namazını kılmıştır.

XV. – XVII. Yüzyıllarda Prizren

Osmanlı Devleti'nin Adriya'nın güney kıyılarını fethetmesi ile birlikte Prizren-İşkodra yolu yeniden açılmış ve bu yol doğu-batı arasında bir köprü vazifesi görerek ticaretin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Ayrıca bu yol Prizren'i ekonomi, siyasi ve kültür bakımından güçlü bir merkez haline getirmiştir.

XV. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı hakimiyeti altına girmiş bulunan Arnavut toprakları Arnavid-ili sancağı sınırları içinde toplanmıştır. XVI. yüzyılın başlarında İskenderiyye, Potgorica, Bihor, İpek, Vulçitrin, Prizren, Priştina, Novaberda, Karadağ kazaları İskenderiye sancağını oluşturmaktadır. Arnavutluk'un idari bölümü daha sonra değişmiştir. 1266 tarihli Osmanlı salnamesine göre İskenderiye, Ohri, Yanya, Berat, Ergiri sancakları arasında bölünmüştür. İskenderiye ve Ohri Rumeli eyaletine diğerleri de Yanya eyaletine dahil olmuştur.

Prizren'in hangi tarihte sancak olduğuna dair kesin bilgiler yoktur. Fakat XV. yy.dan XVII. yy. a kadar Rumeli eyaletine bağlı olduğu bilinmektedir.

Osmanlıların idaresine girdikten kısa bir süre sonra Prizren sancak yönetim merkezi olmuştur. Osmanlı döneminde Prizren'in idari yönetimi birkaç kez değişmiştir. Ayrıca Prizren'in idari görevi hakkında yazılan ilk evrak Prizren Kanunnamesi'dir. (5 Haziran 1570)

Fetihten sonra idari taksimata göre merkezi Prizren olan sancak teşkil edilmiştir. O zaman Prizren sancağında şu kadılıklar bulunmaktadır: Prizren, Suva Reka, Has ve Bihor. Böylece Prizren Geg bölgesinin doğu kısmını kapsayan eyaletin merkezi olmuştur. Daha sonra 1304/1868'de Prizren vilayeti teşkil edildiğinde Prizren yine merkez olmaya devam etmiştir.

Veziriazam Rüstem Paşa döneminde (I.1544-1553, II. 1555-1561) Prizren'de 4 büyük Müslüman mahallesi ve ahalişi genellikle Arnavut olan 12 küçük Hristiyan mahallesi bulunmaktadır.

S. Rizaj Prizren sancağının 999/1590-1 tarihli mufassal defterine dayanarak Prizren'in, Prizren Sancakbeyinin hassı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca bu defterde ayrıntılarıyla Prizren içindeki mahalleler açıklanmıştır. Bunlar: Cami-i Atik, Levişa, Ayas Bey, Hacı Kasım, Yazıcı Sinan ya da Emin Mehmed, Çarşı ya da Yakub Bey, Gavrila (Kurila), Tabaklar (debbağlar), olmak üzere sekiz

⁴ Bu kilise 1307'de Sırp Kralı Milutin ve Piskopos III. Sava tarafından yaptırılmıştır.

Müslüman mahallesinde 320 hane mevcuttur. Ayrıca Eski Pazar, Mavriç ya da Sima Çelebi, Vasa, Kavra eski adı Kavriila, Çarşı ya da Petri Nikola, Bogoy Balıkçı, Radomir, Yazıcı Sinan ya da Emin Mehmed, Pandeliya, Pridvorica, İliyaz ya da Azkuçan olmak üzere 11 Hristiyan mahallesinde 252 hane mevcuttur. Böylece Prizren'de Müslüman ve Hristiyanlar toplam 19 mahallede 572 hanedir.

XV. ve XVI. yüzyıllara ait Prizren'e ait bilgilerin çok kısıtlı olmasına rağmen Prizren'in çok kısa bir dönemde gelişmeye başladığını bazı delillerden anlıyoruz. Prizren'de yavaş yavaş İslam dininin yaygınlaşmasının yanı sıra ticaret, zanaatçılık, kültür ve eğitim hayatı da ilerlemiştir. Özellikle İslam dininin yayılmasıyla, Prizren dini bir merkez haline gelmiştir. Bu yüzyıllar Prizren'in hemen hemen her alanda gelişmeye başladığı ve büyük ilerlemeler gösterdiği bir dönemdir.

Osmanlı Devleti bakımından Prizren ticaret yollarını kesiştiği, doğal zenginlikleri ve stratejik konumu ile önemli bir bölgedir. Bu nedenle Osmanlı buraya birçok ilim adamını getirip yerleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde Prizren'de Arnavut, Türk ve Sırp edebiyatına katkıları olmuş birçok kişi yaşamıştır. Bunların arasında XVI. yüzyılın başında yaşamış 15000 beyitlik ünlü "Gazavetname"yi yazmış olan Prizrenli Suzi Çelebi, kardeşi Nehari, Şem'i, Sucudi ve yaşadığı çağda Bosna'nın tarihini de yazan Pyeter Mazreku'yu sayabiliriz.

Prizren daha ilk dönemlerde iktisadi ve kültür bakımından gelişmeye başlamıştır. XVI. yüzyılın yarısında Prizren'de esnaf ve zanaat örgütleri kurulmaya başlanmıştır. Önce tabak, demirci, saraç ve terzi esnafları kurulmuş daha sonra da tüfekçi ve kuyumcu esnafları kurulmuştur. Bu dönemde devlet adamları ve önde gelen kişiler çok sayıda mimari eser (cami, hamam, medrese, tekke, türbe, çeşme, köprü, kütüphane ve kervansaray) inşa ederek Prizren'in gelişmesi ve kentleşmesini sağlamıştır. Böylece Prizren kentleşme açısından her yönden gelişmeye başlamıştır.

XVI. yüzyılda Prizren ticaret, zanaatçılık, kültür ve eğitim alanında büyük ilerlemeler olmuştur. Değirmenler, kervansaraylar, okullar, camiler inşa edilmiş, çarşılar genişletilmiştir. Bu şekilde Mehmed Hayreddin Kukli Bey'in 117 dükkkanı, 6 değirmeni ve 1 kervansarayı vardır. Kukli Bey 2 cami de yaptırmıştır (944-5/1538). XVI. yüzyılın ortalarında Mehmed Paşa şehrin en güzel yapıları önemine sahip büyük bir hamam, bir cami ve bir de medrese inşa ettirmiştir. Yine bu dönemde Kosova, Makedonya ve Bosna'da medrese, rüşdiye gibi okullar ve kütüphaneler açılmıştır bunların en tanınmışısı da Mehmet Paşa kütüphanesidir.

XVII. yüzyılın başlangıcında Prizren Balkan yarımadasının en büyük sancak merkezlerinden biridir. Bu yüzyılda Prizren şu kazalara ayrılıyordu. Bunlar:

Kırçova, Bihor, Tırговиşte, Suhrika (Suva Reka) ve Rarvuça.⁵ Öyle ki 1623-1624 yılları arasında Prizren'de 12.000 Müslüman, 200 Katolik ve 600 kadar Sırp yaşamıştır. Prizren'de uzun süre süren sakin hakimiyet ve her yönden kalkınma nedeniyle nüfus artımı olmuştur ve 1655 yılında da Prizren'de yaklaşık 12.000 hanedan mevcut hale gelmiştir.

Prizren'in XVI. yüzyılda başlayan gelişimi XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Özellikle XVII. yüzyılda başlayan tüfekçilik zanaatının gelişimi daha sonra XVIII. yüzyılda en gelişmiş noktasına ulaşmıştır.

Osmanlı- Avusturya savaşları nedeniyle 1689-1690 yıllarında meydana gelen trajik olaylara kadar Prizren büyük ve gelişmiş bir kasabadır. 1683'ten 1690 yılına kadar süren bu savaşlar nedeniyle Prizren'in gelişmesi yavaşlamış ve gerilemiştir.

Osmanlı-Avusturya Savaşlarının Etkisinde Prizren (1689-1690)

Vezir Kara Mustafa Paşa Viyana'yı almak için orduyla birlikte Nemçe'ye hareket etmiştir. Orduya memleketin her tarafından sancak beylerinin katıldığı gibi Yeniçeri ve diğer birlikler de katılmıştır. Rumeli Beylerbeyi Küçük Hasan Paşa bütün Rumeli birliklerini yanına aldı. Ayrıca Ohri, Üsküp, Tırhale, Dokakin, Prizren, Elbasan, İskenderiyye, Yanya, Avlonya, Delvine sancak beylerini de kuvvetleriyle yanında bulundurmıştır.(1094H.-1682M.) Fakat bu savaşta Viyana alınmadığı gibi Budin de elimizden çıkarak Macaristan'daki iki asırlık Türk hakimiyeti sona ermiştir.

1094/1683 yılındaki başarısız II. Viyana Kuşatmasından sonra durum Avusturya lehine gelişmeye başlamıştır. Viyana'ya doğru hareket eden Osmanlı ordusu sadece Avusturya'da değil bütün bölgede korkuya neden olmuştur. Fakat Lehlilerle müttefik olan Avusturya, Eylül 1683 yılında Osmanlı ordusunu yenerek güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı ordusunun Ağustos 1098/1687 yılında Mohaç'ta tekrar mağlubiyeti üzerine Avusturya ordusunun güneye doğru ilerlemesi sürmüştür ve ilerlerken de birçok yerleşim yerini yağmalamışlardır. Bölge boş olduğu için Avusturyalıların karşısında kimse duramamıştır. Prizren de ele geçirilen ve yağmalanan şehirler arasındadır. Avusturya ordusunun bu genişlemesi karşısında Osmanlı Devleti eli kolu bağlı kalmamıştır. 1100/6 Nisan 1689 tarihinde Viyana'da başarısız barış görüşmeleri devam ederken Sultanın bizzat sefere çıkması için fetva verilmesi üzerine Otağ-ı Hümayun Edirne sarayının yanına taşınmıştır iki ay sonra da Sultan II. Süleyman Edirne'den hareketle yirmi gün içinde Sofya'ya ulaşmıştır. Buradaki savaş meclisinde, Sultanın Edirne'de kalmasına, Bosna'daki Hüseyin Paşa'nın

⁵ Dr. Skender Rizaj (XV-XVII. Yüzyılda Kosova)

Tökeli ile Tuna'daki kaleleri kuşatması kararı alınmıştır. Gregorovce üzerinden Belgrad'a altı saat kalan mesafeye yaklaşan Recep Paşa burada düşmanın üstün kuvvetleri tarafından sıkıştırılınca Morava ve Vidin arasındaki yoldan Alacahisar'a (Kruşevaca diğer adıyla Kruja) doğru hareket etmiştir.

5 Z 1100/21 Ağustos 1689'da düşman hala Semendire'de olup Alacahisar'dan Morava üzerinden hareket etmiştir fakat Batoçina ordugahında ansızın saldırıya uğrayarak Morava ötesine çekilmek zorunda kalmıştır. Düşmanın hala Smederevo'da olduğu haberi üzerine önceden gönderilen çavuşbaşı, ağa, sipahi ve silahdarlar müfrezeleriyle Sofya'dan hareket ederek Dragoman'a kadar, mağlup olan seraskere yardıma gelerek Niş önünde karargah kurmuşlardır. Ancak henüz istihkamlar hazırlanmadan Avusturya ordusu arkadan saldırarak ordu, ordugah ve silahları bırakarak, tekrar Dragoman Boğazı'na kadar geri dönmüştür Niş de düşmanın eline geçmiştir.

Sultan Edirne'ye döndükten sonra, sipahi ve silahdarlar arasından gönüllüler aranarak Rumeli Beylerbeyi ile Dragoman Boğazına yerleştirilmişlerdir. Avusturya orduları Niş'i ele geçirdikten sonra Şehirköy ya da Pirot Boğazı üzerinden Dragoman'a kadar sokulmuşlardır. Sırp tarafından yardım edilen General Piccolomini, Orbel üzerinden Üsküp'e kadar ilerlemiştir, Sırp isyancıların lideri Karpoş ise Kumanova, Kaçanik ve Eğrider'de üstünlük sağlamıştır. Sırp ve Avusturyalıların ilerlemesinin durdurulması için Mora valisi Halil Paşa birlikleriyle Üsküp ve Köstendil'e gönderilmiştir.

Prizren, İpek'ten sonra Dukagin düzlüğünde Avusturya tarafından işgal edilen ikinci bölgedir ve 1101/1689'da o zamana kadar görülmedik bir felaket yaşamıştır.

Tatarlar Karpoş'u ele geçirerek Üsküp'te öldürmüşlerdir. Üsküp'te Tatar Hanı ile Üsküp'lü olan ve burada kışlayan Mora seraskeri Koca Halil Paşa birleşmiştir. Bu sırada Han, Kaçanik teslimi için müzakerelerde bulunuyordu, yardım gelecek ümidiyle teslimiyet geciktirilmiştir. Han, Halil Paşa'yı Kaçanik önlerinde bırakarak düşmanla karşılaşmak için Kosova Ovasına gitmiştir. Prizren'de 7-8 bin Alman, Macar ve Arnavut toplanmıştır. Prizren'i tahrip edenler de bunlardır.

Kaçanik güçlü bir garnizon ile işgal edilmiştir, kışlamak amacıyla buraya bir ordu yerleştirilmiştir. Bazen düşman bölgesini zorlayarak Kaçanik'te keşifler yapılmıştır. Kaçanik görüşmelerin yapılacağı yer olarak ilan edildiğinden dolayı kalan askeri güçlere serbest geçit sağlamak amacıyla bu durum birkaç gün devam etmiştir. Bundan sonra Piccolomini diplomatik müzakere yapılması için karar alarak Lıpyan üzerinden Prizren'e doğru hareket etmiştir. Buradaki Hristiyan temsilcilerle görüşüp Osmanlılara karşı genel ayaklanma düzenlemeyi düşünüyordu fakat Piccolomini Üsküp'te veba salgınına yakalanarak Lapuşnik köyünde yatağa düşmüştür. Avusturya ordusunun 4 Kasım'da Banya köyünde,

29 Ekim'de Dragoman'da büyük bir mağlubiyet aldıkları haberi üzerine Niş-Pirot (Şehirköy) arasındaki bölgeye Ştrasen'i takviye gücü olarak göndermiştir. Bundan sonra Piccolomini yoluna devam ederek Mamuşa köyü üzerinden Prizren'e karşılanarak ulaşmıştır. Burada ona Sırp, Arnavut ve Karadağlılardan oluşan, elebaşları ve dini liderleriyle yaklaşık 5000 silahlı asi katılmıştır. Hasta olmasına rağmen Piccolomini Avusturya ordusu ve Sırp, Arnavut ve Karadağ isyancıları arasında işbirliği yapma konusunda müzakereleri başlatmıştır. Müzakerelerde mücadele etmek isteyenlerin Avusturya ordusuna dahil olacağı, diğerlerinin ise silahlarını bırakacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Hastalığının şiddetlenmesi üzerine Piccolomini 9 Kasım'da ölmüş ve 10 Kasım'da Prizren'in en eski ve en büyük kilisesine gömülmüştür. Avusturya ordusu çeşitli cephelerde büyük mağlubiyetler almıştır. Piccolomini'nin ölümünden sonra buradaki Avusturya askerleri ve gönüllülerin başına Holştayn'ın geçmesiyle Prizren'deki Müslümanların durumu daha da kötüye gitmiştir. Bu dönemde Makedonya'da da Korpoş önderliğinde ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. 1688 yılında Avusturya ordusunun ilerlemesi üzerine Arnavutluk'un bazı yerlerinde bölgesel isyanlar belirmeye başlayarak ilk isyan İşkodra'da orataya çıkmıştır sonra Valona daha sonra da bütün Dukagin bölgesine yayılmıştır. Silahlı bazı Arnavutlar ise Avusturya ordusu ile karşılaşmak için Kosova'ya gitmiştir. Avusturya'ya katılmaları Arnavutluk ve Kosova'daki isyan ve ayaklanmalar daha da büyümüştür. 1099/1688 yazında o kadar büyümüştür ki Süleyman Paşa, Kuzey

Arnavutlukta isyancılara karşı bir askeri keşif heyeti göndermek zorunda kalmıştır. Üsküp Başpiskoposu Petar Bogdani ve Toma Rospasari adındaki Katolik papazlar sayesinde Katolik Arnavut ahali arasında ayaklanma ruhunu yaymışlardır. Katolik Arnavutları kazanmada en önemli rolü Toma Rospasari oynamıştır, bölgedeki Sırp'ların başında ise Patrik Arseniye III. Çarnojeviç bulunuyordu. Fakat Kasım sonlarında, Mehmed Paşa'nın Prizren'e hücumundan çekinen Gerg Holştayn, memnun olmayan bazı Arnavutların paşa ile müzakerelere giriştikleri istihbaratını alması üzerine Avusturya ordusuna dahil olmak ve Avusturya subaylarının emri altına girmek istemeyen Arnavutların silahsızlanması emrini vermiştir. Bu emirle memnuniyetsizliğin artması üzerine ve meseleyi halletmek amacıyla 18 S 1101/2 Aralık 1689'da, 3000 askeri ve birkaç top ile Prizren'den Mehmed Paşa'nın 5000 askeriyle konakladığı Luma'ya doğru hareket etmiştir. Mehmed Paşa savaşmayı reddederek geri çekilmiştir. Harekete geçen Hercog Osmanlı ordusunun konakladığı her köyün yakılması emrini vermiştir. Holştayn'ın bu düşüncesiz eylemi üzerine bazı Arnavut, Sırp ve Karadağlılar kurtarıcı olarak değil işgalci olarak davranan Avusturya ordusunu terk ettiler. Sırp, Karadağlı ve Arnavutlara özellikle Kosova ve Dukagin düzlüğü Katolik Arnavutlarına karşı bu yanlış ve acımasız politika sebebiyle kitleleler halinde Avusturya ordusunu terketmeye başladılar, bu durum Avusturya ordusunun gücünü zayıflatmıştır.

Prizren'i Avusturyalıların elinden tekrar Köprülü Zade Mustafa Paşa (1101H-1689R) tarihinde Priştina ve şehir köyü ve Niş ve Samandıra kaleleriyle beraber tekrar geri almıştır.⁶

Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında Prizren ve yöreleri büyük zararlar görmüştür. Bu savaşlar Prizren'de çok sayıda mimari eserin yok olmasına neden olmuştur. Prizren'deki Avusturya ordusu cami, ev hatta mezarları bile tahrip etmiştir. Prizren kalesi de bu savaşlarda tahrip edilmiştir. Bu savaşlarda arşiv belgelerinin çoğunun tahrip edilmesi hem Prizren hem de bölgenin tarihi için en olumsuz sonuçlarından biridir.

Bu savaşların yanı sıra Arnavut Paşa ve beylerin anlaşmazlıkları da Prizren'i birkaç defa viranlığa terk etmiştir. Böylece Prizren bir zanaat merkezi olarak yıllarca zor durumda kalmıştır. Savaş sonrası gelişmesi yavaşlayan ve gerileyen Prizren'in, tekrar eski gelişmesini yakalaması için yüz yıl beklemesi gerekmiştir.

XVIII. - XIX. Yüzyıllarda Prizren

XVIII. - XIX. Yüzyıllarda Ana Hatları ile Prizren

XVIII. yüzyılın başlangıcında Osmanlıya bağlı olarak Balkanlarda Rumeli, Özi, Bosna, Mora eyaletleri ve Rumeli eyaletine bağlı olarak İşkodra, Prizren, Ohri, Yanya ve diğer bazı sancaklar kalmıştır.⁷

1717 yılında Belgrad'ın Avusturya tarafından işgalinden ve düşmanın Tuna ve Sava nehirlerini geçmesinden sonra Balkanların tamamında bir tedirginlik başlamıştır. Osmanlı hükümeti bir taraftan Müslüman ve Hristiyan halkı yatıştırıyor diğer taraftan da Prizren, Üsküp, Priştine, İpek vs. fermanlar göndererek buralardaki Hristiyan ahalinin düşmanın teşvikiyle çıkardıkları isyanı bastırmak için yerel kuvvetlere başvurmuştur.⁸

12 Temmuz 1737'de Niş'i ele geçiren Avusturya ordusu güneye doğru inerek Kosova ve Makedonya sınırlarına kadar geldi ancak düşmanın bu ilerlemesi Ohri ve Prizren mutasarrıfı Hasan Bey tarafından karşı koyularak durdurularak Avusturya mağlup edilmiştir.⁹

XVIII. yüzyılın başında çeşitli savaş ve kargaşalar nedeniyle Prizren'de bir durgunluk dönemi yaşanmıştır fakat XVIII. yüzyılın ikinci yarısında tekrar Prizren önemli şehirler arasına girmeyi başarmıştır.

XVIII. yüzyılın sonlarında Prizren'in gelişiminde yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem büyük ölçüde Rotula ailesinin iktidarına bağlanmaktadır.

⁶ Ahmet Rifat, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafya, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.

⁷ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, IV/II 247/279

⁸ Uzunçarşılı, a.g.e IV/ I

⁹ Uzunçarşılı, a.g.e. IV/I 269/270

Rotular önemli bir feodal kabile olarak XVII. yüzyılda belirmeye başlamıştır. Daha sonra Prizren ve Podgoritsa hasında hakimiyeti ele geçirmişlerdir. Rotla kabilesinin başında Sinan Paşa bulunmaktadır. Sinan Paşa'dan sonra da bu ailenin bazı üyeleri Prizren ve çevresindeki durumun düzene koyulması için özellikle XVII-XVIII yüzyıllarda büyük çabalar sarfetmişlerdir.

1683-1689 yıllarında Kosova'da yürütülen Osmanlı-Avusturya savaşları Prizren'de çok sayıda Osmanlı mimari eserininin tahrip ya da yok olmasına neden olmuştur. Bu mimari eserlerin yeniden inşa ve onarımında Rotulalardan üçüncü kuşak olarak bilinen Prizren mutasarrıflarının en tanınmışlarından biri olan Mahmut Paşa¹⁰ ve onun kardeşi Emin Paşa'nın¹¹ büyük katkıları olmuştur. Mahmut Paşa ayrıca Prizren'de üç cami (Hoça mahalle, Bülbüldere Cami, Kale Cami) ve üç saat kulesi inşa ettirmiştir. Bunlardan önce birinci kuşak olarak bilinen Kukli Mehmet Bey de iki cami inşa ettirmiştir. Kukli Mehmet Bey H.944/ M.1538 yıllarında adliyece tasdik edilen vakıfnamesi Prizren için yazılan en değerli Türk belgelerinden birini oluşturmaktadır. İkinci kuşak da Maksut Paşa ve O'nun kardeşleri Seyyid Bey ve Kasım Bey'dir.

Bir dönem Prizren'de Salih Paşa hükmetse de 1794 de Rotlalar Prizren'in tüm yörelerinde hakimiyeti ele geçirmişlerdir. Rotlalar Osmanlı Sultanına 1831 yılına kadar sadık kalmışlardır. Fakat aynı yıl Rotlalı Mahmut Paşa Hüseyin Gradasevç'in yönetimi altındaki Bosna ayaklanmalarına katılarak Osmanlı'nın mağlubiyetine neden olmuştur. Bu Paşa daha sonra bu nedenle tutuklanarak öldürülmüştür.

Rotlalı paşalardan özellikle Saffet Paşa ve Hüsnü Paşa Prizren'in ekonomik ve kültürel kalkınmasında büyük katkıları olmuştur. Saffet Paşa 1871/1875 yıllarında Türkçe-Sırpça olmak üzere 'Prizren' adlı vilayet gazetesini çıkarmıştır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında özellikle XIX. yüzyılda Prizren her bakımdan en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Kotiç'e göre Prizren Mahmut Paşa yönetimi altında eyalet merkezi olmuştur. Bu Osmanlı idari birimlerinin en yüksek kademesidir. Prizren bu ünvanını 1831 yılında kaybetmiştir. 1831'de Prizren Mutasarrıfı Mahmut Paşa Sultan II. Mahmut tarafından uygulanan reformlara karşı gelerek Kosova isyancılarına katılmıştır. Bahisteki bu reformun en önemli maddesi de eyaletlerin vilayetlere dönüştürülmesidir. Bu olaydan sonra da Üsküp vilayeti kurularak 1843'te Prizren sancağı onun yapısına girmiştir. Bu dönemde Prizren'den başka Üsküp'e bağlı sancaklar Üsküp, Köstendil, Priştine merkez de Üsküp'tür.

13 Safer 1275/22 Eylül 1858'de Sultan Abdülmecid tarafından yayımlanan talimatname ile devletin toprakları idari teşkilat olarak eyalet, liva, kaza ve nahiyelere ayrılmıştır. Fakat 1864/1868 yıllarında yapılan Osmanlı idari

¹⁰ Tahir Efendi, Menakıb, 31. bölüm 242-252. beyitler Mahmut Paşa için bkz.

¹¹ Tahir Efendi, Menakıb, 32. bölüm 253-260. beyiler Emin Paşa için bkz.

reformlarıyla eyaletler vilayetlere dönüştürülmüş ve Arnavutlar büyük ölçüde şu dört vilayette kalmıştır. Bunlar: İşkodra, Yanya, Manastır ve Kosova.

1868 yılında Prizren vilayet merkezi olmuştur. Prizren bu önemli rolünü 1865 yılında Osmanlı'nın kabul ettiği yeni kanun sayesinde kazanmıştır.

Bir vilayet olarak Prizren'e Elbasan, Mate, Debre, Luma ve Gusinye yöreleri, İpek yöresi, Metohiya, Kosova, Üsküp, Kalkandelen, Gostivar ve Makedonya'nın büyük bir bölümü kuzeyde ise İvranye, Leskovça, Niş, Prokuplye ve Kurşumliya'ya kadar uzanan büyük yerlerde onun yapısı altına girmiştir. Böylece Prizren Vilayeti 4 sancağı (Prizren, Üsküp, Niş ve Debre) da kapsayarak Rumeli'nin en büyük vilayeti olmuştur.

Prizren Vilayeti'nin oluşturulmasında asıl nedenin ne olduğuna ve Prizren'in neden merkez seçildiğine dair bugüne kadar kesin yazılı bir kaynağa rastlanılmamıştır. Fakat o dönemde meydana gelen çatışmaların son bulması, Arnavut halkının silahsızlanması, vergilerin düzenli toplanması gibi ve Arnavutların askerlik görevlerini düzenli yapmaları gibi nedenlerden dolayı Prizren vilayeti kurulmuş olabilir.

1878 yılında Berlin Barış Antlaşması'ndan sonra vilayet merkezi Prizren'den Priştina'ya taşınmıştır. O dönemde Prizren sancağına 5 kaza düşmektedir. Bunlar: Prizren, Rahovça, Kalkandelen, Gostivar ve Luma.

Osmanlı'nın son dönemlerinde devlete karşı anarşi olaylarında ve yerel yöneticilerin bölücü amaçlarına karşı kuvvetsiz kalması Prizren'in yönetim kuvvetini temelden sarsmıştır.

Prizren şehri nüfus bakımından en yüksek seviyesine XIX. yüzyılda ulaşmıştır. 1874 Kosova Vilayeti Salnamesine göre o dönemde Prizren'de 43.922 nüfus yaşamaktadır. Bu nüfusun 35.622'si Müslüman iken, 8.300'ü ise Hristiyandı. Fakat 1876 yılına ait Kosova Vilayeti Salnamesine göre Prizren'in nüfusu 39.952'ye düşmüştü. Bunüfusun 30.716'sı Müslüman, 7.458'i Hristiyan ve 1778'i Sinsar'dı.

Şemsettin Sami'ye göre Kosova Vilayeti'nin altı sancağından (Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar, Taşlıca) biri olan Prizren'e Tetova ve Luma kazası düşmekle birlikte 400 köyü ve 260.000 ahalisi bulunmaktaydı. O dönemde sadece Prizren'de 48.000 nüfus ile birlikte 24 cami, 1 medrese, 1 rüşdiye, 1 mektep ve birkaç köprü mevcuttu.¹²

XIX.yüzyılın son yıllarında nüfusta hızlı bir düşüş olmuştur. 1910 yılında yapılan nüfus sayımlarına göre Prizren'de 30.385 kişiden oluşan 4.497 aile mevcuttur. Bu nüfusun dağılımı şöyledir: 3200 Müslüman aile ve 23.800 kişi, 870 Sırp aile ve 4350 kişi, 190 Latin-Katolik aile ve 950 kişi, 145 Yunan-Ulah ailesi ve 725 kişi 92 Rum aile ve 460 kişi.

¹² Şemsettin Sami, Kamus-ul Alam, II. Cilt, sf. 1495-96, yıl 1899

Prizren'in vilayet merkezi olduğu dönemde kalede devamlı olarak Osmanlı askeri bulunmaktadır. Bu askeri birliklerin normal koşullar altında sahip oldukları kuvvet 2.818 piyade ve 836 süvaridir. Prizren kışlası bu askeri kuvvetle Niş, Üsküp ve Debre kışlalarından daha büyüktür.

H.1291/M.1874 yılına ait Prizren Salnamesine göre Prizren sancağına 7 kaza düşmektedir. Bunlar: Prizren, Yakova, İpek, Priştine, Gilan, Vlcitirin, Kalkandelen, Gusiye ve Luma.

Yine aynı salnameye göre 120m. yüksekliğindeki kaleye Osmanlı ordusunun II.alayının II. taburu askeri kışla olarak konuşlanmıştır. Onun yanında da daha yüksekte bulunan "Kız Kalesi" ve "Kara Potok" yanında da "Alaca Mağaza" adında bir takım kalıntılar bulunmaktadır.

O dönemde Prizren 22 mahalleden oluşmakla birlikte; şehirde 563 dükkan, 13 han, 2 hamam, 25 cami, 100 kitaplık bir kütüphane, 8 tekke, 15 türbe, 4 kilise, 9 köprü, 125 değirmen, 150 çeşme bulunmaktadır.

H.1314/ M1896 yılına ait salnameye göre; Prizren, Kosova vilayetine bağlı bir sancak merkezi olup livaya bağlı 199 kura mevcuttur. Ayrıca Prizren'e bağlı sadece 3 kaza mevcuttur. Bunlar Prizren, Kalkandelen(Tetova) ve Loma'dır. Prizren'in vilayet olduğu dönemde Prizren'e 7 kaza düşmekle birlikte tekrar 1896 yılında sancak merkezi olarak 3 kaza düşmektedir. Bu da bize Prizren'in bünyesinin ne kadar zayıfladığını göstermektedir. Ayrıca bu dönemde Prizren kazasına Rahofça nahiyesi, Kalkandelen (Tetova) kazasına Gostivar nahiyesi ve Loma (Luma) kazasına Kalis nahiyesi bağlı bulunmaktadır.

Luma Kosova vilayeti'nin en bozuk ve düzelmez yeri olduğu için Derviş Paşa onun merkezinde bir kışla yapmaya ve ayrı bir kaza haline getirmeye karar vermiştir. Sert mizaçlı ve her şeyi kaba kuvvetle halletmek isteyen Lumalılar silahları omuzlanıp Prizren'e gelmeleri için Prizrenlilerin Luma'ya sadece bir haber göndermesi yeterlidir. Lumalılar bu olayı kendi dilleri ile şöyle anlatmaktadır:

"Onlar (Prizrenliler) bize (Lumalılar'a) düğünümüz var buyrun gelin deyince biz davulumuzu alıp iştirak ederek giderek onlar da koltuklarındaki zurnalarıyla gelirler,fakat bu toplantının yerinde yapılmadığı anlaşılıp da kovulduğumuz zaman Prizrenliler zurnalarını ceketleri altına saklayıp – davetli değil - seyirci vaziyetine girmelerini bilir ve becerirler; lakin biz zavallılar omuzumuzdaki kocaman davulu saklayamadığımızdan sipsivri ortada kalır ve suç üstü yakalanırız."

Yine bu salnameye göre o dönemde Prizren'de bir hükümet dairesi, şehrin üstünde askerlerin ikamet ettiği bir kalesi, eski sarayı, dört tabur askeri alma kapasitesine sahip bir kışlası, askeri hastahanesi, telgrafhanesi, 25 cami ve 1 mescidi, 4 medresesi, 1 kütüphanesi, 1 rüşdiye mektebi, 2 hamamı, 4 ibtida-i

mektebi, 3 kilisesi, 1 kale saati, büyük çarşısı, 1389 dükkkanı ,birçok debbağhanesi, 15 su değirmeni, çarşı ortasında bir şadırvanı, karakolhaneleri, belediye dairesi ve devlete ait bir han mevcut olmakla birlikte ayrıca belediyeye ait 38 dükkkanı, 1 gazhanesi, 5 köprüsü, 1200 m. lağım, 500m. şose yolu ve yeni yapılan rüşdi mektebi mevcuttur.

XIX. yüzyılın sonlarında Prizren'de 27 cami ve 23 mahalle bulunmaktadır. Bu camiler: Gazi Mehmet Paşa Cami, Sinan Paşa Cami, Emin Paşa Cami, Suzi Cami, Kukli Mehmet Bey Cami, İlyas Kuka Cami, Müderris Ali Efendi Cami, Maksut Paşa Cami, Terzi Memi Cami, Mahmut Paşa Cami, Kukli Mehmet Bey Cami, Katip Sinan Cami, Mevlana Cafer Efendi Cami, Çuhacı Mahmut Cami, Seydi Bey Cami, Tercüman İskender Cami, Hacı Ramadan Cami, Ahmet Bey Cami, Seydi Bey Cami, Kırk Cami Cami, Mustafa Paşa Cami, Beyzade Mehmet Bey, Cami Yakup Bey Evrenoszade Cami, Mahmut Paşa(Kale) Cami, Budak Hoca Cami, Mahmut Paşa(Bülbüldere) Cami, Cuma-Atik Cami.

1910 yılına ait bir belgeye göre de Prizren'de şu mahalleler bulunmaktadır: Kurila Mahallesi, Dragoman-Levişa Mahallesi, Katip Sinan Mahallesi, Çingene Mahallesi, Yeni Mahalle, Cuma Cami Mahallesi, Lakuriş Mahallesi, Çuhacı Mahmut Mahallesi, Ahmet Bey Mahallesi, Hacı Ramadan (Kör Ağa) Mahallesi, Gazi Mehmet Paşa (Bayraklı) Mahallesi, Yukarı Tabakhane Mahallesi, Aşağı Tabakhane Mahallesi, Maksut Paşa (Maraş) Mahallesi, Varoş Mahallesi, Panteliya Mahallesi, Sinan Paşa Mahallesi, Şadırvan Mahallesi, Seydi Bey Mahallesi, Müderris Ali Efendi Mahallesi, Suzi Mahallesi, Beyzade Mahallesi, İslahana Mahallesi, Hoça Mahallesi, Çingene Mahallesi, Hacı Kasım Mahallesi, Troşan Mahallesi, Muhacir Mahallesi ve Saraçhane Mahallesi.

Osmanlı'nın Avrupa bölümünde en büyük zanaat merkezi olarak bilinen Prizren'de XIX. yüzyılda bilinen birkaç önemli çarşı vardır. Bunlar Arasta ve Şadırvan çarşılarıdır. Bu dönemde Prizren'de 124 farklı zanaat ve çarşıya bağlı olarak 8 meslek türü mevcuttur. Yine bu dönemde Prizren silah yapımında çok ünlü bir merkez olarak tanınmıştır.

XIX. yüzyılda Prizren'de eğitim hayatı da ilerlemiştir. O dönemde vakıfların girişimi ile Türk, Arnavut, Sırp ve İtalyan dilleri üzerinde eğitimin sürdürülmüş ve birkaç okul da açılmıştır.

Prizren'de ilk medreseyi XVI. yüzyılın ortasında Gazi Mehmet Paşa açmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında da Prizren'de Gazi Mehmet Paşa Medresesi, Emin Paşa Medresesi, Sinan Paşa Medresesi, Mahmut Paşa Medresesi yanında da 21 iptidai mektebi mevcuttur.

1896 yılına ait salnameye göre bu dört büyük medrese de eğitim devam etmekle birlikte rüşdiye mektebinde 19, ibtidai mektebinde de 800 öğrenci bulunmaktadır Bunlardan başka 9 müslim, 7 gayr-i müslim sıbyan mektebi bulunmaktadır. Hristiyan mekteplerinin en büyüğü ise Simo'dur. Bunun 140

öğrencisi olmakla birlikte sıbyan mektebi ve köylerdeki Hristiyan mekteplerle birlikte 400 küsür öğrenci devam etmektedir.

O dönemde Prizren'in kültür, sanat ve yazın hayatı da çok zengindir. Prizren XVIII - XIX. yüzyılda çok sayıda sanatçıyı bir araya toplamış ve Prizren yerel çevresini aşarak Rumeli'de en güçlü sanat merkezlerinden biri haline gelmiştir. Şiir alanında özellikle Arapça ve Türkçe dilleri üzerine Prizrenli Şair Hacı Ömer Lütfü bu dönemin önde gelenlerindedir.

Bunların yanı sıra Prizren XIX. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlık hareketlerine de merkez olmuştur. 1878'de oluşturulan Prizren İttihat Cemiyeti'nin faaliyet göstermiş olduğu Prizren Lig Binası bugün müze haline getirilmiştir. (Bu bina Bayraklı Cami'nin karşısındadır.)

XVIII. - XIX. Yüzyıllarda Prizren'de Zanaat ve Ekonomik Hayat

XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlangıcında Balkanlarda beliren siyasi, coğrafi, ekonomik ve toplumsal şartların değişmesi sadece Prizren-İşkodra yolunun değil diğer iletişim yollarının da merkezi fonksiyonlarına son vermiştir. Bu durum o zamana kadar kervan irtibatlarının merkezleri olan birçok Balkan şehirlerini zor durumda bıraktığı gibi Prizren'i de zor durumda bırakmıştır. Bununla birlikte, bir süre sonra tekrar sancak merkezi olarak ve ilk çağlardan itibaren Prizren'i bir taraftan Balkan Yarımadası'nın iç bölümleriyle bir taraftan da İşkodra ve diğer sahil şehirleriyle bağlayan yollar sayesinde Prizren tekrar gelişmeye başlamıştır.

Kukli Bey Vakfyesi Prizren'de meydanların yanı sıra pazarların sonunda önemli sayıda dükkanlar yapıldığını bildirir. Sadece Kukli Bey'in 1538 yılında 117 dükkanı, mağaza, değirmen ve kervansarayı vardı. Bu dükkanlar haricinde Kukli Bey Vakfyesinde demirciler ve o zaman birkaç dükkan sahibi olan Evrenos Bey'in oğlu Yakup'un dükkanlarından da bahsedilir.

Osmanlı kaynakları Prizren sakinlerinin uğraştığı zanaatlar hakkında bilgi vererek şehrin önemli zanaat mekezi haline dönüştüğünü gösterir. Kosova'da var olan değişik 55 zanaattan yaklaşık 45'i Prizren'de uygulanılmaktadır. Önde gelenler Osmanlı Devleti'nin ve halkın ihtiyacı ile ilgili olanları oluşturmaktadır. 1538'de Kukli Bey'in sahip olduğu 177 dükkan ve vakfyesinde belirttiği kişilerin dükkanları ile birlikte şimdi neredeyse dükkan sayısı ikiye katlanarak 241'e ulaşmıştır. Bunların arasında terziler (27), şayakçılar (23), tabakçılar (19), ayakkabıcılar (17), faytoncular (17), nalbantlar (12), kasaplar (14), ipekçiler (16) bunlardan sonra fırıncılar (6), tüccarlar (5), dülgerler (5), kilitçiler (5), semerciler (4), kuyumcular (5), kürkçüler (5), berberler (5), papuçular (4), sandalcılar (4), çizmeciler (4), saraçlar (3), tellaklar (3), boruzancılar (3), sabuncular (3), aşçılar (3), keçeciler (2), helvacılar (2), balıkçılar (6), çarıkcılar (2) gibi zanaatlar önemli yer tutmaktadır. Bunlardan başka birer sazancı, değirmenci, kırtasiyeci, bir

otacı, bir kılıççı, bir cezveci, bir demirci, bir kervancı, işletmeci, fesci çalışmaktadır.

Zanaatçılığın canlanması bölgesel ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Böylece; Prizren sadece çok sayıda dükkanı ile belirgin, önemli mal merkezi değil aynı zamanda Eski Pazar, Arasta Çarşısı ve Saraçlar Çarşısı gibi çeşitli pazar ve meydanların bulunduğu bir şehir haline gelmiştir.

Dükkanlar bir merkez etrafında toplanmıştır ve zanaatçılar zanaat çeşidine göre sıralanmıştır. Bu şekilde aynı zanaatçıların bulunduğu çarşılar meydana getirilmiştir: Papaz Çarşısı, Kuyumcular, Doda Çarşısı (Bistriça nehirinin sol tarafında yada Şadırvan yakınlarında), Arasta Çarşısı, Saraçhane (nehirin sağ tarafında sırasıyla Taş köprü, Kukli Bey ve Evrenos Bey camileri yakınında yerleşmişlerdi) v.b. çarşıların çoğu, o bölgede hakim olan zanaata göre ismini almışlardır, Tabahana (Tabak Hane), Bajdarana (Bacdar Hane), Saraçhane (Saraç Hane) v.b. örneklerinde gibi.

Zanaatların bazıları, üretim usulüne göre ilk sırada tabaklar, kuyumcular ve daha sonra silah üreticileri, kazancılar ve diğerleri Bistriça nehri yakınında yerleşmişlerdir, fırıncılar ise zanaatçı çarşıları dışında, bilhassa şehrin mahallelerinde, genellikle çeşitli çeşme yakınlarında bulunuyordu. Nalbantların iş haneleri ise şehrin önemli giriş ve çıkış noktalarında bulunuyordu.

Kosova'nın diğer şehirlerinde de olduğu gibi, ekonomik ve sosyal alanda görülen her yönlü gelişmeden sonra, Prizren'de de zanaatların esnaf örgütlerinin kurulması ihtiyacı doğmuştur. XVIII. yüzyılda şehirde mutafçılar, tüfekçiler, bıçakçılar, kuyumcular esnaf örgütleri kurulmuştur.

Prizren'in XVI. yüzyılda başlayan gelişimi XVII. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Özellikle XVII. yüzyılda başlayan tüfekçilik zanaatının gelişimi daha sonra XVIII. yüzyılda en gelişmiş noktaya ulaşmıştır. Osmanlı'nın Avrupa bölümünde en büyük zanaat merkezi olarak bilinen Prizren'de XIX. yüzyılda bilinen önemli çarşılar Arasta ve Şadırvan'dır. Bu dönemde Prizren'de 124 farklı zanaat ve sadece çarşıya bağlı olarak 8 meslek türü mevcuttur. Bu da bize zanaatçılığın en gelişmiş noktasına bu yüzyılda ulaştığını göstermektedir.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar zanaatlar arasında tüfekçilik büyük bir öneme sahiptir. Prizren sancağının 33 km. güneydoğusunda ve Şar dağının doğu eteğinde Üsküp şehrine yedi saat mesafedeki Kalkandelen kasabası silah yapan bir darüssınaa idi. Çünkü burası sadece Arnavutluk'un değil bütün Osmanlı'nın silahlarını uzun yıllar karşılamıştır. Kalkandelen de tüfekçilikle geçinen 300/350 aile mevcut bulunmaktadır.¹³

Tüfekçiler Avrupa martinlerinden hiç farkı kalmayacak şekilde kendilerine özel maharetleriyle her çeşit tüfek yapıp üzerlerini altın işleme ile donatarak

¹³ Süleyman Külçe, Osmanlı Devleti'nde Arnavutluk, s. 381.

satmışlardır. Devlet silahlarını taklid ederek silah imalatının yasaklanması üzerine bu zanaat gerilemiş ve on beş kadar dükkan eski silahların tamirâtı ile devam ederek olabildiğince idare etmeye çalışmışlardır.

Prizren'de halk genellikle çiftçilikle uğraşmaktadır. Prizren kazasının XIX.yüzyılda tahminen 120.000 dönümlük devlet arzisi (tarla, çayır, koru vs.) mevcuttur. Bunun 90.000 dönümü tarla, 13.000 dönümü çayırılık ve diğerleri de çeşitli ağaçları içeren bağlıktır. Arazi bakımından genellikle verimlidir.

Ziraatçılar genellikle mısırın mahsülü çok olduğu için genellikle onu tercih etmektedirler. Ziraatçıların çoğu kendi tasarrufundaki araziyi işletmekle birlikte oldukları gibi %15, %20 kadarı ortakçılık ve hizmetkarlık şeklinde çiftçilik yapmaktadırlar. Bunlar elde ettikleri hasılatın kendi idarelerinden fazlasını Prizren ve Rahofça pazarlarına indirerek satmaktadırlar.

Kasaba ve kazalarda 170.000 dönüm bağ mevcuttur ve bağcılık bayağı ilerlemektedir. Bağları çok olan Kuriboçe ve Rahofça taraflarında ve senede 1.000.000 kıyyeden çok üzüm imal edilip bağları olmayan batı taraflarındaki kazalarla birlikte liva dışına ithal edilmektedir.

Şar silsilesine uzanan dağlarda Korab, Kurukanık, Calik isimleriyle meşhur olan dağlar dahilinde kura ahlisinin tasarrufu altında olarak büyük yaylalar bulunup bu yaylalarda çokca koyun ve keçi yetiştirilerek peynirden ve yağdan yılda 3.500 lira nisbetinde ticaret olunmaktadır.

Kazaya dahil bayağı orman mevcuttur Köylüler her çeşit ihtiyaçlarını ve keresteyi bu ormanlardan tedarik etmektedirler. Ormanlar Moşoteşte, Lapoşnik, Çernolova karyeleri dahilinde olup ihtiyacın bir kısmı Prizren ve Yakova pazarlarına indirilmektedir bir kısmı da Firzovik istasyonu merkezinden trenle ihrac edilmektedir.

XVIII. - XIX. Yüzyıllarda Prizren Vali ve Mutasarrıfları

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Prizren'de idarecilerin sık sık değıştiğı ve bazı paşaların denetim altına alınmasından sonra idareye askeri şahsiyetlerin gelmesi göze çarpar. Yerli paşalar arasında Prizren'de Rotulular XVI. yüzyıllardan itibaren görölmektedirler. Uzun bir süre Prizren'i idare etmişlerdir. Kayıtlarda Rotula soyadları çok az kullanılmıştır. Kökleri Uymışte köyüne dayanmakla birlikte ilk ataları Sinan Paşa'dır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Prizren'de Rotula ailesinden Tahir, Rüstem ve Sait Paşa sivrilmişlerdir.

XVIII. yüzyılda 1794 yılına kadar Prizren'de en çok Salih Paşa soyundan gelenler idare etmiştir. Bunların soyu 1497 yılında Bayraklı Camiyi inşa eden Mehmet Paşaya kadar uzanır. 1794 yılında da Rotulular Prizren idaresini ele geçirmişlerdir. Fakat Rotulular uzun süre idarede kalamamışlardır. Salih Paşanın intikamını almak isteyen İşkodralı Kara Mahmut Buşatlı Paşa ortaya çıktı. Buşatlı 1795'te Prizren'e hücum edince Rotulular Rumeli valisinden yardım talep

etmek için Sofya'ya kaçtılar. Ve yardım getirerek tekrar Prizren'in idaresini aldılar. Rotulular bölgedeki diğer Arnavut paşalara göre daha uzun süre Osmanlıya sadık kalmışlardır. Hatta Bosnalı asi Hüseyin Gradaşçevişi ile Sultana işbirliği yapmalarına rağmen Rotulular buna katılmamışlardır. Fakat 1831'de Prizren mutasarrıfı Mahmut Paşa Veziriazam Reşit Paşa ordusundan koparak isyancılar tarafına geçmiş ve Osmanlı ordusunun yenilmesine neden olmuştur. Valilerin çok sık bir ya da iki üç yılda değişmesine rağmen Mahmut Paşa idarede yirmi yedi yıl kalmayı başarmıştır. Mahmut Paşa 1808 yılında Sırbistan seferinden iki küçük iki büyük top getirtmiş bu toplar daha sonra 1860'da İstanbul'a götürülmüşlerdir.

1813'te Sırlara karşı kazanılan zaferden sonra saat kuledeki kitabeden anlaşıldığına göre Mahmut Paşa o dönem Prizren valisi olup Prizren'de bu vilayetin merkezi idi. Mahmut Paşa'nın bu ihanetinden sonra Prizren'in bu özelliğine bir süre ara verilmiş ve daha sonra 1868 yılında birkaç yıl süreyle Prizren tekrar vilayet merkezi olmuştur. O dönem Prizren vilayetine şu nahiyeler dahildir: Luma, Priştine, Kaçanik, Gilan, Vuçitrin, İpek, Gusinye, Yakova, Kalkandelen, Gostivar, Debre, Elbasan, Mat, Üsküp, Kumanova, İştıp, Palanka, Radovişte, Kratova, Koçane, Znepolye, Niş, Pirot, Leskovaç, Vrane, Prokulpye, Kurşumliya.

Prizren vilayetinin ilk valisi 14 Ağustos 1868 yılında şehre gelen Ramiz Paşa'dır. Ondan sonra 6 Mart - 25 Aralık 1871 tarihleri arasında Savfet Paşa, 26 Aralık 1871'den 9 Ağustos 1872'ye kadar Galip Paşa, 9 Ağustos 1872'den 10 Nisan 1873'e kadar Abdurrahman Paşa bu görevde bulunmuşlardır. Yine aynı yılın eylül ayına kadar Aki Mehmet Paşa ve Ferik Ahmet Paşa Paşa ve 12 Mayıs 1873'den 19 Nisan 1875'e kadar da Hüsnü Paşa valilik görevinde bulunmuşlardır. Prizren'in valilerinin en iyisi olarak bilinen Savfet Paşa daha önce Bosna valisidir. Savfet Paşa Prizren'e geldikten sonra Rus Konsolosu Yastrebov'un etkisiyle Prizren vilayetinde Sırpça ve Türkçe olmak üzere bir gazetenin çıkmasını sağlamıştır ve bu gazeteye Prizren adını vermiştir. Gazetenin ilk sayısı 1871 yılının ağustos ayında çıkmaya başlamış vilayet merkezinin Priştina'ya taşınmasına kadar devam etmiştir. Merkezin değişmesi ile birlikte vilayet basımevi de taşınarak gazete bir süre de Priştina'da "Kosova" adı ile çıkmıştır.

Savfet Paşa'nın diğer önemli bir icraati de ilkel ve kısmen de olsa Prizren'de kanalizasyon şebekesi yapmasıdır. Bu şebekenin yapılmasıyla özellikle yaz aylarında görülen sıtma ve tifo hastalıklarının görüldüğü Prizren ahalisinin sağlık durumunda büyük ölçüde düzelmelermelere neden olmuştur. Ayrıca Savfet Paşa zanaat okulu da inşa etmeye başlamış ancak bu isteği tamamlanamamış bina daha sonra da askeri hastane olarak kullanılmıştır.

Abdurrahman Paşa da Prizren'e gelmeden önce Niş valisidir. Prizren gazetesinin Sırpça değil Bulgarca olarak çıkmasını istemiştir. Bu nedenle Rus

Konsolosu Yastrebov ile zıtlaşarak bu isteğini gerçekleştirememiş ve Prizren'den de uzaklaştırılmıştır.

Vali Hüsni Paşa da Prizren'de çok sert bir idareci olarak tanınmaktadır. Kırım savaşıdan sonra Osmanlı'da şartlar tekrar düzelmiş Hüsni Paşa da vilayette silah taşınmasını ve atılmasını yasaklamıştır.

Hüsni Paşa'dan sonra ne valiler ne de mutasarrıflar güçlü olmadıkları için Prizren'de güvenlik büyük ölçüde bozulmuş ancak 1897 yılında mutasarrıflık görevine Hamdi Paşa'nın gelmesiyle Prizrenliler biraz rahat nefes alabilmişlerdir.

1875 yılının sonlarında Hersek isyanları nedeniyle vilayet merkezi Priştina'ya geçerek vilayet de Kosova vilayeti adını almıştır. Ayrıca bazen büyüyen bazen de küçülen Dukakin bölgesinin Prizren'e bazı dönemler dahil olduğu görülmektedir. Bu da paşaların iktidar için yaptıkları mücadelenin bir sonucudur. Hakimiyeti ele geçiren paşalar çoğu zaman sultandan bağımsız hareket etmişlerdir. Prizren'de Rotulular, Kalkandelen'de Abdurrahman Paşa, Priştine de Cinoliler, İşkodra'da Buşatlıları buna örnek olarak gösterebiliriz.

Bir Vilayet Olarak Prizren

1- Osmanlı Döneminde Prizren'in İdari Taksimi :

1912 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin idari yapısında birçok değişiklik yapılmıştır, fakat en çok ve en önemli değişiklikler XIX. yüzyıl boyunca yapılan değişikliklerdir. Bütün bu değişiklikler Avrupa'nın Osmanlı idare sistemine güçlü etkisinin sonucuydu. Balkan yarımadasının ve Avrupa'nın bazı yerlerinin fethinden sonra Osmanlı Devleti Rumeli ve Anadolu olarak iki eyalete ayrılmıştır. XVI. yüzyılda da Rumeli, Temişvar, Budin ve Bosna olarak dört eyalete ayrılmıştır. Fakat yeni idari taksimat düzeni de devletin gerileme ve zayıflama sürecini durduramamıştır ve zayıflama sürecinin ardından güçlü mal sahiplerinin anarşisi askeri-mutlak sistemini getirdi. Bu durum merkezi idrenin anarşiyi alıkoymak ve devletin varlığını sürdürmesini sağlamak için bazı reformları yürürlüğe koymasına neden oldu. Bu karakterdeki eylemler, XV.-XVIII. yüzyıllar boyunca idari bakımdan Vulçitrin, Prizren ve Dukagin Sancaklarına ayrılan, küçük bir kısmı Üsküp Sancağı (Kaçanik bölgesi) ve Bosna Vilayeti dahilinde (Mitroviça ve Zveçan doğusundaki bölgeler) olan Kosova'da da gerçekleştirilmiştir. O dönemde Vulçitrin, Prizren ve Dukagin Sancakları, Üsküp, Köstendil, Sofya, Alacahisar (Kruşevaç), Bosna ve İşkodra Sancakları ile sınır komşusu idiler.

XIX. yüzyılın başlangıcında Osmanlı Devleti'nde ıslahatlar konusunda daha kararlı eylemler alınmaya başlandı. 1255/3 Kasım 1839 tarihinde diğerleriyle beraber Osmanlı Devleti'nde yeni idari düzenin de öngörüldüğü "Gülhane Hatt-ı

Hümayunu" ilan edildi. Tanzimat'ın programlı reformlarıyla Osmanlı Devleti'ndeki fırsatların düzeltilmesine ve gayrimüslim halkın Müslümanlarla eşit kılınarak, bu şekilde büyük güçlerin devletin iç işlerine karışmasının önlenmesine çalışıldı. Fakat reformlar uygulanılmaya geçildiğinde, Tanzimat'la idarenin merkezileştirilmesiyle menfaatleri zarar göreceğinden idare altındaki halkın güçlü karşı koyması ile karşılaşmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki reformların tanziminde yeni adımlar XIX. yüzyılın ikinci yarısında atıldı. Reformlar bütün devletin yeni idari birimlere ayrılması uygulamasını öngörmekteydi. Buna göre 1864 yılında o zamana kadar ki eyaletlerin yerine vilayetlerin kurulmasını öngören kanuna göre, Osmanlı toplumunun birçok özelliğine saygı göstermek ve korumak şartıyla o zamanki Fransa örneğine göre yeni idari-yönetim organizasyonu kurulacaktı.

1864 yılında getirilen bu kanunname ile sancak ya da livalardan oluşan vilayetlerin teşkil edilmesi kararlaştırılarak sancaklar kaza ya da kaymakamlıklara ayrılıp en küçük idari birim olarak da nahiyeler oluşturulacaktı. Kosova'daki Arnavutlar reformların uygulanmasına büyük tepki gösterince (Yakova kazasında yenilikere karşı 1864 yılında isyan çıkmıştır) Babiali yeniliklerin işlevliğini pratikte kontrol etmek için bir deneme vilayeti oluşturma kararını almak zorunda kaldı. Bu nedenle Rusçuk merkezli (bugün Bulgaristandaki Ruse) ve 7 sancaktan ibaret Tuna Vilayeti oluşturuldu. Böylece 1864 yılında getirilen bu kanunname ile Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletlerinden Vilayet-i Tuna teşkil edildi. Aynı yıl Rumeli Paşalığına Üsküp ve Prizren Sancakları dahil edildi. Bu denemeden başarılı sonuç alındığında yeni vilayet organizasyonunun bütün devlette uygulanması kararlaştırıldı.(1865) Buna göre sancak merkezi olarak Prizren Manastır vilayetine dahil edildi. Ancak 1868'de yeniden yapılan düzenlemeye göre Prizren yeni kurulan Prizren Vilayetinin merkezi oldu. Bu vilayete Manastır Vilayetinin (Debre ve Üsküp Sancakları) ve Tuna Vilayetinin (Niş Sancağı) bazı sancakları dahil edildi. Prizren Vilayeti toplam dört sancaktan oluşuyordu: Prizren, Üsküp, Debre ve Niş.

Prizren Vilayeti çok geniş alanı kapsamaktaydı. Prizren Vilayeti'nin sınır komşusuydu olan vilayetler şunlar idi: Doğuda Tuna, kuzeyde Sırbistan ve Bosna, batıda Karadağ ve İşkodra, güneyde ise Yanya ve Selanik.

2-Vilayet Merkezi Prizren :

Valiliğe, Luma, Priştine, Kaçanik, Gilan, Vulçitrin, İpek, Gusinye, Yakova, Kalkandelen, Gostivar, Debre, Elbasan, Mat, Üsküp, Kumanova, Kratova, Koçane, Vranje, Znepolje, Niş, Leskovaç, Prokuplye, Kurşumliya, Pirov, Radovişte ve Palanka. dahildi.

Prizren Vilayeti 8 kaymakamlığa ve 2 nahiyeye ayrılır. Prizren şehri ise 23 mahalle ve 199 köyden oluşur

Prizren enine 5 saat, boyuna 6 saat genişlikte, düz bir ovada bulunur, coğrafi konumu çok elverişlidir. Diğer büyük şehirlerde olduğu gibi şehrin içindeki evler büyük değildir. Dönemin şehir planı yapılmadığı için, cadde ve sokaklar bir şehrin ihtiyacı olan normlara uymamaktadır. Ancak içinden su kanallarının geçtiği evler vardır, böylece halkın %80'i su ihtiyacını karşılar. Şehrin doğu, batı ve güney kısmında bulunan yerlerin çoğu ağaç ve asma ile kaplıdır, bunlar şehre ayrı bir güzellik verir. Temizlik ve sulama için evlerin içinden geçen su kanallarından Bistriça suyu kullanılır.

Nüfusu çoğunlukla, genelde tarımcılıkta uğraşan Arnavutlar oluşturur. Prizren kazasının yaklaşık 120.000 dönümlük verimli arazisi vardır. Bunun 90.000'i tarla, 13.000'i çayır, kalanı ise üzüm bağlarıdır. Toprak çok verimli olduğuna göre ekilip işlenmemiş yer yoktur. Tarımda susam, pamuk ve haşhaş yanında en çok tahıl yetiştiriciliği, tahıllardan da en çok mısır yetiştiriciliği gelişmiştir. Ağustos sonunda yağmurlardan yaz kuraklığına zaman olmadığından susam, pamuk ve bu gibi kültür yetiştiriciliği ve özellikle haşhaş yetiştiriciliği yaygınlaşmamıştır.

Bazı toprak sahipleri topraklarını kendileri işlerler, bazıları ise % 15-20 pay ile topraklarının işletmelerini başkalarına devrederler. Zirai ürünlerinin bir kısmını kendine tutar, kalan kısmını ise Prizren ve Rahovça pazarlarında satar. Tarım aletleri eski olup, tarımcılık da eski usülle yapılmakta idi.

Şehir ve kazada 17.000 dönüm asma bahçeleri vardı, üzüm yetiştiriciliği yeterince gelişmişti. Kaliteli üzüm yetiştiriciliğinde Prizren kazası ilk sırayı alır. Kiraz ve elmaları da çok güzeldir, armut, şeftali, eriği v.b. tanınmıştır. İstanbul'da Prizren elması özel olarak satılırdı, en çok Prizren ve Kalkandelen'de yetiştirilirdi. Aynı zamanda şarabı da tanınmıştı. Hoça ve Rahovça köyleri yılda 1.000.000 okkadan fazla üzüm yetiştirerek bu meyvenin yetişmediği bazı vilayetlere ihraç etmekteydiler.

Şehirde terzicilik, kuyumculuk, tüfekçilik, makasçılık, kazancılık, saraçlık v.b. zanaatlar gelişmiştir. Terziler gümüş işlemeli dolama yapımıyla uğraşırlar. Kuyumcu ve makasçılar her türlü çay ve kahve servisi yapımında oldukça maharetlidirler. Ayrıca bu zanaatçılar makas, kalemtraş, telzarif, tepsi, tütün tabakları, iğne, düğme, ayna çerçeveleri, yazı takımı vb. yapmaktadırlar. Bu ürünlerin yapımında çok mahir olduklarından Prizren'i bu konuda en baş mevkiye getirmişlerdir.

Tüfekçiler Avrupa "martinka"larından farkı olmayan tüfek yapımında çok usta idiler. Tüfeklerde altın işlemeciliği yaparak satımlarıyla çok büyük kazançlar sağlamakta idiler. Sonraları tüfek üretimi yasağı emiri gelince zanaatçılar azalmıştır. Toplam 15 atöyle, tüfek üretimi ve tamirine devam etmişlerdir.

Yıl içinde Prizren'de gümüş eşya ve takı üretimi çoktur. Ayrıca yıl içinde birkaç bin arşin aba üretimi gerçekleştirilmektedir. İpek, gömlek ve dokunmuş

pamuk peşkirleri çok güzel olmakla birlikte bu peşkirler İstanbul'da satılmaktaydı. Şehirde dut ağaçları çok bulunduğu için ipek üretimi ve işçiliği gelişmiştir. Mutafçılar ve saraç esnafı kendi zanaatında oldukça ustadırlar ve zanaatlarının devamı için çaba sarfetmektedirler. Selânik'ten yıllık manifaktür üretimi alımı 35.460 liradır ve şeker, kahve ve diğer ticari ürün alımı ise 48.758 liradır. Yılda 1.250.000 çeşitli ürün, tahıl, 9.500 liralık değerinde işlenmiş 20.000 sığır derisi satılmaktaydı.

Kaza içinde birkaç talep üzerine maden zenginliklerinden istifade için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Altın, gümüş, kurşun, antimon, mangan, alüminyum, nikel, bakır, çinko, krom v.b. madenlerin bulunduğu Zlipotok, Kruşevo, Rahovça maden ocaklarının madenlerinden istifade için yetki verilmiştir. Adı geçen maden ocakları merkezden tren istasyonuna 5 ila 7 ve 8 ila 19 saat uzaklıktadırlar. Korişa ve Nagavce köylerinde ayrıca kömür ve krom madenleri vardır.

Prizren'de bir hükümet konağı, şehir üstünde topçu birliğinin bulunduğu müstahkem bir kale, dört tabur askerin yerleşebileceği bir askeri kışla, bir telgrafhane vardır. Ayrıca aralarında kiliseden camiye tahvil "Cuma" caminin de bulunduğu 25 cami, 4 medrese, bir kütüphane, bir rüştiye, 2 hamam, 4 ilkokul, 3 kilise, 1 büyük devlet saati ve kalede büyük bir saat, büyük çarşı, 1389 dükkân; tüfek, makas, kalemtraş, çelik alet ve gümüş işlemeciliğinin üretiminin yapıldığı birçok atöyle, birkaç tabakhane, 15 değirmen, çarşı merkezinde bir şadırvan, şehir içinde ve etrafında çiçekçiler, bir belediye binası, yüksek rütbeliler için büyükçe bir han, iki devlet eğitim kurumu, muhacirlere ait 38 dükkân, 1 gaz dükkânı vardır. Birkaç yıl içinde belediye 5 köprü, 1200 m kanalizasyon ağı ve 500 m. yol ile dere kıyısında 4 dükkân ve bir rüştiye yapmıştır.

Prizren'de medrese öğrencilerinin okuduğu dört medrese vardır. "Rüştiye"de 19 öğrenci, ilkokullarda (iptidaiye) ise 800 öğrenci vardır. Bunların yanında 9 müslim ve 7 gayrimüslim okulöncesi eğitim kurumları vardır. Eğitim eski usulle yapılmaktadır. Kazanın Müslüman köylerinde birer cami – bazılarında okul da vardır. Fransa'nın İşkodra konsolosunun verdiği bilgiye göre Prizren'de 17 mekteb vardı, bunların 9'u kız mektebi 1'i askeri mektebti. 1874'te Prizren'de 655 öğrencisiyle 16 sıbyan mektebi, 4 medrese vardı. En büyük hristiyan okulu Simo isimli birisinin binâ ettirdiği okuldur, bu okul zamanla hristiyanlar tarafından onarım görmüştür. 1810'da Gudiç ailesinden Dimitriye isimli bir papazın özel olarak ders verdiği okul Prizren'de sırpça eğitim veren ilk okuldur. 1836'da ise eğitim okul binasında yapılmaya başlamıştır. Aynı yılda

Anastasiya Aynacinya tarafından kız çocuklar için de bir okul kuruldu. Bu okulun bir önemi de sırp tarihinde kız çocukları için kurulan ilk kız okulu olmasıdır. 1870'te Sırp Kilisesi Ruhani Okulu açıldı. Akşam okulunun bir müdürü ve 6 öğretmeni vardır. Bu okulun 140 öğrencisi vardır, köylerde

hristiyan okullarıyla birlikte okulöncesi eğitim kurumlarının yaklaşık 400 öğrencisi vardır.

Prizren kazasında yeterince orman bulunmaktadır. Köylüler kendi tahta ve kazık ihtiyacını giderirler ve bunun yanında da bunları ihrac etmektedirler. Ormanlar genellikle: Muşutişte, Crnoljeva ve Lapušnik köylerinde bulunur. Bir kısmı Yakova pazarlarında ihrac edilir. Muşutişte ormanlarında en çok meşe, Crnolyeva'da meşe ve çam, Lapuštik'te de çam ormanları vardır.

Şar dağlarının iç kesimlerinde (Korab, Koritnik ve Calik'te) geniş meralar bulunmaktadır. Mera sahipleri koyun ve keçi besiciliği yaparak bunların süt ve yününden yılda 3500 lira gelir temin etmektedirler. Sözüünü ettiğimiz büyük ve geniş meralarda 300.000 kadar çeşitli hayvan yetiştiriliyordu, fakat Bursa ve Selanik'e gidişi birkaç yıl sürdüğünden bugün kazada ancak 100.000 kadar büyükbaş hayvan vardır.

Prizren kazasında bulunan yollardan en tanınmış 8 metre genişliğindeki Prizren-Ştimlye yolu idi. Bu yol iki kola ayrılır, bir kol Kačanik'e bir kol da Priştine'ye gider. Kačanik'ten Üsküp'e götüren yolun Elez Han'da genişliği 5.5 m., Elez-Han'dan Yanik Han'a 7 m., Yanik Han'dan Üsküp'e kadar da 9 metredir. Ştimlye'den Priştine'ye götüren yol 9 m., genişliğinde belirtilmişse de bu şekilde henüz tamamlanmamıştır. Diğer bir yol Prizren-Luma kazasına (5.5 metre genişliğinde) ve Luma kazasından Aşağı Debre'ye giden yoldur, ikincisi ise 9 metre genişliğindeki Kalkandelen-Üsküp yoludur.

Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde olduğu gibi Rumeli'nde de tren yolu yapımı çalışmaları devam etmektedir. Prizren vilayetinde ilk tren yolu Salnikao'da yapılmıştır, ikincisi ise vilayet merkezi Prizren'e 18 saat mesafede olan Üsküp'te yapılmıştır. Trenin Prizren'e gelmesi için tren yolu yapım projesi hazırlanmaktadır. Önemli buluşma noktası olarak buradan başka yerlere de devam edebilirdi. Önce Üsküp'ten yaya olarak 4 saat mesafede Elez Han'a, oradan da yaya olarak 3 saat mesafede Kačanik'e ulaşırdı. Kačanik'ten 3,5 saat mesafede Varoş köyüne, oradan 4 saat mesafede Liplan köyüne, oradan da 5 saat mesafede Priştine'ye, buradan da 4 saat yaya olarak mesafedeki Vulçitrin'a ulaşırdı.

Tren Prizren'den geçeceğine göre burada İşkodra da dahil Üsküp'le bağlanacak bir istasyon yapılacaktır. Bu şekilde Vilayet merkezi Prizren-İstanbul hattında yolculuk yapılacaktır. Bu yolun güzergâhı: Kačanik, Üsküp, Kriva Palanka (Eğri Dere), Köstendil, Yenice, Samakova, Pazarcık, Plovdiv, Çerpan, Harmanlı, Mustafa Paşa, Edirne, Baba Eski, Çorlu, Silivri ve İstanbul. Deniz yolu tercih edilirse o zaman Üsküp'ten Selânik'e oradan da deniz yoluyla İstanbul'a gidilirdi.¹⁴

¹⁴ Veriler 1291/1874 **Prizren Vilayeti Salnamesi**'nden alınmıştır

KAYNAKÇA

Ali Emiri Efendi: **Prizren Vilayeti salnamesi**, Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Salname 196, 1290 / 1874.

Acun, Hakkı **Kosova-Prizren Fatih Sultan Mehmet**

İbrahimgil, Mehmet: **Namazgahı, (Kırık Cami) Kazı ve Restorasyon Çalışmaları ile Şehit Başçavuş Hüseyin Kutlu Parkı**, Ankara 2002.

Alpan, Necip: **Prizren Birliği ve Arnavutlar**, Ankara, 1978.

Altınparmak, Hamit: **Kosova-Prizren'de Osmanlı Eserleri**, yay.haz. O. Baymak, Prizren 2001.

Artun, Erman: **Osmanlı'nın İlk Dönemlerinde Türk ve Balkan Türklerinde Etkileşim**, Çanakkale Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Ayni, Mehmet Ali: **Milliyetçilik**, Ankara 1943.

Bozboran, Nuray: 1997: **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, Arnavut ulusçuluğunun Gelişimi**, İstanbul 1997.

Castellan, George: **Balkanların Tarihi XIV-XX yy.** (Çev: Ayşegül Yaraman-Başbuğu), İstanbul 1993.

Çelik, Yüksel: **"Prizren İttihadı Cemiyeti ve Faâliyetleri 1877-1881"**, yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997.

Derviş, Fetnan: **XV. – XIX. Yüzyıllarda Prizren: Siyasi ve Sosyo- Ekonomik Tarihi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 2004.

İbrahimgil, Mehmet **Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri**, Konuk,Neval: Ankara 2006, II, 575-903, 963-983.

İsen, Mustafa : **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi**, 7.sayı, Kültür Bakanlığı, 1997, Ankara.

İsen, Mustafa: **Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış, IV. Milletlerarası Türkoloji Tebliğleri**.

İrtem, Kani, Süleyman: **Osmanlı Devleti'nin Makedonya Meselesi, Balkanların Kördüğümü**.

İzeti, Metin: **Balkanlar'da Tasavvuf**, İstanbul, 2004.

Kaleşi, Hasan : **Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma, Arnavut Halkının Etnik ve Milli Varlığının Korunmasının Sebepleri, Tarih Enstitüsü Dergisi**, yıl 1979-1980.

Kostic, Peter : “Prizrenske Mutasarrifi i Valije 18 i 19 Veka”, Glasnik Skopskog Naučnog Društva, Skopje 1929, knjiga 5, str.159- 161

Külçe, Süleyman: **Osmanlı Tarihinde Arnavutluk**, İzmir, 1994.

Özergin, Kemal-Kaleşi, Hasan “Prizren Kitabeleri”, Vakıflar Dergisi,

İsmail, Eren : İstanbul 1968, sy. VII, s.75-95.

Recepoğlu, Altay Suroy : **Prizrenli Suzi'nin 500.yılı**, Prizren, 2000.

Rıfat, Ahmed: **Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafya** (1-2), İstanbul 1299/1882.

Rizaj, Skender **XV-XVII. Yüzyılda Kosova**.

Susseim, Karl: “Arnavutluk”, İ. A., C.I., İstanbul 1960, s. 573-592.

Şemseddin, Sami: **Kâmûs-ül-a'lâm**, II, İstanbul 1897.

Tahir Efendi, Mehmed: **Menakıb**, Prizren Kültür Anıtlarını Koruma Kurumu No. 635-55.

Uzunçarşılı, İsmail, H: **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara 1975.

Uzunçarşılı, İsmail, H: **Osmanlı Tarihi**, C. VII, Ankara 1977.

Vırmiça, Raif: **Hacı Mehmet Tahir Efendi-Menakıb**, Prizren 2001.

Vırmiça, Raif: **Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri**, Ankara, 1999, I, 17-202.

Yalçın, Nedim : **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Mayıs 1999, Mayıs 2000 sayısı.
Haz., Ağanoglu, Yıldırım: **1896 (Hicri 1314) Kosova Vilayeti Salnamesi**, İstanbul 2000, s. 257-266.

..... **1874 (Hicri 1291), Prizren Vilayeti Salnamesi**.

DİL

ATATÜRK VE TÜRK DİL KURUMU

Nail TAN*

Giriş¹

Osmanlı Devleti'nin son seksen yılı, kültür alanında; dilin sadeleşmesi ve Türkçenin kolay yazılıp okunmasını sağlayıcı yeni bir alfabenin kabulü tartışmalarıyla geçti denebilir.

Azınlıklara verilen aşırı haklar, II. Meşrutiyetten sonra Türkçülük akımını güçlendirdi. Türk diline ve alfabeyle daha çok önem verilmeye başlandı. Gazi Mustafa Kemal'in düşüncelerine büyük önem verdiği Ziya Gökalp, 1918 yılında yayımladığı *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak* adlı kitabının ikinci bölümünü Türk diline ayırdı. İlk baskısı 1923'te yapılan *Türkçülüğün Esasları*'nda da "*Lisanî Türkçülüğün Umdeleri*" başlığı altında Türk dili konusunda yapılacak çalışmalarla ilgili ilkeleri sıraladı. Dünyadaki bütün Türklerin anlayacağı genel bir Türkçeye doğru gidilmesi gerektiğini vurguladı.

Gazi Mustafa Kemal'in Türk diliyle resmen ilgilenmesi TBMM Hükümetleri döneminde başlar. 1920 yılında, Dr. Rıza Nur'un Maarif Vekilliği sırasında, illere genelge gönderilerek dili arındırma amacıyla Anadolu ağızlarındaki Türkçe sözlerin derlenmesi çalışmasına girildi. 1925 yılında, toplanan söz ve deyimlerin sınıflandırılmasına başlandı. 1928'de kurulan Dil Encümeninde, derleme işini üzerine alan Dr. Ragıp Hulûsi (Özdem), 1929-1930 yıllarında yeni derlemeler yaptırdı. Bu malzemeyi Dr. Hamit Zübeyr (Koşay) ve İshak Refet

* (Prof. Dr. h.c.) Halk Bilimi Araştırmacısı, Yazar, Ankara

¹ Giriş bölümünün hazırlanmasında şu kaynaklardan yararlanılmıştır:

- Akalın, Şükrü Halûk; "Cumhuriyet Döneminde Türkçe", *Türkler*, Ank. 2002, C. 18, s. 15-53 "Yeni Türkiye Yayınları"
- Korkmaz, Zeynep 2003; "Cumhuriyet Döneminde Türk Dilinde ve Türk Dili Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Türk Dili*, S. 622: 299-357
- Ercilasun, Ahmet Bican 1994; "Atatürk'ün Kaleminden Çıkan Yazılar", *Türk Dili*, S. 512: 85-91

(Işırtman) Beyler değerlendirerek 1932 yılında *Anadilden Derlemeler* adıyla bir sözlük yayımladılar.

Dil sorunu konusunda Sarf Encümeni, 1920'den başlayarak *Sarf ve Nahv-i Türkî* başlıklı dört defter çıkardı. 1923 yılında Maarif Vekâleti Vefet Çelebi'nin *Türk Diline Medhal* kitabını yayımladı.

Gazi, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açarken verdiği söylevde hutbelerin Türkçe okunmasını savundu. 7 Şubat 1923 günü Balıkesir'deki söylevinde de aynı görüşünü yineledi. Hutbelerin Türkçe okunmasına, ancak beş yıl sonra 3 Şubat 1928'de başlanabildi.

Gazi Mustafa Kemal, 27 Ekim 1922 tarihinde Bursa öğretmenleriyle yaptığı görüşmede Türkçeyi Arapça kalıplardan kurtarma düşüncesini savundu.

Tunalı Hilmi Bey, Gazi'nin de bilgisi dahilinde, daha Cumhuriyet kurulmadan Ağustos 1923'te TBMM Başkanlığına "Türkçe Kanunu" önerisi verdi. Öneride Türkçenin sadeleşmesi, terimlerin Türkçeleştirilmesi, imlâda birlik sağlanması konuları yer aldı. Bu girişim ne yazık ki sonuçsuz kaldı.

Türkiye Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923'te kurulduğunda Osmanlı Devleti'nden dil ve alfabe konusundaki tartışmaları da devralmış oldu. Söz konusu tartışmalar Alfabe ve Dil Devrimlerinin oluşumuna zemin hazırladı.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini kültür olduğu görüşündeydi. Devletin ancak bilimsel temeller üzerinde yükselebileceğine inanıyordu. Bu görüşle, Prof. M. Fuad Köprülü'den Türk tarihini, kültürünü araştırmak üzere İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) bünyesinde bir Türkiyat Enstitüsü kurmasını istedi. Enstitü, Bakanlar Kurulunun 12 Kasım 1924 tarih ve 111 sayılı kararnamesi ile kuruldu ve çalışmalarına başladı.

Yeni devleti tarihî temellere ve coğrafi bütünlüğe dayandırmak amacıyla Atatürk, "*Genel Türk Tarihi Tezi*"ni ortaya koydu. Teze göre, Anadolu'da devlet kuran ilk ulus Türklerdi. Türkler Orta Asya'dan dünyaya yayılmışlardı.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında dil konusundan tartışmalar daha çok imlâ ve alfabe üzerinde yoğunlaşmıştı. 1927 yılında Azerbaycan'da, Lâtin kaynaklı alfabenin kullanılmaya başlanması Türkiye'yi etkiledi. Aynı yıl, Gazi'nin *Büyük Nutuk*'u okumasından sonra dil ve alfabe tartışmaları alevlendi. 3 Şubat 1928'de İstanbul'da hutbe Türkçe olarak okundu. TBMM, Harf Devrimi'nin öncüsü olarak 24 Mayıs 1928 tarihinde kabul ettiği bir kanunla Lâtin rakamlarının kullanılmasını benimsedi.

27 Mayıs 1928 tarihinde Başvekâletin (Başbakanlığın) onayıyla Maarif Vekâletince (Millî Eğitim Bakanlığınca) bir Dil Heyeti oluşturuldu. Bu heyet (kurul), Dil Encümeni adıyla da anıldı. Dil Heyeti, Gazi Mustafa Kemal'in de katkılarıyla 29 harfli bugün kullandığımız Lâtin kaynaklı alfabeyi hazırladı. Gazi 9-10 Ağustos 1928 gecesi Sarayburnu'nda halka yeni harflerin müjdesini verdi: "***Bizim ahenkli, zengin dilimiz yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir.***" Gazi; Tekirdağ, Sinop, Samsun, Sivas ve Kayseri'de yeni alfabeyi halka tanıttı. Devlet memurları, öğretmenler kısa sürede yeni harflerle okuyup yazmayı öğrendiler. TBMM, 1 Kasım 1928'de alfabe kanununu kabul etti. 16-40 yaşları arasındaki vatandaşlarımız için, 1 Ocak 1929 tarihinden "Millet Mektepleri" açıldı. Gazi Mustafa Kemal 24 Kasım 1928'de Millet Mektepleri Başöğretmeni oldu ve her fırsatta kara tahta başına geçti. Beş yıl içinde, 2.305.924 kişi Millet Mekteplerinden mezun oldu.

Dil Heyeti, yeni alfabe yanında dilde yazım birliğini sağlamak üzere, 1928 yılında bir *İmlâ Lûgati* hazırladı ve *Gramer* kitabı yayımladı.

Yeni harflerin kabulüyle birlikte, gazete ve kitap yayımına da hemen başlandı. Kitap yayımında azalma olmadığı gibi büyük bir artış görüldü. 1876-1928 yılları arasında 52 yıllık dönemde yaklaşık 27.000 kitap yayımlanmıştı. Oysa, 1928-1938 yılları arasındaki on yıllık dönemde ise 15.244 kitap yayımlandığı görüldü.

Yazı Devrimi'nden sonra Dil Heyeti dağılmadı. Yeni üyelerin katılımıyla genişletildi. Dil Encümeni, Dil İstişâre Heyeti veya Türk Dili Lûgati Encümeni adıyla da anılan kurulun resmî adı, başlıklı kağıdına göre Dil Heyetiydi. Kurul, Talim ve Terbiye Heyeti Başkanı Mehmet Emin (Erişirgil) Beyin başkanlığında toplanmaktaydı.

Kurul, 1928 yılı sonunda dil sorununu ele aldı. Aralık 1928 ayında terimlerin Türkleştirilmesi sorununu çözmek üzere, İstanbul Darülfünunda 15 üye toplandı ve bulunan karşılıklar onaylanmak üzere Ankara'ya Dil İstişâre Heyetine gönderildi. Bu kurul, Bakanlar Kurulunun 15 Aralık 1928 günü kararı üzerine Maarif Vekâletince kurulmuştu. Görevleri şunlardı:

1. Bütün okul kitaplarının temelini oluşturacak iyi bir dil bilgisi kitabının hazırlanması.

2. Temel ihtiyaçlara cevap verecek bir Türkçe Sözlük hazırlanması. Bu sözlük hazırlanırken elden geldiğince Arapça ve Farsça kelimelerin yerine halk dilinden ve eski kitaplardan seçilecek Türkçe sözlerin kullanılması.

3. İstanbul ağzına göre imlâ kurallarının belirlenmesi.

Dil İstişâre Heyeti, ilk iş olarak Dil Heyetinin ek aldığı "İmlâ Lûgati"nin hazırlanmasını hızlandırdı. 1928 yılı sonuna değin 25.000 sözden oluşan bu İmlâ Lûgati bastırıldı. Lûgatin ön sözünün altında; Ahmet Cevat, Ahmet Rasım, Celâl Sahir, Falih Rifki, Fazıl Ahmet, İbrahim Necmi, İbrahim Osman, İsmail Hikmet, Mehmet Baha, Mehmet Emin, Mehmet İhsan, Rağıp Hulûsi, Raşan Eşref ve Yakup Kadri imzaları bulunmaktaydı. Bu değerli şahsiyetlerin tamamı Türk Dili Tetkik Cemiyeti oluşumuna da katılmışlardır. 1928 yılı sonunda yayımlanan bu İmlâ Lûgati 1941 yılına değin devlet dairelerinde ve okullarda kullanıldı.

17 Şubat 1929 tarihinde Ankara'da Başbakan İsmet (İnönü) Beyin başkanlığında bir dil toplantısı yapıldı. Toplantıya Dil Heyeti, Talim ve Terbiye Heyeti üyeleri, İstanbul Darülfünunu öğretim üyeleri ve Güzel Sanatlar Akademisi temsilcileri de katıldı. "*Türk Söz Kitabı*"nın hazırlanması kararı altında. Bu alanda çalışacaklara bir yönerge dağıtıldı. Sözlüğe girecek terimlerin belirlenmesi görevini de İstanbul Darülfünunu üstlendi. Başbakanın önerisiyle Larousse'un Türkçesinin hazırlanması ilkesi benimsendi. Dil Encümeni, 1931 yılı ortasına dek 50.000 sözü gözden geçirdi. Birkaç binini baskıya hazır duruma getirdi. Ancak, bu çalışma sonuçlanmadan, ödeneğinin kesilmesi üzerine dağıldı. Bu dağılma, bir bakıma TDTC'nin kurulmasını sağladı denebilir.

Gazi Mustafa Kemal, 1930 yılında Ankara Müzik Öğretmen Okulunda Yurt Bilgisi dersi okutan Âfet (İnan) Hanıma bir "Vatandaş İçin Medenî Bilgiler (Yurt Bilgisi)" kitabı yazdırdı. İçindeki bilgilerin tamamına yakını Gazi tarafından söylenmiş, Âfet (İnan) Hanım tarafından da yazıya geçirilmiştir. Bu kitap, orta dereceli okullarda ve Ankara Müzik Öğretmen Okulunda okutuldu. Kitapta dilin; devlet ve millet hayatında oynadığı önemli role işaret edilmiş, dil birliğinin

milleti oluşturmadaki yeri vurgulanmıştır. Gazi, dil ve kültür arasındaki bağı şu cümlelerle açıklamıştır:²

“ Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.

Türk Milletinin dili Türkçedir.

Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü Türk milleti, geçirdiği nihayetsiz bâdireler içinde ahlâkının, an’anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin elhâsıl bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.”

TDTC’nin kurulduğu 1932 yılına değin Türk dili alanında bazı önemli kitapların da yayımlandığı görüldü. Bunların en önemlisi Sadri Maksudî (Arsal) Beyin Türk Ocakları tarafından 1930 yılı sonlarında yayımlanan *“Türk Dili İçin: Geçmişteki, Bugünkü ve Gelecekteki Yazı Dilimiz Üzerine Düşünceler”* kitabıdır. Gazi Mustafa Kemal, bu kitabın başına 2 Eylül 1930 tarihinde şu sözleri yazmıştır:

“Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin Millî ve Zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” Gazi M. Kemal

Gazi Mustafa Kemal, Adana seyahatinde 17 Şubat 1931 tarihinde Türk Ocaklılara söylevinde gene dilin millî birliği oluşturmadaki rolüne değinmiştir:³

“Türk demek, dil demektir. Milliyetin çok bâriz vasıflarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insanlar, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz.”

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin 19 Nisan 1931 tarihinde kurulması ve 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında I. Türk Tarih Kurultayı, toplaması, tarihçilerin bu kurultayda dile büyük önem vermeleri ve Dil Encümeninin dağılması Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulmasını gündeme getirdi.

² Âfetinan, A.; Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Ank. 2000, s. 28-29 ve 435-436

³ *Toros, Taha; Atatürk’ün Adana Seyahatleri*, Adana 1981, s. 61.

KARAHANLI ESERLERİNDEKİ YAZIM FARKLILIKLARI HAKKINDA

Emek ÜŞENMEZ*

ÖZET

Karahanlı Türkçesi Türk dilinin önemli devrelerinden birisini oluşturmaktadır. Bu dönemde yazılan eserler, Türk dil tarihinin karanlık noktalarını aydınlatan ışık niteliğindedir. Karahanlılar döneminin bir geçiş devresi olması devrin önemini artıran bir diğer özellik olmuştur. Türkler bu dönemde Arap ve Fars yazı dillerinden kelime almaya başlamışlardır. Bu durumun doğal sonucu olarak alıntı kelimelerin yazımında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Gerek alıntı kelimelerde gerekse Türkçe kelimelerdeki bu yazım farklılıkları ve bunun nedenleri bu çalışmada ortaya konulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER: Karahanlı Türkçesi, Türk dili, Hâkâniye Türkçesi, Yazım farklılıkları

ABOUT SPELLING DIFFERENCES IN THE WORKS OF KARAHANLI

ABSTRACT

Karahanlı Turkish have been forming one of the Turk language important period. To written works at this term have been explaining unknowns of Turk language. It is important that Karahanlıs era's to be passing era. Turks have take new words from Arabic and Persian language at this term. As a result spelling differents came out in Turk language. This text have been explained spelling of Turkish word both quotation words and Turkish word.

KEY WORDS: Karahanlı Turkish, Turk language, Hakaniye Turkish, Spelling differences

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi, Beyazıt-Laleli-İSTANBUL fahemek@gmail.com

GİRİŞ

Türk dilini tarihî devirlere ayırdığımız zaman Karahanlı Türkçesi miladî XI. yüzyılın başı ile XIII. yüzyılın ilk dönemlerine rastlamaktadır.¹ Bu dönem Türk dil ve kültür tarihi açısından çok önemlidir. Çünkü Türkler toplu olarak bu zaman dilimi içerisinde İslam dairesine girmişlerdir. İslamiyetin kabulü ile birlikte edebi eserlerde işlenen konularda da farklılaşma göze çarpar.² Nitekim Uygurlar zamanında vücuda getirilen eserlerde genellikle Maniheizm, Budizm unsurları göze çarpmaktaydı. Türklerin müslümanlığı kabul etmeleriyle beraber bu değişim İslamî içerikli eserlerin ortaya konulmasına zemin hazırlamıştır.

YAZIM FARKLILIKLARININ SEBEPLERİ HAKKINDA

Hâkâniye Türkçesi³ ile kaleme alınmış eserlerde Arapça ve Farsça kelimeler azımsanmayacak kadar yer tutmuştur. Bu durumun değişik nedenleri vardır ki bunlardan birincisi ve en önemlisi Türklerin X. yüzyılda toplu olarak İslam dinine girmesidir. Tasavvufî içerikli bir eser olan Atebetü'l-Hakayık'taki Arapça ve Farsça kelimeler Türkçe kelimeleri unutturacak kadar çoktur.⁴ Dolayısıyla Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş olan bu kelimeler, dönemin eserlerinde farklı yazım şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifade ile alıntı kelimelerin büyük çoğunluğu, bazı söyleyiş değişikliklerine uğramış yani Türkçeleşmiştir. Buna mukabil bazı kelimeler ise aslı bozulmadan dilimize geçmiştir.

Karahanlı dönemi eserlerinde görülen yazım farklılıkları iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan birincisi alıntı kelimelerde meydana gelen değişiklikler ve bunun yazıya aksi; ikincisi ise Türkçe kelimelerde görülen farklı yazım şekilleridir. Dönem eserlerinde görülen imlâ (yazım) farklılıklarının başında sözünü ettiğimiz alıntı kelimeleri gösterebiliriz. Bu durum bazen o kadar ileriye gitmiştir ki bir kelime aynı edebî eser içerisinde farklı yazım şekilleri ile karşımıza çıkmaktadır. Tabiki bu durum müstensihle de yakından ilgilidir. Bazı yerler müstensihin gözünden kaçmış olabilir veya müstensihin bireysel tutumu esere yansiyabilir. Bu hadise günümüzde de devam etmektedir. Aynı eser

¹ Ahmet Bican Ercilasun, Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara, 2004, s.471.

² Ağâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, Ankara, 1960. Sözü edilen Arap ve Fars etkisi hakkında geniş bilgi için künyesi verilen bu çalışmanın "Giriş" kısmına bakınız.

³ Karahanlı Türkçesi çeşitli adlarla anıla gelmiştir. Bu döneme, Hâkâniye Türkçesi, Müşterek Orta Asya Türk Yazı Dili, İslamî Devir Türkçesi gibi adlar yakıştırılmıştır. Bugün için de Karahanlı Türkçesi hakkında değişik adlandırmalar ve tartışmalar devam etmektedir. Bazı araştırmacılar Karahanlı Türkçesini Eski Türkçe sınırlarına dahil ederken bazıları da onu Orta Türkçeye dahil etmektedir. Biz bu tâbirler içerisinde "Karahanlı Türkçesi" adını kullandık.

⁴ Ahmet Caferoğlu, Türk Dili Tarihi I-II, İstanbul, 2000. s.78.

içerisinde bazı Arapça ve Farsça kelimelerin farklı şekillerde yazılmış şekilleri görülebilmektedir. Yazar bazen inceltme işareti (^) koyduğu kelimeye bazen unutarak veya istem dışı bir şekilde bu işareti koymamış olabilir. Teknolojik imkanlar ve bir eseri istinsah etmedeki güçlükler göz önüne alındığı zaman günümüzden on asır önce yazılmış eserlerdeki farklı yazım şekilleri tabidir. Konuya dil cenahından bakıldığında o devirde söz konusu eseri veya eserleri yazan kişinin gayesi -her zaman için- dört dörtlük bir dil çalışması olmamıştır. Veya tashih için eser defalarca gözden geçirilip yapılan yanlışlar silinerek tekrar düzeltilmiştir demek biraz güç olsa gerek. Yani bilinçli olarak, Türk dilini yazım kuralları açısından kusursuz kullanma gayesi her eser veya müstensih için söz konusu değildir.

Kaşgarlı Mahmut'un ifadelerine göre daha XI. yüzyılda Türk dilinin kullanımında bir farklılık vardı.⁵ Genel olarak Doğu ve Batı Türkçesi⁶ diye ayırdığımız bu dil şubelerinde yer alan boyların konuştuğu Türkçe ses ve şekil özellikleri açısından tam bir bütünlük ve tutarlılık arz etmez. Nitekim o zamanda bile Türk dilinde farklılıklar ve bazı etkileşimleri olduğunu bilmekteyiz. Kaşgarlı Mahmut meşhur eseri *Dîvânü Lügati't Türk'te* bu durumu pek çok yerde izah eder.:

Mesela Kaşgalı Mahmut *ayrık* maddesini açıklarken kelimenin Türk lehçelerinde azrık şeklinde olduğunu fakat Oğuzların peltek z sesini y sesine çevirdiklerinden söz eder.⁷

Yine *Dîvânü Lügati't Türk'te* "öyle" kelimesinin izahında bu kelimenin aslen Oğuzca olduğu fakat Kıpçakların y sesini z sesine çevirerek kelimenin *özle* olarak okunduğu bildirilmektedir.⁸

Kaşgarlı Mahmut'un verdiği bilgilere göre Oğuzlar emir kelimesini başına h sesi getirerek telaffuz etmekteymiş. Elif harfinin yani e sesinin h ye dönüşmesi hadisesinin de sıkça görülen bir fonetik özellik olduğundan bahsedilmektedir.⁹

Bazen de bir kelimenin farklı şekillerde söylenmesinin herhangi bir sebebi gösterilmemekte ve o söyleyişin doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Mesela *astın* kelimesinin doğru söyleniş şeklinin *altın* olduğu özellikle belirtilmiştir.¹⁰

"Kelime çeşidi bakımından *Dîvân*, fevkalâde zengin sayılır. İrili ufaklı bir çok Türk boy ve uruklarından derlenmiş bir şiveler sözlüğü karakterini taşımaktadır. Asıl sözlüğün değeri de bundadır. Mukayeseli Türk grameri araştırmaları için en sağlam kaynaklarımızdandır."¹¹ Türk dilini konuşan çok sayıda boy vardır. Bu

⁵ Ahmet Caferoğlu, Kaşgarlı Mahmut, İstanbul, 1999.

⁶ Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 2004, s.176.

⁷ bk: DLT 1/113.

⁸ bk: DLT1/113-114.

⁹ Bk: DLT1/112-113.

¹⁰ Bk: DLT1/108-109.

¹¹ Ahmet Caferoğlu, Kaşgarlı Mahmut, İstanbul, 1999. s. 40.

boyların konuştukları Türkçe birbirinden farklı özellikler göstermektedir. Hatta bazı boylar Türkçeyi tam olarak bilmedikleri gibi farklı dil konuşmaktaydılar. Kaşgarlının ifadesine göre en sağlam Türkçeyi, Oğuzlar başta olmak üzere Karahanlı topraklarında yaşayan Türk boyları kullanıyordu.¹²

Karahanlı eserleri içerisinde imlâ bakımından diğerlerine göre en fazla değişme gösteren eser Yükneklî Edip Ahmet'in yazdığı, dinî-tasavvufî öğütleri içeren Atebetü'l-Hakayık'tır. Bu eser konu itibarı ile Kutadgu Bilig'le benzerlikler göstermesine rağmen dil ve şive yönlerinden bazı farklılıklar gösterir. Bunun başlıca nedenlerinden birisi de eserde yer alan mahallî, yerli unsurlardır.¹³

Atebetü'l-Hakayık'ın dil ve şive yönünden dönemin diğer eserlerinden farklılıklar göstermesi doğal olarak çok sayıda imlâ değişmelerini de beraberinde getirmiştir. Zaten Karahanlılar devrine ait eserlerin kıtlığı yüzünden, dönemin filolojik ve diyalektik ayrıntılarını tespit etmek hemen hemen imkânsız gibidir.

Karahanlı eserlerinde görülen imlâ farklılıklarının başlıca nedenlerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Yazarların, müstensihlerin değişik Türk boylarına mensup olması.

Karahanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerin müstensihlerinin hepsinin aynı Türk boyuna mensup olduğunu söylemek çok zordur. Müstensihlerin farklı olması veya ayrı ayrı boylardan olması bu eserlerin oluşumunda da farklılıklar meydana getirir. Kaşgarlı Mahmut'un verdiği bilgilere göre Türk boyları arasında değişmez sabit kurallara bağlı özellikler vardı. Oğuz Türkleri, Hakanlı Türkleri ve diğer Türkler arasındaki bu ayırım çok belirgin ve sabitti. Kaşgarlı Mahmut bu durumu yeri geldikçe çeşitli kelime ve gramer kuralları ile örneklemiştir ve izah etmiştir.¹⁴

2. Müstensihlerin kültür ve bilgi seviyeleri.

Müstensihlerin kültür ve bilgi seviyeleri belki de bu saydığımız özellikler içerisinde en az etki olan maddedir. Ama müstensihin Türk dili gramer kurallarını bilmesi, farklı Türk boylarına ait çeşitli fonetik özellikleri tanıması önemli bir durumdur. Biz biliyoruz ki 11. asırda Türkçe için ortak bir edebî dil henüz tam olarak şekillenmiş değildi. Bugün için de aynı durum söz konusudur. Türk dünyasının ortak bir yazı dili halihazırda mevcut değildir. Bunun için öncelikle alfabe birliğinin sağlanması gerekir. O zamanda da Türk boyları arasında değişmez kesin fonetik ve gramer kuralları vardı. Bu kurallardan haberdar olmayan bir müstensih yazdığı eserle söz konusu bilgi ve kurallara vakıf olan müstensih yazdığı eser arasında mutlaka belli farklar olacaktır.

¹² Besim Atalay, Dîvânü Lügati't Türk Tercümesi c. I.

¹³ Fuat Köprülü, Ahmet Caferoğlu, Ahmet Bican Ercilasun gibi araştırmacılar bu konuda aynı düşünceyi paylaşmaktadır.

¹⁴ Geniş bilgi için bk: DLT1/14.

3. Eserlerin istinsah tarihleri ile yazılış devirleri arasındaki zaman farkı:

Bazı Karahanlı eserlerinin yazım tarihleri de tam olarak bilinmemektedir. Üstelik yazım tarihinden bir kaç yüzyıl sonra istinsah edilen eserlerde bu tip imlâ farklılıklarının olması garipsenmemelidir. Dönem eserlerinden Atebetü'l-Hakayık'ın XII. yüzyıl başlarında¹⁵ yazıldığı tahmin edilmekle beraber mevcut nüshalarının yazılış tarihi üç asır sonraya XV. yüzyıla¹⁶ tekâbül etmektedir.

4. Eserlerin yazılış yerlerindeki farklılıklar
5. Kronolojik şartlar
6. Müstensih veya müellifin dikkatinden kaçan hususlar
7. Eseri meydana getirmede asıl maksadın "dil" çalışması olmayışı
8. Alıntı kelimelerin farklı Türk boylarınca farklı şekillerde söylenmesi

Karahanlı devri eserlerinde görülen yazım farklılıklarına baktığımız bu değişiklikleri genel hatlarıyla şu maddeler altında toplayabiliriz:

1. Türk dilinin genel özelliklerinden olan k- > g-, ğ- > ğ- değişimi Karahanlı devri eserlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçişte k > g ve ğ > ğ değişimi düzenli olarak hayat bulmuştur (yarlığ > yarlık, yaruğluğ > yaruqluğ, sézig > sézik, uluğ > uluğ gibi.).

2. -t- > -d-, -đ- > -t- değişimi Karahanlı devri eserlerinde fazlaca görülmesi de bazı kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimde de bir düzenlilik söz konusu değildir. Bu ses farklılığı genellikle ekelde gerçekleşmektedir (yağdur- > yağtur-, seped > sipet, sid- > sit-, sud- > sut- gibi.).

3. é > i, e > i, i değişimi¹⁷ Türk dilinin bütün devrelerinde olduğu gibi Karahanlı devri eserlerinde de karşımıza çıkar. Belki de dönem eserlerinde en fazla karşımıza çıkan ses değişimi budur (sézig > sizig, sekiz > sikiz, sew- > siv-, yeti > yiti gibi.)

4. Arapça ve Farsça kelimelerdeki değişimler de belli bir tutarlık yoktur. Aynı kelime aynı eser içerisinde farklı yazım şekilleriyle karşımıza çıkabilmektedir. Özellikle Atebetü'l-Hakayık ve Dîvân-ı Hikmet bu konuda başı çeken iki farklı eserdir. (Ūuqbā > Ūuqbj, vasiyet > vasiyyet, vahy > vahiy, seher > sehar, şerāb > şarāb, Ūadl > Ūadil, rāh > reh, nemāz > namāz, ziyāde > ziyādet gibi.)¹⁸

¹⁵ Tuncer Gülensoy, Türkçe El Kitabı, Ankara, 2000., s.269.

¹⁶ Atebetü'l-Hakayık'ın 12. yüzyıl başlarında yazıldığı hususunda araştırmacılar aynı düşüncededir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesinin Ayasofya bölümünde yer alan nüshasının istinsah tarihi 1480 yılıdır.

¹⁷ Bu değişim Türk dilinin bütün devrelerinde görülür. Yapılan araştırmalar göstermiştir ki bu değişimin belli bir sistemi, düzeni yoktur. Geniş bilgi için bkz. Faruk Kadri Timurtaş, **Bâkî'nin Kanunî Mersiyesi'nin Dil Bakımından İzahı**, Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi, XII, 1963, s.219-231.

¹⁸ Halil Ersoylu, **Kutadgu Bilig'deki Arapça ve Farsça Kelimeler**, Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık, 1983.

5. w > v değişimi de Karahanlı devri eserlerinde görülen karakteristik değişimlerden bir tanesidir. Bu dönem w > v değişimi açısından bir geçiş devresi özelliği göstermektedir (saw > sav, sew- > sev-, suw > suv, tewe > teve, yavuk > yavuk gibi.).

6. Kelime başında y türemesi veya düşmesi Karahanlı devri eserlerinde nadiren görülür (yip > ip, yinçge > ince, ıgla- > yıgla- yigne > igne gibi.).

7. k > h değişimi Karahanlı devri eserlerinde fazla görülen bir özellik değildir (yakşı > yahşı).

8.đ-, -đ- > z-, -z- > y- değişimi Türkçenin en belirgin özelliklerindedir. Karahanlı devri eserlerinde bu fonetik hadise sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (kağgu > kazgu > kaygu, adağ > azağ > ayağ, ıđ- > ız- > iy-, idi > izi gibi.).

9. ı > u, e > a, ü > u, ü > ö, i > ü, i > ı gibi ünlü değişimleri dönem eserlerinde fazlaca karşımıza çıkmaktadır. Diğer ses olaylarında olduğu gibi bu hadiselerde de bir bütünlük söz konusu değildir (yepüş- > yapuş-, yip > yıp, umunç > umınç, toksan > toksun, tıl > til, semiz > semüz, suşkur > soşkur, südre- > südrü-, yigirme > yigirmi, yeji > yaşı, yürük > yoruğ gibi).

10. Sıra sayılarının kuruluşunda da bir düzensizlik vardır. (üçünçü > üçünç, törtünçü > törtünç törtülenç; ikinç > ikinci > ikinci gibi.)

11. Bazı sayıların yazımında ikizleşme hadisesi görülmektedir (yeti > yetti, sekiz > sekkiz, iki > ikki, toköz > toköz).

12. z'leşme temayülü Karahanlı devri eserlerinde kısmen görülmektedir. Türk dilini tasnif çalışmalarında bu özellik ayırıcı bir unsur oluşturmuştur (tirgür- > tirgüz-, körgüz- gibi.).

13. Yer değiştirme, göçüşme ve -f- > -p- değişimi hadisesi Karahanlı devri eserlerinde kısmen göze çarpmaktadır. Bir kelimenin tarihî gelişimini ortaya koyabilmek için bu değişimlerin bilinmesi son derece önemlidir (samursağ > sarmusağ, toprağ > tofrağ, tağuğ < tağuğ, Kıfçağ < Kıpçağ, yapurđuđ > yaprağ, sırığuğ > sırığuğ gibi.).

Dönem eserlerindeki değişimlerde herhangi bir düzenlilik görülmez. Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı bazı ünlü ünsüz değişimleri meydana gelmiştir. Karahanlı Türkçesi gerek kültür hayatı gerek yazı dili açısından Türk dilinin en önemli devrelerinden birisini oluşturmaktadır. Yeni bir dinin etkisi altına giren Türkler Arapça ve Farsça'dan kelime almaya başlamışlardır. Bu devrin en önemli özelliklerinden birisi de alıntı kelimelerin imla özelliklerini yansıtmasıdır.

KAYNAKÇA

ARAT, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig I Metin**, TDK Yay., Ankara, 1999

ARAT, Reşit Rahmeti, **Edib Ahmed b. Mahmud Yükneci. Atebetü'l-Hakayık**, 2. baskı, TDK Yay., Ankara, 1992

ARAT, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig III İndeks** (İndeksi neşre hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1979

ATA, Aysu, **Karahanlı Türkçesi-Türkçe İlk Kur'an Tercümesi**, TDK Yay., Ankara, 2004

ATALAY, Besim, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III; IV. Endeks**, TDK Yay., Ankara, 1943

BİCE, Hayati, **Hoca Ahmet Yesevi Divan-ı Hikmet**, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1993

CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Yay., İstanbul, 2000

CAFEROĞLU, Ahmet, **Kâşgarlı Mahmut**, MEB Yay., İstanbul, 1999

ERASLAN, Kemal, **Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler**, 4. baskı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara, 2004

GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara, 2000

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara, 2003

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara, 2004

LEVEND, Agâh Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi, I**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998

LEVEND, Agâh Sırrı, **Türk Dilinde Gelişme Ve Sadeleşme Evreleri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1960

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Makaleler-Dil Ve Edebiyat İncelemeleri**, (Hazırlayan: Mustafa Özkan) TDK Yay., Ankara, 1997

TÜRK DİL KURUMU, **İmlâ Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara, 2005

TÜRK DİL KURUMU, **Türkçe Sözlük I-II**, 19. baskı, TDK Yay., Ankara, 1998

BULGARİSTAN GAGAVUZLARI (Dil ve Kültür Araştırmalarının Durumu)

Hayriye SÜLEYMANOĞLU YENİSOY*

Abstract: *Traditions and folklore of Gagauz minority living in Northeastern Bulgaria are reviewed. The current work is based on unpublished study materials, collected during expeditions to the region, organized and supported by Bulgarian Academy of Sciences. Emergence, history, establishment of cultural values, as well as the official politics of the Bulgarian State towards this minority are described together with personal reflections. Research undertaken on Bulgarian Gagauz people is presented in the context of their language and culture in historical perspective. Numerous examples are provided to illustrate the interrelationships between Gagauz and Turkish minorities in Bulgaria in various aspects. Future trends of research on Gagauz language and culture are also discussed.*

Keywords: Gagauz minority, traditions and folklore, Bulgaria, cultural interrelationships.

Türk dili Bulgaristan'da birkaç azınlık topluluğu tarafından konuşulmaktadır. Gagavuzlar da Türkçe konuşan bir topluluktur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılın başlarında Gagavuzlardan kitleler hâlinde Besarabya'ya göç edenler olmuş, kalanlar da günümüzde yoğun olarak Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşamaktadır. Gagavuz göçlerinin sebepleri çok defa tartışılmıştır. Birtakım araştırmacılar, söz konusu göçlerin Rusya'nın teşvikiyle gerçekleşmiş olduğunu vurgulayarak şöyle yazıyorlar: Ruslar Besarabya'yı yabancı milletlerle doldurmak istiyordu. Bu bölgede Romanya ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir tampon bölge

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

oluşturmayı amaçlıyorlardı. Bundan dolayı da Bucak Müslüman Tatarlarını kovdu, bunların yerine Gagavuzları ve Bulgarları yerleştirdi¹.

BULGARİSTAN'DA YAŞAMAKTA OLAN GAGAVUZ NÜFUS

Bulgaristan'da hâlen ne kadar Gagavuz'un yaşamakta olduğuna dair herhangi bir bilgi yayımlanmış değildir. Bulgar nüfus istatistikleri Gagavuzları Bulgar hanesine kaydettikleri için bu topluluğun sayısını öğrenmek imkânsızdır. Geçmiş dönemler hakkında da şimdilik sağlıklı bilgiye ulaşılmış denilemez. Osmanlıların Gagavuzları ayrı bir topluluk olarak göstermeyip Hristiyan nüfus içinde sayması da Gagavuz araştırmalarını bir hayli zorlaştırmaktadır. O dönemlerde nüfus sayımlarında milliyet prensibi değil, din prensibi hüküm sürüyordu. Doksanüç (1877/78) Savaşı'ndan sonra yeni bir Bulgar Prenslığı kurulur ve milliyet belirtisine göre nüfus sayımlarına geçilir. 1879 tarihinden itibaren de söz konusu topluluk önce Türk (Osmanlı Türk'ü), sonra Gagavuz, daha sonraları da Bulgar olarak adlandırılır. Örneğin, 1879-1910 yılları arası dönemde Bulgaristan'da yerleşim yerlerine ilişkin bir listede nüfus sayımları hakkında da bilgi verilmiş ve Gagavuzlar baştan Türk (Osmanlı Türk'ü), daha sonraki sayımlarda Gagavuz olarak yazılmıştır: Kavarna'ya bağlı Gâvur Söğütçük köyü (1942'den beri Bilgarevo adıyla bilinir) Gagavuzları 1880, 1887, 1892 yılları sayımlarında Türk (Osmanlı Türkü); 1900, 1905 ve 1910 sayımlarında ise Gagavuz olarak gösterilmiştir². Zamanla bu topluluğun Bulgar halkının bir parçası olduğu görüşü ortaya atılmış ve o günden bu güne tüm sayımlarda Bulgar hanesine kayıtları yapılmaktadır.

BULGARCA SÖZLÜKLERDE GAGAVUZ ADI

Sık sık başvurulanan kaynaklar arasında kuşkusuz, türlü sözlükler de bulunmaktadır. Genelde uzmanlarca hazırlanmış Bulgarcanın sözlüklerinde de Gagavuz adına şöyle açıklamalar buluyoruz:

Çağdaş Bulgar Yazı Dilinin Sözlüğü (1955 y. baskısı): Gagavuz, Türkçe (Osmanlı Türkçesi-H. S. Y.) konuşan, dini ise Hristiyan olan, Bulgaristan ve Besarabya ahalisinden (bir) şahıs³.

¹ Çakır, Nikolay, Gagavuzlar hem Çakır Senselesi. *Saba Yıldızi*, s. 10, (1999), 42-47.

² *Списък на населените места в Царство България*, София, 1921.

³ *Речник на съвременния български книжовен език*. БАН, Институт за български език. Главен редактор академик Стоян Романски. Редакционна комисия: Чл. Кор. Любомир Андрейчин, Стефан Илчев, Никола Костов, чл. Кор. Иван Леков, чл. Кор. Кирил Мирчев, проф. Стойко Стойков, чл. Кор. Цветан Тодоров. Съставители: Симеон Бояджиев, Зара Геннадиева, Милка Димитрова, Йордан Заимов, Ана Иванова, Дора Иванова, Цветана Македонска, Радослав Мутафчиев, Кети Ничева, Ана Спасова, Сийка Спасова, Лилия Стоичкова, Любен Тодоров, Мария Филипова, Кристалина Чолакова. Том-I (свезка втора), София-Издательство на БАН, 1955.

Bulgar Ansiklopedisi (1974 y. baskısı): Romanya ve Moldavya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yaşayan bir ahali. Sayıları 130 000 dolayındadır ve Gagavuzca konuşurlar). Bulgaristan'da da sayıları (1934 y.) 2786'dır, Varna ve Şumnu illerinde yaşamaktadırlar⁴.

Bulgarca Sözlük (1981 y. baskısı). Kuzeydoğu Bulgaristan, Romanya, Moldavya Sosyalist Cumhuriyeti ve Ukrayna Sosyalist Cumhuriyeti'nin sayısı az olan ahalisinden, Türkçeye (Osmanlı Türkçesine-H. S. Y.) yakın bir dil konuşan ve Hristiyan mezhebinden olan bir kişi⁵.

Bulgarcanın Etimolojik Sözlüğü (1986 y. baskısı): Varna bölgesi ve Romanya'nın doğu bölgelerinden Hristiyan Türk (Osmanlı Türkü değil, Türk halk ya da topluluklarından Hristiyan Türk- H. S. Y.) -'kök-uz'dan oluşmuş ihtimali vardır⁶.

Bulgarcanın Açıklamalı Sözlüğü (2001 y. baskısı): Genelde Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan, Hristiyan mezhebinden olan, Bulgar halkının Türk dilli (Osmanlı Türkü değil, Türk halk ya da topluluklarından birinin dili-H. S. Y.) küçük bir grubudurlar⁷.

Tarih Ansiklopedisi. Bulgaristan (2003 y. baskısı): Bulgar halkının Türk dilli (yani Türk dillerinden herhangi birini ya da şivesini konuşan-H. S. Y.), önemsiz, pek küçük bir grubudurlar. Bunun kalıntıları bugün Varna ve Şumnu bölgesinde yaşamaktadır. K. İrecek'e göre bunlar Kumanların torunlarıdır. Şkorpil kardeşler ise Asparuh Protobulgarlarının bir kısmı olduklarını söylerler. Bulgar Müslümanlarından (Pomaklardan-H. S. Y.) farklı olarak, Gagavuzlar yabancı bir dil (Gagavuzca) konuşurlar, fakat Hristiyan mezhebendendirler⁸.

Görüldüğü gibi, Gagavuzlar Doksanüç (1877/78) Savaşı'ndan bu yana Bulgarların hazırlamış oldukları sözlüklerde devamlı yer almış ve değişik dönemlerde bunlar Türk (Osmanlı Türkü), Gagavuz, Türk halk ve topluluklarından bir grup, daha sonraları da Bulgar olarak adlandırılmışlardır.

⁴ *Българска енциклопедия*, Българска Академия на Науките, София, 1974.

⁵ *Речник на българския език*, Главен редактор Кристалина Чолакова. Редакционна колегия: Кети Ничева, Сийка Спасова-Михайлова, Стоян Стоянов, Кристалина Чолакова. Съставители: Здравка Гунова, Даниела Дечева, Стефана Калдиева-Захариева, Мария Коспартова-Попова, Лилия Крумова, Христина Панталеева, Емилия Пернишка, Димитър Попов, Албена Попова, Мария Чоролеева. Том-III, София-Издателство на БАН, Институт за български език, 1981.

⁶ *Български Етимологичен Речник*, БАН, Институт за български език. Редактор: Владимир И. Георгиев. Съставили: Вл. Георгиев, Р. Бернар, Ст. Илчев, Й. Н. Иванов, Д. Михайлова, Анастасов, Г. Риков, О. Младенова, У. Дукова, М. Рачева, Л. Димитрова-Тодорова, Т. Ат. Тодоров. Том III, Изд. на БАН, Институт за български език, София-1986.

⁷ *Български Тълковен Речник*. Съст.: Л. Андрейчин/ Л. Георгиев/ Ст. Илиев/ Н. Костов/ Ив. Леков/ Ст. Стойков/ Цв. Тодоров. Четвърто издание. Допълнено и преработено от Димитър Попов. Наука и изкуство, София, 2001.

⁸ *Историческа енциклопедия. България*. Авторы: Милен Куманов, Колинка Исова. Книгоиздателска къща "Труд", София-2003.

GAGAVUZLARIN KÖKENİ VE ADI

XIX. yüzyıla kadar Gagavuzlarla ilgili herhangi bir tarihî, arkeolojik ve başka kaynaklar bulunmadığından, bu halkın etnik kökeni sorunu bilim çevrelerinde tartışma konusu olmuş ve yapılan araştırmalarda da inandırıcı olmayan bazı bilgiler verilmiştir.

Gagavuzların kökeni meselesi Gagavuz adının etimolojisiyle birlikte ele alınmış ve türlü teoriler oluşturulmuştur. Bulgar araştırmacılar da bu teorileri ya desteklemişler ya da farklı görüşlerde kalmışlardır:

Gagavuzların Peçenek, Kuman veya Oğuz oldukları teorisini genel itibarıyla doğru bulanlardan biri Atanas Manov'dur⁹.

Gagavuzların Selçuklu Türklerinden olduklarını destekleyen Georgi Balasçev, bunların İkinci İzzeddin Keykâvus kabilelerinin torunları olduklarını, adlarını da 'Keykâvus'tan aldıklarını vurguluyor¹⁰.

Gagavuzların Bulgar kökenli oldukları görüşünü savunan Bulgarların sayısı daha fazladır ve şöyle açıklamalar yapıyorlar: Gagavuzlar Bulgar kökenlidir. Osmanlı Türklerinin baskı ve zulmü altında dillerini değiştirmek zorunda kalmışlardır¹¹. Vasil Marinov ise bugün Kuzeydoğu Bulgaristan'da yaşayan Türklerin ve Gagavuzların Türk olmadıklarını, Osmanlı Türklerinin Kuzeydoğu Bulgaristan'ı kendi egemenlikleri altına aldıktan sonra yerli Bulgar nüfusun bir kısmını yok ettiklerini, bir kısmını sürdüklerini, geri kalanları da zorla Türkleştirdiklerini iddia ediyor¹². Son yıllarda yayımlanan bir kitapta da Gagavuzların Bulgar halkının bir parçası olduğu, Türkler sebebinden dillerini unutarak Türkçe konuşmak mecburiyetinde kaldıkları vurgulanıyor¹³. Bu görüşlere ise Moldova-Gagavuz Yeri araştırmacıları tepki gösteriyor¹⁴.

Gagavuz sözüne gelince: "Gagavuz adı Bulgarlara başkaları tarafından verilmiş bir *lakaptır*", görüşünü ortaya atanlar da vardır ve Gagavuz kelimesini bir *etnonim* olarak kabul etmiyorlar. Gagavuz Yeri araştırmacıları ise bunun bir etnonim olduğunu vurguluyorlar.

Gagavuzlar kendilerini nasıl bir topluluk olarak biliyorlar, millî öz bilinçleri nedir? Bu soruya aşağıda sözü edileceği alan araştırmalarımızda yanıt aradık,

⁹ Manov, A., *Gagavuzlar (Hristiyan Türkler)*, (Bulgarcadan çeviren: M. Türker Acaroğlu). Ankara, 1939. Yeni baskısı: TTK, Ankara, 2001, 37.

¹⁰ Баласчев, Г., Държавата на огузите в Добруджа. *Военни известия*, XXVI, 1917, 33-36.

¹¹ Mutaşçiev, P., *Die Angebliche Einwanderung von Seldschuktürken in die Dobrudscha im XIII Jahrhundert*, Sofia, 1943, 119.

¹² Маринов, В., *Принос към изучаването на бита и културата на Турците и Гагаузите в североизточна България*. София, 1956.

¹³ Градешлиев, Ив., *Гагаузите*. Библиотека Добруджа. София-Добрич, 1993, 5-7.

¹⁴ Zanet, T., (*V. Moşkov'un*) *Besarabya Gagavuzlarının Lehçeleri Eseri Üzerine*. IV. Uluslararası Gagavuz Kültürü Sempozyumu, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, 17-18 Kasım 1999, 49.

yaşlı Gagavuzlardan aldığımız yanıt şuydu: "Biz Gagavuz'uz, başka hiçbir milletten değiliz".

GAGAVUZ ARAŞTIRMALARINDA ÖNEMLİ GELİŞMELER

İkinci Dünya Savaşından sonra Gagavuz araştırmalarında önemli gelişmeler oldu. Gagavuzlar ve bunların dili üzerine eserler yayımlandı. 1957'de, yani bundan tam 50 yıl önce Kiril harfleri esaslı bir Gagavuz alfabesi düzenlendi¹⁵. 1958'de de Gagavuzcanın imlâ kuralları kabul edildi. Bir zamanlar Besarabya'ya bir ağız biçiminde yola çıkarak, Gagavuz dili yeni koşullarda gelişmiş, yazı dili statüsünü kazanmış ve bundan sonra bir yazı dili olarak gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme Gagavuzların tarihinde büyük bir kültürel olaydı. Gagavuzoloji adı verilen bilim dalı Türkolojinin ayrı bir dalı durumuna geldi. 1950'lerde Bulgaristan'da da Türkoloji çalışmalarına elverişli koşullar yaratıldı. 1952'de Sofya Üniversitesinde Türkoloji Bölümünün açılması, Azerbaycan Türkologlarının Bölüme davet edilmesi, sonraki yıllarda Macaristan Türkologlarının Bulgaristan Türk ağızlarını araştırmaları ve Bölümde öğretime katkıda bulunmaları, Polonyalı araştırmacıların Gagavuz bölgelerini ziyaret ederek dil ve folklor ağırlıklı çalışmalar yapmaları vb., Bulgaristan Türkolojisinin gelişmesinde önemli etkenlerdi.

Üniversitenin Türkoloji Bölümünden mezun olanların bazıları Türklerin dili ve folkloru, birkaçı da Tatar Türklerinin dili ve folklorunun araştırılmasında ilk adımları atmaya başlamışlardı. Gagavuz araştırmaları konusu da aynı bu dönemde güncellik kazandı. 1959-1961 yıllarında Bulgar Bilimler Akademisi Balkanoloji Enstitüsünce bilimsel ekspedisyenler düzenlenerek Kuzeydoğu Bulgaristan Gagavuz köylerine gidildi, üç yıl boyunca yaz aylarında alan araştırmaları yapıldı. Gagavuz topluluğunun dili ve kültürüyle ilgili pek çok malzeme toplandı. Ekspedisyen sorumlusu Gagavuz kökenliydi, deneyimli bir filologdu¹⁶. Bundan birkaç yıl sonra da Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümümüz

¹⁵ Geçen yüzyılın sonlarında da Lâtin alfabesine geçildi.

¹⁶ 1959-1961 yıllarının yaz aylarında düzenlenen alan araştırmalarına katılanlar şunlardı: Kristü Baev-ekip sorumlusu, Emil Boev, Hayriye Memova-Süleymanova (=Yenisoy), Svoboda Petrova, Kremena Hacılova, Mariya Mihaylova, Asparuh Velkov, Dobrinka Boeva, Aleksandır Kirçev vb. adı geçenlerden hemen hemen hepsi yaşamları boyunca Üniversitelerde veya bilim araştırma merkezlerinde çalışmış, yazdıkları eserleriyle Türkolojinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Toplanmış malzeme üzerine büyük ölçüde çalışmalar yapılmış ve GAGAUZİKA DİZİSİ adıyla beş kitap şu başlıklarla yayımlanacaktır: 1. Gagavuzcanın Dilbilgisi, 2. Gagavuzların Folkloru, 3. Gagavuzların Etnografyası, 4. Gagavuz Metinleri, 5. Sözlük. Dilbilgisi, Emil Boev, Gagavuzların Folkloru, Hayriye Memova-Süleymanova (Yenisoy), Etnografya kitabı, o yıllarda Varna'nın Eğitim Müdürü görevinde olan ve ekspedisyenimizin sorumlusu Kristü Baev tarafından hazırlanacaktır. Metinler ve Sözlük ise hepimizin ortak çalışması olacaktır. Malzemenin oldukça büyük bir bölümü hazır duruma gelmiş bir nüsha da son bir kontrol için bende bulunuyordu. Ancak beklenmedik gelişmeler oldu. Öteki arkadaşlardan çalışmalar sırasında not etmiş oldukları defterler alınmış, ellerinde bir iz bırakılmamış. Bende bulunan eserin daktilo nüshası da elimden alındı. Devlet, ülkede yaşayan azınlıklara ırkçı bir politika izlemeye başladı.

Güneydoğu Bulgaristan'ın Yambol (Yan-Bolu) dolaylarında bulunan az sayıda Gagavuz köylerini ziyaret etti, buradaki Gagavuzlardan dil ve kültür malzemesi topladı. Böylelikle tüm Bulgaristan Gagavuz yerleşim yerleri araştırma kapsamına alınmış oldu.

Bilimler Akademisinin düzenlemiş olduğu ekspedisyona katılan genç Türkologlar Deliorman köylerinden ve Varna şehrinden başlayarak Vinitsa (Kestriç)¹⁷, Oreşak (Cevizli)¹⁸, General Kantarcievo (Çavuşköy)¹⁹, Bilgarevo (Gâvur Söğütçük)²⁰, Kiçevo (Caferli)²¹, Kumanovo (Yeniköy)²², Bulgar-Rumen sınırı yakınında bulunan Graniçar (Akıncı)^{23,24} köyüne kadar giderek Gagavuz köylerini ve Balçık, Kavarna gibi kasabaları dolaştı. Bazı yerleşim yerlerinde daha uzun zaman kalmak gerekti. Örneğin, Gâvur Söğütçük'te daha fazla kaldık. Bu büyük köye Gagavuzlar: "Burası Gagavuz diyarımızın başkentidir" diyorlardı. Çalışmalarımızda bazı sorular sık sık tekrarlanıyordu. Örneğin "Siz nesiniz? Bulgar mısınız, Türk müsünüz? Sorusu sık sorulan sorular arasındaydı. Yanıt hep aynıydı: "Biz Gagavuz'uz", diyorlardı. Yaşlı Gagavuzlar Bulgarca'yı bilmiyorlardı, güzel bir Gagavuz Türkçesi konuşuyorlardı²⁵. Vinitsa (Kestriç) köyünden eşraftan

Sofya Üniversitesi öğretim elemanlarından da bazıları perişan edildi. Türk azınlığa başlatılan saldırılarda benim ailem de nasibini aldı. Bulgar Devlet Güvenlik organlarıncı evimiz basıldı ve Türkoloji ile ilgili tüm kitaplarımızı ve Türkoloji konulu el yazmalarımı, folklor ve diyaktoloji malzememi bantlarıyla birlikte alıp götürüldü. Götürürken de acaba Gagavuzlarla ilgili daha bir şeyler var mı diye tekrar tekrar arayıp her şeyi altüst ettiler. Böylece Gagavuz yerleşim yerlerinde yaptığımız alan araştırmalarına, bundan sonraki çalışmalara son verildi... Gagavuz araştırmaları konusu da bir daha ağza alınmadı...

Bulgaristan'da 1990 yılından bu yana demokrasiye bir geçiş süreci yaşanmaktadır. Belki de gelecekte bu ülkede gerçek demokrasi düzeni kurulur ve o zaman Bulgaristan Gagavuzlarının dili ve kültürü üzerine söz konusu eserlerin yayımlanması da gerçekleşebilir.

¹⁷ 1934'te adı değiştirilerek *Tsarevo*'ya çevrildi. 1947'de de yeniden adı değiştirilerek *Vinitsa* oldu.

¹⁸ 1934'te adı Bulgarca'ya çevrildi.

¹⁹ 1942'de Bulgarca'ya çevrilmiştir.

²⁰ 1942'de adı değiştirilmiştir.

²¹ 1934'te adı Bulgarca'ya çevrildi.

²² 1934'te adı değiştirildi.

²³ 1942'de adı Bulgarca'ya çevrildi.

²⁴ Yerleşim yerlerinin adlarının Bulgarca'ya değiştirilmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bk.: M. Türker Acaroğlu: *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1988.

²⁵ Gagavuzların Bulgarca'yı bilmediklerini fıkra biçiminde şu örneklerle anlatıyorlardı:

1. Gagavuzların kendi okulları yoktu ve zamanla çocukların Bulgar okullarına gitmesi ve Bulgarca olarak eğitim görmeleri zorunluluğu getirilmişti. Öğretmenler Bulgar, öğrenciler Gagavuz. İlkokulların birinde öğretmen "Tavşan" dersini anlatmaya başlar. Çocuklardan hiç biri anlar işareti vermez. "Kulakları şöyledir, şöyle koşar", çocuklardan ses yok. Dersin sonunda, öğretmen tavşanın resmini yazı tahtasına çizer ve bütün sınıf bir ağızdan Gagavuz Türkçesiyle: "Vay tavşanmış bu, tavşanmış!" diye öğretmenin derste neden bahsettiğini anlamış olurlar.

Kalüoğlu Dede, oğlu Hristo'ya: "Ristö, ne soruyorlar, oğlum? Veya öğretmen olan torunu Ançe'ye: "Ne konuşuyorsunuz, kızım?" diye soruyor, bizim konuşmamıza, sohbetimize katılıyordu. "Siz hangi millettensiniz, Bulgar mısınız, nesiniz?" sorusuna da yaşlılar şöyle yanıt veriyorlardı: "Büyük Rus-Türk (1877/78) Muharebesinden sonra Bulgarlar geldi, 'Siz Bulgarsınız' dediler. Balkan Muharebesinden sonra buraları Romanya'nın oldu. Rumenler geldi 'Siz Rumensiniz' dediler. 1940'ta tekrar Bulgarlar geldi, tekrar Bulgar olduk. Bundan sonra daha ne gibi millet olacağımızı biz de bilmiyoruz".

GAGAVUZLARIN DİLİ VE KÜLTÜRÜ

Gagavuz Dili

Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile birlikte Türkçenin Oğuz grubunu oluşturmaktadır. Gagavuzca Türkiye Türkçesine en yakın bir yazı dilidir. Gagavuzcanın esas söz varlığı Türkçe asıllıdır, yani Türk lehçelerinin (dillerinin) ortak kelimeleridir. Akriba dillerden Osmanlı Türkçesinin etkisi oldukça daha büyüktür. Çünkü XIX. yüzyılın başlarına kadar Gagavuzlar Osmanlı Devleti'nin Rumeli kanadında Osmanlı Türkleriyle bir arada yaşamışlardır. Besarabya'ya göçmeyerek bugünkü Bulgaristan topraklarında yaşamakta olanlar da yine Türklerle ve bazı köylerde de Kırım Tatar Türkleriyle bir arada veya komşu yerleşim yerlerinde yaşamaktadırlar.

Alan çalışmalarımızda Gagavuzcanın özelliklerini araştırırken, Türkçenin Rumeli şivesine, Bulgaristan Türk ağızlarına özgü birçok ortak leksik unsurlar, birtakım fonetik ve gramer özellikleri tespit ediliyordu. Aslında Gagavuzların dili ile Bulgaristan Türk ağızları arasında önemli benzerlikler bulunduğunu V. Moşkov da zamanında görmüş, hatta Türklerin ve Gagavuzların yaşam tarzlarında da ortak yanların bulunduğunu belirtmişti. V. Moşkov, 1903 yılında Balkanlar'ı dolaşır, Kuzeydoğu Bulgaristan'ı da ziyaret eder. Yeni Pazar'ın (Novi Pazar'ın) yakınında bulunan Pamukçu adında bir Türk köyünde çalışmalar yapar. Pamukçu Türklerinin diliyle Besarabya'daki Beşalma Gagavuz Türklerinin dili arasında bir fark bulunmadığı sonucuna varır²⁶.

T. Kowalski de Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerinin dilini, Deliorman Türk ağızlarının özelliklerini açıklarken, aynı bölgede yaşayan Gagavuzların diliyle karşılaştırarak, bunların ortak bir ağız grubu oluşturduğunu yazmıştır. Bu

2. Gagavuzlar bazı Bulgar türküleri de biliyorlar, fakat bu türkülerin içeriğini bilmediklerini şöyle bir örnekle anlatıyorlardı: "Ole le male le, pırvo le libe le!". (Aman aman anacığım, ilk aşkım/sın/ sen benim). Bunu duyanlar: "Aman, adam öz anasına "ilk aşkım" hiç der mi?" diye hayretle sorarlar. Yanıt şöyle olur: "Bulgar türküüsü değil mi, ne fark eder, boş ver" derler.

²⁶ Мошков, В. А., Гагаузы Бендерского уезда, *Этнографическое обозрение*, 1900, No: 1, 2,4; 1902, No:3, 4; Мошков, В. А., *Наречия бесарабских гагаузов. Образцы народной литературы тосских племен*, изд. Акад. В. В. Радловым, Т. X, СПб, 1904; Мошков, В. А., Турецкие племена на Балканском полуострове/Отчёт о поездке на Балканский полуостров летом 1903 г./, *Известия русского географического общества*, т. XL, СПб, 1904, 426-436.

bölgedeki Türklerin ve Gagavuzların konuştuğu dile *Tuna Türkçesi* adını vermiştir²⁷.

Yukarıdaki yazılanları dikkate alarak günümüzde yapılmakta olan Gagavuz dil araştırmalarını Türkiye Türkçesiyle, Anadolu Türk ağızlarıyla değil, her şeyden önce Rumeli (Balkan) Türk ağızlarıyla, bazı durumlarda da Deliorman ve Dobruca Türk ağızlarıyla karşılaştırmanın daha doğru olacağını düşünüyorum. Çünkü bu bölgedeki Gagavuz topluluğun dili ile Türk halkının dili arasındaki etkileşim veya tek yönlü etki halk ağızları düzeyinde, sözlü yollarla gerçekleşmiş ve her türlü özellikler de söz konusu bölgenin konuşma dili ve ağızlarının özellikleridir. Ayrıca da dil etkisi, günümüzde veya yakın geçmişte olmamış, Türkçenin Osmanlı döneminde gerçekleşmiştir. Gagavuzca ile Türkçe arasındaki benzerlik ve farklılıklar değerlendirilirken, Türkçenin tarihî leksikolojisi, tarihî fonetiği ve grameri dikkate alınmalıdır. Karşılaştırma yapılırken de Rumeli Türk ağızları esas alınmalıdır. Birtakım leksik unsurlar, birtakım ses ve gramer olayları standart Türkçede rastlanmayabilir, Anadolu Türk ağızlarında da artık unutulmuş olabilir. Fakat Rumeli Türk ağızlarında belki de varlığını sürdürmektedir. Gagavuzcanın da söz varlığında rastlanan ve aktif leksik fonunda hâlen yer alan Türkçe kökenli bir takım kelimeler Türkiye Türkçesinde ya pasif leksik unsurlardır veya tamamen unutulmuş kelimeler olabilir. Bir başka sözle, bu gibi kelimeler Gagavuzca sayesinde Türkçenin pasif leksik fonundan aktif leksik fonuna geçmesi demektir, Türkçe için yeni bir kelime demek değildir.

Gagavuz yerleşim yerlerinin Türkçe adları belirli yıllarda Bulgarca adlarla değiştirilmiş, fakat Gagavuzlar bunların Türkçe adlarını kullanmayı tercih ediyorlardı. Kişi adlarında durum farklıydı. Gagavuzların adları genellikle Hristiyan asıllıdır. Ancak Türkçe kökenli adlara da rastlanır. Böyle ad taşıyan erkeklerin adlarını **askerlik yaptıkları yıllarda Bulgar adlarıyla değiştirdiğini anlatıyorlardı. "Benim adım Demirdir. Ama askerlik yaparken 'Bundan böyle sana Demir değil, JELÂZKO (Demir kelimesinin Bulgarca çevirisi) diyeceğiz.' dediler, öyle de oldu"** diye Kestriçli (Vinitsalı) yaşlı bir Gagavuz anlatıyordu ve daha birçok bu tür olaylardan bahsediyordu. Gagavuz soyadlarında ise köken bakımından büyük renklilik izlenmektedir: hem Türkçe, hem Slavca, hem Yunanca, hem de Roman dilleri kökenli soyadları vardır.

Gagavuzların Hristiyan olmalarına rağmen, Gagavuzcaya Osmanlı Türkçesi yoluyla İslâm dinine ilişkin birçok kelime geçmiştir: Allaa (Allah), cendem (cehennem), cennet, raametli (rahmetli), sadaka, şeytan, güne, günaa (günah) vb²⁸. Osmanlı Türkçesi aracılığıyla da Gagavuzcaya Arapça ve Farsça leksik unsurlar girmiştir.

Oğuz grubundan olan Türk lehçelerinin (dillerinin) söz varlıklarından farklı olarak Gagavuzcanın söz dağarcığında Hristiyan dini ile ilgili birçok kelime ve ifade vardır. Gagavuzların Hristiyan (Ortodoks) dinine hizmet etmeleri, böyle

²⁷ Kowalski, T., *Les turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est*, Kraków, 1933.

²⁸ Bk.: Yenisoy, Hayriye-Süleymanoğlu, Gagavuz Türklerinin Dili ve Folkloru ile İlgili Araştırmalara Dair. *Balkanalar'da Türk Kültürü*, Sayı-15, 1995, 15-19.

kelimelerin kullanılması ihtiyacını yaratmıştır. Dinî terim ve ifadeler, şüphesiz Bulgarcanın aracılığıyla geçmiştir. Çünkü Bizanslılardan Ortodoks dinini resmî din olarak kabul eden önce Tuna Bulgarları olmuştur, buradan da bu din Rusya'ya, bugünkü Romanya'ya vb. ülkelere yayılmıştır.

Gagavuzcada oldukça çok Slavca kökenli kelimenin var olmasına Hristiyan dini sebep olmuştur. Bu din Ruslar, Bulgarlar, Gagavuzlar vb. halklar arasında birleştirici bir faktör olmuştur.

Gagavuzcaya geçmiş dinî terimler çok geniş sahaya yayılmış ve doğum, düğün, ölüm gibi önemli halk âdet ve geleneklerini kapsamıştır. Yine dinleri ortak olduğundan, belki de, Gagavuzların akrabalık adları listesinde de Bulgarcanın etkisi görülmektedir. Örneğin **dyadu** (dede), **tatü** (baba), **batü** (ağabey), **lelü** (teyze, hala), **zalva** (görümce) gibi. Bu olay Oğuz grubunu oluşturan öteki Türk lehçelerinde yoktur.

Gagavuz dilinin söz varlığı akraba olmayan bazı dillerin de güçlü etkisi altında kalmıştır. Bulgaristan'da yaşamlarını sürdürmekte olan Gagavuzların dili Bulgarcanın, göç etmiş olanların da yeni vatanlarında Rusçanın ve Roman dillerinden Rumencenin ve Moldovancanın²⁹ önemli ölçüde etkisinde kalmıştır. Akraba olmayan diller Gagavuzca'yı çeşitli yönlerde ve çeşitli derecede etkilemiştir. Bu etki fonetik, leksik ve özellikle sentaks alanında daha çok görülmektedir³⁰.

Gagavuzcada Bulgarca (Slavca) kelimelerin, **fonetik değişimleri**: Ses değişimlerini incelerken, Bulgarca kelimelerin Gagavuzcaya ne zaman geçmiş oldukları, hangi yollarla geçtikleri ve hangi alanda kullanılmakta oldukları gibi faktörlerin unutulmaması gerekir. Yaptığımız araştırmalar gösteriyor ki eski zamanlarda Gagavuzcaya geçmiş Bulgarca (Slavca) kökenli kelimeler oldukça daha fazla ses değişimlerine uğramıştır. Bu kelimeler sözlü olarak (konuşma yoluyla) geçmiştir ve kulakla duyulan biçimleriyle benimsenmiştir. Bu tür kelimelerin çeşitli halk tabaka ve zümreleri tarafından kullanışı dar bir çerçeve içerisinde kalmıştır. Daha yakın geçmişte Gagavuzcaya girmiş kelimelerde ses değişimleri çok daha azdır. İçinde Gagavuz Türkçesine özgü olmayan sesleri bulunan Bulgarca (Slavca) kelimeler ise ses değişimlerine uğramıştır. Ancak bu gibi kelimeler de günümüzde değişmemiş biçimleriyle kullanılmaktadır. Gagavuzcanın ses sisteminde bulunmayan Ж (j), Ц (ts) gibi sesler de genç kuşak tarafından benimsenmektedir.

Bulgaristan Gagavuzlarının dilinden örnekler:

angil: angel (melek)

babu: baba (nine, anneanne, babaanne, yaşlı kadın)

²⁹ Son zamanda Rumenler, "Moldovanca diye bir dil yoktur, Moldova'da konuşulan dil Rumenceden başka bir şey değildir" idiasında bulunuyorlar.

³⁰ Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu, *Tarih Boyunca Slav-Türk Dil İlişkileri. Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*. Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1998, 91-101, 125-127.

batû: batü, batyu (ağabey)

çiçu: çiço (amca)

dyadu: dyado (dede)

girgina: gergina (yıldız çiçeği)

jitu: jito (ekin, buğday)

viriga: veriga (zincir)

Viriga, jitu gibi örneklerde vurgusuz hecelerdeki geniş ünlülerin daralması Kuzeydoğu Bulgaristan Bulgar ağızlarına özgü bir ses olayıdır. Bu olay Gagavuzcaya da geçmiş olabilir veya böyle kelimeler Bulgar ağızlarındaki (geniş ünlülerin daralmış) biçimleriyle Gagavuzcada yerleşmiş olabilir.

Bulgar dil ortamı, Gagavuzların Ortodoks Hristiyan dinine hizmet etmeleri, toplumsal-politik, sosyal-ekonomik vb. koşullar, Gagavuz dilinde, Gagavuz ağızlarında Bulgarcanın güçlü etkisinin başlıca faktörleri olmuştur.

Alıntı kelimeler **morfolojik** açıdan Gagavuzcanın morfolojik kurallarına tâbi tutulmuştur. Slav dilleriyle Türk lehçeleri arasında büyük yapısal farklılıklar vardır. Bundan dolayı da Türk lehçelerine (dillerine) Slav dillerinden morfolojik unsurlar geçmemiştir. Örneğin Slav dillerinde var olan **erillik-dişillik** kategorisi Gagavuzcada yoktur ve yapılarında erillik-dişillik unsuru bulunan Slavca kelimelerin tümü nominativ biçimli birer kelime olarak benimsenmiştir. İnsanlara ait dişil cinsten alıntılardaki gramer unsuru, kadın erkek unsuru olarak algılanmıştır. Bu olay, dişil cins ifade eden **-ka** (-yka) morfemli kelimelerde açıkça görülmektedir. Gagavuzcada Türkçe kökenli birtakım kelimelerin sonunda **-ka** (-yka) morfemi bulunduğu bir gerçektir: komşu-yka, komşi-yka (komşu kadın, kız), aşçı-yka (aşçı kız, kadın), çorbacı-yka (çorbacı kadın, çorbacının hanımı-Osmanlılar zamanında eşraftan olan, zengin Bulgarlara verilen unvan) gibi.

Böyle kelimeler Osmanlılar zamanında dişil biçimleriyle Bulgarcadan geçmiş olabilir. Daha sonraları da söz konusu kelimeler örnek alınarak Gagavuzcada bazı kelimelerin dişil biçimleri yapılmıştır.

Slavca kökenli adlardaki **çoğul biçimi** belirten morfem, bir gramer belirtisi olarak benimsenmemektedir. Çoğul biçimde olan alıntılar, **tekil biçim** olarak kavranmakta ve **-lar**, **-ler** ekleriyle Gagavuzcada çoğul biçim yapılıdır: Örneğin kartof+i (patates+ler) kelimesi Gagavuzcada tekil biçim olarak benimsenmiş ve **-lar**, **-ler** ekleriyle (ikinciye) çoğul biçim yapılmıştır: kartof-i-**ler** (patates-ler+ler) gibi. Bu olay başka dillerde de görülmektedir. Örneğin Bulgarcadaki Türkçe alıntılardan ağa (aga) kelimesinin çoğul biçimi: ağalar, Bulgarcada tekil biçim olarak benimsenmiş ve çoğul biçim yapılırken Bulgarca çoğul biçim ifade eden bir **-i** eki eklenmiştir: aga+lar+i=agalar (aga-lar+lar).

Gagavuzcanın **sentaksında** öteki dillerin etkisi en güçlü olmuştur. Bu dildeki söz dizimi araştırmacıların çoktandır dikkatini çekmekte ve bu konuda birçok eser yayımlanmış bulunmaktadır:

“Benim duumam bin sekizyüz doksan üçten” (Ben 1893 doğumluyum).

"Benim karşımda oturardı yaşlı bir adam" (Benim karşımda yaşlı bir adam oturuyordu).

"Programımızda olacak Gagavuz küülerini ve muzeeylerine gezileri" gibi.

Verilen örneklerin başlıca özelliği cümledeki kelimelerin dizimidir. Cümlede cümle öğelerinin sıralanışı bakımından Türk lehçeleri (dilleri) Slav dillerinden oldukça farklılanmaktadır. Söz dizimi, Gagavuzcanın en karakteristik özelliğini oluşturmaktadır.

Gagavuz Kültürü

Gagavuz topluluğun kültür varlığının yazılı izlerine XX. yüzyılın başlarına kadar rastlanmamıştır³¹. Söz konusu yüzyılın başında V. Moşkov Balkanlar'ı dolaşır, Kuzeydoğu Bulgaristan Gagavuzlarıyla da ilgilenir. Gagavuz kültür tarihinde önemli yeri olan sözlü halk edebiyatı eserlerinden örnekler toplayıp yayımlar. Bu çalışmalarıyla da Bulgaristan Gagavuzlarının sözlü edebiyatı hakkında ilk kez bilim dünyasına bilgi vermiş olur. Bu ilk teşebbüsler Atanas Manov'un 1930'larda yaptığı derleme ve yayımlarıyla devam etmiştir. Manov'un çalışmalarından sonra gelen Wl. Zajaczkowski'nin çalışmaları da Bulgaristan Gagavuzlarının kültürü, inanışları ve sözlü edebiyatı hakkında değerli bilgiler içermektedir³².

1950'lerin ikinci yarısında Gagavuz araştırmaları konusu Bulgar bilim çevrelerinin de ilgi alanına girerek çalışmalara başlanmıştır. Devletin eğitim ve bilim merkezlerinin desteğiyle teşkilâtli bir biçimde gerçekleştirilen alan çalışmaları sonucunda Gagavuzların maddî ve manevî kültür eserlerinin toplanması, kayda alınması sağlanmış, malzemenin büyük bir bölümüne de değerlendirmeler yapılmıştır.

Geçmişte Bulgaristan Gagavuzlarından Besarabya'ya göç edenler olmuş, maddî ve manevî kültürlerinden birçok şeyler beraberlerinde götürmüşlerdir. Yüzyıllar boyunca bir arada yaşadıkları halkların kültürlerinden de almış oldukları kültür ürünlerini vatan tuttıkları topraklarda, yeni bir ortamda büyük ölçüde yaşatmışlardır. Günümüzde Moldova ve Ukrayna bölgelerinde yaşayan Gagavuzların sözlü ve yazılı edebiyatlarında hâlen var olan bu tür halk eserleri yukarıda söylenenlere tanıklık etmektedir.

³¹ Tarihleri boyunca Bulgaristan Gagavuzlarının kendi alfabeleri olmamıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre, Osmanlılar döneminde Osmanlı yazısını (eski yazıyı) öğrenmemişlerdir. Osmanlı döneminde ve daha sonra uzun zaman Yunan (Grek) alfabesiyle yazılmış Türkçe (Karamanlîca) kitapları okumuşlardır. (Bk.: Mefkûre Mollova, "Sur le terme 'Karaman' et les Recherches sur les Karamans, De. J. Eckmann", İ. Ü. - E. F. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları, 8-9 (1979-1980), İstanbul, 220. 1957'de Sovyetler Birliği'nde düzenlenen Kiril esaslı alfabeği de, XX. yüzyılın sonlarında kabul edilen Lâtin esaslı yeni Gagavuz alfabesini de almamışlardır.

³² Zajaczkowski, Wl., *Jezik i Folklor Gagauzow z Bulgarii, Krakowie, 1966*; Zajaczkowski, Wl., "Gagavuz Folkloru", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara, 1976, 233-242.

Bulgaristan'da kalanlar ise Türklerle, Bulgarlarla ve öteki azınlıklarla bir arada yaşamayı sürdürmüşler, Balkanları sarsan tarihî olaylara katılmışlar ya da bu olayların birçoğuna tanık olmuşlardır. Paylaşmış oldukları ortak kaderi, tarihî olayları kendi görüşlerine göre değerlendirmiş ve sözlü edebiyatlarına konu etmişlerdir. Birlikte yaşadıkları halkların da bu olaylarla ilgili eserlerinden bazılarını Gagavuzlar da benimseyerek yakın geçmişe kadar kendi aralarında yaşatmışlardır³³. Son yüzyıllarda yaşanmış olaylarla ilgili yaratılmış bazı Rumeli halk edebiyatı türleri Bulgaristan Gagavuzları arasında hâlen varlığını sürdürmektedir.

Köken bakımından Bulgaristan Gagavuzlarının sözlü edebiyatı söyle gruplandırılabilir:

- Gagavuzların kendileri tarafından yaratılmış eserleri,
- Türk halklarının ortak eserleri,
- Osmanlı sözlü Türk halk edebiyatından eserler,
- Bulgar sözlü halk edebiyatından eserler.

Yukarıda sayılanlardan her nokta ayrı bir araştırma konusu olabilir.

Gagavuzların giyim-kuşamında, kız çeyizlerinde geçmişte Türklerle ortak yanların olduğu bildiriliyor. Bulgar millî şair ve yazarı İvan Vazov (1850-1921), eserlerinden birinde Gagavuz kadınlarından söz ederken, bunların kıyafetlerinin Türk kadın kıyafeti olduğunu bildirmektedir. Kız çeyizlerindeki motiflerde de benzerlik vardır. Bu çeyizler elde işlenmiş türlü renkte türlü motiflerle süslüydü. Hatırlıyorum: Alan çalışmalarımızda Gagavuz kadınları çeyiz sandıklarını açıyor, biz de her eşyanın fotoğrafını çekmek için fotoğraf makinesiyle başları ucunda duruyor ve soruyoruz: "Bunun (motifin) adı nedir?"-"Bu Balçık bağları" (Balçık bağları yüksekliklerin yamaçlarında sıralanmış oldukları gibi motifler de öyle sıralanmış, demektir) veya "Bu örnek menevşadır (menekşe çiçeği)", diye açıklamalarda bulunuyorlardı. Aynı motifler Balçık bölgesi Türk kızlarının çeyizlerinde de vardı.

Türkleri birleştiren bayramlar da vardır. Türk dünyasında baharın gelişi, Nevruz adı altında en eski tarihlerden beri kutlanmaktadır. Bu nedenle Nevruz biz Türklerin tarihinin, edebiyatının, örfünün ve geleneklerinin önemli bir parçası olmuştur.

³³ Şunu da belirtmekte yarar var: Yaklaşık son iki yüzyıl içinde yaşanmış tarihî olaylar Rumeli Türkünü derinden sarsmış, halk zekâsı bu gibi olayları türkü, ağıt, efsane, fıkra şeklinde sözlü edebiyat türleriyle ölümsüzleştirmiştir. Böyle ölümsüz eserler de hudut bilmez ve dilden dile, ağızdan ağza yayılır gider. Rumeli'den Anadolu'ya bunların taşınması da büyük Türk göçleriyle gerçekleşir. Bugün Anadolu Türk folklor eserleri olarak değerlendirilen birçok eser, aslında Rumeli'den getirilmiş ürünlerdir, Rumeli Türk zekâsının yaratmış olduğu eserlerdir. Bunlar Balkanlar'da yaşanmış olaylarla bağlantılıdır. Özellikle türkülerin, ağıtların içeriği, dil özellikleri, bunların melodileri Anadolu Türkünün yaratmış olduğu eserlerden ayrılmaktadır. Bu konu dilciler, folklorcular ve müzikologlar tarafından araştırılması gereken önemli bir konudur.

Nevruz adı, Balkan Türk toplulukları arasında değişik adlarla, değişik biçimlerle günümüze kadar gelmiştir. Türlü biçimlerin anlamı ise hep aynıdır: "yeni gün, yeni hayatın başlangıcı" demektir. Nevruz, kışı uğurlama, baharı karşılama demektir. Gagavuzlarda Nevruza "Yortu", "Yortu Günü" denir. Gagavuz topluluğunun resmî dini Hristiyan-Ortodoks dini olduğu için, ilkyaz kutlamalarının birçoğu da Ortodoks takvimine uyularak yapılır. Örneğin "Todur Günü", "Lazari Günü" gibi³⁴.

Balkan Türklerinin Sultan Nevruza ilişkin bir sıra örf ve âdetleri unutulmaya yüz tutmuştu, son yıllarda yeniden kutlanmaya başladı. Coşkuyla kutlanmaya başlayan daha bir ilkyaz bayramı da Hıdırellezdir. Gagavuzlar bu güne "Hederlez" derler ve büyük önem verirler. Mayıs ayında kutlanan bu yortu günü için hazırlıklar yapılır, at yarışları düzenlenir. Aynı böyle bu gün bir Hristiyan bayramı da olduğu için bazı dinî rituelllerini de ihmal etmezler.

Her iki bahar bayramı da gelmekte olan yeni günün, yeni mevsimin insanlığa bereket, yeni umutlar ve mutluluklar getirmesi için dilek bayramlarıdır³⁵.

Sonuç olarak şunları belirtebiliriz: Bulgaristan Gagavuzları, araştırma konusu olmuş, bu topluluğun dili ve kültürü üzerine çalışmalar yapılmış ve eserler yazılmıştır. Dönem olmuş araştırmalara hız verilmiş, dönem olmuş her türlü çalışma gündemden kaldırılmıştır. Artık zamanlar çok değişmiştir. Bulgaristan da bir Avrupa Birliği üyesi olarak bundan böyle her alanda olduğu gibi, Gagavuz araştırmaları alanında da gereken imkânları sağlayacağına inanmalıyız.

³⁴ Kuzoğlu, St., *Gagavuzlarda İlkyaz Bayramı*. S. Tuzal, E. Kılıç, Ankara, 1996, 261-267.

³⁵ Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu, *Balkanlar'da Nevruz Bayramı, Türk Dünyasında Nevruz Bayramı ve Önemi*, Bilkent Üniversitesi, 2002 Ankara, 20-27; Yenisoy, Hayriye Süleymanoğlu, *Bulgarsitan'da Nevruz ve Hıdrelez Gelenekleri, Türkçe Konuşan Devlet ve Topluluklarıyla Ortak Değerlerimiz*, Türkiyem Vakfı Yayını, Haziran, Ankara, 2001, 57-62.

DİLİNİ VE ÖZ YURDUNU KAYBETMİŞ BİR HALK: UBIHLAR

Ömer ÜNAL*

*Meydan okurken düşmana,
Durduramaz bizi kanayan yaralar,
Dağlar ve zafer adına,
İleri kahraman atlılar...*

Yapılan araştırmalarda ve taranan belgelerde bulunabilen ancak, -ne yazık ki- bu Ubih marşının nakarat kısmıdır.

Ubihlar, yapılan araştırmalarda göre Adige halkıyla Abhaz halkı arasında, ama Abhazlara çok yakın bir halk olarak tanımlanmaktadır. Yine yapılan araştırmalara göre Ubihların; dil, gelenek, görenek bakımından Abhaz halkına sıkıca bağlı olduğu yazılmaktadır.

Seyahatname adlı eseriyle Ubihlardan ilk söz eden Evliya Çelebi'dir. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Ubihları Abhaz aşireti olarak tanımlamaktadır. Günümüzde ise Soçi olarak adlandırılan kuzeybatı Karadeniz sahil bölgesi halkını "Soçeler" olarak tanımlayan Evliya Çelebi, onların bitişik komşusu ve soydaşı olan Ubihlardan ve memleketlerinden "Sadşe" diye söz etmektedir. Evliya Çelebi'nin tanımladığı "Sadşe" yerleşim bölgesinin Abhazcadaki karşılığı ise "Sadze" kelimesine karşılık gelmektedir. Sadze, Ubihların Abhazcadaki eski adıdır. Günümüzde Abhazlar, Sadze adını Ubihlarla birlikte yaşamış olan Çiğet Abhazları için kullanmaktadırlar.

Günümüzde dilinden ve kültüründen eser kalmayan Ubihların tarihsel sahnesi çok acıdır. Kuzey Kafkas halkının ve onların bir kolunu teşkil eden Ubihların Ruslarla savaşı 1830'lu yıllara dayanmaktadır. Bu tarihten sonra

* Araştırmacı-Yazar, Ankara

Ubıhlar ve Kuzey Kafkas halkları ile Ruslar arasında, yıllarca süren çok şiddetli savaşlar olur. 1841-1846 yılları arasında tarihsel verilere dayanarak 88 savaşın yapıldığı yazılmaktadır. XIX. yüzyıl boyunca, başta bütün Çeçenistan olmak üzere, Kuzey Kafkasya kan gölüne dönmüştür. Topraklarında özgürce yaşamak isteyen bu kahraman insanlar, çocuk, kadın demeden katledilmiş, topraklarından sürülmüşlerdir. Bu, öylesine bir soykırımdır ki, Karadeniz kıyısındaki Soçi'nin gerçek sahipleri olan Ubıhlar, topyekûn katliama ve sürgüne tabi tutulmuşlardır. 34 yıl süren Ubıhlarla Rusların savaşı Şubat 1864'te Ubıhlar çember içine alınmasıyla son bulmuştur.

Tevfik Esenç

Kafkas Savaşları'nın bitişinin kutlandığı ve Rus birliklerinin komutanlarının tebrik edilip törenler düzenlendiği o yerler eski Ubıh topraklarıdır. Ubıhlar, hiçbir zaman kanın ve gözyaşının durmadığı Kafkasya'da Ruslarla savaşan tüm halklardan sonra teslim oldular ve silahlarını bıraktılar.

21 Mayıs 1864 tarihinde Soçi'de Ruslara karşı direnen son Ubıh birliği Kabaade Vadisi'nde Ruslarla kahramanca savaşarak yok olurlar. Vadiden akarak Açeptsu Irmağı'nın sularına karışan Ubıhların kanları Karadeniz karanlık sularına akmıştır. Ubıhlar binlerce yıldır yaşadıkları toprakları kaybederken, Ruslar Kabaade Vadisi'nin düzlüklerinde yer alan geniş meydana zafer alayı

tertiplererek kendilerine karşı uzun yıllar direnen bir avuç Ubih halkını nasıl dize getirdiklerini büyük şenlikler düzenleyerek kutladılar.

O gün, Ubihların topluca anayurtlarını terkttikleri gündür. Dağlara sığınıp kalan bazı ailelerden birinin bir üyesi o gün gördüklerini daha sonraları şöyle anlatır: "Kimileri atlı, kimileri kağnılarla, kimileri at arabalarıyla ve kimileri de yaya olarak guruplar hâlinde geçip gittiler deniz kenarına doğru. Tüm gruplar tüfekleri ellerinde parmakları tetikte askerlerin kuşatması altında devam ettiler yollarına".

Direnışin bitmesinin ardından Ubihlara iki alternatif sunuldu. Ya Osmanlı topraklarına göç edecekler ya da Kuban'da Rusların tespit ettiği yere nakledileceklerdi. Ubihlar büyük bir çoğunlukla Osmanlı topraklarına göç etmeyi tercih ettiler. On binlerle ifade edilen Ubih halkının Osmanlı topraklarına göç ettiği bilinmektedir. Onların savaşı bir halk olması, sadece Plevne Savunması'nda 5000 kadar Ubih'in hayatını kaybetmesi, buna en güzel örnektir.

İşte o kötü gün ile birlikte birkaç bin yıllık tarihi olan Ubihların tarihi ve halk olarak varlıkları da fiilen sona erdi.

Ubihların, özellikle erkeklerinin bu savaşlarda hayatını kaybetmesi, onların asimilasyonunu kolaylaştırdı. Günümüzde eski Ubih yurdunda hiç Ubih kalmamıştır. Sayıları iyice azalan 19. yüzyılın efsane halkının torunları, Türkiye'de (özellikle Balıkesir ve civarında) dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.

Yurt sevgisinin taviz vermeyen, özgürlük tutkunu küçük bir halkın yıllarca savaşa maruz bırakması, bu savaşçı halkı yurtlarından etmeye yetmiştir. Sıcak denizlere inme politikası Rusların, özellikle Karadeniz'in kuzeyinde ve Kafkasya Bölgesi'nde etnik temizlik ve asimilasyona yönelik eylemleri, Ubihların yurtlarından çıkarılmasına sebep oldu.

Küçük bir azınlığı kalan ve birçoğu Osmanlı topraklarına göç eden bu savaşçı halk, zamanla dilini de kaybetmiştir. Yabancı dilbilimciler bir gün Ubihların yaşadığı bir köye gelir. Köyün girişinde karşılarına çıkan bir çocuktan, kendilerini Ubihça konuşanların yanlarına götürmesini rica ederler. Çocuk, yabancı dilbilimcileri alır ve köyün mezarlığına götürür. Çünkü, Ubihça bilenlerin hepsi ölmüştür ve artık Ubihça konuşan kimse yoktur. Bu trajikomik öykü Ubihçanın durumunu çok iyi anlatmakta. Evet, Ubihça artık yaşayan dil olma özelliğini yitirmiş durumdadır. O artık ölü bir dildir. Ubihça'yı bilen tek kişi kabul edilen Tevfik Esenç'in 1992 yılında ölümünden sonra bu dil tarihin karanlıklarına gömüldü. Bugün Türkiye'de yaşayan Ubihlar bile Adigece konuşmaktadır.

Ancak Tevfik Esenç'in 1992 yılında ölümüne Ubih dilinin de öldüğü anlamı veriliyordu. Kendisi bir Abhaz olan Ankara Yozgat Sarıgüney Köyü Kültür Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Başkanı Ahmet Güney'in verdiği bilgi de kafaları kurcalamaktadır. Yaptığım görüşmede dört-beş yıl önce bu dili bilen bir Ubih'ın öldüğünü söylemesi Tevfik Esenç'ten on yıl kadar sonra bile bu dili bilen birinin varlığının işaret etmektedir. Türkiye'de yaşayan dilbilimciler, eğer konuya hassasiyetle eğilecek olurlarsa belki de Ubih dili ve kültürü hakkında yeni bilgi ve belgelere ulaşılmış olacaktır.

Günümüzde eski Ubih yurdunda hiç Ubih yoktur. 19. yüzyılın efsane halkı Ubihların torunları günümüzde Türkiye'de ve bazı Ön Asya ülkelerinde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Ubihça, yaşayan dil olma özelliğini yitirmiştir. Ubihçayı bilen tek kişi kabul edilen Tefvik Esenç'in ölümünden sonra bu dil, tarihin karanlıklarına gömülmüştür. Ancak o henüz ölmeden önce Fransız dil bilimci Georges Dumezil, Ubihçayı zor imkânlarla kayda almış, Fransa'daki akademisinden altı kadar öğrenciyi Ubih dili konusunda eğitmiş, onları mezun etmenin hazzını yaşamıştır.

Birçoğu şu anda konuşulmayan otuz kadar dil bilen George Dumezil son temsilcisinin ölümünden sonra unutulmuş Ubihçanın sözlüğünü de hazırlamıştır. Çünkü bu dil, sadece Türkiye'ye gelen göçmenler arasında konuşuluyordu. Bu dili konuşan insanlardan bilgiler toplayarak onlarla konuşarak bir dili yok olmaktan kurtarmak onun en büyük emelidir.

Georges Dumezil, ilk iş olarak bu dilin sadece Türkiye'de konuşuluyor olmasından aldığı haberle, İstanbul'dan 300 kilometre uzaktaki bir köyde, yaşlı bir Çerkes prensinin yok olduğu sanılan Ubihçayı konuştuğunu öğrendi. Zaman geçirmeden oraya gitmeye karar verdi ve orada Ubihçayı konuşan on kadar insan buldu.

Ubih dilinin üzerinde neden bu kadar durduğu sorusuna Dumezil'in cevabı netti: *"Ubihça yaşayan bir fosil. Karadeniz kıyılarında binlerce yıl önce doğmuş, insanlık tarihinin en eski dillerinden biri. Bu dil sadece bugünkü Sovyetler Birliği'nin yazları oturulan yüksek yerleşim alanı Soçi Bölgesinde konuşulurdu. Sessiz harfler açısından dünyanın en zengin dilidir. İki sesliye (ünlüye) karşılık seksen sessiz (ünsüz) harf bulunur. Bu dilde aşağı yukarı 3000 civarında da sözcük vardır. Bu sayı yazılı belgesi bulunmayan bir dil için fazla sayılabilir. Bükümlü diller ailesindedir; yani sözcüklerin her küçük parçası bir anlam taşır."*

Tarihten belki de en acı şekilde silinmiş millettir Ubihlar. Bugün tarih sayfalarından yok olmuşlardır. Fakat baskı ve zulme karşı olmaları ve savaşçı özellikleri göz önüne alındığında, eğer yurtlarında kalabilip de Çarlık ve sonraki Sovyet devrini yaşasaydılar, kesinlikle onlar da direnen diğer küçük halklar gibi ve hatta daha fazla etnik yok edilmeye karşı boyun eğmeyecek ve çetin direnişlerine devam edeceklerdi.

Soçi, geçmişte büyük bir travma yaşamış bir halkın hafızasında şok tesiri yaratan bir isimdir. Soçi, bir zamanlar dilleri ve kültürleri bu güzel toprakları şenlendiren Ubih halkının ebedi yurduudur.

Soçi denince, yok olan bir halk; Soçi denince, katliam ve soykırımı hatırlanan bir halk var dünyada. Ubih halkı, dillerini kaybetse bile, diğer Kuzey Kafkasya halkları arasında varlığını inatla sürdürüyorlar.

Ruslar Soçi'de "Kış Olimpiyatları" tertiplemek istiyorlar. Üstelik olimpiyatlara mekân olacak yerlerden biri de Çerkes halkının hafızasında unutulmaz travmalara sahne olan Kabaade Vadisi.

Katlettikleri, yok ettikleri, vatansız bıraktıkları bir halkın manevi hatırasıyla alay edercesine Soçi'de olimpiyat tertip etmeye soyunuyorlar.

Yüzlerce yıldır, başta Kuzey Kafkasyalılar olmak üzere, Slav olmayan diğer halklara karşı soykırım uygulayan Rusya, bunun hesabını vermediği için daha da cüretkar davranıyor.

Günümüzde bile Ruslar, bütün dünyanın gözü önünde ikiye bölünmüş politikalarını devam ettiriyorlar. İş artık öyle bir boyuta getirdiler ki Kuzey Kafkasya coğrafi terimini duymaya bile tahammül edemiyorlar. Resmî evraklarda bu bölgeyi Güney Rusya olarak tanımlıyorlar.

YAHYA KEMAL VE İSTANBUL TÜRKÇESİ

Bilge ERCİLASUN*

Özet:

Yahya Kemal, Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden biridir. Gençliğinde uzun yıllar Paris'te kalmış, bu yıllarda Fransız şairlerini tanımış ve onların eserleri üzerinde çalışmalar yapmıştır. Ayrıca şiirde âhenk ve estetik meseleleri üzerinde düşünmüş ve denemeler yapmıştır. Şiirlerinde Türk dilini mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Bu yazıda onun şiirlerinde kelimeleri nasıl kullandığına işaret edilecektir. Şiirleri şu başlıklar altında ele alınacaktır: Ulama, Vurgu, İstanbul Telâffuzu (Kelimeler ve Ekler), Konuşma Dili ve Üslûbu...

Anahtar Kelimeler: Ulama, vurgu, İstanbul Telâffuzu, âhenk, konuşma dili, üslûp, anjanbıman.

Abstract:

Yahya Kemal is a reputable person of the Turkish literature. In the young ages of his life he lived and worked in Paris and he met French poets there and worked on their literary works. He also worked on harmony and aesthetics concepts of the poem. He uses Turkish language perfectly in his poems. In this paper I am going to mention how he uses words in his poems.

Key Words: Contraction, Accent, İstanbul Pronunciation, harmony, speech language, style, anjanbıman.

Yahya Kemal, Türk şiirinin zirve isimlerinden biridir. Bütün hayatını şiir yazmaya ve şiir üzerinde düşünmeye adanmış şair, mükemmel şiire ancak çalışmakla ulaşılabileceğine inanır. O, bir şair için ilhamın lâzım olduğu, fakat kâfi olmadığı görüşündedir. O, şairlerin "nazmetmek kabiliyetini yavaş yavaş", yani çalışarak kazandıklarını söyler. Bu görüşünü şöyle ifade etmiştir:

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi, Ankara

"Şâir doğmuş olanlar bile nazmetmek kabiliyetini yavaş yavaş edinirler. Şairin şair olarak doğduğuna dair eski bir itikad vardır ki doğrudur; hiçbir edebî terbiyeye muhtac olmaksızın yetişebileceğini iddia edenlerin sözleri ise efsanedir." (Yahya Kemal 1973: 95).

Yahya Kemal, Paris'e gittikten sonra Fransa'daki edebiyat dünyasını yakından tanımaya başlar. Tanıdıkça da etkilenir. Şair, Fransa'da kaldığı müddetçe bu çalışmalarına azimle devam etmiştir. Victor Hugo'yu, Theophile Gautier'yi zamanla anlamaya başlamıştır. Baudelaire ile Paul Verlaine'i çok sevmektedir. Fakat onlar arasında bir tercih yapmış ve Jose Maria de Heredia'yı seçmiştir.

Yahya Kemal ötekilere göre çok geride sayılan Heredia'yı niçin seçtiği meselesi üzerinde de durur. Heredia bir yaratıcı değildir, gecikmiş klâsik bir sanatkârdır. Yani neoklâsiktir. İlhamdan ve ihtirastan uzak, yalnız zevk kudretiyle şiirlerini yazmaktadır. Şiirlerini bir kuyumcu gibi işlemektedir. Şiirlerinin sayısı çok değildir. Yahya Kemal, klâsizm ve romantizmin bütün unsurlarını onda bulduğunu belirtir. Heredia'yı tanımanın hayatının büyük bir talihi olduğunu söyler. Lâtin ve Yunan şairlerinin değerlerini de Heredia'dan öğrendiğini ilâve eder.

Yahya Kemal'in bu düşüncelerini kendi kaleminden takip edelim:

"Gerçi Hugo'yu anlıyordum, gerçi Gautier'yi ve de Banville'i iyi anlıyordum, gerçi Baudelaire ve Verlaine'i sıtmalı bir ibtilâ ile seviyordum, gerçi şahsî şairliğin en son nûmuneleri olan Maeterlinck, Verhaeren gibi şairleri yakından biliyordum, lâkin zevkim, bütün bu şairlere nisbetle çok geri sayılan Jose Maria de Heredia'nın şiiri üzerinde durmuştu." (Yahya Kemal 1973: 107).

"Heredia bir yaratıcı değildi, çok gecikmiş, klâsik bir sanatkârdı. İlhamdan ve ihtirastan uzak, yalnız zevk kudretiyle, hakkında çok kullanılmış bir tarif tekrar edeyim, bir kuyumcu kudretiyle işlediği yüz yirmi kadar sonnet ile bir iki uzunca manzume sahibi idi. Heredia'nın derli toplu eserine bağlanmak hayatımın en esaslı bir talihi olduğunu itiraf ederim. Avrupa'nın klâsikleri ve romantikleri ne vücuda getirmişse onda sıkı bir inbikten geçirilmiş haldeydi. Lâtin ve Yunan şairlerinin değerlerini ondan öğrendim." (Yahya Kemal 1973: 107).

Bütün bu çalışmalardan sonra Yahya Kemal, Türkçe üzerinde düşünmeye başlar. Heredia'yı çalışırken Eski Yunan ve Lâtin şiirinin zevkini almıştır. Onun aradığı bir Türkçe vardır. Yani şiirlerinde kullanması gereken dil, nasıl bir dil olmalıdır? Heredia'yı çalışırken eskiden beri aradığı Türkçeye yaklaştığını fark eder. Bu Türkçeyi, Eski Yunan ve Lâtin şiirinde kullanılan dile benzeter ve bunun için de "*beyaz lisan*" kavramını kullanır. Bu suretle klâsik Türk şairlerinin güzel mısralarını da başka bir gözle görmeye ve değerlendirmeye başlamıştır.

"Heredia'yı severken, eski Yunan ve Lâtin şiirinin zevkini almıştım. Öteden beri aradığım yeni Türkçenin yanına yaklaştığımı bu münasebetle farkına vardım. Söylediğimiz Türkçe, eski Yunan ve Lâtin şiirindeki b e y a z l i s a n gibi bir şeydi. Bu müşahedeyi tartıyordum. Eski şairlerimizden *mısra'-ı berceste* diye

kalan birçok mısraların güzelliklerindeki hikmeti anlıyordum.” (Yahya Kemal 1973: 107).

Yahya Kemal bundan sonra çeşitli mısralar üzerinde nasıl düşündüğünü ve çalıştığını anlatır. Sonra şöyle der:

“Hâsılı fazla saymak istemiyorum. Gözüme çarpan misaller çoktu. Yeni Türkçeyi, Heredia'nın vasıtasıyla, eski Lâtin ve Yunan şiirinin tâ yanı başında görmeye başlamıştım. Asıl Türkçe bana Sophokles'in Yunancası ve Tacite'in Lâtincesi gibi saf görünüyordu.” (Yahya Kemal 1973: 110).

Yahya Kemal şiirle ilgili bazı terimler üzerinde de durmuştur. Bunlar “öz şiir”, “*derûnî âhenk*”, “*ritim*” gibi terimlerdir. “*Öz şiir*” ifadesi bazılarınca gülünç ve iddialı bulunmaktadır. Halbuki şiirde “*ritim*” diye bir mesele vardır ve bu da yalnız fennî ve mihanikî bir şey olarak algılanmamalıdır. Yahya Kemal, “*ritim*” için “*derûnî âhenk*” ifadesini bulduklarını belirtir.

“Öz şiir tesmiyesini gülünç ve iddialı görenler vardı. Şiirde rythme'in, fennî ve mihanikî tarifinden başka bir şey olduğunu anlatabilmek için *derûnî âhenk* tarifini bulmuştuk. *Derûnî âhenk* ter kibinin Türkçe'de ilk defa 1912'de kullanılmış olduğunu zannederim.” (Yahya Kemal 1984: 21).

Yahya Kemal, şiir kelimelerle yazılır, der. Şiirlerinde, kelimelerin ve mısra yapısının, cümle yapısının üzerinde çok durmuş, düşünmüş ve çalışmıştır. Ona göre şiirde esas olan, söyleyiştir. Türk dilinin gelişmesinde, İstanbul'un ayrı ve özel bir yeri vardır. Türkçe, asırlar boyunca İstanbul'da âhenkli, ince, estetik, nüanslı bir yapıya ulaşmıştır. Şiirde İstanbul Türkçesinin bütün özellikleri, güzellikleri ve incelikleriyle, esas alınması gerektiğini düşünür. Şair İstanbul Türkçesinin bütün telâffuzlarına dikkat eder. Şiirlerinde bu unsurları kullanmaya çalışır.

Bu yazıda Yahya Kemal'in şiir dili üzerinde durulmuş, kullandığı dilin telâffuz özellikleri şu başlıklar altında örnekleriyle gösterilmiştir: Ulama, Vurgu, İstanbul Telâffuzu, Eski Şekiller, Değiştirme, Dikkati Çeken Bazı Kullanımlar, Konuşma Dili ve Üslûbu... Bu çalışmada şairin yalnızca Kendi Gök Kubbe adlı kitabındaki şiirler incelenmiş, Eski Şiirin Rüzgârıyla kitabındaki şiirler (günlük dile değil, divan şiirinin ve kültürünün devamı niteliğinde bir dile dayandığı için) ele alınmamıştır.

1. Ulamalar:

Ulama, Türkçenin önemli bir özelliğidir. Sonu sessiz ile biten bir kelimenin sonundaki sesin kendisinden sonra gelen sesliye ulanarak söylenmesi demektir. Ulama, bütün şairlerin dikkat ettiği ve özenle kullandığı bir âhenk unsurudur. Yahya Kemal'in de diğer şairler gibi ulamaya dikkat ettiğini ve ulamaları düşünerek ve hesap ederek vezni kurduğunu görürüz. Şair, ulamalar sayesinde şiirlerinde daha müzikal bir ifadeye ulaşmıştır. Buna birkaç örnek verelim:

*Bir taraftan bütün hayât akmış
Mâvi Tunca'yla gür Firât akmış (12).*

Yukarıdaki iki mısradaki "hayât akmış" ve "Fırât akmış" ifadelerinde ulama görülmektedir. Burada ulamanın yapılması, aruz kalıbını değiştirmez. Fakat daha müzikal bir söyleyiş yaratır.

Açar bir altın anahtarla rûh ufuklarını (34).

Yukarıdaki mısradaki iki yerde ulama vardır: "bir altın", "rûh ufuklarını"... Bu mısradaki ulama çok önemlidir. Çünkü ulamasız okunursa mısraın bütün âhengi kaybolur.

Kopmuşuz bizler o öz varlık olan manzaradan (45).

Yine iki yerde ulama görülüyor: "bizler o", "varlık olan"... Burada da mısradaki müzikalitenin büyük ölçüde ulamalarla sağlandığı görülmektedir.

Kandıllı yüzerken uykularda (47)

Günler kısaldı. Kanlıca'nın ihtiyarları (53)

Güneş altın denizden alçalıyor (57).

Yukarıdaki mısralardaki ulamalar şunlardır: "yüzerken uykularda", "Kanlıca'nın ihtiyarları", "denizden alçalıyor"... Burada da, belirtilen ulamaların şiirin âhengine çok şey kattığı görülmektedir.

Bülbülden o eğlencede feryâd işitilmez (121).

Buradaki ulamalar da iki tanedir: "Bülbülden o", "feryâd işitilmez"... Bu mısradan da anlaşılacağı üzere bütün âhenk bu ulamalar vasıtasıyla sağlanmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, ulama çok şey değiştirmektedir. Ulamanın yokluğu, mısraın bütün âhengini bozmaktadır.

Ulamanın, Türkçenin önemli bir özelliği olduğunu bir daha belirtelim. Konuşma dilinde görülen bu özellik, bütün şairler tarafından âhenk unsuru olarak kullanılmıştır. Burada, Yahya Kemal'in ulamayı bir âhenk unsuru olarak ne kadar titizlikle kullandığı belirtilmek istenmiştir.

Yahya Kemal'in şiirlerinde ulamalar, yukarıda gösterdiklerimizden ibaret değildir. Sayıca oldukça fazla olan bu ulamalardan ancak birkaç örnek göstermekle yetindik. Gösterdiğimiz örnekler, Yahya Kemal'in şiirlerinin bütünü hakkında yeterli bir fikir verecek ölçüdedir.

2.Vurgu:

Yahya Kemal, bazı şiirlerinde ulama yapılacak yerde ulamayı kullanmamıştır. Bunlar, anlam bakımından vurgulu okunması gereken kelimelerdir. Birkaç örnek verelim:

Her taraftan Boğaz, o şehriyin (12)

Burada "Boğaz" ile "o" arasında ulama olması gerekirken bu ulama kullanılmamıştır. Çünkü "Boğaz", mısraın bütün anlamını üzerinde toplayan bir

kelimedir ve bu bakımdan vurgulu okunması gerekmektedir. Yahya Kemal manayı da hesap ederek aruz kalıbını bu düşünce üzerine kurmuştur.

Üsküdar, bir ulu rü'yâyı görenler şehri (22)

Burada ulama olması gereken, fakat aynı sebepten ulama yapılmayan, "bir" ve "ulu" kelimeleridir. Çünkü "bir ulu"da vurgu vardır.

Şimdi beş yüz sene geçmiş o büyük hâtıradan (22)

Yine "geçmiş" ve "o" arasında ulama yoktur. Çünkü "geçmiş" kelimesinde vurgu vardır.

Son günün cengi olurken ne şafakmış o şafak (23)

Aynı şekilde "şafakmış" ile "o" arasında ulama bulunmaz. Çünkü "şafakmış" kelimesinde vurgu vardır.

Görmüş İstanbul'a yüz bin meleğin uçtuğunu (23)

Bu da benzer bir örnektir. "Meleğin uçtuğunu" ifadesinde şair, "meleğin"deki vurguyu belirtmek için ulamayı kullanmamıştır.

En sahîh aynadan aksettiriyor Üsküdar'ı (25)

"Aksettiriyor Üsküdar'ı"da ulama yoktur. Çünkü "aksettiriyor"da vurgu vardır.

Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür (29)

"An üzüntüdür" ifadesinde ulama yoktur. Çünkü "an"da vurgu var.

Bir böyle zevke tek bir ömür yetmiyor yazık! (53)

"Bir ömür"de ulama yoktur. Çünkü "tek bir" ifadesinde vurgu var.

Ömrüm İç-Erenköyü'nde geçsin (60)

"Ömrüm"den sonra ulama yok. Çünkü "ömrüm"de vurgu var.

*Silkin ve sâkin ol dedim, âvâre gönlüme,
Artık kederli hisleri bir bir içinden at! (95)*

"Bir içinden"de ulama yok. Çünkü "bir bir"de vurgu var.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, şair hem ulamaya, hem de vurguya dikkat etmiştir. Ve gerekirse vurguya göre, vurgu için ulama yapmamıştır. Bahsedilen ses olaylarını Yahya Kemal, âhenk unsuru olarak kullanmıştır.

3. İstanbul Telâffuzu:

Yahya Kemal şiir kelimelerle yazılır, der. Şiirde âhenge ve iç musikiye çok önem verir. Şiirde kelimelerin ses değerlerini ince ince tartarken ve üzerinde düşünürken, İstanbul Türkçesini esas alır. Ona göre İstanbul Türkçesi, asırlardan beri işlenmiş, Türk dilinin en ince, en mükemmel söyleyişine ulaşmıştır. Şiirlerinde kelimeleri İstanbul telâffuzuna göre almaya ve kullanmaya dikkat eder.

3. 1. Kelimeler:

3. 1. 1. Atik-Valde:

İstanbul Türkçesinde anne demek olan "valide" kelimesi, "valde" şeklinde telâffuz edilmektedir. Bu, Atik-Valde semtini söylerken de ortaya çıkar.

Yine birlikte, bu mevsimde, Atik-Valde'deyiz (26)

Haz ve duyguyla Atik-Valde'de bir gün yaşadık (27)

Atik-Valde'den İnen Sokakta (26)

İftardan önce gittim Atik-Valde semtine, (28)

3.1.2. Koca Mustâpaşa:

İstanbul Türkçesinin bir diğer özelliği burada ortaya çıkar. İstanbullu, "Mustafapaşa" olarak söylemez. Bu kelime, "fa" hecesi yutulur ve "tâ"daki "a" uzatılarak telâffuz edilir.

Koca Mustâpaşa! Ücrâ ve fakîr İstanbul! (42)

Koca Mustâpaşa var, câmii var, semti de var, (44)

Gece, şî'riyle sararken Koca Mustâpaşa'yı (44)

Geç vakit semtime döndüm Koca Mustâpaşa'dan (45)

Bu, günlük kullanıştır. Yahya Kemal yalnız şiirlerinde değil yazılarında da bu kullanışa uyar.

"İklîmden anlıyan gerçek ve hassas bir sanatkâr, İstanbul'un eski semtlerinden herhangi birini, meselâ: Koca Mustâpaşa semtini..." (Yahya Kemal 1969: 5).

3.1.3. Yahya Kemal İstanbul telâffuzunda sondaki uzun "î"nin bazı kelimelerde, bazı özel isimlerde, uzun değil kısa söylendiğine dikkat etmiştir. Bu dikkatini sohbetlerinde de dile getirmiştir. Onun için "Tanbûrî", "Yesârî" gibi kelimelerin sonundaki "î"yi şiirlerinde kısa olarak kullanmıştır. "Tanbûrî" (Tanbûrî değil), "Yesârî" (Yesârî değil) gibi... Yine aynı şekilde "yunus" kelimesinde, İstanbul Türkçesinde birinci "u" kısa okunur. Bazı kelimeleri de günlük kullanışa göre değil, eski şekline göre değerlendirir. Yûnan, şîrin gibi...

Tanbûrî Cemil Bey çalıyor eski plâkta (40)

Bazen gönül dalar suların mûsikisine

Bazen Yesârî hatlarının en nefîsine (165-166)

3. 1. 4. İğri (doğrusu "eğri"):

Kaldırımsız, daracık, iğri sokak, doğru sokak (43)

3. 1. 5. Fıkara (doğrusu "fukara"):

Gece bir çok fıkara evlerinin lâmbaları (25)

Bakkalda bekleyen fıkara kızcağızları (28)

3. 1. 6. Beyazıl (doğrusu "Bayezid"):

Üsküp ki Yıldırım Beyazıl Han diyâridir (71)

3. 1. 7. Diğer (Bu kelime, İstanbullular tarafından "diğer" veya "diğer" şeklinde telâffuz edilir):

*Girdiğin aynada, geçmiş gibi diğer küreye,
Sorma bir sâniye şüpheyle, sakın: "Yol nereye?"(91)*

Diğer arap kasîde-serâlar da, muttasıl, (163)

3. 1. 8. Yukarda (doğrusu "yukarıda"):

Bir rûhu besliyen hava yalnız yukardadır (93)

3. 1. 9. Nerde, nerden (doğrusu "nerede", "nereden"):

Deniz ufkunda bu top sesleri nerden geliyor?(7)

Bir bilen var mı? Nerdeler şimdi? (13)

Kandilli, Göksu, Kanlıca, İstinye nerdeler? (20)

Fîrûze nehri nerde? Bugün saklıdır, neden?(20)

Sen neredesin ey sevgili yaz günleri nerde!

Sen nerde o fecrin ağaran dağları nerde! (145)

3. 1. 10. Nolsa (doğrusu "ne olsa"):

Dedi: "Tenhâda bu ses nolsa gerek" (143)

3. 1. 11. Yunus:

Sevdâli yüzüşlerle, yunuslar

Yol gösteriyordu. (63)

Buradaki "yunus"u uzun değil kısa kullanmıştır. Çünkü kelime, İstanbul Türkçesinde bu şekilde telâffuz edilmektedir.

3. 1. 12. Çün (doğrusu "için"):

Gelmek'çün ikinci bir hayâta, (59)

3. 1. 13. Müşköl (aslı "müşkil"):

Müşkül budur ki ölmeden evvel ölür kişi (82)

Kelimenin aslî söyleyişi "müşkil" şeklindedir. Süleyman Demirel, Mustafa Şerif Onaran kelimeyi "müşkil" diye telâffuz etmektedirler. Onlardan daha eski nesilden olan Yahya Kemal'in de aynı şekilde telâffuz etmesi gerekirken şair, kelimenin İstanbul kullanımını tercih etmiştir.

3. 1. 14. Mubarek (doğrusu "mübârek"):

Bu konuda Muhtar Tevfikoğlu Yahya Kemal'in, "*İstanbulu hep mubarek diyor*" dediğini ifade etmişti. Fakat kullanımda örneği bulunmamaktadır. Şiirde hep "*mübârek*" şeklinde yazıldığını görüyoruz.

3. 1. 15. İstanbul:

"*İstanbul*" kelimesi de yazıda "i"li yazıldığı halde konuşmada "*Istanbul*" şeklinde söylenmektedir. Münir Nurettin'in şarkılarında olduğu gibi...

Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul (15)

Yukarıdaki mısra, Münir Nurettin tarafından "*Istanbul*" şeklinde okunmaktadır. Bu da, şiirlerde görülmeyen ve tespit edilmeyen, sadece konuşma diline ait olan bir telâffuz özelliğidir.

3. 2. Ekler:

3. 2. 1. Hikâye Şekli:

Yahya Kemal hikâye ekini, geçmiş zaman ekinden önce değil sonra getirmektedir. "*Gördümdü*", "*zannettimdi*" gibi...

Aşkın şeref diyârını gördümdü bir zaman (67)

Bir zamanlar hendeseden âbide zannettimdi (5)

Annemin na'sını gördümdü (89)

Bakmaz olmuşular artık bu bizim dünyâya (89)

Dağlar başında zevkini aldıncı varlığın (98)

Geldikti bir zaman Sarı Saltık'la Asya'dan (113)

Ki gezindikdi bir zaman karda (141)

Yahya Kemal nesirlerinde de hikâye şeklini bu şekilde kullanıyor. Örnek: "*İşte bu Hamdi Efendi ile Naîme Hanım, oğulları Ruhsar ve Hüsnü'nün sünnet*

düğününü yapmıştlar." (Yahya Kemal 1973: 94). Bu örnek bize, Yahya Kemal'in Türkçedeki geçmiş zamanın hikâyesini, bu şekilde kullandığını göstermektedir.

3. 2. 2. Orta Sesin Düşmesi veya Değişmesi:

Türkçede kelimenin orta hecesindeki sesli, çoğunlukla aynı kalmaz. Düşer veya değişir. "Başlayan"ın "başlıyan" olması gibi... Yahya Kemal'de bu, çok görülür. Kendi Gök Kubbe'miz'deki örnekler, aşağıda gösterilmiştir.

Yaşıyanlarla berâber bulunan ervâhı (7)

Gördüm güzel vücûdunu zümrütliyen deri (9)

Bir bitmiyen susuzluğa benzer bu ağrıyı (10)

Gemiler geçmiyen bir ummanda (13)

Sende çok yıl yaşıyan, sende ölen, sende yatan (15)

Çini'den, solmiyacak bahçeler açmış yer yer (26)

*Çok insan anlıyamaz eski mûsikîmizden
Ve ondan anlamayan bir şey anlamaz bizden (34)*

Burada "anlıyamaz" ve "anlamayan" ("anlamıyan" değil) diye her iki şeklin de kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

Yaşıyanlar değil Allâh'a gidenlerden uzak (44)

Yerde bulmuş yaşıyanlar da, ölenler de huzur (44)

Bir yoldu parıldayan, gümüştten (47)

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi "parıldıyan" değil "parıldayan" şeklinde kullanıyor.

Çağlıyanlar dökülür yüksekten (55)

Yârin dudaklarında bitip başlıyan visâl (67)

Eğer mezarda, şafak sökmıyen o zindanda (78)

Üzerlerinde bulutsuz ve bitmiyen bir yaz (78)

Bilmez ki giden sevgililer dönmiyecekler (84)

*Ve arkasında güneş doğmıyan büyük kapıdan
Geçince başlıyacak bitmiyen sükûnlu gece (86)*

*Yaşayan her fânî
Yaşayan rûh özler (89)*

Ay geçmiyor ki almiyayım gamlı bir haber (102)

*Durmuş saat gibiydi durup geçmiyen zaman,
Donmuş sükût içinde güneş görmiyen cihan (104)*

*Bir yanda boşluğunda hudûd olmıyan semâ;
Bir yanda dâimâ uzayıp bitmiyen zaman (94)*

*Gurbet nedir bilir mi o menfâya gitmiyen?
Ey gurbet, ey gurûbu ufuklarda bitmiyen
En sinsî bir ezâ gibidir geçmiyen zaman; (109)*

*Mehlika Sultan'a âşık yedi genç
Oradan gelmiyecekmiş dediler!... (117)*

Parlıyan taş, yaraşan dantele, her süs, her renk... (146)

Yaşamış olmıyan bilir mi bunu? (156)

*Dinliyen söyliyen kadar ârif (156)
Seyreden oynıyan kadar hassas.*

Vicdânı olmıyanları nefsinde korkutur (161)

3. 2. 3. Sedalılaşıma veya Yumuşama:

Yazlar yavaşıca bitmese, günler kısalmasa (53)

Sert sessizden sonra yumuşak sessizle telâffuz ediliyor. Münir Nurettin de buna dikkat ediyor ve bestelerinde böyle kullanıyor.

Bizler mi hoşca vakit geçirmekteyiz bugün? (94)

Tâ fetihden beri mü'min, mütevekkil, yoksul (42)

*Geçmişde bağ-bozumlarının belki yâdîdir.
Ne Bâlebek'de Lâtin devrinin harâbeleri,
Ne Biblos'un Adonis'den kalan sihirli yeri (78)*

Böyle, yastıkda görenler yüzünü (144)

Eski Paris'de bir ömür geçti; (155-156)

Pâris'de genç iken koyu Baudelaire-perest idim (157)

Eski Şîrâz'ı hayâl ettiren âhengiyle (87)

4.Eski Şekiller:

Yahya Kemal bazı kelimelerin o günkü şekillerini değil, eski şekillerini kullanır. Gaib (kayıp), şîrin (şirin), kadife (kadife), râhat (rahat) gibi... (Muhtemelen o yıllarda bu kelimeler böyle de telâffuz ediliyordu.)

*Mevsim sonu öyle bir zaman ki
Gaaib bir mûsikiydi sanki (47)*

*Merhûm Edirne Şeyhi Neşâtî diyor ki: "Biz
Sâf aynalarda sırroluruz öyle gaibiz" (113)*

Gaaibde bir muhâvere geçmiş de pek hafî (114)

Geçmiş devirlerin nice şîrin kıyafeti (62)

*Cânan aramızda bir adındı,
Şîrin gibi hüsn ü âna unvan (129)*

*Gel ey mahbûbe Çin'den!
O şîrin köşk içinden (148)*

Ve hep civâra serilmiş kadife dîvanlar (159)

İçinde râhata varmış yatan aziz ölüler (97)

Râhatça dal, ölüm sonu gelmez bir uykudur (99)

5.Değiştirme:

Vezin dolayısıyla kelime ortasındaki bazı vurgusuz hecelerin düştüğünü görüyoruz. Mısır (Mısır), Kosva (Kosova), mağra (mağara), ağ (ağa) gibi...

Tâ Budin'den, Irak'a, Mısır'a kadar (11)

Kosva'dan, Niğbolu'dan, Varna'dan, İstanbul'dan... (6)

Bin mağra ağzı açmış, ulurken uzun uzun (9)

Vaktiyle kızlar-ağlığı etmiş Gazanfer Ağa (163)

Bir diğer nokta şairin, bazı kelimelerin farklı kullanımlarına da şiirlerinde yer vermesidir. "Yapyalnız" veya "yapayalnız" gibi...

Çıktığın yolda, bugün, yelken açık, yapyalnız (91)

Kuşlar gibi yalnız, yapayalnızdım, açıkta (127)

"Ağa" kelimesinin bu tarz kullanımına Mehmet Âkif'te de rastlıyoruz. Âkif, Seyfi Baba'da şöyle diyor:

*Mehmet Âğ'nın evi akmış. Onu aktarmak için
Dama çıktım, soğuk aldım, oluyor on beş gün (Ersoy 1992: 56).*

Burada bir noktayı belirtmek lâzımdır. Aslında "ağa" kelimesindeki birinci "a" İstanbul Türkçesinde uzun "a" (yani "â")dır. Kendinden sonra gelen "ğ" sesi ise tam bir yumuşak "g" olarak değil, kendinden önceki a sesini uzatacak bir biçimde söylenmektedir. Yukarıda Yahya Kemal'den ve Mehmet Âkif'ten alınan örneklerdeki "kızlar-ağlışı" ve "ağının" kelimeleri, bu kurala dikkat edilerek söylenmelidir.

6.Dikkati Çeken Bazı Kullanımlar:

Yahya Kemal'in şiirlerinde dikkati çeken ve âhengi sağlayan bazı kullanımların burada üzerinde durmak lâzımdır. Bu kelimeleri tek tek ele alalım ve özelliklerini belirtelim.

Yahya Kemal şiirlerinde "şîir" kelimesini "şî'r" şeklinde kullanır. Bu, âhengi sağladığı unsurlardan biridir. Esasen telâffuzda da kelimeyi şiir değil, "şîr" şeklinde, yani iki "i"yi birleştirerek ve uzatarak söylemekteyiz (yani orada, yazıda gösterildiği gibi kesme değil bir uzun "i" (î) bulunmaktadır). Şair belki de bu telâffuzu fark etmiş, şiirinde buna yer vermek istemiştir. Diğer taraftan, o devirde başka şairlerde de bu kelimenin Yahya Kemal'in kullandığı şekilde yer aldığını görüyoruz.

*Şî're aksettirebilseydin eğer dinlerdin
Yüz fetih şî'ri, okundukça, çelik tellerden (33)*

Benzim, ölümün şî'ri yayıldıkça, sarardı (128)

Bir şî'ri hatırlatan kadındı (129-130)

Her ânını, her rengini, her şî'rini hazdan (132)

Sinmişti şî'ri rûhuma ulvî keder gibi (157)

Kalbimde solmamıştır o şî'rin çiçekleri (158)

Bir diğeri "fethetmek" kelimesidir. Yahya Kemal bu fiilde, "h" sesinin kuvvetli çıkmasına dikkat eder. Burada telâffuzu değil, imlâyı esas alır. Şaire göre her hecenin bir ses değeri vardır. O, şiirini bu ses değerlerine göre kurar. "h" sesi konuşmada çabuk düşen bir ses olmasına rağmen şiirlerinde bu kelimeyi vurgulu olarak kullanır ve mısraın anlamını bu kelime üzerinde toplar.

Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü (22)

Roma'nın şarkını fethettiğin andan sonra (32)

Yeri fethetmek için gelmiş o fâtilh nesle (36)

Şair bazı kelimeleri günlük kullanımların dışında değerlendirir. Vâriz (var olmak), tanbûr (tanbur) gibi...

Biz de cânanla berâber vâriz (56)

Baharda bir gece tanbûru dinle Çamlıca'da (35)

Onun, dikkati çeken kullanımları şöyle sıralanabilir: hür veya hür, kerre, def'a, teşrin, hâtıra gibi... Burada şairin şeddenin çıkardığı vurgulu sesi sevdiğini ve şeddenin yarattığı müzikaliteden faydalandığını söyleyebiliriz. Ayrıca "teşrin" de hiç olmazsa o yıllarda İstanbulluların çok sevdiği ve sonbaharı anlatmak için kullandığı bir kelimedir.

Hürr ufuklarda donanmış iki yüz pâre gemi (7)

Vatan ufkunda hür esen rüzgâr (12)

Aldım Rakofça kırlarının hür havâsını (8)

Hür gökte, hür denizde uçar, hür ufuklara (93)

*Baktım: Konuşurken daha bir kerre güzeldin,
İstanbul'u duydum daha bir kerre sesinde (14)*

Bir kerre sevip vuslata erdiyse cihanda (106)

Çok kerre hayâlimizde cânan (129)

Bir bir açılırken göğe, son def'a yarıştık (19)

Kaç def'a geçtiğim bu sokaklar, bugün yine (28)

Bu def'a farkına vardım ki ihtiyarlamışım (77)

Bir rûh o derin bahçede bir def'a yaşarsa (122)

Şevk akşamında Endülüs üç def'a kırmızı... (151)

Teşrinlerin bu hüznü geçer tâ iliklere (79)

Teşrin yapraklarıyla oynar (49)

Hâlâ o kızıl hâtıra titrer gözümüzde (17)

Şimşek gibi bir hâtıra nal seslerimizden (19)

Şimdi beş yüz sene geçmiş o büyük hâtiradan (22)

Kâmildir o insan ki yaşar hâtıralarla (106)

Coşmuş gene bir aşkın uzak hâtırasıyla (126)

*Hürriyetin o devrini idrâk edenlerin
Hulyâlarında vardı bir efsunlu hâtıra (153)*

*Adalardan yaza ettik de vedâ
Sızlıyor bağrımız üstündeki dağ,
Seni hâtırlıyoruz Vîranbağ! (139)*

Son mısradaki "hatırlamak" fiilindeki birinci sesi, günlük söyleyişten farklı olarak uzun kullandığını da belirtelim.

Son örnekteki kafiyelere bakalım. Burada "vedâ", "dağ" ve "Vîranbağ" birbirleriyle kafiyelidir. Bu da "ğ" sesinin tam bir yumuşak g değil, uzunluğu gösteren bir ses olduğunu göstermektedir. Eğer böyle olmasaydı bu kelimeler kafiye yapılmazdı (Tabii bu belirttiğimiz özellik de İstanbul Türkçesi için geçerlidir.)

Erenköyü (Bugün "Erenköy" şeklinde söyleniyor):
Görsem Erenköyü'ndeki leylâklı bahçede (62)

Ömrüm İç-Erenköyü'nde geçsin (60)

*Zannımca Erenköyü'nde artık
Görmez felek öyle bir bahârı (130)*

Yûnan (Kelimenin yaygın telâffuzu "Yunan" şeklindedir):

Yûnan, Lâtin ve Cermen'i tek cins eden havâ (61).

7.Konuşma Dili ve Üslûbu:

Türk şiirine nesir ifadesi Tevfik Fikret'le gelir. Tevfik Fikret şiirin sentaksı üzerinde ayrıntılı bir şekilde düşünmüş ve yeni bir ifade tarzı aramıştır. Fikret bu düşüncesini önce yazılarında ele almıştır. Eski manzum ifadelerin âhengini tenkit eden şair, nesre yakın bir ifade tarzı arar. "Müstezâdlarımız" adlı yazısında bu konuyu ele alır ve düşüncelerini ve çalışmalarını, örnekler vererek anlatır. Bundan sonra yazdığı şiirlerinde bunun uygulamasını yapar. Ferda, Tarih-i Kadîm, Halûk'un Vedâ gibi şiirleri buna örnektir (Tevfik Fikret 1987: 57-62).

Fikret'in bu çalışmaları daha sonraki şairlere de tesir eder. Mehmet Emin, Âkif ve Yahya Kemal'de bu tarzı görürüz. Âkif, Küfe, Seyfi Baba gibi şiirlerinde, günlük konuşma dilini kullanarak kusursuz bir aruz ifadesi yaratmıştır. Yahya Kemal de aynı şekilde şiirlerinde, hem nazma hem nesre uyan âhenkli

söyleyişlere ulaşmıştır. Bunlar, estetik ve âhenk bakımından mükemmel ifadelerdir. Böylece Türk şiirine "anjanbıman" diye bir terim girer. "Anjanbıman" Türkçede "nazmı nesre yaklaştırma" karşılığı kullanılır. Kaplan, Servet-i Fünuncuların ve Mehmet Âkif'in bu konu ile uğraştıklarını ve "manzum bir nesir" meydana getirdiklerini belirtmektedir. Yahya Kemal ise dilde "hârikulâde bir ölçü"ye ulaşmış, böylece "aruzu, yüksek bir musiki vasıtası yapmıştır" (Kaplan 2003: 224-226).

Yahya Kemal'in şiirlerinde kuvvetli bir nazım âhengi bulunmaktadır. Şair, yukarıda ancak bir kısmını gösterebildiğimiz bazı dil özellikleriyle bu âhengi yakalamış ve titizlikle muhafaza etmiştir. Şair, bu âhengi nesir söyleyişle de yakalamıştır. Onun şiirlerinde gördüğümüz nesir özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Sohbet üslûbu, nesir cümleleri, kurallı cümle, basit ifadeler, sorular... Önemli olan nokta, şairin şiirlerinde bu ifadeyi nazmın âhengini ve estetiğini bozmadan, hattâ nazma mükemmellik kazandırarak yapabilesidir. Yahya Kemal şiirlerinde öyle bir yapıya ulaşır ki bu yapı nesrin ve nazmın kolaylık, tabiiyet ve rahatlık özelliklerini bir arada barındırabilir. Yahya Kemal'in bütün şiirlerinde bu özellikler görülmektedir. Burada onlar arasından seçilmiş bazı örnekler üzerinde durulacaktır. Bu yapıya ulaşmak için şairin faydalandığı önemli bir teknik de, soruları kullanma tekniğidir. O, sorular vasıtasıyla nesir ifadesini yakalamış, tabii ve kolay gibi görünen, fakat aslında oldukça zor olan bir söyleyişe ulaşmıştır. Bir başkası, günlük ifade ve kelimelere şiirlerinde yer vermesidir.

*Bir gün, bir uzak hâtıra özlersen o yazdan
Körfez'deki dalgın suya bir bak, göreceksin:
Geçmiş gecelerden biri durmakta derinde;
Mehtâb... İri güller... Ve senin en güzel aksin...
Velhâsil o rü'yâ duruyor yerli yerinde (132).*

Yukarıdaki mısralar yan yana yazıldığı takdirde bir nesir parçası elde edilir. Yahya Kemal'in nesir ifadesi vasıtasıyla da şiir âhengini yakaladığı görülmektedir.

*Soldu, günden güne sessiz, soldu!
Dediler hep: "Kıza bir hâl oldu!"
Böyle, yastıkda görenler yüzünü (144).*

Yukarıdaki mısralarda da kurallı cümleler görmekteyiz. Ayrıca şair "bir hâl olmak" gibi, konuşma dilinde kullandığımız ifadelerle de (şiirin âhengini bozmadan) yer vermektedir.

*Nis karnavalda eğlene-dursun
Ben yolcuyum bugün. Yolun ufkunda Çamlıca
Hâlâ görünmüyor,
Hâlâ görünmüyor diyerekten sabırsızım (62).*

Yukarıdaki örnekte de kurallı bir cümle görülmektedir. Cümlenin bütün unsurları bir nesir parçası gibi yerli yerindedir. Ayrıca "eğlenedursun", "diyerekten" gibi konuşma dilinde kullanılan, yazıda pek de yer almayan kelimelere yer verilmiştir.

*Gurbetten, uzun yolculuk etmiş, dönüyordum.
İstanbul ufuktaydı...
Doğrulduğumuz ufka giderken...
Sevdâlı yüzüşlerle, yunuslar
Yol gösteriyordu (63).*

Yukarıdaki metinde de kurallı cümleler dikkati çekmektedir.

*Yedi yüz yıl süren hikâyemizi
Dinlemiş ihtiyar çınarlardan (12).*

Burada basit gibi görünen kusursuz bir ifade vardır. Bu, bir "sehl-i mümteni"dir ve Âkif'in şiirlerinde de görülmektedir.

*Bir gün dedim ki istemem artık ne yer ne yâr!
Çıktım sürekli gurbete, gezdim diyar diyar (9).*

Yukarıdaki örnekte şair, konuşma dilini neredeyse hiç değiştirmeden şiire koymuştur.

Sâde bir semtini sevmek bile bir ömre değer (15)

Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan (15)

*Bin atlı akınlarda çocuklar gibi şendik,
Bin atlı, o gün dev gibi bir orduyu yendik! (16)*

*Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu.
Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir bu (40)*

Duydumsa da zevk almadım İslâv kederinden (40-41)

Gece gittikçe başka bir hâl alıyor (58)

*Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin
Üsküp bizim değil? Bunu duydum için için (72)*

-Cihan vatandan ibârettir, îtikadımca- (78)

*"Yalnız duyan yaşar" sözü, derler ki, doğrudur
"Yalnız duyan çeker" derim, en doğru söz budur (81)*

*Her yerden o, hem aynı güzellikle göründü,
Sandım bu biten gün beni râmettiği gündü (126)*

Madrid'de kahvehâne gördüm ki havradır (165)

Yukarıdaki örneklerde Yahya Kemal'in şiire ne kadar hâkim olduğu ve dili rahatlıkla kullanabildiği görülmektedir. Şair şiirde konuşma dilini çok rahat ve

tabii kullanmaktadır. Mısralarının çoğunda, konuşma dilinin tabiiği görülür. Bu tabii ifadenin, mısra ile sınırlı olmadığını, şiir boyunca sürdüğünü de görmekteyiz. Rintlerin Ölümü adlı şiirinde olduğu gibi:

*Hâfız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış;
Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.
Gece, bülbül ağaran vakte kadar ağlamış
Eski Şîrâz'ı hayâl ettiren âhengiyle.*

*Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde;
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter.
Ve serin serviler altında kalan kabrinde
Her seher bir gül açar; her gece bir bülbül öter (87).*

Şiir, bütününüyle nesir ifadesi taşımaktadır. Kurallı cümlelerin hâkimiyeti ve söyleyişteki tabiiik, burada da görülmektedir.

Yahya Kemal'in bu ifadeyi yakalamasında soruları kullanmasının da büyük payı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Buna da birkaç örnek verelim:

*Çok yakından mı bu sesler, çok uzaklardan mı?
Üsküdar'dan mı, Hisar'dan mı, Kavaklar'dan mı?*

*Belgrad'dan mı? Budin, Eğri ve Uyvar'dan mı?
Son hudutlarda yücelmiş sıra-dağlardan mı?*

*Deniz ufkunda bu top sesleri nereden geliyor?
Barbaros, belki, donanmayla seferden geliyor!
Adalardan mı, Tunus'dan mı, Cezâyir'den mi?
Hürr ufuklarda donanmış iki yüz pâre gemi
Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor;
O mübârek gemiler hangi seherden geliyor? (7)*

*O ki bir ihtişamlı dünyâya
Ses ve tel kudretiyle hâkimdi.
Âdetâ benziyor muammâya
Ulemâmız da bilmiyor kimdi?
O eserler bugün defîne midir?
Ebediyette bir hazîne midir?
Bir bilen var mı? Nerdeler şimdi? (13)*

*Som zümrüt ortasında, muzaffer, akıp giden
Fîrûze nehri nerde? Bugün saklıdır, neden? (20)*

Hulyâsı kalmayınca hayâtın ne zevki var? (82)

Bu örnekler, Yahya Kemal'in şiirde âhenk meselesi üzerinde titizlikle düşündüğünü ve İstanbul Türkçesinin bütün inceliklerini tespit ettiğini göstermektedir. Fakat bütün bu özellikler, muhteva veya mana olmadan bir şey

ifade etmez. Yahya Kemal'in bu âhenkli söyleyişinin ardında, yoğun bir muhteva da görülmektedir. Şair, bu muhtevalı şiir yapısını, yukarıda bir kısmını belirttiğimiz teknik ve estetik unsurlarla yaratmış, bir nesir cümlesinden kusursuz bir mısra meydana getirebilmiştir.

KAYNAKÇA:

Mehmet Âkif ERSOY. "*Seyfi Baba*", Safahat, hazırlayanlar Orhan Okay-Mustafa İsen, ikinci baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 1992.

TEVFİK FİKRET. "*Müstezadlarımız*", Tevfik Fikret Dil ve Edebiyat Yazıları, Hazırlayan İsmail Parlatır, TDK., Ankara 1987.

Mehmet KAPLAN. "*Açık Deniz*", Şiir Tahlilleri, 18. baskı, Dergâh, İstanbul 2003.

YAHYA KEMAL. "*Şiirde Otuz Senem*", Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım, Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1973.

YAHYA KEMAL. "*Derûnî Âhenk ve Öz Şiir*", Edebiyata Dair, ikinci baskı, Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul 1984.

YAHYA KEMAL. Kendi Gök Kubbemiz, 1000 Temel Eser, İstanbul 1969.

YAHYA KEMAL. "*Türk İstanbul*", Aziz İstanbul, 1000 Temel Eser, İstanbul 1969.

KESİNTİSİZ – SÜREKLİ EĞİTİM SİSTEMİNDE AHMET YESEVİ MİRASI VE ÖĞRETİLERİ

Sansızbay Kurbanhoca NIZANULI*

İnsanoğlunun kesintisiz-sürekli eğitim sisteminde bulunmasında aile, kreş, lise, üniversite gibi kurumların yeri çok önemli ve büyüktür.

Bireyin kesintisiz-sürekli bilgi edinme sisteminde olmasını sağlamak üniversite gibi müesseseler ile pedagoji uzmanlarının, anne-babaların ve toplumun önemli görevlerindedir. Bunun için ilk önce genç kuşak genel, politik ve mesleki gelişim amacıyla ilk okuldan başlayarak tüm hayatı boyunca bilimin, bilginin, teknolojinin, kültür ve sanatın her dalında devamlı gelişmenin önemini şuurdu olarak anlamalıdır.

Ayrıca birey liseden sonra da eğitimini devam ettirmek için gerekli kesintisiz-sürekli eğitim sistemini geliştirmelidir.

Bu amaçla birey ilk önce eğitimini geliştirmesi için gereken amaçlar ve gelişim programları belirlemelidir.

İkinci olarak, eğitim programının belirlenmesi diğer önemli karakter ve özelliklerin teşekkül olunmasına etki olacak önkoşulları hazırlar.

Üçüncü olarak, önemli karakter ve özelliklerin biri de bireyin gelişmiş bir bilim dalıyla ilgilimesidir. İlgî-bilimi öğrenmede en büyük etkendir. Bilimin önemini anlama öğrenim fonksiyonuyla içiçe bağlıdır. Bilimi belli bir istikamette geliştirme uygulamada kesintisiz -sürekli gelişime ve başarıya ulaştırır. Bilime olan ilgi ise öğrenim sürecinde bireye olumlu psikolojik "temel" hazırlar.

Dördüncü olarak, permanetik bilime gerekli özelliklerin biri öğrencinin temel eğitim sağlayıcı lise programını derin ve kaliteli öğrenmesidir. Bizim programımız her bilim dalının esasları gereğince gerekli derecede bireyin ihtiyaçlarını karşılar.

* Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türkistan, Kazakistan

TÜRKİSTAN/KAZAKİSTAN

Temel eğitimde öğrenilen temel bilgi şahsi çalışmalarda ve sanatsal düşünüşü geliştirmede gerekli esas olacaktır. Doğru öğrenme - ilgi ve öğrenim sürecinde önemli etkeni geliştirir. Bilgiyi geliştirmeye duyulan ilgi lisede tüm derslerden veya öğrencinin yeteneğiyle ilgisini karşılayabilecek derslerden başarılı olan öğrencilerde farkedilir.

Beşinci olarak, eğitimini geliştirmek için şahsi öğrenmenin sistematik yollarını ve kademelerini öğrenmeye yardımcı olacak düşünme ile çalışmanın yüksek kültürü gerekir. Bu sistem birkaç öğrenim yılında kademe kademe gelişerek son sınıflarda tamamlanır. Öğrenim sistemine düşünce çalışmalarının bilmsel uygulamaların unsurları da dahildir.

Lise mezunu adayı odaklanan konunun anaçekerdeğini bilinçli olarak net ayırt edebilmeli ve mantıklı işlemler (analiz, seçim, denkleme, genelleme, sistemleştirme vs.) yapabilmelidir.

Program, tez, not, sözlük ve diğer veri tabanlarıyla çalışabilmelidir. Ayrıca, doğru zamanlama, düşünme çalışmalarının "temizliğinden" de haberdar olmalıdır. Düşünme çalışmalarının yüksek kültürü bireyin eğitim olanaklarını geliştirir.

Eğitimi geliştirmeye yönelik bireyin özel karakter ve özellikler bir bütünü oluşturur. Bunlar kendi aralarında içiçe bağlantılıdır. Bunun gibi karakter ve özellikler lisedeki tüm eğitim ve terbiye çalışmaların sonucunda meydana gelir. Ancak bu otomatik olarak değil, okutman ile öğrencinin doğru anlatma ve anlamasıyla programlı olarak gelişmelidir.

Ancak uygulamada yukarıda bahsedilen karakter ve özelliklerin gelişme safhaları her öğrenci için çeşitlilik arzeder. Öğrencileri sürekli öğrenmeye hazırlama problemine çözüm bulmada öğretmen ve okutmanlar bu özelliklerin gelişme safhalarını doğru tespit edebilmelidir. Bu ise öğrencinin bireysel özelliklerini dikkate alarak net terbiye amaçlarını belirlemeye olanak sağlar.

Bunun için biz Ahmet Yesevi miraslarının kesintisiz - sürekli eğitim sisteminde uygulamada bahsedilen konuları dikkate alarak 7 (yedi) safhada değerlendirdik. 1- aile, 2- kreş, 3- ilkokul, 4- lise, 5- meslek koleji, 6- toplum ve ortam, 7- Bilim adamları.

Ahmet Yesevi mirasını kesintisiz-sürekli eğitim sistemine uygulamada düşünürün eserlerinden istifade edilmeli. Örneğin, Divan-ı Hikmet'ten, Fakirname ve Münacatname'den , Mirat'ül Kulüb'ten parçaları seçerek, somut örneklerle gereken bilgileri aktarmak.

Bunun gibi Ahmet Yesevi ile ilgili menkıbe ve efsanelerden örnekler sunmak gerekir. Ayrıca, süreç ve uygulamada yaş faktörü dikkate alınmalı. İşte böyle bir uygulama öğretim ve terbiyeye faydalı olacağı kesindir.

Çağdaş gelişim şartları yorum amacıyla yapılan analiz bireyin esas karakter ve özelliklerini ortaya çıkmasına olanak sağlar. Her öğrenci sözkonusu karakter ve özelliklere sahip olmalıdır. Bahsedilen özelliklerin belli başlıları şunlardır:

- Sevgi, yüksek medeniyet, diğer insan ve milletlere sevgi ve saygı, insan sevgisi, hoşgörü, yardımseverlik;

- Gelecekte herhangi bir teknik bilimi öğrenmeye esas olacak genel, esas, ana bilginin varlığı.

- Bilimsel ve teknik bilgilere hazır olmak;

- Bilgisini şahsi çalışmalarla geliştirmek;

- İktisadi bilgi, herhangi bir dalın net ekonomisini kavrayabilmesi için esas bilginin mevcudiyeti; her çalışmanın müessese uyumlaştırmada bilgilerini ortaya koymaya esas hazırlamak;

- Teknik ve hukuki kültür;

- Toplum ve devlet işlerini yürütme işlerine katılım sağlayacak esas bilginin mevcudiyeti;

- Şahsi görüşünü ortaya koyabilmesi için gereken sosyal ilişki ve sosyolojik, psikolojik ve diğer bilgilerinin varlığı;

- Diğer insanlarla irtibat ve ilişkide olması için bilgi üreten, dağıtan ve toplayan teknolojinin sistemini öğrenmek için gerekli bilgi ve uygulamaların varlığı;

- Ekolojik kültür, doğayı koruma;

- Bilimsel bakış, vatanseverlik, toplumu geliştirme işine aktif katılım ve hazırlığı;

Bunun için eğitim ve terbiye sosyal şartlara bağlı olduğundan orta dereceli eğitimin genel amaçları aşağıdaki şu faktörler dikkate alınarak belirlenmelidir;

- Toplumun doğası, gelişme istikbali, toplumun programlı amacı;

- Toplum gelişiminin günümüzdeki durumu, özelliği; toplumun tecrübeli uzmanlara ihtiyaç derecesi, genel ve mesleki hazırlığı;

- Toplumun yakın ve uzak gelecekteki durumunu ve ihtiyaçlarını tespit edecek gelişme stratejisi;

- Toplumun genç kesime bilgi ve eğitim sağlayıcı sosyal müessese olan liselerin yeri, önemi ve rolü.

Günümüzdeki tarihi dönemin durumu ilk önce geçmişe göre daha sistemli pedagojik eğitimi gereksinmektedir.

İkinci olarak çağımızın şartları yukarıda bahsedilen amaçlara ulaşmak için koşullar belirlemiştir.

Örneğin, "insan faktörü" düşüncesinin artması toplum hayatının her dalındaki bireyin yerini kapsamlı olarak anlamak için toplumdaki olgular bireye ve özellikle de onun geleceğine ve gelişmesine yatırımlar yapmaya uygun

bulunmaktadır. Bununla birlikte günümüzde bunları daha da geliştirme amacıyla bireyin özel yeteneklerini, istek ve ihtiyaçlarını belirlemek toplumsal önem kazanmaktadır.

Pedagojik öğretim ve süreç kesintisiz-sürekli bilgi edinme ve kazanma sisteminde diyalektik formülde gelişir. Parçaları ve tüm halleri birbirleriyle içiçe bağlantılıdır. Pedagojik öğretimin özelliği – devamlılıktır.

Öğrenci gelişmesinde bilgi genişler ve daha sonra rakam kaliteye dönüşür. Böylece kesintisiz-sürekli eğitim sisteminde Ahmet Yesevi mirası hakkındaki bilgilerinin gelişmesinde ve derinlemesinde devamlılık sağlanır.

İşte böyle bir kesintisiz-sürekli eğitimde öğrenci-birey Ahmet Yesevi miraslarını kapsamlı dercede öğrenebilir ve kamil insan teşekkül olunur.

KAYNAKÇA:

1. Kazakistan Mektebi. No: 3. 2005.11-13 s.
2. Ahmet Yesevi. Divan-i Hikmet.M. Carmuhamedulı. Almatı. 1993. 262 s.
3. Aziret Sultan, Hoca Ahmet Yesevi. Mirat'ul Kulub. 2000.114 s.
4. Fakirname, Münacatname. Çev. R. Abdüşukirov. Türkistan 1992.
5. Kurbanhoca Sansızbay Nızanulı. Muhammed (s.a.s.) Payğambar Amanatı. Türkistan. 2006.

KAZAK TOPRAKLARINDAKİ MİSYONER OKULLARIN FAALİYETLERİ (XIX. Yüzyıl)

Risova Canat NURDİLLAKIZI*

Orta Asya ve Kazakistan'da eğitim faaliyetlerinde Rusya Eğitim Bakanlığı Ruslaştırma politikasını yürütmüş ve tüm imkanlardan faydalanarak anaokul programının gerçekleşmesinde Hristiyan unsurlarını yerleştirerek, misyonerlik faaliyetlerini canlandırarak Türkler Ruslaştırma amacıyla kurulmuş yeni liselerin çoğalmasında aktif olarak çalışmıştır.

Yeni topraklarda aşılın liselerin gelişmesi ve genişlemesi amacıyla Rus misyoner okullarına ek olarak yatakhaneler ilave edilmiştir. Bu girişlerdeki asıl amaç çocukları anne ve babalarından ayrı tutarak, çocukların isteklerini ücretsiz karşılayarak Kazak Türkleri çocuklarını Ruslaştırmaktı. Ayrıca bu yatakhanelere Rus çocuklarını da almıştır.

Türkistan'daki eğitim ve öğretim idaresinin özel programı olan yeni liselere Rus ve Kazak çocukların birlikte eğitilmesi fikrini değerlendirirsek, tek taraflı pedagojik başarıları sağlandığı hakkında görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin, Türkistan vilayeti general-gubernatoru K.P. Fon-Kaufman: "Eğer iki milletin çocukları aynı okulda eğitilirse, şüphesiz Rusça kolayca öğrenilecektir. Çünkü Kazak (Kırgız) çocukları pratik Rusçayı rus arkadaşlarından öğrenecektir" diye açıkça söylemiştir.

Rus okullarındaki faaliyetler iki sınıfta gerçekleştirilmiştir. Birinci sınıfta lise müdürü Rus çocuklara Rusça öğretmiştir. İkinci sınıfta ise yerli eğitimci din

*Türkolog, Türkistan, Kazakistan

dersini öğretmiştir. Rus sınıflarında eğitim seviyesi sadece teorik ve pratik Rusça öğretilmekle sınırlıydı, 1887 tarihinde Rus okulları başkanlıklarına gizli buyruk gönderilir. Bu buyrukte Türkistan coğrafyasındaki Rus okullarında hangi derslerin yapılması ve yapılmaması, hangi konuların işlenmesi veya işlenmemesi hakkında net buyruklar verilmiştir. Örneğin, bu buyruğa göre eğer öğrenci resim dersini almak isterse, anne ve babasının resmi onayı gerekmektedir. Çocuk isteği onaylandıktan sonra derse alınsa da resim dersinde sadece cansız maddelerin resminin çizilmesine izin verildi. Canlıların resmini yapmak yasaktı. Bu yasağın kaynağı olarak İslam dinini gösterirlerdi. Müzik, şarkı ve jimnastik derslerinde de böyle yasaklar vardı. Ve tüm yasakların kaynağı olarak İslam dini gösterilir. Böylece halk kültüründeki resim sanatı ve sözlü geleneğinin öğretilmesi yasaklanmıştır. Bu yasakların nedeni olarak İslam dini gösterilmiş ve dini karalama süreci başlamıştır. Bununla ilgili açıklamalar da gizli buyrukte işlenmiştir.

Ayrıca, gene bu gizli buyrukte yerli halka istilacı Rus okullarının faydasını kanıtlamak amacıyla bir yıl zarfı içinde yetenekli çocukların eğitimine dair direktifler verilmiştir. Buyruk gereğince, Rus sınıfları yüksek ve alt sınıfları olarak iki sınıftan oluşmalıydı. Çocukları sınıflara alırken yaş faktörü değil, yeteneği gözönünde bulundurulurdu. Bu okullara sadece tek ders almak isteyenler kabul edildi. Bu ders aritmetik ya da Rus Dili idi. Yazmaya ve okumaya öğretmek için Rusça yazılmış dil öğretim ve aritmetik kitapları kullanıldı. Ayrıca ilk açılan Rus okullarında Rus tarihi ve coğrafya kitapları da kullanılmıştır.

Bu okullarda Kazak Türklerini İslam dininden uzaklaştırmak amacıyla birçok faaliyetler yapılmış oyunlar oynanmıştır. Rus eğitim idarecileri Kazaklara Hrisyanlığı öğretmenin direkt yolu Rus-Kazak okullarından geçtiği düşüncesindeydi. Bundan dolayı Hristiyan misyonerleri Rus-Kazak okullarında özellikle, Kazak çocuklarını Hristiyanlaştırmak amacıyla yoğun faaliyetler yapılmıştır.

Provoslav Hristiyan misyonerlerinin esas görevi Kazak öğrencilerini "moral açıdan terbiyelemek" ve onları Hrisyanlaşma sürecine dail etmektir. Örneğin, Hrisyan misyonerlerinden D. Konoşev bu konuda şöyle demektedir: "İlk başta Kazaklar bu okullara kuşku duydular. Ancak Kazakları düşündüren şey bu okul müdürlerinin "Molla" olmasıydı. Zamanla molla kendine alıştırdıktan sonra bu kuşkulama ortadan kalkmıştır".

1868'de Tomsk ve Semey bölgeleri episkopu Cetisu general-gubernatorundan Pravoslav misyonerlere özel olarak gönderilmiş davet alır. Bu davetin amacı Lepsi, Tokmak istasyonları ve Aksu kamplarında açılmış Rus-Kazak liselerindeki öğretmenlerin çocuklara, çocuklar vasıtasıyla onların akrabalarına Pravoslaav misyonerlerinin daha etkili olacağı vurgulanmış, "öğretmenlerin(misyonerlerin) yerli çocuklara kolayca etki edebilir ve onların vasıtasıyla akraba ve diğer Kazaklarla da ilişki kurabilir" düşüncesi yyer almıştır.

Rus okulları müdürlerine gönderilen gizli bu uyrukta şu gibi konular işlenmiştir:

1- Yerlilerle ilişki kurulmalıdır. Bu ilişkilerde nezaket ve incelik gösterilmelidir. Zira başka türlü saygı kazanılması oldukça zordur.

2- Çocuklarını eğitmekte olduğunuz halkın dinine saygı duyduklarınızı sık olarak açıkça gösterin.

3- Türkistan coğrafyasında Rus okullarını açmamızın amacı Türkistanlılara Rusçayı öğretmek, Rusçayı gündelik hayatında kullanmalarını sağlamak, onları Ruslarla ilişki kurmalarını temin etmek, basit orifmetik esaslarını öğretmek ve bizimle sıkı ilişkide olmalarını sağlamaktır.

4- Yerlilerin içe kapalı olmalarını ve Ruslardan ayrı olmalarını önlemek için Rus okulları müdürleri eğitim faaliyetlerinde siyasi amaca mesuliyet ve şuurla hareket etmelidir.

5- Okul müdürleri eğitim seviyesini artırmalı ve yerli gelenekleri öğrenmelidir. Zira, yerli halk ve aristokrasıyla olan ilişki, bağlantı ve yakınlık onlarla istenilen derecede ilişkide olmamız için zemin hazırlar.

Ayrıca, Türkistan coğrafyasındaki eğitim idaresinin yerli halka yaptığı adaletsizlikleri yeri gelmişken zikretmeliyiz.Örneğin, Rozenbah'ın bazı görüşüyle Rus-Müslüman liselerinde İslam derslerine girme hakkı molla veya İslamı bilen şahıslardaydı. Ancak, gizli buyrukta aynı Rozenbah Türkistan'daki yerel Rus okullarında yerli öğretmenlerin ders vermeleri gerekmektedir.

Yerli mollaların dersleri gizli buyrukta işlenmemiştir. Bu ise Rus okullarındaki İslam dini derslerinin önemsiz olarak kabul edildiğini göstermektedir. Molla sınıfında ders programı olmamış ve programlı eğitimin yapıldığına dair hiçbir belge bulunmamıştır. Din derslerini her muallim kendi birikimi ve kararına göre okutmuştur.Yukarıda zikrettiğimiz belgeyi dikkate alarak Rus çarlığının Kazak topraklarında açtığı Rus okulları hakkında şunları söylemek mümkündür:

1- Rus okullarının yapısı, fonksiyonu ve amaçları Kazak Türklerinin milli yapısı ve dünyagörüşünden aykırı olmuştur. Okullarda Kazak çocuklarına almadı baskı uygulanmıştır. Böyle okulların açılması bahanesiyle vergi oranı yükseltilmiş ve sosyal hayata yapay baskı yapılmıştır.

2- Bu okullarda uygulanan eğitim ve öğretim programı toplumsal talepleri karşılamamıştır. Eğitim seviyesi doğayla ilgili esas bilgilerden oluşmuş, öğrencilere idari bilimler, teorik ve pratik bilgiler öğretilmemiştir.Ayrıca, öğrencilere anadili, milli gelenek ve göreneklere nefret duygusu enpoze edilmeye çalışılmış ve kölelik şuurunun oluşması için faaliyetler yürütülmüştür.

3- Bu okullar Çarlık Rusya'sının Kazak topraklarını ele geçirme amacı ve sistemindeki bir araç olarak görev yapmıştır. Hristiyan dünya görüşünü Orta Asya ve Kazakistan'daki yerli halkın çocuklarına aşılama çalışmıştır.

4- Türkistan coğrafyasında bulunan bu okullardaki program pedagojik ve metodolojik taleplerin hiçbirini yerine getirmemiştir. Öğrencilere güç ve baskı uygulanmıştır. Neticede, Kazak topraklarındaki yerli öğrenciler ne anadillerinde eğitim alabmiş ne de Rus dilinde eğitimi sağlayabilmiştir.

KAYNAKÇA:

1. Bendrinov K. E. Oçerki Şkolnih Sistem v Turkestanskom Kolonii (1867 - 1917) II.Bölüm.
2. Kazakistan Cumhuriyet Mekez Arşivi. Kor-90, t-1, is-266, 10.s.
3. Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Arşivi. Kor-ı-47, t-1, is-805, 91.s.
4. Kazakistan Cumhuriyet Mekez Arşivi. Kor-44, t-1, is-29120, 8.s.
5. Konanov D. 35-letiyeye Orenburgskogo Eporhealnogo Komıteta provoslavskogo Mıisionerskogo Obşestva-orenburgskie Eporhiyalniye Vedomosti. 1911. 6 Ocak NO:1. s. 62-63.
6. Kazakistan Cumhuriyet Mekez Arşivi. Kor-44, t-1, is-26012, b-NO- 115 l. Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Arşivi. Kor-ı-47, t-1, is-903, 2-4 s.

EDEBİYAT

MEVLANA CELALETTİN'İN EĞİTİM TARİHİNDEKİ YERİ VE EĞİTİMCİLİK ÖZELLİĞİ

Hüseyin FAZLİ ERGÜL*

ÖZET

Mevlâna 30 Eylül 1207 yılında bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Horasan yöresinde, Belh şehrinde doğmuştur. Mevlâna'nın babası Belh şehrinin ileri gelenlerinden olup sağlığında "Bilginlerin Sultanı" ünvanını almış olan Hüseyin Hatibî oğlu Bahaeddin Veled'dir. Annesi ise Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mümine Hatun'dur. Sultânü'l-Ulemâ Bahaeddin Veled, bazı siyasi olaylar ve yaklaşmakta olan Moğol istilası nedeniyle Belh'ten 1212 yıllarında ayrılmak zorunda kalmıştır. Sultânü'l-Ulemâ'nın ilk durağı Nişâbur olmuş ve burada Mutasavvıf Ferîdüddin Attar ile de karşılaşmıştır. Mevlâna burada küçük yaşına rağmen Ferîdüddin Attar'ın ilgisini çekmiş ve çok küçük yaşta takdirlerini kazanmıştır. Mevlana'nın babası Nişâbur'dan Bağdat'a ve daha sonra Kûfe yolu ile Kâbe'ye hareket etti. Hac farızasını yerine getirdikten sonra dönüşte Şam'a oradan Malatya, Erzincan, Sivas, Kayseri, Niğde yolu ile Lârende'ye (Karaman) geldi. Bundan sonra Mevlana ailece Konya'da yaşamaya başladılar. Babası vefat ettikten sonra gerçekten büyük ilim erbabı olduğu için babasının müridleri onun etrafına toplanmışlardı. Bundan sonra camilerde vaazlar vermeye başlamış ve bir müddet Altun-Aba medresesinde de müderrislik yapmıştır.

Mevlana, sevgi, kardeşlik, hoşgörü ve insan olma konularını işlemiş, bunları tüm insanlara öğretmeyi amaçlamıştır. İnsan, Mevlânâ için en büyük değerdir. O'na göre insan, taşıdığı ruh gereği en büyük değere sahiptir. O, her şeyin değerini hürriyet içinde yapılmasında aramıştır. Hürriyeti insanın iç aleminde görmeye çalışan Mevlânâ, sahte ve geçici bağlarla bağlanmanın insanın

* Asist. Prof. Dr., Priştine Üniversitesi Prizren Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü Misafir Öğretim Üyesi, Prizren

hürriyetini zedeleyeceğini savunmuştur. Mevlana, eğitimin gücüne ve çevrenin etkisine inanır. Ona göre insan eğitilebilir bir varlıktır. Eğitimle hayvanların bile eğitilerek yeteneklerinin gelişeceğini ifade eder. Mevlana'nın görüşleri ve mısraları Moğol zulmünde ezilen insanlara dayanak noktası olmuştur. Mevlana bir halk eğitimcisidir.

INTRODUCTION

Calal ed Din was born in 1207 in the city of Belh which is in the province of Khorasan in Afghanistan. His father is Bahaeddin Veled, the son of Hüseyin Hatibî, who was one of the leading personalities and assumed to be titled as "Sultan of the scholars". His mother was Mümine Hatun the daughter of Rükneddin, the Emir of Belh. "The Sultan of Scholars" Bahaeddin Veled had to leave Belh in 1212 because of some political events and the forthcoming invasion of the Mogolians. His first stop was Nisabur. He met there the famous **sufi** - (**Mutasavvif**) Ferîdüddin Atar. Calal ed Din was very young when he took attention and praise of Ferîdüddin Atar.

The sultan of scholars moved from Nişâbur to Baghdad and then to Kaaba through the passage of Kûfe. He paid a visit to Şam (Damascus) after his pilgrimage fulfillment. After Şam (Damascus) he came to Karaman (Lârende) across Malatya, Erzincan, Sivas, Kayseri and Niğde. He settled down the madrasah in Karaman built by Subaşı Emir Musa. Arriving in Karaman in 1222, The sultan of scholars and his family lived there for seven years. Calal ed Din married Gevher Hatun, Şerefeddin Lala's daughter, in 1225 in Karaman. Calal ed Din got two sons, Sultan Veled and Alâeddin Çelebi from his first marriage. Gevher Hatun died several years later and Calal ed Din married Kerra Hatun, a widow with one child. He got two sons Muzaffereddin and Emir Alim Çelebi, and a daughter Melike Hatun from his second marriage.

At that time a big part of Anatolia was under the rule of Seljuk Empire. Konya was the capital city of this state. Konya became enriched with artistic works, scholars, and artists. Shortly Seljuk state was in its heydays and its emperor was Alâeddin Keykubad. Alâeddin Keykubad, invited the sultan of scholars - Bahaeddin Veled to Konya and asked him to move and settle down in Konya. Bahaeddin Veled accepted this invitation and he moved to Konya on 3 May 1228 together with his family and friends. Sultan Alâeddin welcomed him with a great ceremony and destined him Altunapa (İplikçi) Madrasah as a residence. The sultan of scholars passed away in Konya on 12 January 1231. The garden of Seljuk Palace was assigned to be a place for his grave. He was buried at Mevlana Dergah, which is a museum today.

After the death of the sultan of scholars his students and followers began to gather around Calal ed Din. They accepted him as the only successor of his father. He really became a great scientist and theologian and he was preaching people sermons in İplikçi Madrasah.

The madrasah was getting full of people coming to listen to him. He encountered Şems-i Tebrizî on 15 November in 1244. He saw the absolute maturity in him and the divine radiance on his face. However they could not be together for a long time because Şems died suddenly. After his death Calal ed Din exiled himself for many years. Later on Selâhaddin Zerkubi and Hüsameddin Çelebi tried to fill up the place of Şems-i Tebrizî.

Calal ed Din summarized his life in three phase like: being raw, ripen and tanned. He passed away on Sunday 17 December in 1273. His prayer at the funeral was to be performed by Sadrettin Konevi according to his will but Sadreddin Konevi could not bear the death of Calal ed Din and so he fainted at the funeral. Therefore his prayer was performed by Kadı Siraceddin. Calal ed Din admitted the day of death as the second birth when he was to be reunited with his beloved, the God.

DISCUSSION

Education means developing cognition, body, sensational and social skills and behaviors purposefully and it covers all the works done intentionally to give a person new skills, behaviors and knowledge (Akyüz, 2004). Education is a lifelong process either intentional or unintentional that people will come across throughout their lives. So forth, education is a wide notion that includes the issues such as family, environment, mass media, school, adult education etc.

The history of education connotes the entire education and everything that a community worked on related to education. Accordingly, the history of education includes the researches and works on issues such as teaching, learning, formal and informal education. The history of education includes schools, curricula, books, governmental regimes, and governmental education policies, education goals and theories, education problems, statistical data about schools, teachers and students, and legal regulations related to education with respect to teaching. Moreover, the history of education covers issues about informal education that is for community and adult education, the effects of mass media on society, the child rearing systems, children games, and researches on life stories of leading personalities that were influential on society, like great literary men and moralists.

When analysing lives of famous literary men and moralists, important authors, poets, and intellectuals, it is necessary to consider the past depending on the history of education. Consequently, as we look back at the past it is seen that individual teaching strategies and informal education, that is characterized to be unplanned and wide spread, is more effective than formal education. The matters like education, literature, religion, and moral have been more interrelated in the past than today (Akyüz, 2004). Moralists and literary men would try to bring people to maturity by their works, behaviors, and lectures in different settings. Hence it is possible to admit and assess these people as educators. Calal ed Din is one of these educators.

Calal ed Din was dealing both with education, thanks to his father's and Seyyid Burhan's training, and sufism in order to develop himself. His meeting with Şemsi Tebrizi resulted in great changes in his spiritual life (Köprülü, 1993). Since it is not our concern in this paper to discuss his personality we can only say that Şemsi Tebrizi was the important person who made essential changes in Calal ed Din's life (Nicholson 1898).

Calal ed Din based his thoughts and educational conception upon a person. He stated that all the other trainings and practices that do not focus on persons and oppose the human rights would not be successful and efficient.

He recognized that a mankind is born with innate but raw abilities and that these abilities have a potential in itself; however, it could come into being only after education. If there were not for this raw peculiarity, there would not be any basis for education. He resembled people's need for education to a plant's need for water.

Calal ed Din emphasised that a person eager to be instructed should be submitted to his educator like a wood to the carpenter but he also stressed the importance of being shaped without giving way to depersonalization. For example, a piece of wood might be shaped but it is given the first place at home to be of use. Likewise, when a person is given a good shape during the education he gets free of unrefinement and becomes refined so that his raw ego is gone and his real ego comes to light. Educational practices are effective in exerting the real ego and it shapes it.

Then Calal ed Din refers to the role of divine love in education. He proposes that it is divine love that prepares, refines, purifies, and glorifies a human being. At this point he tries to show the power of education in a way that is not witnessed in other western educators and philosophers. The last developmental stage of famous psychologist J. Piaget's "cognitive development theory" is similar to Calal ed Din's idea that a mankind cannot think for long terms or anticipate his future when is stuck in his ego and arrogance, so that education is the only solution that helps him get rid of them and provide long-term opinions and long-term thinking abilities (Usta, 1984).

Human being is the most valuable thing for Calal ed Din. According to him a human being has the most precious thing in himself and that is spirit. He believed that everything is more valuable when acted freely. Trying to capture this freedom in the inner world of mankind he supported that falsified and provisional links ruin this freedom. He recognized the importance of freedom, that he characterised as being free of inner and outer links, for thinking.

He included some methods like self-orientation, self-knowledge, purification, and prayer to education. He adopted the method of approaching everyone in accordance to his understanding- beliefs. He also made use of methods like observation and doubt. He is probably the first intellectual that anticipated the need for doubt to reach the truth. Taking the contemporary aims such as change, novelty, development, and elevation of the mind as objectives to education during his time proves how far sighted he was.

Cala ed Din believes in the power of education and effect of environment. He claimed that a human being is a creature that can be educated, even the animals can be - " a human being can transfer some skills to an ox or a donkey ". A wild horse can be amble, a bear can dance, and a goat can greet by the help of training. Training makes a dog either a hunting dog or shepherd's dog, even a watchdog. Acoordin to him a human being can train himself and purify himself from the evil and animal like features. (Ergün, 1993).

Calal ed Din emphasised the education –training of the self as well. A man without a trained self cannot have a right view, a man without a right view cannot have a right assessment, shortly he does not have a right word. "A man with a spoiled view has a spoiled answer" because he cannot take a rip of himself in order to give a right answer. For instance, if a person is stuttering he cannot talk properly no metter how hard he tries. Or else, comparing gold with touchstone gives way to the answer coming from gold: 'I am what I am, pure and refined' (Mevlana(Fîhi Mâ Fih), Çev: Meliha Ülker, 1990).

Calal ed Din stressed that it is necessary to train the self in order to escape mistakes and he stated that the best way to do it is to strive against it. He has a call in relation to this like the following:

Let's take an action and dilapidate;

Let's wipe out this ill disposed and embrassing self!

However he is aware that it is not an easy job to do. He says: "It is easy to destroy an idol but it is an ignorance to estimate the education of the self as easy." (Mevlânâ, (Mesnevî), Trans: Veled İzbudak, 1991). Fort his he proposes a provision of willpower. Stop the ardour of the self and abandon it. But abandon it after you make a promise to yourself about not giving it up, or else it would become a disease in you without a cure that won't leave you alone anymore. (Mevlânâ, (Dîvân-ı Kebîr) Trans: Abdalbâkî Gölpınarlı, 1992).

Saying that "our flesh has many kinds of attribute good and bad nice and disgusting...hundreds of worms and swines..."he claims that whichever attribute in the self is more powerful it will be commanding it. He supports his ideas by the following utterences:

It happens that sometimes worms awake in the self and in other times it becaomes a beauty with a luculent face.

Goodness and hatred might blow him from heart to heart.

Even an ox or a donkey might benefit from his wisdom and become skillful.

A disobedient horse might become amble, a bear might dance, and a goat might greet.

He might influence a dog and make a shepherd, a hunter, or a watchdog of it.

A kind of attribute was tranfered to the dog of 'Ashab-ı Kehf' that it started to search for the God (Mevlânâ, (Mesnevî), Çev: Veled İzbudak, 1991).

Eroğlu(2001) explained Calal ed Din's methods of the training 'the self' as below:

1. Denying the Self

We should not listen to our 'self' if we want to train it. This is the most efficient method of training the self and taking a guard against it. He compares the self to an evil, that urges people towards the wickedness and emphasises that we should not follow teh self if we want to resisit the temptations for sin. According to him, self-denial can strive against any kinds of difficulty. Self denial necessitates that we resist the temptations of the lust and different kinds of tastes. Calal ed Din has some advice on this:

You my stomach, feed yourself but change your food.

You my heart treat yourself but change your mood. Listen to my advice: the skin is a strong tie. If you want a new one get rid of the old one! Shut your mouth open your hand full of gold. Abandon the stinginess and adopt the generosity. Generosity leads you to refinement from the lust and tastes. The lack of lust did not harm anyone.

2. Leaving the Childhood

He means getting rid of teh world of games and amusement. He suggests leaving childhood behind for resisting the bad temptations and ill-wills of 'the self'. Leaving childhood and getting mature can be managed by approaching the god through escaping excessive desires and ill-wills.

He reminds us what the God said about this: "the world is a bare desire that includes useless toys and you are the children". The God is right. You are a child till the moment you leave your toys. You cannot be refined unless you purify your soul.

3. Taking Compulsive Measures

It is important to take compulsive measures and resist teh temptations of 'the self' during the training of it. Celal ed Din says that the self is unstable and doubtful, running after fake and teasing. Therefore, it recognizes teh truth only by force not by persuasion.

4. Killing the Self

Another essential method of training teh self is taking the control of its desires and wills, in other words, killing the self. This is teh most radical measure for training the self. In broad sense we can regard this killing as "training". Calal ed Din gives an example anecdote related to this issue.

Once upon a time someone has bitten his mother and killed her with a khanjar at a moment of outrage. And another man said upon this: "you have

got a due to her, she is your mother but you killed her without considering it just because of your ill-disposal. You horrible man, why did you kill her? What did she do to you? Why don't you tell us? The man replied: "She did a very embarrassing thing, that's why I killed her, I wanted the soil hide her shame" The man who blamed him said: "Instead of killing your mother you could have killed the man" He returned: I killed her in order not to kill another man each day. It's better to kill her rather than kill some stranger".

5. Firming the Willpower

It is of great importance to have a strong willpower that is stable and to use it for good deeds in order to stop the ill-wills of 'the self'. Calal ed Din compares the sensitive heart of a mankind to a candle and he asks him to protect it successfully against any kinds of bad weather contidions (dangerous and hard blows).

6. Being Patient

It is very important to be patient against the seductive nature of 'the self' when training it. ... "you should have patience and forbearance fort his purpose". Because patience is the solution, it is teh key to the end that ease teh aim. "If you get angry or full of hatred after each difficulty you cannot refine yourself". Calal ed Din takes attention to the importance of patience for getting mature and keeping the right way and following it constantly.

7. Abandoning the Ego

Another important measure to be taken during the training of 'self' is keeping yourself away from being proud and being prone to boost yourself. Calal ed Din admits that it is wrong to have more than enough self-confidence and ignore the power of God. He also blames the phylosophers for dealing with unnecassary details just to boost themselves or not trying to know themselves and displaying egotism. He does not tolerate the attitude of people who oversee their own mistakes and humiliate the other ones for the same mistakes.

He gives some advice in his rubai as well, regarding egotism. "If you abandon your ego you will have mercy of God. When you come to yourself again, you will have many difficulties. Do not keep on combing your beard try to find yourself a comb for your mustache as well.."

8. Self-criticising

Probably teh most vital effect in training teh self and guarding it against the ill disposals is to self-criticise by self reflecting and finding your own mistakes or self questioning your desires. Taking this kind of an action will be beneficial

for you to escape the mistakes and to adopt good and beautiful sides. He says "It is not astonishing if you hide your secret from a stranger but it is astonishing if you hide it from yourself. It would be better if people take a look at themselves and feel sad about themselves instead of highlighting mistakes of other people and feeling sad about them.

Thou my crying eyes, come and cry for yourself for a while. Actually we do a wrong to ourselves when we try to content other people. Thou man you are lost in a wellhole. Leave the other people and take a look at yourself. One should first self reflect and train his soul-self. Nefsi eğiterek yanlışlara karşı korunmada belki de en önemli husus, kişinin kendisine eğilmesi, eksiklerini görmeye çalışması; aşırılığa, haksızlığa düşüp düşmediği konusunda nefsin sorgulamasıdır. Böyle davranmak yanlış şeyleri terk edip doğru, iyi ve güzel şeyleri edinmede kişiyi kazançlı çıkaracaktır. İnsanın önce kendini kendisine açması ve kendisini dinlemesi gerekmektedir.

9. Gaining Spiritual Power

In Calal ed Din's thoughts it is necessary that we consider the 'sense' for anticipating the God, seeing the truth and training the self against harm.

What if it were not for the grace of God...Even an angel one has a black side in its life. He explains the role of spiritual power and grace of

God as the following: Pharaoh's wit was superior to Padishahs' wit but they got blind and blunt because of their affection to God! When God closes one's eye or ear or heart he would become brutal no matter who he is! The one who is glorified by the God can make his own way to heaven and release himself from being earthbound. You might admit Him as a leader of your heart; your heart is His residence. How could a heart hosting Him make mistakes? Thou Muslim, you see everything with His eyes, you must be sure of your mistakes.

When we analyse Calal ed Din considering the teaching techniques and methods, we see many interesting ideas. For instance, a teacher teaching literacy teaches the letters first and when a pupil writes his first sentences he behaves kindly towards him and praises him for what he has done. A teacher just points to mistakes easily, without hurting the pupil, and corrects the mistakes slowly. A teacher improves pupils' weak points by encouraging them. Calal ed Din says that prophets and parents also taught people in this way (Mevlana(Fihi Mâ Fih), Trans: Meliha Ülker, 1990).

Calal ed Din has many anecdotes related to education. One of them is as the following: Once upon a time there was a Padishah who entrusted his son to a very talented group to teach him. Although he was a foolish child they could teach him some astrology, fortune telling and the like..One day the Padishah palmed a ring in his hand and asked his son to guess what it was. The boy could guess that it was something round and yellow but his father

wanted him to name it exactly and he said it was a sieve. A message that Calal ed Din extracted from this anecdote is that all the scholars become knowledgeable about everything that is unrelated to themselves; however and most importantly, they do not know anything about themselves, shortly, they do not have self knowledge (Mevlana(Fîhi Mâ Fîh), Trans: Meliha Ülker, 1990).

Bibliography

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2004**, PegemA Yayıncılık, İstanbul, 2004

Köprülü, Fuad. **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları İlmî Eserler Serisi 11, Ankara, 1993

R.A. Nicholson. **Selected Poems From The Divani Shamsi-Tabriz**, Cambridge, 1898, s.20

Usta, Mustafa. **Mesnevî'de Mevlana'nın Eğitim Anlayışı**, Unpublished Doctorate Dissertation, İstanbul, 1984

Ergün, Mustafa. **İnsan ve Eğitimi**, Mevlana Üzerine Bir Deneme, Ankara, 1993

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Fîhi Mâ Fîh, (Translated by: Meliha Ülker Anbarcioğlu), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1990, s.14

Mevlânâ, Mesnevî, (Translated by: Veled İzbudak), M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1991, C. i, s.62

Mevlânâ, Dîvân-ı Kebîr, (Translated and prepared by: Abdalbâkî Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, C.VII. s. 626

Eroğlu, İbrahim. "Mevlana'da Nefis Eğitimi", **Yeni Ümit Dergisi, Ocak-Şubat-Mart, 2001**, s.51, yıl: 13, İstanbul

MAHTUMKULU DİVANINDAKİ GAZELLER

Hüseyin AYAN*

XVIII.yüzyılda yaşamış olan Türkmen şâiri Mahtumkulu'nun adı üzerinde biraz durduktan sonra, divanındaki (Saylanan Eserler -2 tomruk, Aşkabat "Türkmenistan" 1983) gazellere geçmek isterim. Öteden beri Mahtumkulu'nun adı dikkatimi çekmiştir. Hele bu adın bazı yerlerde Mahtumkulu, bazı yerlerde ise Mahtumkulu olarak yazılışındaki özellik beni meşgul etmiştir.

Şair, şiirlerinde köyünü, obasını ve boyunu söylediği halde, adından bahsetmez. Bazı araştırmacılarına da söylediği gibi, Mahtumkulu, onun şöhret bulduğu ad veya mahlas olmalıdır.

Mahtumkulu'nun bu şöhreti, ister "mahdûm", ister "mahtûm" yazılmış olsun: Her iki halde de bu kelime, zengin çağrışımlara vesile olan bir addır.

Mahdûm: Kendisine hizmet edilen, oğul! Hizmet eden yönünden de ağadır, beydir. Şair, babasının da Mahtumkulu olarak anılan bir ailenin çocuğudur.

Mahtûm: (hatm'den) mühürlenmiş, sona erdirilmiş, hitâme ermiş, bitirilmiş! Mahtûm, ayrıca çok çocuklu ailelerin çocuklarına: Soner, Songül, Dursun, Durmuş gibi adlar vererek, "bu artık sonuncu olsun..." gibi bir dilek anlamı da taşır. Zira şair, beş erkek ve bir kız çocuğu olan bir ailenin üçüncü çocuğudur. (Babası için de aynı şey düşünülebilir.)

Mahtûm: mühürlenmiş anlamına gelince, bu aileden gelenlere, bazı yerlerde, "ermişlik, evliyâlık... olağanüstülük" izafe edilmiştir. Şâir, Herat, Merv ve Esterâbâd gibi yörelerde yetişmiştir. Tatrikatlardan veya cemaatlerden uzak kalmamıştır.

Müslümanlığın Orta Asyada, türkler arasında gelişmesine hizmet etmiş ve "Pîr-i Türkistan" olarak anıla gelen Ahmed Yesevî'nin dervişleri ve onun "hikmet"leri, Mahtumkulu'nun hayatında etkili olmuştur. Bu vesile ile bazı sözlükleri karıştırılm:

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniv. Türk Dili ve Edb. Bölümü Başkanı, Isparta

Ahterî-i Kebîr, Kamûs-i Turkî, Lugat-i Nâcî, Ferheng-i Amîd gibi sözlükler, yukarıda söylenenlere ilâve olarak, "karışmış, memzûc" (Ahter "mukfel, kapanmış" (Nâcî) anlamlarını da veriyorlar. Bütün bunlar, şair bu adı, bilerek ve isteyerek seçtiğini de gösterir.

Mahtûm kelimesinin Mahtûm'a göre, anlam alanı daha geniş ve tutarlıdır. Şâirin "Gerkezlerden Mahtumkulu Yonacı adındaki kişi, zenginlerden birinin hizmetine girmiştir", ifadesiyle geliştirilen hayat hikayesinden daha tutarlıdır, sanırım (H.Biray¹, Mahtumkulu Divanı s.11)

Mahtumkulu; Firâkî mahlasını da kullanmıştır. Doğduğu yerden uzak kalınca.....

Şimdi asıl konumuza geçebiliriz:

Mahtûmkulu Divanı'nda 25 (biri matlâsız) gazel bulunmaktadır. Sekiz tanesini, (H.Biray) da kitabına almıştır.

Mahtûmkulu gazellerinin onbiri arûz, on üçü de hece ölçüsüyle yazılmıştır. Tamamının beyit sayısı: 177'dir. Bunlar arasında 7 beyitten ibaret olanları, gazellerinin yarısıdır. Üç beyitlik (noksan) bir gazeli ve 12, 13 beyitlik de birer gazeli vardır. Şairin gazel tarzını pek beğenmediği anlaşılmaktadır. 505 manzume içinde sadece 24 gazele yer vermesi bunu gösterir (Saylanan Eserler 2 Tomluk).

Mahtûmkulu, arûzla yazdığı gazellerinde, arûzun beş ayrı kalıbını başarıyla kullanmıştır: Yayınlanan (Saylanan Eserler, H.BİRAY) divanlarda görülen bazı arûz hataları, müstensihlerin dikkatsizliğinden olmalıdır. Bu da Mahtûmkulu Divanı'nın, yeniden ve tenkidli olarak yayımını gerektirir.²

Mahtûmkulu gazellerinin muhtevasına gelince:

Mahtûmkulu'nun gazellerinin adları vardır. Yahya Kemal BEYATLI'ya gelene kadar, gazellere ad vermek pek adet olmamıştır. Zaten Mahtûmkulu'nun gazellerindeki adlar da matlaalarda veya makta'larda geçen bir kelime veya kelime gurubundan alınmadır. Böyle olunca bu adlar divanları hazırlayan kişilerce (Saylanan Eserler 2 Tomluk) konmuştur, diyebiliriz.

Mahtûmkulu'nun gazelleri, Orta Asya (Özbek) ve Osmanlı Sahası (Azerbaycan dahil) olarak nitelendirebileceğimiz çağdaşlarının gazellerinden biraz farklıdır. Halk diline biraz daha yakındır. Şekil bakımından benzeseler de, hece ile gazel yazmak, divan şairlerinin hiç iltifat etmedikleri bir haldir.

Türk edebiyatında sevgilinin bir adı da "peri" dir. Şâir de:

*Ey peri, men âşigam sana diyerem, doğrusu!
Görmeyince gül yüzünü, bî-karârım doğrusu! (I.45/155)*

¹ BİRAY Himmet, Mahtumkulu Divanı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, XXI+538 s.

² Şairin 250. doğum yılında hazırlanan 2 ciltlik (Saylanan Eserler) başka kitaplarda bulunmayan şiirleri de ihtiva etmektedir.

sevgilisine “peri” diyerek, aşkını itiraf etmektedir. Devamla: Bülbül-i bî-çare, çok ah u âr; aşk metâ’i satan bir bezirgân, bir sevdâger (tâci haramdan korkup sevgilisinin şehrine gidemeyen ve “yedi pîrin lafzından bir yâdigâr... gibi sıfatlar da kendisi için bulduklarıdır. Ama “Ey peri zülfün ferî (güzelliği), vallahi senin gibi güzellere!” Ben böyle söyleyen bir sanatkârım, diyor.

Divan edebiyatımızda güzellerin “gamzesi ok, kaşları yaydır, sevgililerin güzelliğinden dolunay utanır. Güneş hayran olur. (I.21/159) Mahtûmkulu, böyle güzeller karşısında “can verse câyizdir!” Kopuzun gul gulesi, çeng’in nâlesi hep bundandır. O, gönül sahibinin didarından nası siz, bî-behre kılınmamalıdır. Şaire göre: “Dilber dilerse, âlimleri (bilginleri) şeytan eder! Lâkin Mahtûmkulu, müdâmâ dergâha du’â kılar!

Gazelin devamında şu inlemeler duyulur:

“Ben bir dilenciyim, ey Hudây, ey Tanrı, dergâhından mahrûm etme!”

Bu gazelde, şâirin târif ettiği o dilberin Tanrı olduğu anlaşılmalıdır. Yani tasavvuf yüklü bir gazelle karşı karşıyayız.

Divan şairlerinin gazellerinde, asıldan, nesilden, köyden, kentten söz etmeleri pek adet olmamıştır. Lâkin Mahtûmkulu bu gazelinde:

Bilmeyen soranlara aydın bu garib adımız:

Aslı GERGEZ, yurdu ETREK, adı Mahtûmkulu’dur (I.63/ 167) demektedir. Bunları diğer şiirlerinde de tekrar ettiği görülür.

Mahtûmkulu’nun doğduğu yer, Hazar Denizi’nin güney – doğu köşesinden denize dökülen ETREK çayı civarındadır. “Rivayet kabilinden de olsa, KARI KALE eyaletinin GÜRGEN şehri yöresindeki HACI KOVSAN’da dünyaya geldiğini söylemekte” bir yarar yoktur. Çünkü şâir, doğduğu yeri bizzat bu gazelinde dile getirmektedir. Sevgilisine gelince: (Yukarıda makta’ını verdiğimiz şiirin matla’ı:)

Dostlar a dostum, benim şirin candan sevgilidir!

Can gibi pinhan cihanda, âlemde belgilidir!

Bu matlâ, Tanrı’yı en güzel tarif eden şiirlerin başında gelir, düşüncesindeyim. Mahtûmkulu, dostlarına seslenerek, “menim sevgilim, şirin candan daha sevgilidir!” der. Cân, cihânda gizli (pinhân)’dır. Lâkin âlemde belgilidir. İşâretlidir. İşâretleri vardır. Onun geçtiği yerleri bilsem orada vatan tutarım. Özge âşıkların ayağı, zülfünün bir teline bağlıdır. Mahtûmkulu’nun ise hem eli, hem ayağı bağlı bir garip kulu, kölesidir.

Hece vezniyle gazel yazmak âdet olmamıştır. Fakat divan edebiyatının zayıflamaya başladığı ve divan şairlerinin mensup oldukları bir Türk halkı bulunduğunu, mahallî unsur ve renkleri görmeye başladıklarından itibaren bazı divanlarda hece vezniyle yazılmış manzumelere rastlanır. Mahtûmkulu, gazellerinin yarısını hece ölçüsü ile yazmıştır. Bu durum, onun Türkmen halkıyla iç içe yaşadığının, sevinçleriyle sevindiğinin, dertleriyle üzüldüğünün belirtisidir.

Mahtûmkulu’nun: “İnsanlar ve cinler değişip, zeminin titrediği göklerin kıpırdayıp yıldızların yandığı...” bir olay başına gelmiştir.

Felek rüsvâ kıldı, ayıptır zârımdan,
Ne iş kılsam? Haber bilem men ol Menli yârımdan!

Şâire göre, feleğin yaptıklarını dinleyelim: Felek (tâli', baht, ikbâl) beni ağlatarak, inleterek, âh u zârımdan dolayı, rezîl, rüsva eyledi. Ne yapsam da, ne etsem de, o Menli (Benli) yârımdan, sevgilimden bi haber alsam?! Zâr kelimesi tevriyelidir. Soğanın zarı hatırlanmalıdır. O, etle kemik gibi olduğum, ayrılmamın mümkün olmadığı sevgilimden, yani Menli (Benli) yârımdan, felek beni ayırdı. Ayrı düşürdü. Ağlatarak, inleterek de beni rezîl, rüsvâ kıldı. Demektedir. Benli, Mahtûmkulu'nun başka şiirlerine de konu olmuştur: (Mahtûmkulu'nun Menli (Benli) adında bir sevgilisi vardı. Şair, benli kızla evlenmek üzere sözleşir. Ancak Benli kızı, Mahtûmkulu'na vermezler. Bu ayrılık pek tabii ki, şairin gönlünü oda yandırır:

Aşığî saldın oda
Koydun gittin uyada
Günorta berdin vâde
Vakt geçti saye döndü!

Seveni, ateşe attın, koyup yabancıya gittin! Gündüzün söz vermiştin! İşte akşam oldu, gölgeler kaydı. Gece oldu, diyor.

Bir başka dörtlükte şair, sevgilisinin ilini, köyünü, boyunu ve adını da söylemektedir:

İlleri var dinli dinli,
Soğuk sulu, ter ölenli,
İli GÖKLEN, adı MENLİ,
Nazlı dildardan ayrıldım.

Şimdi Menli (Benli) için yazdığı gazele dönelim: Üçüncü beytte

Bir rahmsız şa eriptir, gönlüm içre cây tutup,
Bend eyleyip Lokmanı, haber almaz azârımdan! I 94/179

Mahtûmkulu, derdine çare aramaktadır. Her derde çâre olan ve "Ölümsüz otunu bulan Lokman (a.s.), beklemektedir. Ama o merhametsiz şâ.. olmuş! Gönlüm içinde yer tutmuş. Sıkıntımdan haber almıyor. Lokmanı (a.s.) da bağlamıştır. Ben nideyim? Diyor. Şâir devamla:

Günde bir vakt nazar salmaz, ağdı serden derdimiz.
Cismim hâkister boldu, cânım düşüp kararımdan! I 94/179

Derdim başımdan aştı, günde bir kerecik bile bakmaz! Cânım yok oldu gitti. Cismim, vücûdum da kül oldu! Uçtu.

Mahtûmkulu, gönlünün sevdiğine kavuşamayınca, alıp başını gitti. Hindistan'da yıllarca kaldı. Yurduna duyduğu özlemleri, şiirlerine konu edindi. Menli (Benli) kızı hiç unutmadı. Gönül redifli şu gazeline göz atalım:

Bilmezem niç, kaysı derdin mübtelâsıdır gönül?!
Yâ Rab, ol bir bî-nevânın çok hevâsıdır gönül!
Aşk deryâdır dibi yok, hicrân bir oddur, öçme yok!

Aşka meyl etken bu odlarga yanasıdır, gönül! (II.66.) O, aşktan "nice bî-nevâlar"ın "andan nevâ taplığını" bilmektedir. Onun için "Yığılayıp Mahtûmkulu, dergâha arzın ediver!" demektedir. Çok ağlayanların bir gün güleceğini, bilmektedir.

Yandı cânım, neyleyin ol yâra düştü gözlerim!
Zehr oluptur, bilmedim, asel erirdi sözlerim! (I.234)

Bu mısralar, şâirin Menli Hanım'ı bir türlü unutmadığını gösteriyor. Bu yüzden "Yağmuru, bârâni birlen kış boluptur yazlarım!" diyerek dolaşmaktadır.

Şâir, Menli Hanım'dan ayrı düşmesinden ötürü, böyle sızlanır görünürse de, bu hâli, sevenin sevgili karşısındaki hâllerine uygun düşmektedir. Yoksa:

Âşık, ateş görse, urar ateş icre özünü!
Gül rûyuna kılar nazar, tâ alganca gözünü!
Bu aşkın zulmü birlen ança canlar hâr u zâr,

Ma şükuna bolsa duçar, tapmaz diycek sözünü! (I.246.) deyen de Mahtûmkulu'dur:

Mahtûmkulu'nun sevgilisi, cihanın hiç bir varlığıyla değiştirilemez. İşte isbatı:

Felak, mana mal verersen, ol genc ü kân geekmez!
Gözel yârımni görmesem, fânî cihan gerekmez! (I. 95-96)

O, güzel yârini göremezse, fanî cihanı neylesin? Mâli, mülkü ne yapsın?

Gözüme nergiz sensiz görünmez cihan ey dost!
Ne cihan belki tende ger bolsa sad cân ey dost! (I.44)

Mahtûmkulu'na, "Sevgilisiz, cihan aslâ görünmez!" Çünkü:

Derddir bu cânın zilleti, sağlık anın sultânıdır:
Ten mülkünün ter devleti, tınmaz öter mihmândıdır! (II.24-

Genel kanaattir ki, sağlık en büyük sultanlıktır. Sağlıksız can, derttir ve zillettir. Mahtûmkulu, "cân" ile çok meşgul olmuştur. Bu "cân"ın ne olduğunu yine onun gazellerinden öğrenelim:

Sensen ârâyış-ı cân, bu cân senden bî-haber!
Sen cihâna dolusun, cihan senden bî-haber! (II-17)

Bu matlâ, tasavvufidir. Tanrı'nın varlığı çok kolay bir Türkçe ile ifade edilmiştir.

Mahtûmkulu, "Ey dost" aredifli iki gazel yazmıştır. Bu gazelin matlaından anlaşıldığına göre, şair:

Gözüme hergiz görünmez cihan ey dost!

Ne cihan belki tende ger bolsa sad cân ey dost! (I.44) Seyyîd Nesîmî'yi hatırlatmaktadır. Diğerinde Firâkî mahlasını kullanmıştır. Bu gazel "Bir seher... yâdı ona diyâr düştüğü, cân gûsuna be nâgeh haber" geldiği zaman, dayanamayarak, yazdığıdır. Şâir yurdundan uzak kaldığı "on yıl"ı

Ehl-i âlem gark olmuş harman harman gül içre,

On yıl yörsem uğraşmaz alnımdan bahar ey dost (II.7-8) olarak, düşünmektedir. Onun halinden bir haber alsalar:

Ger tutsa halimden haber, kuru ağaçtan kan çıkar,

İnsan şerârımdan eser tapsa, teninden çan çıkar! (I.37/53) Mahtûmkulu bu gazelinde, iki mahlasını da kullanmıştır. O, inançlı bir kişidir:

Hiç anlamay zîr ü zeber, ger tapsa cezbemden eser,

“Elif”ten”bî”den bî-haber, her demde bir Kur’ân çıkar!

Elifbâ’yı bilmeyenler bile, onun cezbesini görünce her nefesinden bir Kur’ân (âyetinin) çıktığını anlarlar. Yârini görünce:

Yüzüm yâr yüzüne düşse, dilim “El-hamdü li’llâh” dir!

Eğer kahrına uğraşsam, okurum “Kul hüve’llâh” dır (I.72 – 73/150)

Sevgilisini göremeyince de:

Firâkî, nice vakt oldu, haber tapmasmen ol yârdan!

Yanaram âteş-i aşka, bu ne terhos tevellâdır!

Diye seslenmektedir. Bu beyit, gönlü yanan bir âşıkın çığığından başka bir şey değildir.

Firâkî mahlasıyla yazdığı bu gazelde:

Felek karârından düşüp, peyda bolmuş zârıma,

Bir acâyib zîba perî, girmiş aşk bâzârıma!

Her görenler narîdârdır, şâh u gedâ, hem kulu,

Merd , nâ-merd hem de nâ-kes söz yetirer yârıma! (I.14) Menli hanıma, tâlib olanları saymaktadır. Şirin rakibleri: Şâhlar, dilenciler, kullar, (köleler), er olanlar, er olmayanlar, ne idüğü belirsizlerdir. Onun aşk pazarına (gönlüne) giren “Bir acâyib zîbâ Peri”ye (yani Benli /Menli/ Hanım’a, bunların hepsi isteklidirler. Bunlar karşısında:

“Eşkârdır ilge mertliğim, der Firâkî, mert menem!”demekten başka çare bulamaz!

Firâkî/Mahtûmkulu/, felekten şikâyetçidir. Tâlihinden, bahtından ve ikbâlinden ümitsizlik içinde kıvrırır.

Şum felek girdâbı, saldı köp hayâller başımıza,

Eğer ki çıksak kenâra, tor gurar ol daşımıza! (I.151 –

Bu meâlde 6 beyit daha yazdıktan sonra:

Karrı mollalar Firaâgî, ötdü yiğitlik faslımız!

Günde yüz vakt nâlil etsem, çare yoktur yaşımıza!

Diyerek, feleğin kötülüğünden kurtulmanın çaresizliğinden yakınır! Bu gazelin, Mahtûmkulu'nun kocaldığı yıllarda söylendiğini sanıyoruz! Ama feleğin bu şumluğuna boyun eğmemelidir. Çünkü:

Savaş câyında kem cür’et, yüreksiz, bî, hüner, nâ-merd

Sitemni, cevri ken eyler, ganîmin nâ-tüvan görse (II.1

Bütün bunlardan kurtulmanın yollarını araştıran ve bu yolda öğütler veren şâir, duâyı elden bırakmamalıdır, der:

Mahtûmkulu müdamâ duâ kılar dergâha
Sâyilim, mahrûm etme dergâhından yâ Hudây! (I.21/159)

Mahtûmkulu'nun divan şairlerinin kullandığı tâbirleri, şiirlerinde çok rahat kullandığını görüyoruz:

(?) Her ikisinde de: elhamdülillâdır. Kâfiyelerdeki diğer kelimeler "h" de vaz geçmemizi gerektiriyor. Lâkin –dır yardımcı fiili, anlamı yanlış anlamamıza sebep olmaktadır. Doğru: di-fiilinden "dir, der" olmalıdır.

Eyâ dilber, cemâlinden cuğrayı hallar meskeni,
Zebânından şeker ezgen, dehanında ballar meskeni!
Ziyet kılıp çıktın dilber, tavus kuş dey dalmınıp
Mâh-ı tâbân uyat eyler, yarımda yıllar meskeni. (I.78)

Sevgiliye haber getirebilmek için "bâd-ı sabâ" çölleri geçemez! Gizli olanı açığa çıkarsam, dilber dillere düşer, diyor.

Mahtûmkulu'nun derdi, o kadar fazladır ki:
Ey yârenler, işitse Lokman derdimin bu hâlîni,
Terk eder, ki külli vatan, unudar ol yolunu!

Rivayete göre, her derdin çâresini ve ölümsüzlük otunu bulan Lokman bile, onun derdine deva bulamaz! Tarihin "en zengin kişi" olarak tanıdığı Kârûn, parasını, pulunu unudur. Hele şu mübâlagaya bakınız:

Kara dağlar, katre katre yas döküben hâlîme,
Türediptir ulug ummân, yüzdürer Nûh salını!

Halk masallarındaki şu motif, onun şiirinde yer bulmuştur:

Aydın ol yârimga, menin zından icre bolganım!
Saçlarını sallayıp, kılsın âzâd men kulunu! (I.236)

Bu "Unudur ol yolunu" adlı gazelde, divan edebiyatımızın örnek aldığı konuları, Mahtûmkulu bilmekte ve şiirlerinde, özellikle gazellerinde, rahatça kullanmaktadır.

Şâirler âşıktır, aşk ise derttir, zulümdür. Aşk ateştir. Lâkin közü, bî-tütün yanar.

Aşık ateş görse, urar ateş içre özünü!
Gül rûyuna kılar nazar, tâ algança gözünü!

Bu aşkın zulmü birlen ança canlar hâr u zâr,
Ma'şûkuna bolsa dûçar, tapmaz diycek sözünü!

.....
Köl içinde görer bolsa kekliği, tavusu,
Birini göze alman, gözleyir ol kazını! (I.246-7)

Mahtûmkulu, son derece inançlı bir âşıktır. Tanrı'ya iyi işlerimizle ve iyiliklerimizle gitmenin gereği üzerinde durur. Şu matlâ, dinî bilgileri sağlam ve inancı doğru olan bir kimse tarafından söylenebilir.

Bar mı barmağa yerin başka Hudâdan gayrı?
Armaganın bar mıdır, rûy-ı siyâdan gayrı? (II.8.)

Mahtûmkulu, Arapça ve Farsça kelimeleri, halkın telaffuz ettiği şekilde kullanmaktadır. Özellikle kâfiyelerde, kelimelere tasarrufları kaçınılmazdır. Örnek olarak: (gayrı redifli gazelinde)

Hudâdan gayrı – Siyâdan gayrı (doğrusu: Siyâhdan gayrı)
Güneden gayrı (doğrusu: Günâhdan gayrı)

Mahtûmkulu'nun gazelleri içinde 13 beytlik (baştan 2, sondan 1 beyti dışında) Dedim-Dedi fiilleriyle başlayan bir gazeli bulunmaktadır.

Ugradım İlyâsa, Hızır oldu visâl,
Gönlüm içre geldi bir nice misâl!
Kol gösterdim, durdum, niyâza nezre.
Dedim: "Runsat bolsa, aydayın suâl? (II. 112/527)

Şâir, gayet zarif bir şekilde, izin olursa bir iki soru sorayım diyerek, on tane soru sormakta ve bunların cevabını almaktadır. Bu sorular, karşılıklı konuşma çerçevesinde, felsefî sorulardır! Cevapları da öyledir ve realist bir düşüncenin ürünüdür.

Baştan beri, Mahtûmkulu'nun gazellerini sayarken, onun bir de matlâsız gazeli (?) vardır, demiştik. Bize göre, bu gazelin matla'ı veya matla'ından ferâgat (?) edilerek yazılmaya başlanmıştır. (Üç fâ'ilâtün bir fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır) "Türkmen Binâsı" adı verilen bu gazel, divan edebiyatının pek çok unsurunu taşımaktadır. Ama Türkmen Binâsı, adlı bu gazel, matla'ını, sansür sonucu olarak da yitirmiş olabilir. Nasıl olmaz? Bakınız:

Gördüğüm aslında bilgil, bu zeminin mihıdır,
Erer ol erkâ müdâm, budur ki Türkmen binâsı!

Terk-i dünyâ eyleyir, gelse rakîbler kasına!
Bil polattan binâ bolgan, budur Türkmen kalası!

Türkmen binasının ve kalesinin vasıflarını anlatan bu gazelin matla'sız /yani bir çeşit başsız/ kalması boşuna değildir.

Mahtûmkulu (Firâgî)'nin divanındaki şiirlerin en çoğu murabbâ (dörtlük)'dir. Muhammes (beşli) ve müseddes (altılı)leri de vardır. Tercî'leri de görülmektedir. Hattâ 7 beytten ibaret ve 7.beyitte hem Mahtûmkulu, hem de Firâgî mahlasını kullandığı m e s n e v î 'si vardır. (I:80)

Biz, bildirimizde, Mahtûmkulu'nun sadece gazellerini inceledik. Bu işin başkaları tarafından bugüne kadar, yapıldığına kâni değiliz. Bize göre, Mahtûmkulu, aynı zamanda bir gazel şâiridir.

KAYNAKLAR:

1. Mahtûmkulu – Saylanana Eserler Mahtûmkulu (İki Tomluk) I. Aşkabat (Türkmenistan) 1983. II. Aşkabat (Türkmenistan Neşriyatı) 1983.

2. Himmet BİRAY, Mahtûmkulu Divanı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992. XXI-538 s.

Not: Her iki kitaptan alınan gazellerin sahife numaraları gösterilmiştir (işaretinden sonra gelen rakamlar, H.BİRAY'ın neşrinde buldukları yerlerdir.

Bir heyet tarafından hazırlanan iki ciltlik (Saylanan Eserler)'in içine serpiştirilmiş olan bu 24 gazeli, elifbâ (alfabe) sırasına göre, sıraya koyduk. Alındıkları cildin sahifesini de gösterdik.

1.

1. Bir seher düşmüş erdi yâdıma diyâr ey dost!
Cân güşuna yetişti be-nâgeh haber ey dost!

Ten mülkünün içinde can durdu pervaz eylep,
Ede şevk ile nâgeh özünü nisâr ey dost!

Sabrım sefibesini sındırdı sevkın seli,
Deryâ-yı Umman saldı metâ-ı karâr ey dost!

Yâr vasl-i cemalinden ner du cihan ki kâm-yâb,
Bahtım müşterisine gurâver bazar ey dost!

5. Ehl-i âlem gark olmuş harman harman gül içre,
On yıl yörsem uyğraşmaz alnımdan bahar ey dost!

Hoş bakmış cihan içre, hoşlanmış âlem ondan,
Âlemde adam içre manadır kahar ey dost!

Firâgî, göz ornundan yiplap kan revah oldum,
Ornuna ilter anı, ger değse gubâr ey dost!

II.7-8.s.

7+7

2

SAD CAN EY DOST

1. Gözüme nergiz sensiz görünmez cihan ey dost!
Ne cihan belki tende ger bolsa sad can ey dost!

Doslarığa bu işler bi-vefalık ermes mi?
Cana cebrin arattırdın, açtıkça zeban ey dost.

Ol ki ruhsarın görüp gönül koptu sen yâra
Can bermey kutulmak yok hiç ona imkân ey dost!

Vaslına ümit etgen üzmüş elin canından,
Çeşmiş cellad-ı cihan, kaşındır kemân ey dost!

5. Destûr-ı zaman budur, mazlumlara lutf etgin
Şerâr-ı şevkin artar ettikçe aman ey dost!

Ümitli aşıklardan vasf ümidin kat' ettin,
Aşıklara cebr andan bolgay mu yan ey dost!

Mahtûmkulu bir mahluk, men âşıkam sen ma'sûk,
Ger diyessin istegim yok, barayın kayan ey dost!

I.44.s.

7+7

3

KAN ÇIKAR

Ger tutsa hâlimden haber, kuru ağaçtan kan çıkar,
İnsan şerârımdan eser tapsa, teninden cân çıkar,

Kârün kılıp malın edâ, sad câ ister, bolsa fedâ,
Gün şem'inden bolup cidâ, nurun koyup pinhân çıkar.

Bir gûşede olsam mukîm, gönle getirsem kadr-ı sîm
Her gûşe-i virâneden sad genc-i bî-pâyân çıkar.

Gönlüme gelen nakışlar gözlere peydâ bolsa ger,
Koşulsalar köp nâdânlar, kâmil bolup, merdân çıkar.

Hiç anlamay zîr ü zeber, ger tapsa cezbemden eser,
"Elif" ten "bî" den bî-haber, her demde bir Kur'an çıkar.

Cebr etti Cemşit cânına, ki erdi ma'den kânına,
Yüz yıl okup pâyânına, ne Zâl ü ne Lokmân çıkar.

Ben hem Firâği ol kadar, aklımı kıldım derbeder,
Bir bî-huzur tapsa hezîr, per bağlayıp âsmân çıkar.

Mahtumkulu, az eyle söz, barça kalır dağ u deniz,
Toprağa dolsa uşbu göz, Haktan yine fermân çıkar.

I.37/53

4 Müstef'ilün

4

CİHAN SENDEN BÎ – HABER

1. Sensen ârâyîş-i cân, bu cân behden bî-haber!
Sen cihana dolusun, cihan senden bî-haber!

Endîşe deryâsında sırrım sefînesini
Yüz tarafga yüzdürdüm, seyrân senden bî-haber!

Ger diseler kufr olar, eşyâ senden hâlidir,
Menzil senden müstagrak, mekân senden bî-haber!

Zemîn, âsmân, garb u şark pertevinde gerdândır,
Zamânîğa ser-gerdân, zaman senden bî-haber!

5. İsten seni denizler, yaykanışıp şavkından,
Sen onlar içre ma'lûm, ummân senden bî-haber!

Zemîn diler âsmânda, âsmân diler zemînde,
Birbirine gümânda, gümân senden bî-haber!

Mahtûmkulu, ger indi eşyâlar ne iştedir?
Yok imiş bu aşyâda, hemân senden bî-haber!

II. 17.s.

5

MİHMÂNIDIR

1. Derddir bu cânın zilleti, sağlık anın sultânıdır.
Ten mülkünün ter devleti, tınmaz öter mihmânıdır!

Neis eyleyip serkeşligi ten tahtının meydanıda
Rûz-ı ezel rûhun yakın, şol ahdı, sol peymânıdır!

Bu bazara gelgen kişi ihlâsın arı eylesin!
Kâyil bolan inlâslılar, merdanların merdânıdır!

Dise bolar sad âerîn, ruhun beslep nefsin basan,
Hakikat anın bazarı, Hak meclisi meydânıdır!

5. Vay hâline nefsin seven, can askerinin âciz koyan,
Rûz-ı cezâ yoldaş ana, bet işlerin pişmânıdır!

Er tapmadım, küllük edem, yol tapmadım Hacca gidem!
Bu iki iş bu ten ara bu cânımın armanıdır.

Mahkûmkulu bir gam-zede, ta ki bu derd ile gide,
Beş gün bu fânî dünyede bir âşıkın devrânıdır.

Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün Müstef'ilün

II. 24-25

6

BU NE TERHOS' TÖVELLADIR

Yüzüm yâr yüzüne düşse, dilim elhamdülillâdır,
Eğer kahrına uğraşsam, okurum kulhuallâdır.

Bu dergâhı durur kurbet, erer ol hâdi-yi vahdet,
Muhabbetin makamında onun ez vasfı lövlâdır.

Felekler nerdübânıdır, zemin sâyesine muhtaç,
İki nâleyi arşın kellesinde tâc-ı âlâdır.

Eğer miskin, eğer bir bay, tapar mı sensizin hiç rây,
Yamandır ayrılık, ey vay, arap lafzında veylâdır.

Civârından cidalara, köyünde can fedalara,
Seni isten gedalara zekevât hüsnünde evlâdır.

Erer men bir günahkârın, hemîşe âşık-ı zârın,
Yüzün görmesem ol yârin, kaçan gönlüm tesellâdır.

Firâkî nice vakt oldu, haber tapmas men ol yârdan,
Yanarım ateş-i aşka, bu ne terhos-tövellâdır.

8+8

I.72/150

7

ÂLEME BELGİLİDİR

Dostlar a, dostum benim şirin cândan sevgilidir,
Can gibi pinhân cihanda âlemde belgilidir.

Baş bile barsam ona, handan olursa güzeri,
Tutsam ol yerde vatan, ol yer ki onun yoludur.

Derdi yâr: Men aşğım öz elimle katl edem,
Ondan evvel gam meni pây-mâl edip almalıdır.

Özge âşıkların olsa pâ-yı bent zülf târına,
Men garib-i bendenin hem eli, hem ayağıdır.

Gayrile bezm eyleyip, eylese hoş gönlünü yâr,
Meclis içre yâd edip der: "Ol garip kaygılıdır".

Yâr gelir, vakt da gider, gaflete batmış gözlerim,
Açayın desem, açılma ne ağır uykuludur.

Bilmeyen soranlara aydın bu garip adımız,
Aslı Gerkez, yurdu Etrek, adı Mahtumkuludur.

II.67/167.

8

BED-NÂM OLUR

Ger emîrin, ger vezirin akli kutâh, hâm olur,
Ol emîrin adı âhir halk ara bed-nâm olur.

Bir akıl-sâhip kemâlin kolu birle iş tutan,
İşini taştan alır, teprendikçe, kâm olur.

İstesen seriştesin sen bu cihânın ser-be-ser,
El açan, kahrın geçen, pismânda, ol el bâm olur.

Gellebân erbâba dönüp, bolmuş erbâblar emir,
Şâhlara yoktur itaât, ili nâfercâm olur.

Deyin selâm Mahtumkulundan bağı bolan beğlere,
Ay dolar, encüm batar, rüsvâ-yı hâs u âm olur.

I. 162/491

9

FANÎ CİNAN GEREKMEZ

I. Felak mana mal verersen, ol genc ü kân gerekmez!
Gözel yârimni görmesemö fânî cihan gerekmez!

Bâğa girip neyleyin men, cûş uran anbarını?
Bülbülüm esir kılıpsan, güzel reyhan gerekmez!

Elim, günüm, hâr-zârdır, gelsin devlet leşkerim!
Dini nödür eyleyirsen, acap "Kur'ân" gerekmez.

Bizin ilin şâh gedâsı, felek sana yük bolar!
Her kes özige sultandır, hân u sultan gerekmez!

3.Meylis kılar boldu bu gün el günümün barışı,
Gelmegin sen, ser koşuban bizge mihman gerekmez!

5.Bu zemini lerzan kılıp, asman cünbüş eyledin!
Âhır zaman sarı yordun, mâh-ı taban gerekmez!

7.Kılgıl ömrümüzni ziyâd, gayrı nerse istemez!
Bu acâyip çağlarımda, ecel peyman gerekmez!

Çarh üstünde binâ kılıp, bizlerni sen cayladın!
Kâyıl bolay bu câyına ammâ gerdân gerekmez!

Dâyim ömrüm ötüreyih, beren bahar faslında,
Erkanadır bülbül süsen, bizge hazan gerekmez!

10.Nâ-merdleri taş eylegil, bu meylis etrafından,
Er yigitler sarhoş bolar, nâ-merd zenân gerekmez!

Her kimsege bahş edipsen yahşı yaman bir gülü,
Ol güllerden gayrı bizge sâhip cihan gerekmez!

Mahtûmkulu sen sözlegil! – Dedi koçlar meylisi –
Sen güftarsan bu meyliste, gayrı destan gerekmez!

8+7

10

1.Uğradım İlyâsa, Hızr oldu visâl,
Gönlüm içre geldi bir niçe misâl!

Kol gösterdim, durdum niyâza, nezre,
Didim: "Ruhsat bolsa, aydayın süvâl!"

Didim: "Nedir bu dünyânın dirliği?"
Dedi: "Yatsan düştür, duranda hayâl!"

Dedim: "Yâ Rab, dünyâ neye benzeydir?"
Didi: "Karı zendir, yüzüne yüz hâl!"

5.Didim: "Nedir, mülk-i cihân sevgisi?"
Didi: "Derd-i serdir, ya boyna vebâl!"

Didim: "Dünâ için nedir bahs-ı cenk?"
Didi: "Behûde bogaz yırtmak, yersiz kâl-mekâ!"

Didim: "Ehl-i zaman neye bend olmuş?"
Didi: "Ogul, kız sevgisine, cem etmege mâl!"

Didim: "Bu sevgiden, maldan ne hâsil?"
Didi: "Yığmağı kaygıdır, gıtmeğı melâl!"

Didim: "Ehl-i zaman neye bend olmuş?"
Didi: "Kurttur, ittir, pişiktir, çakal!"

10. Didim: "Andan nefsim nice râm olur?"
Didi ki: "Bir ölen ile gûşumâl!"

Didim: "Bende cehti başa barar mı?"
Didi: "Barmaz, istemese Zü'l-Celâl!"

Didim: "Ya Râb, kehtudâdilk niçedir?"
Didi: "Hefte işret, kaygı kalan sal!"

Mahtûmkulu sözü dürdür bilene!
Başta hûşun bolsa, söze kulak sal!

6+5

11

1. Bilmezem hiç, kaysı derdin mübtelâsıdır gönül?
Yâ Rab, ol bir bî-vefânın çok hefâsıdır gönül!

Aşk deryâdır dibi yok, hicrân bir oddur, ölçme yok!
Aşka meyl etaken bu odlarga yanasıdır, gönül!

Bilmeyen atmış özün aşk oduga pervâne tek,
İmdi bilmez çâresin kim, ne kılasıdır gönül?

İsânın demi muhâl, Lokman o yerde gûn u lâl,
Yâ Rab, bu derdin bu muhâl iş devâsıdır gönül!

5. Gerçi aşkın derdidir dîvâne-i cân âfeti,
Aşnâ ehli bu gamnı dâyim, ayasıdır gönül!

Nice mahrem bî-nevâlar tapdılar andan nevâ!
Men eden ondan menı bahtım sıyasıdır gönül!

Yığlayıp Mahtumkulu, dergâha arzın ediver!
Ne için köp yığlayan bir gün gülesidir gönül?

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

II.66.s.

12

GÖRMÜŞEM

1.Hemrân eylep men nâ-merdi, birce zaman yörmüşem,
Dözüp onun her derdine, kıldık işin görmüşem!

Bir zamanda bir gül gelip, hâsıl oldu bâğıma,
Neyleyin men ol süseni, andelibe bermişem!

Ol andelîb şâd u nurrem boldu gülge sataşp,
Aklım kesmey, ne nikâyet barın ondan sormuşam!

Didi: "Pervâne menem, aşk elemne baş koşup,
Bu süzenin derdi bilen özüm nâra urmuşam!"

5.Gelip şeytan alıp gülnü ateş içre atar boldu,
Süzenini unudupmen ateş içre girmişem!

Cân u tenim barını hakister kıldı ateş.
Bâd-ı sabâ eser boldu, asmana savrulmuşam!

Mahtûmkulu akmak oldum, nâ-danlığım yeg iken
Erse, elem birle gezem bu ikbâla beğenmişem!

8+7

I.92.s.

13

1.Yandı cânım, neyleyin ol yâra düştü gözlerim!?
Zehr oluptur, bilmedim, asel erirdi sözlerim!

Çarh-ı felak aylanıban, ters günnü saldı başıma!
Yağmuru bâranı birden kış boluptur yazlarım!

Öttü bizden devleti, bir miskîn-i gedâ menem!
Der Firâğî: uçtu laçın, boldu esîr kazlarım!

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

I.234.s.

14

MENLİ YARİMDEN

Felek âlem-rüsvâ kıldı, ayıptır zârımdan,
Ne iş kılsam, haber bilem men ol Menli yârımden.

İns ü cinsler tağyir eylep, zemin lertzâna gelmiş,
Asmanlar cünbüş kılıp, kevkebler yanmış nârımdan.

Bir rahmsız şâ eriptir, gönlüm içre cây tutup,
Bend eyleyip Lokmanı, haber almaz âzârımdan.

Günde bir vakt namaz salmaz, ağdı serden derdimiz,
Cismin hâkister boldu, canım düşüp kararımdan.

Erse gırgı fânî dünyâ bermez başta tâcını,
Hiç uyalmaz, handan kılar, korkmaz benim nazarımdan.

Güzedrimi bendi kılsam, her günde kırk açadır,
Âb-ı kevser zülalimi içiptir ol güzerimden.

Ynar oldu Mahtumkulu, od libâsın sen giyip,
Fânî cihân oclayıpsın, dilde bolgan nârımdan.

8+7

I.94/179.s.

15

NÂMUS - ARIMA

1.Felek kararından düşüp, peydâ bolmuş zarıma!
Bir acâyıp zîbâ, girmiş aşk bazarıma!

Her görenlen narîdardır, şah u gedâ hem kulu,
Merd ü nâ-merd, hem de na-kes söz yeterir yârıma!

Kılabılmen pinhan anı, dözmeyir âciz gönül,
Ger âşîkar kılsam yüzüp, gören düşer kahrıma!

Aslı behişt sünbülüdür gül yüzünde zülfleri,
İrem içre biten narlar, oğsamaz bu nârıma!

5.Gelgen derdin men alıp, hûlar çekipen gezerim,
Lokman gelip, göz eyleyip, çâre kılmaz zârıma!

Eşkerdir ilge mertliğim, der Firâğî, mert menem.
Diri gitmez kaşlarımından değen nâmûs ârîma.

8+7

I.142-143.s.

16

DAŞIMIZA

1.Şum felak girdâbı saldı köp hayâller başımıza!
Eğer ki çıksak kenâra, tor gurar ol daşımıza!

Baş alıp gidip ki yurttan, tutsam ki gayrı bir vatan,
Geler ol fasl-ı baharda, yağmur yağıp kısımıza!

Göç tutar gönlüm kuşunu; bakıban ol fermanına,
Günde bir vekilni yollar, arz ediben kaşımıza!

Ruy u kametini görsem, yok kararım men neylemem?
Gündüzleri halîş etsem, gice girer düşümüze!

5.Ölüben ol yar koludan, boldum ki men hem bes sehîd
Bir zaman rahat bermeyen kuşlar konar leşimize!

Yoktur ranmı şum feleknin, ayırar dost yârimizdan,
Gör nice eyyâm ötendir, düşmez göz kardaşımıza!

Şunca arz edip karasam, yoluna men gözler tutup,
Yüregi daştan katıdır, erimez nâlisimize!

Karrı mollalar Firâğî, ötdü yiğitlik faslımız!
Günde yüz vakt naliş etsem, çâre yoktur yaşıma!

8+8

I.151-152.s.

17

ZİYAN GÖRSE

1.Kişi sangını kem eyler, tutan işin revan görse!
Sonun gözleple, sagnıp sözler her işinde ziyan görse!

Hayâlinden çıkarmayın, bedenine erki yetmez,
Allâhı da ninân yolda gönül diyen cevân gorse!

Ne karnı bolsa aç u zâr, ferâgat durar erler bar!
Kararsız dalmınıp urnar karıca kolda kan görse!

Talebkârlıkta mal tapkan yiğitler at kulagından
Güvenci güçlerek etgey bir sevdâyı kurban görse!

5. Belendden bakıp oturgan şol avcılar karar erken,
Diler er astından yörmek yakın yerden ceyran görse!

Savaş câyında kem cür'et, yüreksiz, bî-hüner, nâ-merd,
Sitemni, cevri ken eyler, ganîmin nâ-tüvân görse!

Mahtûmkulu, men ma'sûkum uğraşsa, bu gönül neyler?
Yürek yarılarga gelgey, gözü körler cihan görse!

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

II.19-20 .s.

18

Bir güzele duş geldim, gamzesi ok, kaşı yay,
Gün hayrandır görkünden, hac Mefâ'ilünlette dolgan ay.

Canın bersen, câizdir, böyle sıfat-ı mahbûba,
Hiç görmedim onun dey başı doğru, ba'zı tay.

Gulgula düştü kopuz hem düştü cengi çene,
Çen şevkinden ol nigâr ne nâleye düştü nây.

Ne işrettir âşığa cennet içre cemâli,
Ayrılığın ateşi tamu içre veyl ü vay.

Ol dide-yi dildâran bolmagaysın bî-behre,
Kalmagaysın benim dey akli az u görke bay.

İstese âlimleri şeytan eder ol dilber,
Halagana Halil dek oğlanına berer pây.

Mahtumkulu müdâmâ duâ kılar dergâha,
Sâyilim, mahrum etme dergâhından, ya Hüdây!

Müstef'ilün Fâilün

I.21/159.s.

19

RÛY-I SİYÂHDAN GAYRI

1. Bar mı barmaga yherin başka Hudâdan gayrı?
Armanın bar mıdır, rûy-ı siyâhdan gayrı?

Gezdikçe çarhın astında cihanda canlar çekip
Ne taleb var sanabu cevri ü cefâdan gayrı?

Hak edip nâ-hak kılıp, yörsen gözden kan döküp,
Hâsılın nedir senin cürm ü günâhdan gayrı?

Yiyip içip, mahbûb kuçup, yatsan ir râhat ile
Tâkatın kanı senin rû-ı riyâdan gayrı?

5. Göz gözelde, nefis emekde, dil dahı gıybet bile,
Şefkatin şer, başta yok böyle havâdan gayrı?

Evveli anlamadım, anlan sözne gitmedim
Bu belâda kimse yok men bî-nevâdan gayrı?

Fikr et Mahtûmkulu, fâniye bak, ne görner?
Sonu yok, aldavı çok, fevt ü fenâdan gayrı!

7+7

20

TÜRKMEN BİNASI

.....
.....
Gördüğüm aslında bilgil, bu zeminin mihidir!
Erer ol erkân müdam, budur ki Türkmen binâsı!

Terk-i dünyâ eyleyir, gelse rakıbler kasına,
Bil polattan bina bolgan, budur Türkmen kalası!

Süleyman nem Rüstem, Zal, Cemşit ona bolmuş gedâ
Günde yüz min salsa leşker, değmes sanın belâsı!

Dağlar andan alar ta'lîm, leskeri saf saf durar!
Her salanda Zülfikarın artar yığıtın hevesi!

Teke, Yamut, Yazır, Göklen, Ahala ili bir bolup
Kılsa bir cayga yürüşni, açılar gül lâlesi!

Külli Kızılbaş barını attı dağ arkasına!
Gice, sabâ yatmayır, geler olarnın nâlesi!

Her yana kadem ursa sayat, bolmayır ol düşger!
Bendi kılıp alabilmez, düşme Türkmen balası

Ârifler dem dem geler, toyu bardır her zaman!
Merd-i Merdân sözlüdür ol, yoktur gönül hilesi!

Aydadır Mahtûmkulu, yoktur gönülde bir kara!
Hak sılayıp kılmış nazar, bardır onun sâyesi!

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

I.155-156

21

BALLAR MESKENİ

1.Eyâ dilber, cemalinden cugrayı haller meskeni.
Zebanından şeker ezgen, dehanda ballar meskeni.

Ziyet kılıp çıktın dilber tavus kuş dey dalmınıp,
Mah-ı taban uyat eyler yarımda yıllar meskeni.

Bad-ı saba gezebilmez, dağı deştı gest edip
Neylesin ol bendi kaldı dilberde eller meskeni.

Arap zeban düştü nara, ki harıdarı yok onun
Bu pinhanı kılşam eşkar, dilberde diler meskeni.

5.Servi dırant boylu peri, seni hicran örtedi,
Ger ki arzın sözlesen, yarımda teller meskeni.

Ey Fırağı, görkezip yol, ki onda azasıp,
Gezer boldun diğil arzın, dilberde yollar meskeni!

8+8

I.78.s.

22

UNUDUR OL YOLUNU

1.Ey yârenler, işitse Lokman derdimin bu hâlini,
Terk eder, ki külli vatan, unudar ol yonunu!

"Hû" diyip men zâr u efgân gice gündür ağlaram,
Ger eşitse zârımı, Kârûn unudar pulunu!

Kara dağlar, katre katre yaş döküben hâlime,
Türediptir ulug ummân, yüzdürer Nûh salını!

Can şehrine saldı talan, geldi leşker tuğ bile!
Bilmenem ol çözer mikin bu vatan ikbâlini?

5.Aydın ol yârımga, menin zından içre bolganım!
Saçlarını sallayıp, kılsın âzâd men kulunu!

Mahtûmkulu, adın senin dolup külli âlemge!
Kılsa adam barın gâfil, gizle, berme malını!

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

I.236-7.s.

23

BÎ-KARARIM-DOĞRUSU

Ey peri, men âşığım sana, diyerem, doğrusu,
Görmeyince gül yüzünü bî-kararım, doğrusu,

Şehrinizde bir peri, adın işittim men senin,
Bulbul-I bî-çâreyim, çok âh-ı zârım, doğrusu.

Bir bezirgânım benim, aşkın meta'ın satarım,
Şehrinize gelmişim, bes, sevdâgerim, doğrusu.

Gidebilmem şehrinize, hız haramdan korkarım,
Yedi pirin lafzından bir yadigârım, doğrusu.

Ey, peri, zülfün ferî, valla, senin dey hûblara,
Aydadır Mahtumkulu, bes pişekârım, doğrusu.

I.45/155 s.

TÂ ALGANÇA GÖZÜNÜ

1. Âşık ateş gorse, urar ateş içre özünü!
Gül ruyuna kılar nazar, ta algança gözünü!

Bu aşkın zulmü birden ança canlar hâr u zâr,
Ma'şûkuna bolsa duçar, tapmaz diycek sözünü!

Bu fani cinana bakıp, kıymet eylemiş aşkı,
Dâyim bî-tütün kılıptır, görün aşkın közünü!

Âşık gorse ma'şûknu, yılın nazân faslıda,
Özünü şol yana atar, unudup ol yazını!

5. Köl içinde görer bolsa kekiliği tavusu,
Birini göze alman, gözleyir ol kazını!

Sîmâb gibi can titrese, eşki aksa sel gibi,
Derdini çün unudup ol, çeker yârın nâzını!

Ger onun ma'şûku sâhip – cemâl bolmasa hem,
Gayrı gözel cenanlarga ögürmez ol yüzünü!

Cüdâ bolsa gözelinden, unudar fânî cihanı,
Dîn ü îmân esse gelmez, arşa yetir âvâzını!

Âlem bilen gözel yâra yılda iki gavuşunca,
Dise ol perî ana gurar bîcin bâzını!

10. Güller içre bir gülü bar, gayrı süsen eslemez!
Şol gül diyhip urar bain her kanda ol özünü!

Eger ol yâr kılsa oyun perîlerge baş koşup,
Yüreginden avaz eyler, koşup ona sâzını!

Mahtûmkulu, bune sözdür?! Sen ki âşık immesin!
Kaysı cayda işittin sen, ol Mecnûn niyâzını?

I.246.s.

8+7

ÖZBEK EDEBİYATININ İKİ ÖNEMLİ YAZARI

İristay KUÇKARTAY* - Aynur ÖZ**

ÇOLPAN(1897-1938)

Çolpan, 1897 yılında Endican şehrinin Katarterek mahallesinde dünyaya gelmiştir. Çolpan, Ebdulhemid Süleymanoğlu Yunusov'un mahlasıdır. Edip, *Kelemler*, *Mirzakalender* ve *Endicanlık* gibi mahlaslar da kullanmış ancak, Özbek edebiyatında Çolpan mahlasıyla ün kazanmıştır.

Ebdulhemid, Endican'da İlk öğrenimini tamamladıktan sonra, Endican ve Taşkent'in çeşitli medreselerinde öğrenimini devam ettirip, Türkçe, Arapça ve Farsçayı mükemmel bir şekilde öğrenmiştir.

Yaklaşık olarak on altı on yedi yaşlarında edebî faaliyete başlayan Çolpan, yirmi üç yıl boyunca(1914 - 1937) eserler vermiştir. Çolpan'ın *Uyganış* "*Uyanış*" (1922), *Bulakier* "*Pınarlar*" (1924), *Tan Sirleri* "*Tan Sırları*" (1926), *Koştıklarım* "*Şarkularım*" (1935), *Sar* (1935) adlı şiir kitapları yayımlanmıştır.

Edip, *Halil Fereng*, *Mitstümzor* "*Zorba*", *Çorinin İsyanı* "*Cariyenin İsyanı*", *Yarkmall* *Çopan sevgisi* "*Çoban Sevgisi*", *Ortak* Qarşibayev "*Arkadaş Karşibayev*" gibi tiyatro eserleri de kaleme almıştır. Rus tiyatro yazarı V. Yan ile birlikte "*Hücum*" adlı oyunu yazmıştır. 1937 yılında edibin *Keçe ve Kiindiz Gece ve Gündüz*" adlı romanının Keça diye adlandırılan birinci kısmı yayımlamıştır.

Hikâyeler de kaleme alan Çolpan'ın bu sahadaki ilk eseri *Dohtir Mehemediyar* adlı hikâyesidir. Edibin hikâyeleri, 1925 yılında *Gözel Maaaleler* "*Güzel Makaleler*" toplamında yayımlanmıştır. Bunlardan başka Çolpan,

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Misafir Öğretim Üyesi, Ankara

** Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Araştırma Görevlisi, Ankara

Çolpan, Rus, Fars ve Hint ve Batı yazarlarının birkaç eserini Özbek Türkçesine tercüme etmiştir.

1937 yılında Çolpan hapse atılmıştır. Çolpan, bir yılı aşkın bir sorgulamadan sonra 5 Ekim 1938 yılında "halk düşmanı" suçlamasıyla kurşuna dizilmiş ve şairin eserleri yasaklanmıştır. 1956 yılında itibarı iade edilen Çolpan, asılsız siyasî suçlamalardan da kurtarılmıştır.

ÖZBEĞİM

Solqıllâb kelâsân, Özbeğim,
Mâ'rifat âtigâ âtlânib,
Bîr miri tâpgân bâlâday
-Âyzinni ircâytib... süyünib!
Dünyâda hammâ xalq qızıqqan
-Gâvhârdek bebâhâ ât edin.
Hürriyât bolgândâ sen keldin,
Minâyin semirgan âtgâ deb,
Ayzingâ " mâilâlar" bir tepdi,
"Mâ'rifat xarâmdur sartgâ", deb.
Ayzindân qân keldi, yıylâdifl,
Közİndan zâhârli yaş keidi.
Körâmân: âxırdâ minibsân,
Çârçâgan bolsâ - da - âtingâ.
Tânriğa şükr qıl, yüraber,
Köz sâlib, onİnge, çâpingâi
Tez tüzat, âh... mânâ bir xatan:
Âtinni çâpâsan şâhârdâ.
Qıslâqdâ faqırlâr kütadir
Keçâdâ, kunduzda, sâhardâ!
Bilgilkim, hayâtifi, tamirin,
Özbeğim, kambâyal qıslâqdâ.
Qıslâqdâ çâpâsan atinni,
Çâpişin bexudâ: Tâşlâqdâ.

ÖZBEĞİM

Nefes nefese gelmekteyin, Özbekim,
Eğitim atına binmek için,
Bir kuruş bulan çocuk misali,
Ağzın kulaklarında... sevinçten!
Dünyada bütün halkların ilgisini çeken,
Mücevher gibi emsalsiz at idin.
İhtilal olunca geldin sen,
Bineyim besili ata diye,

Ağzına bir yumruk indirdi "Sarılar",
Eğitim haramdır Sart'a diye...
Ağzından kan geldi, ağladın,
Gözünden zehirli yaşlar aktı.
Görüyorum: sonunda binmişsin,
Yorulsa da atına.
Tanrı'ya şükret, yoluna devam et.
Göz atarak, sağına, soluna!
Çabuk düzelt, ah... işte bir hatan:
Koşturuyorsun atını şehirde.
Köylerde fakirler beklemektedir,
Gece, gündüz ve seher vaktinde.
Unutma ki, hayatın ve kökenin,
Özbeğim, fakir köydedir.
Koşturuyorsun atını köyde,
Koşturman boşuna taşlıkta.

AYBEK (1905-1968)

Ünlü Özbek yazarı Musa Taşmuhammed Oğlı Aybek, 10 Ocak 1905'te Taşkent'in Eskişehir mahallesinde dünyaya gelmiştir. 1911-1917 yılları arasında eski usuldeki mektepte okuyan Aybek, 1918-1920 yılları arasında yeni usuldeki okulda okumuştur. 1921-1925 yılları arasında pedagoji kolejni bitiren Aybek, 1925 yılında Orta Asya Devlet Üniversitesi'nin (şimdiki Taşkent Devlet Üniversitesi) Sosyal Bilimler Fakültesine girmiştir.

Daha ortaokul öğrencisiyken şiir yazmaya başlayan Aybek'in *Tuygular* "Duygular" (1926), *Köngil Neyleri* "Gönül Neyleri" (1929), *Meş'ete* "Meşale" (1932) adlı şiir kitaptan yayımlanmıştır.

Şiir alanında oldukça başarılı olan Aybek, sosyal meseleleri daha geniş bir biçimde yansıtmak için roman türüne yönelmiş ve *Kutlug Kan* "Kutsal Kan" (1940), *Nevaiy* "Nevayı" (1944), *.4//m Vadiyden Şebedeler* "Altın Vadiden Esintiler" (1949), *Kuyas Kareymes* "Güneş Sönmez" (1955), *UlugYol* "Ulu Yol" (1967) adlı romanları kaleme almıştır.

Aybek, destan türünde Dilber Devr Kızı "Devr Kızı Dilber" (1933), Öç "Öç" (1933), Kahreman Kız "Kahraman Kız" (1936), Kemançi "Kemancı" (1937) gibi ciddi eserler vermiştir.

Şiir sahasında, roman, tenkit ve incelemede kendini gösteren Aybek'in edebî yaratıcılığında tercümanlık faaliyetleri de önemli yer tutmuştur. Aybek, Rus şairlerinden Puşkin'in, Lermantoy'un eserlerini Özbek Türkçesine orijinale yakın bir şekilde tercüme etmeyi başarmıştır.

Altmış üç yıla ölmez eserler sığdıran Aybek, 1 Temmuz 1968 tarihinde vefat etmiştir.

YÂŞ KÖNGİL

Yaş köngil bâ'zân taşar,
Çeksiz taylardan aşar.
Ne yam bilur, ne hâsrât,
Hâvâs-lâ tolib yaşar.

Qanâti bâr ipâklî,
Köziâri kop tilâklî.
Qorqı bilmâs, çârçamâs,
Ârslân kâbi yürâkli.

Yaş köngil yâş-dâ bolir,
Dengizdek tolqınlidür.
Amalınin" yolidân
Qaytmâydir, bâlki, ölü.

GENÇ GÖNÜL

Genç gönül, bazan taşar,
Sonsuz dağlardan aşar.
Ne gam bilir, ne kaygı,
Neşeyle dolup yaşar.

Kanadı var ipekli,
Gözleri çok istekli.
Korku bilmez, yorulmaz,
Arslan gibi yürekli.

Genç gönül genç olsa da,
Deniz gibi dalgalıdır.
Ulaşmak için amacına,
Geri dönmez ölse de.

(1924)

ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİNDE MİLLİ KİMLİĞİN YENİDEN İNŞASINDA MİLLİ KÜLTÜR UNSURLARI

Salim ÇONOĞLU*

Özet: Sanatçının, dünyayı değiştirmek ve dönüştürmek gibi bir işlevinin olduğu bilinmektedir. Özellikle milletin ve devletin çözülüş dönemlerinde, sanatın her biçimi, yeni bir dünyanın tasavvuru ve yaratılması için rol üstlenir. Yazar, bir anlamda yalnızlığa itilen toplumun vicdanıdır. Bu makalede de, Türk milletinin çözülüş devri olarak adlandırabileceğimiz 1908-1923 yılları arasında ortaya çıkarak, geçmişimizden kaynaklanan yaratıcılığı yeniden çağdaş bir destan metni haline getiren ve halkın, özgürlükleri boğan sıkıntılı havanın üstesinden gelebilmesi için millî ruhu, ortak kimliği harekete geçirmeye ve yeniden inşa etmeye çalışan Ömer Seyfettin'in hikâyelerinden hareketle, geçmiş ve bugün bağlamında ortak Türk kimliğinin yeniden inşası sürecinde milli kültür unsurlarının nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:Ömer Seyfettin, milli kültür, hikaye, milli kimlik

The use of national cultural elements for reconstructing national identity in Ömer Seyfettin's short stories

Abstract: What is known is that the artists have the ability of change and turn the world. Every form of art has a part for imagination and creation of new world especially during nation and state's dissolvment. The author, in one sense, is conscience of society being left alone. In this study, going forth during the year of 1908-1923 which can be called as the period of Turks dissolvment, providing the creativity from our past to be modern epic, doing all one can to rebuild and set national sprit and common identity into motion

* Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

in order that the public cope with the difficulties causing liberties nonexistent, Ömer Seyfettin has short stories which the author used as beginning point in order to show how Ömer Seyfettin uses national cultural elements in process of rebuilding Türks' common identity.

Key Words: Ömer Seyfettin, national cultur, short stories, national identity

I. Açıklama ve Sorun

1908-1923 yılları arası, Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Bu devrede mutlakiyetten meşrutiyete, meşrutiyetten cumhuriyete geçilmiş; zaman zaman ara rejimler ve üç büyük hayati savaş yaşanmış, ülke topraklarının dörtte üçü kaybedilmiş; ihtilaller, ayaklanmalar ve inkılaplar olmuş; on beş yıl içerisinde yoğun bir devlet krizi yaşanmıştır. Bütün bu olumsuz siyasî ve toplumsal şartlar içerisinde, milleti meydana getiren bireylerin geçmişteki parlak devirlerinin farkına vararak, içinde buldukları zor durumların üstesinden gelebilmeleri için, destan ruhu taşıyan bir şair veya yazarın, bu ağır ve özgürlükleri boğan sıkıntılı havayı ifade etmesi, yazılı bir metin haline getirmesi beklenir/gerekir. Millet, büyük geçmişindeki dinamikleri fark etmesi onları benimseyip yüceltmesi biraz da buna bağlıdır. Bir edebî metindeki moral değerlerin en temel amacı, milletin kendini sevmesini ve kendine güvenmesini sağlamaktır. Emperyalist güçlerin ülkeyi işgaliyle başlayan süreçte aydınlar ve halk, maziye, geleneklere ve efsanevi hayata ilgi duymuşlardır. Bu şartlar içerisinde destan, mit ve diğer ürünler yardımıyla yeniden bir kimlik inşası süreci başlamıştır. Bu edebî ve siyasî inşa, bir taraftan millî bir kimliği yeniden kurgularken; diğer taraftan da yaşanan acıları hafifletmektedir.

Sanatçının, dünyayı değiştirmek ve dönüştürmek gibi bir işlevinin olduğu bilinmektedir. Özellikle milletin ve devletin çözülüş dönemlerinde, sanatın her biçimi, yeni bir dünyanın tasavvuru ve yaratılması için bir rol üstlenir. Yazar, bir anlamda yalnızlığa itilen toplumun vicdanıdır. Bu makalede de, Türk milletinin çözülüş devri olarak adlandırabileceğimiz 1908-1923 yılları arasında ortaya çıkarak, geçmişimizden kaynaklanan yaratıcılığı yeniden çağdaş bir destan metni haline getiren ve halkın, özgürlükleri boğan sıkıntılı havanın üstesinden gelebilmesi için millî ruhu, ortak kimliği harekete geçirmeye ve yeniden inşa etmeye çalışan Ömer Seyfettin'in hikâyelerinden hareketle, geçmiş ve bugün bağlamında ortak Türk kimliğinin yeniden inşası sürecinde milli kültür unsurlarının nasıl kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. Kültür Arayışları: Öze Dönüş

Millet, birtakım ortak değerler etrafında bir araya gelmiş insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Şerif Aktaş'ın ifadesiyle, aynı dili konuşmak, ortak bir tarihi geçmişe sahip olmak, aynı ideali paylaşmak, acılar ve sevinçler karşısında aynı tepkileri göstermek bir milleti millet yapan özelliklerin başında gelir. Millete vücut veren bu değerler bütünü aynı zamanda o milletin ayırd edici özelliğidir de. Millet, "kendi ben'ini keşfetmesi ve geleceğe hakim olma isteğini de

açıkça ortaya koyması" her şeyden evvel bu milli duyuş tarzının doğru idraki ile mümkün olabilir (Aktaş, 1996:173) Bireylere bir araya gelme ve millet olma niteliği kazandıran ortak değerler ise dil, din, sanat, folklor, tarih, edebiyat, vb. unsurlardır. Elbette bütün bu unsurları kültür kavramı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür (Çetişli, 1999: 203). Kültür, Ziya Gökalp'ın da ifade ettiği gibi, bir milletin dinî, ahlakî, hukukî, muakalevî, bedîî, lisanî, iktisadî, fennî hayatlarının ahenkli bir mecmuasıdır (Gökalp, 2007: 190). Bir başka deyişle, bütün bu unsurlar bir milletin hayatını, geleceğini ve ideallerini ifade ederler. Bu ifadelerin yazılı bir metin haline gelmesi, millî hafızayı meydana getirir. Millî hafıza, Gökalp'ın "bir milletin ahenkli bir mecmuasıdır" dediği unsurların nesilden nesile aktarılmasıdır.

Kültürü meydana getiren unsurlar, toplumu oluşturan bireylerin milletleşme aşamasına ulaşmalarının yanı sıra, aynı zamanda millî bir kimliğe sahip olmalarını da sağlar. Kimlik veya millî kimlik ise, millî kültürün ferdi ve toplumsal plânda ortaya çıkan üslubu, kişiyi ve toplumu farklılaştıran, en yakınlarından başlayarak diğer benzerlerinden ayıran özelliklerdir. Bu farklılıklar, en geniş ifadesi ile yaşama biçimindeki özellikler ve kendine, kişiye, topluma mahsus oluşlardır.

Millet haline gelmiş her toplumun, içinde yaşadığı dünyaya bakışı, eşyayı, varlığı kavramlaştırma biçimi farklı olur. Köseoğlu'nun ifadesiyle, toplumların üslubu, yaşama biçimleri farklılık gösterir. Bu yüzden o olgunluğa oluşan her kültür millî bir kimliğe de sahip olur. Farklı bir kimliğe sahip olma, başkalarından ayırt edilmeyi de sağlar. Bu bağlamda kültürü oluşturan maddî ve manevî unsurların doğurduğu yakınlıklar, benzerlikler vardır. Kültür temaslarından doğan etkileşimler olabilir ama kültürün bütünüyle aynileşmesi hiçbir zaman söz konusu değildir (Köseoğlu, 1997: 19-20).

Bu düşünceden hareketle, kültürün milletleri ayakta tuttuğunu, milletlerin geleceğine yön verdiğini ve onlara zorlukları aşmada dayanma gücü kazandırdığını söyleyebiliriz. Diğer yandan, kültürel değerlerden kopuk olan milletlerin veya kitlelerin olgunlaşamayacağı ve yaşadıkları toplum yapısının dengeli olamayacağı da tartışılmaz bir gerçektir. Bu dengesizlik, toplumun ve toplumu oluşturan bireylerin kendilerini başka organizasyonların içine atarak farklı bir kimlik arayışı içine girmelerine de yol açar.

Millî şuur ise, yukarıda bahsedilen ortak değerlerin bireylerce kabul görek bir bilinç haline almasıdır. Bir başka deyişle, "millet fertlerinin her birinin veya büyük bir çoğunluğunun kendisini "müşterek kabuller dünyası" içinde görmesi veya ifade etmesi; ferdi benlik, kimlik ve kişiliğinin -kendi özel rengini kaybetmeden- millî benlik, kimlik ve kişilik potasında yoğrulup hakiki sentezine ulaşmasıdır" (Çetişli, 1999: 203). Toplumlar ortak bir bilinç haline getirdikleri bu değerleri koruyabildikleri sürece millet olarak varlıklarını, var olma yolundaki mücadelelerini sonsuza dek devam ettirebilirler. Aksi taktirde bu değerleri kaybeden milletlerin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmeleri ve bir sürü haline gelmeleri kaçınılmazdır.

Topluma millet olma vasfını kazandıran ortak değerler manzumesini güçlü kılmanın en önemli yollarından birisi edebiyattır. Edebiyat, dünü bugüne, bugünü geleceğe bağlamanın en etkili yoludur. Ancak takip edilen bu yolun istenilen sonuçları verebilmesi için, Canib'in ifadesiyle, edebiyatın da milli bir vafsa sahip olması gerekir (Parlatır, 1999: 133-134). Edebiyatımızda millî kelimesinin kullanılışı Tanzimat Edebiyatı döneminde başlar. Ancak millî kelimesi bugünkü manasında değildir. Dolayısıyla milliyetçilik bağlamında da değildir. İlk telif için kullanılan "millî roman" ifadesi ise daha çok, yerli olan, taklit olmayan anlamındadır. (Ercilasun, 1997: 458) Millî roman, millî hikâye genel olarak da millî edebiyat kavramlarıyla ilgili ilk açıklamaları ise Ali Canip Yöntem'in makalelerinden takip etmek mümkündür. Ali Canip Yöntem, millî edebiyatın ne olduğunu açıklarken, edebiyattaki "millî endişe" (millî kaygı) ve millî şuur diyebileceğimiz konunun önemine dikkat çeker. (Ercilasun, 1995: 124) Ona göre bir hikâyenin millî bir nitelikte olabilmesi için öncelikle hikâyedeki olayların ve karakterlerin millî olması gerekmektedir. Ancak bu özellikleri içinde barındıran bir edebiyat cemiyetin ifadesi olabilir. Ömer Seyfettin'in hikâyeleri bu bağlamda değerlendirildiğinde, millî kimliğin, millî kültürün ve millî şuurun temellerinin gösterildiğini; bu kimliğe, kültüre ve şuura yaslanarak var olmanın yollarının işaret edildiğini görürüz. Ömer Seyfettin'in hikâyelerinin çıkış noktası, milletin, varoluşundan itibaren, içerisinde yaşadığı dünyaya tutunmasını sağlayan, toplumsal ve bireysel anlamda bütün kazanımlarımızın sığınağı olan ortak değerlerdir. Çünkü değerlerini keşfetme yolundaki bir milletin/bireyin başvuracağı yer, halkın yaşayışı, zevkleri, gelenek ve görenekleridir. Burada söz konusu olan değerler bütününü yaratan ve yaşatacak olan halktır. Bir milleti millet yapan değerler, halkın kolektif bilinçaltından süzülerek nesilden nesile aktarılır. Aynı şekilde halk; destan, efsane, masal, hikâye gibi anlatımlara da kendi duyuş ve düşünüşünü, yaşama tarzının izlerini işler. Özellikle bu halk anlatılarında millî unsurların yansımalarını görmek her zaman mümkündür. Bunlar Ali İhsan Kolcu'nun ifadesiyle, "Bir toplumda dışarıdan gelecek olan kültürel etkilenmelere karşı bir kalkan vazifesi gördüğü gibi, bilinçaltında bulunan değerleri yeniden hatırlamak ve hatırlatmak için de en sağlam yoldur" (Kolcu, 2002: 15). Bu düşünceden hareket eden Ömer Seyfettin de, Ali Canip Yöntem'in ifade ettiği gibi sadece bir hikâyeci değil, aynı zamanda millî kültür hareketlerinin, Türkçülüğün ve halka doğruculuğun doğmasına sebep olmuştur. Onun hikâyeleri özellikle bu noktadan tahlil edilmelidir. Ömer Seyfettin'in, Nakarat, Piç, Hürriyet Bayrakları gibi hikâyeleri yayınlandığı sırada millî gurur, kültür ve Türkçülük düşüncesi henüz uykudadır. Vire, Kütük, Pembe İncili Kaftan hikâyeleri bütün bu birikimin canlanması için tarihin zengin bir kaynak olduğunu göstermektedir (Yöntem, 1947: 5).

Ömer Seyfettin, yirminci yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu için oldukça çetin olan şartları içerisinde zamana, kültürel, toplumsal ve siyasî hayatına hakim olmaya başlayan Türkçülük düşüncelerine odaklaşarak bu kaynaktan güç alır ve millî kültür problemleri üzerine yoğunlaşır:

“Ömer Seyfettin, bu gerilemenin sebebini millî şuur noksanında bulur. Bütün kavimler şu veya bu sebeple kendi millî şuurlarına sahip olmuşlar, fakat Türkler sunî bir milliyetçilik anlayışı ile kendi milliyetlerini bile bilmemektedirler.

Bu gerçekçilik, Ömer Seyfettin'e bir ideal, o günün tabiriyle bir mefkure vermiştir: Türkçülük. Yıkılış halindeki Osmanlı devletinin mozayik yapısında Türklük için yegane kurtuluş yolu Türklük şuurunun uyanması, kendi millî varlığına sahip çıkmasıdır” (Enginün, 1985: 39).

Ömer Seyfettin'in Türkçülük'ten ilham alan gerçekçiliği onun halka, Anadolu insanına yoğunlaşmasına sebep olur ve Köroğlu'nun ifadesiyle; Ömer Seyfettin'in, adı geçen zümrelerin küçük hayatlarını ve hayatta karşılaştıkları zor durumları ulusal bir edebiyatın alanına sokmaya çalıştığı gözlenir (Köroğlu, 2004: 364). Elbette hikâyecinin amacı sadece geniş halk kitlelerinin hayatını edebiyatın konusu haline getirmek değildir. Aynı zamanda bu yolla millî bir kimlik/şuur yaratmak, Türkçülük düşüncesi etrafında toplumu yeniden düzenlemek/bir araya getirmek ve yüzyılın ağır şartları altında manevî olarak kaybolan insanı yeniden tüm değerleriyle ortaya çıkarmaktır. Ömer Seyfettin'in, hikâyelerinde sık sık millî kültür unsurlarına temas etmesi ve bu unsurları hikâyelerinin ana konusu haline getirmesi, yukarıda da bahsedilen millî hafızanın teşekkülü ve sürekli canlı tutulması içindir.

Ali İhsan Kolcu'nun Cengiz Aytmatov'un romanlarında millî kültür unsurlarının kullanılmasına ilişkin yaptığı değerlendirmeleri, Ömer Seyfettin'in hikâyeleri için de tekrarlamak mümkündür: Ala Geyik efsanesi veya kesik baş motifi tek başına bir edebi metinden öteye gitmez ve bu hikâyelerin benzerlerini varisi olduğumuz zengin kültür dünyasının içerisinde kolaylıkla bulmak mümkündür. Fakat semboller ve istiareler dünyasında bütün bu unsurlar bir öze dönüş metni haline gelir (Kolcu, 2002: 1999). Bu durum, yukarıdaki metinde de ifade edildiği gibi, kaybedilen insanı arama ve yeniden ortaya koyma yolunda önemli bir çaba olarak değerlendirilmelidir.

III. Kaybedilen İnsanı Arama ve Yeniden Ortaya Koyma

Ömer Seyfettin, yukarıda da ifade edildiği gibi, Türkçülük düşüncesinin giderek kök saldı ve tüm toplum yaşantısını derinden sarstığı/etkilediği, toplumsal dinamiklerin hızla değiştiği ve dönüştüğü bir dönemde eser vermiştir. Osmanlı'nın artık uçurumun kıyasına geldiği bir dönemde, imparatorluğu meydana getiren diğer ulusların birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeleri karşısında; Mehmet Emin Yurdakul'un "Ben bir Türküm dinim cinsim uludur" mısralarıyla kendisini gösteren ve bir anlamda tarihî bir zaruret haline gelen Türkçülük düşüncesinin ışığı altında yazdığı hikâyelerinde, çözülüş ve bozulmuş dönemdeki topluma yaşama refleksi olmaya çalışır. Yaşadığı yüzyılda sosyal ve siyasî anlamdaki olumsuz gelişmeler, yazarın, hikâyelerinde millî şuurunu güçlendirecek temaları ön plâna çıkarmasına ve olumsuz olumluya döndürecek çabalara katkıda bulunmasına sebep olmuştur. Osmanlı, yüzyıllar boyunca idaresi altında yaşayan uluslara geniş bir hayat alanı tanımış ve bu uluslar, kendilerine tanınan bu hayat alanının içerisinde ortak değerlerini

özgürce yaşayabilme hakkını elde etmişlerdir. Ancak Osmanlı'nın çözülüş döneminde, tercihlerini imparatorluktan ayrılma yönünde yapan Balkan Devletleri, varlıklarını zulümle ispatlamaya kalkışmışlar ve o zamana kadar eşi benzeri görülmemiş bir trajedinin öznesi haline gelmişlerdir. Böylesi bir uyanış devrinde, millî gurur, kültür ve Türklük düşüncesinin henüz uykuda olması, Ömer Seyfettin'e, ait olduğu milletin uyanışını sağlamak için neler yapabileceği noktasında önemli fırsatlar tanımıştır. Bu bağlamda, hikâyelerinin bir kısmında millet, milliyet şuurundan uzak kahramanlar aracılığıyla millet/milliyet bilincinden uzaklaşmanın beraberinde getirdiği -her alandaki- yozlaşma ve bu yozlaşmayı ortadan kaldıracak çözümlerin nerede saklı olduğu gösterilmeye çalışılır.

Ömer Seyfettin, **Ashab-ı Kehfimiz** ve **Hürriyet Bayrakları** adlı hikâyelerinde, imparatorlukta yaşayan bütün azınlıkların milliyet şuru içerisinde hareket ederek kendilerini meydana getiren köklere ve kültüre sonuna kadar bağlı kalmalarına rağmen, bazı Türklerin hala Osmanlılık idealini savunmalarının anlamsızlığı üzerinde durur. **Ashab-ı Kehfimiz** adlı uzun hikâyeye, adını Kuran-ı Kerim'de geçen Ashab-ı Kehf (Yedi Uyurlar)dan almaktadır. Üç bölümden oluşan hikâyeye tam anlamıyla bir aydın eleştirisidir. Yedi Uyurlar'ı 360 sene muhafaza eden mağara gibi, Ömer Seyfettin'de mağara imgesiyle milletin/aydının, kendilik bilinciyle yeniden doğmasını sağlamaya çalışır.

Hikâyenin hemen girişinde Ömer Seyfettin, Osmanlı milleti düşüncesinin gayri milli Tanzimat maarifinin yetiştirdiği dimağlarda doğmuş bir vehimden ve hayalden ibaret olduğunu ifade ederek, dini, lisanı, tarihi, harsı, mefahiri ayrı olan fertlerin mecmuundan "müşterek bir milliyet" teşekkül etmek imkanının olmadığından söz eder (Seyfettin, 1999: 76). Bu uzun hikâyede yazar, Niyazi Bey, Said Bey, Hoca Bali Efendi gibi sözde aydınların hâlâ Osmanlılık ideali peşinde koşmalarını anlatır ve eleştirir. Bu sözde aydınlar imparatorluğu meydana getiren azınlıkların isyanına rağmen, Ashabı Kehf gibi uyumaya devam ederler. Hikâyede sözü edilen aydınlar, Balkan Savaşları'nın ortaya koyduğu gerçeklere rağmen, bu gerçeği değerlendirme idrakinden yoksundurlar. Bu yoksunluk ve algı kaybı, bu süreçte onlara yaman bir ders vermiş ve milliyetin kıymeti eskisinden daha fazla bilinmeye başlamıştır. Buna rağmen yanlış düşüncelerinde ısrar eden sözde aydınların çevrelerine bir türlü itiraf edemedikleri gayelerin ne olduğu ortadadır ve bu gayeler sadece boş hülyalardan ibarettir.

Bu hikâyedekine benzer bir düşünce **Hürriyet Bayrakları** adlı hikâyede mizahi bir anlatımla ifade edilir. Hikâyenin girişinde 10 Temmuz dolayısıyla yapılan kutlamalardan söz eden yazar, Razlık'a giderken tanıştıkları mülazimle Osmanlılık üzerine yapmış oldukları bir tartışmadan bahseder. Mülazım, Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren bütün kavimleri bir millet saymaktadır. Yazar, verdiği bütün örneklerle rağmen mülazımın bu düşüncesinden geri adım atmasını sağlayamaz. Hatta mülazım, Osmanlı'yı meydana getiren unsurların II. Meşrutiyet'in yıldönümünü büyük bir coşkuyla kutlayacaklarını düşünmektedir. Ona göre 10 Temmuz en mukaddes milli bayramlardan birisidir. Bu düşüncesini doğrulamak için çaba gösterirken

ilerideki bir Bulgar köyü imdadına yetişir. Çünkü köyün orta yerindeki bir binada bayraklar asılıdır ve 10 Temmuz burada bile kutlanmaktadır. Mülazıma göre bu bir Osmanlılık bilincidir. Osmanlı içindeki farklı milletlerin bir arada kardeş gibi yaşama arzularının somutlaşmış bir ifadesidir: *"Yarın Osmanlı vatanına düşmanlar hücum ettiği vakit sizden evvel (bu Osmanlı-Bulgar köylüleri) koşacaklar, Osmanlılık namına kanlar dökecekler, Osmanlılık'ı kanlarıyla kurtaracaklar"* (Seyfettin, 1999: 235).

Köye çıkarlar. Fakat sonunda anlaşılır ki, Bulgar köyünde uzaktan görünen kırmızı nesnelere, kurumaları için dışarı asılmış kırmızı biberlerden başka bir şey değildir. Üstelik sadece köydeki insanlar değil hayvanlar bile başlarını çevirip onlara bakmaya tenezzül etmezler: *"Domuzlar, gayet adi ve ehemmiyetsiz mahluklar olduğumuzu anlamışlar gibi sahiplerini taklit ederek bize bakmaktan vazgeçiyorlar, gübrelerde ezeli gıdalarını araştırmaya başlıyorlardı. Tarlada çalışan Osmanlı-Bulgar vatandaş bir kere olsun dönüp bakmıyor, çapasıyla uğraşıyordu"* (Seyfettin, 1999: 237). Bu durum, Ömer Seyfettin'in Meşrutiyetle birlikte gelen değerlerin bir kurtarıcı olmaktan ziyade, imparatorluk içerisinde yaşayan azınlıkların ulusal kimliklerinin inşa edilmesine katkı sağladığının farkında olduğunu göstermektedir. Bu durumu ironik bir dille kaleme alan Ömer Seyfettin, Osmanlıcılık idealine inananların aksine, bu coğrafyada yaşayan Bulgarlar arasında Türk düşmanlığının hangi safhada olduğunu bilincinde olduğunu da ortaya koymaktadır.

Boykotaj Düşmanı adlı hikâyede ise medeniyet, kültür, bilim ve felsefenin sadece medeni bir millet olan Yunanlılara ait olduğunu düşünerek kendi milletini, kültürünü ve milliyetini inkâr etme noktasına gelen, milli kimlikten ve kültürden kopuk iki sanatçının hikâyeleri anlatılmaktadır. Bilindiği gibi, Yakup Kadri ve Yahya Kemal şiirde yeni arayışların bir numunesi olarak kaynağını eski Yunan'dan alan bir edebiyatın peşine düşerler. Bu arada Yunan Savaşı ile uyanan Türkçüler de Yunanlılar aleyhine broşürler dağıtarak Yunanlı tüccarları boykot ederler. Ömer Seyfettin böyle bir olaydan hareket ederek, edebiyatımıza kaynaklık etmesi için Eski Yunan'dan ilham alanları eleştirmektedir. Bir bakıma NevYunanilik akımına ilk tepki olan bu hikâyede Ömer Seyfettin, Avrupa Edebiyatı'nın kaynağı ve "medeniyetin, insaniyetin, şiirin, musikinin, hayatın" doğduğu yer olarak kabul edilen Eski Yunan'a ve edebiyatımızı modernleştirmeye çalışan "kahramanlar"a değinerek edebiyatın, çıkış noktası olarak yabancı mecralar aramanın anlamsızlığı üzerinde durur: *"Türklerin "edebiyatsız" denilen bu köpeksiz köyünde sopasız gezenler; bütün ruhları, zevkleri, hisleri, emelleri Yunanileştirmeye çalışıyorlardı. Ama şimdi karşılarında Türkçüleri görüyorlardı."* (Argunşah, 1999: 292). Ömer Seyfettin'e göre, edebiyatın milletin hafızasında karşılığını bulacak göndermelere sahip olması gerekir. Edebiyat denilen kavram, içerisinde barındırdığı kişisel ya da toplumsal kimlikle bir anlamda toplumsal uyanışa da zemin hazırlamaktadır.

Primo Türk Çocuğu hikâyesinde ise milliyet bilincinden uzak kalan insanlarda bu duyguyu ve bilinci yabancıların uyandırdığına değinen yazar, hikâyenin kahramanı olan ve uzun yıllar hem kendi kültürünü hem de milliyetini inkar etmiş Kenan Bey aracılığıyla bu duruma işaret eder. Öyle ki, Kenan Bey,

sadece kendisi inkâr etmekle kalmamış aynı zamanda çocuğu Primo'yu da aynı idrakle yetiştirmiştir: *"Ecnebi ve Levanten mahfillerinde, taassup ve hayvanlık denilen Türklükten nefretleyle, Türklüğe yani medeniyetsizliğe karşı olan garazıyla, Avrupa muâşeret kaidelerindeki vukuf ve maharetiyle, şen ve şuhluğu ile meşhur"*(Argunşah, 1999: 166) olan Kenan Bey, ilk defa İzmir'de bir baloda gördüğü ve eski Roma esvapları giyen, İmparator Adrian'ın metresi Antionus'a benzettiği bir İtalyan olan Grazia ile evlenmiştir. Bir batılı, bir İtalyan'la evlenmek başlangıçta ona çok doğal görünmüştür. Tanzimat'tan bu yana batı karşısında kompleksli tavırlarını devam ettiren ve kendi milletini/milliyetini inkâr eden aydınların Meşrutiyet dönemindeki temsilcilerinden birisi olan Kenan Bey, bu evliliğin gerçekleşmesi için kayınpederinin bir kaç 'önemsiz' şartını dahi kabul etmekten çekinmemiştir: Evliliğin ardından Türk adetlerine sadık kalan akrabalarıyla görüşmeyecek, İstanbul'daki tüm mal varlığını tasfiye edecek ve ileride doğan çocuklarını İtalyan terbiyesine göre yetiştirecektir. Bütün bu istekleri harfi harfine yerine getiren Kenan Bey, bir süre sonra medeniyetin beşiği olarak gördüğü Avrupa ve Avrupalıların şark üzerinde oynadığı oyunlar ve İtalyanların Trablusgarp'a saldırmasıyla batının Türklere karşı tavrını fark eder ve uyanır.

Ömer Seyfettin'in millete, milleti meydana getiren kültür ve medeniyete olan inancını kaybetmiş bir toplum yapısını anlattığı hikâyelerden bir diğeri de **Mehdi**'dir. Hikâyede Serez istasyonunda ikinci sınıf bir kompartımına binmiş beş kişinin yolculuk sırasındaki birbirleriyle yaptıkları sohbet anlatılır. Sekiz on sene mutasarrıflık ve kaymakamlık etmiş hikâyeye kahramanlarından birinin tek ümidi Hristiyan efendilerinin bir an önce gelerek kendilerini düştükleri bu çıkmazdan/bataktan kurtarmalarıdır. Onun bu görüşüne karşı, aynı kompartımın yolcularından ihtiyar ve sakin bir hoca efendi, her kavmin kendisine mahsus bir hâdisinin olduğundan söz ederek, Türklerin de kendi hâdisini beklemeleri gerektiğini ve böylece bu kurtarıcının önderliğinde mukaddes ve hidayet şulelerinin aydınlattığı milli mefkureye doğru yürüyeceklerini, zincirlerini kıracaklarını ifade eder.

Toplumunu meydana getiren bireylerin yozlaşmaları, kültür ve kimliklerinden uzaklaşmaları **Bahar ve Kelebekler** hikâyesinin yaşlı kadın kahramanı tarafından ortaya konulur: *"Şimdi siz Frenk mürebbiyelerin elinde büyüyor, kendi lisanınızın güzelliklerini tanımıyor; başka memleketlerin, başka şeylerini öğreniyorsunuz. Onlara benzemek istedikçe kendi benliğinizden uzaklaşıyor, etrafınızdan nefret ediyor, hakikaten sevinç ve saadetten mahrum kalıyorsunuz. Ah... At elinden o kitabı!"* (Argunşah , 1999: 18).

Bir taraftan insan sevgisinin ve hoşgörünün varlığını her fırsatta okuyucusuna hissettiren yazar, bir taraftan da okuyucusunu sevginin ve hoşgörünün kaynağı olarak değerlendirdiği yerli ve milli hayata yabancılaşmış ve yozlaşmış hikâyeye kahramanlarıyla karşı karşıya getirir. Yukarıda dile getirilen hikâyelerin hemen hepsinde içinde yaşadığı toplumun geçmişten getirdiği ve bir hayat biçimi/değerler manzumesi haline koyduğu değerlere yabancılaşmış ve yozlaşmış hikaye kahramanları vardır. Bu kahramanlar sadece kendilerine değil aynı zaman da içerisinde yaşadıkları topluma da yabancılaşır ve sırt çevirirler.

Böylece yazar, iki karşıt kutup arasında bir mukayeseye imkan vererek, bir anlamda "tipik insan"ı ortaya koymaya çalışır. Onlara/ötekine benzeme isteği, bireylerin zihninden kendilerine ait olan birikimi/bilinci silen önemli ve tehlikeli bir sürece dönüştürecektir. Bu tehlikeli süreç elbette kendi hayat alanına ait olmayan farklı değerleri özümseyen bireyin hayat karşısında dağılıp gitmesine de sebep olur. Diğer yandan toplumda böylesi kişiliklerin/bireylerin çoğalması ortak bir bilinç meydana getirme noktasında da büyük tehlike alanları oluşturmaktadır.

IV. Milli Kimlik Bilincinin Uyanışı

Yukarıda sözü edilen hikâyelerinde daha çok kültürden, kimlikten ve milli şuurdan yoksun insanların durumlarını tespit ederek eleştiren Ömer Seyfettin, bazı hikâyelerinde de -milliyet bilincini kazanmış ve çözüm yolunun nerede gizli olduğunun idrakine varmış kahramanlar aracılığıyla- bu bilinci nasıl yaygınlaştırılabileceğinin arayışı içerisine girer. **Primo Türk Çocuğu** adlı hikâyesinde Kenan Bey'in kendisini ve milletini idrak etmesi Balkan Savaşları'nın ve İtalyanların Trablusgarp'ı işgal edişinin açığa çıkardığı gerçekler aracılığıyla olur. Böylece, Avrupalıyı medeni bir millet ve Avrupa'yı da "yalnız insanıyet, başka bir şey yok" diyerek yücelten Kenan Bey, batlılıların Türkler üzerindeki asıl emellerini fark eder. Kısa bir süre önce "Türkleri dünya yüzünden kaldırmak için birbirleriyle tamamiyle ittifak etmiş olan Avrupalıların naçiz bir kulu, muti bir hizmetçisi, memluk bir kölesi" iken, bu uyanışla ve milli kimliğini idrakle birlikte düşünceleri de değişmeye başlar. Babasında uyanmaya başlayan milli şuurla birlikte milli kimliğine kavuşan Primo da adını değiştirir ve sonunda şehadete koşar.

Alangu'nun ifadesiyle, milliyeti ve milliyetçiliği idrakte geç kalmış olmamızın acılı karamsarlığını (Alangu, 119: 1968). dile getiren ve başında, "Gençliğini Makedonya'da geçirmiş eski bir zabitin hatıra defterinden" notu yazılı olan **Nakarar** adlı hikâyede ise hikâyenin kahramanı olan genç zabıt, güzel bir kızın kendisine söylediği Bulgarca bir türküdeki sözleri sevgi sözcükleri zanneder ama bu sözlerin "İstanbul bizim olacak" anlamına geldiğini öğrendiği zaman şaşırır. Bu şaşkınlık unutulmuş birtakım manevi unsurların hatırlanmasına sebep olur. Sonuçta ortaya bir kimlik ve kültür ihtiyacı çıkar. Genç zabıt, türküler aracılığıyla dile getirilen gizli anlamı okuyarak kendisini var eden hayat alanının farkına varır. Bir anlamda Bulgar kızının söylediği ve kendilik değerlerini/kendine ait değerleri dile getiren türkü, zabitin "söndürülen bilincini aydınlatmak için" (Korkmaz,2004:121) yeni bir açılım sağlar.

Hürriyet Gecesi, Meşrutıyet'in ilanından kaynaklanan toplumsal coşkuyu yansıtır. Bu öykünün, hürriyetin anlamını kavrayamamış ve aynı zamanda da yazar olan kahramanı, aslında bilinçsiz mutluluğunun tesiriyle çevresindeki eşyalara zarar verir. Onun bu hareketlerini gören yaşlı bir adam ona şöyle der:

" Hürriyet! Hürriyet! Bu seni mes'udiyete götürecek bir yol mu? Milletin mes'ud olmadan sen mes'ud olabileceğini ümid ediyor musun? Halbuki tarih bizim memleketimizin üzerine halli matlup binlerce mesele yağmış. Yaşadığın yer, bir "mesele" ummanı! On beş gün sonra şüphesiz bu gürültüler, bu nümâyişler bitecek. Kuvvetlenmemizi çekemeyen düşmanlar gizli hücumlarına başlayacaklar. Üç, dört sene sürmeyecek, en aşağı üç devlet bizim üzerimize atılacak" (Argunşah, 1999: 346).

Yaşlı adam aslında bu sözleriyle Balkan Savaşlarını haber vermekte ve bu geçici bahar havasının bir süre sonra yerini kışın dondurucu soğuğuna bırakacağını öngörmektedir:

"Ey genç muharrir! Gel, sen bir kahraman ol! Nefsini düşünme. Boş gururu, menfaatperverliği bırak. Milletini uyandır. Senin milletin daha kendi ismini bilmiyor, kendi lisanını bilmiyor. Zaman yürümüş, o uyumuş, geride kalmış! Dost sandığı, bağrına bastığı gizli düşmanları bütün servetini, bütün saadetini yağma etmiş! Senin milletin kendi vatanında bir köle, bir esir, bir bekçi, bir fakir... Ona ilim, servet, saadet, duygu, ideal ver!... Ben seni gördüm, sokak fenerine nasıl vurduğunu gördüm. Bu şiddetini, bu galeyanını ölmez ve ezeli bir mevcut olan milletine ver! Halbuki, heyhat, sen böyle şeyler düşünmüyorsun bile..." (Argunşah, 1999: 347).

Hürriyet Gecesi adlı hikâye, Ömer Seyfettin'in "Milli Tecrübelerden Çıkarılmış Ameli Siyaset" adlı makalesinde de ifade ettiği gibi, meşrutiyet adı altında oynanan feci dramları da ortaya koyar. Yazara göre artık imparatorlukta yaşayan azınlıkların bir kimlikleri ve mefkureleri vardır. Bu azınlıklar "biz Osmanlıyız" diyerek Türkleri kandırırlar. Türkler'de kendi milliyetlerini inkâr ederek Osmanlı mevhumesine düştükçe azınlıklar milli vahdetlerine daha bariz bir şiddet vermeye başlarlar(Argunşah 2001:331). Elbette hikâyede de ifade edildiği gibi, Türkler'i Rumeli'de gafil avlayan Balkan İtifakı'nın temellerinin Türkiye'de kurulmuş olduğu ancak felaketten sonra anlaşılacaktır.

Hikâyede dikkati çeken bir başka nokta da, örnek bir insan modelinin nasıl olması gerektiği konusunda yapılan birtakım tespitlerdir. Mert'in tespitiyle, burada örnek model olacak kişi, elbette hikâyeye kahramanına milletle ilgili birtakım tavsiyelerde bulunan yaşlı adamdır. Bunun temelinde elbette inanmışlık ve kendini yok sayış vardır (Mert, 2004: 279).

Çanakkale'den Sonra hikâyesinde ise toplumu ayağa kaldırma işlevini tarih yüklenir. Hikâyenin kahramanı memleketin sorunları karşısında yılgınlığa düşmüştür ve oldukça umutsuzdur. Ancak bir süre sonra Çanakkale zaferinin kazanılması onu neşelendirir:

"Onun ümitsizliği geçtikçe gözleri açılıyor, artık yaşayan, kendini duyan, mefkuresini bilen bir milletin içinde olduğunu görüyordu. Kapitilasyonlar kalkıyor, dahili düşmanlar temizleniyor, zehirli tufeyliler gibi milletin bünyesi üzerine üşüşüp kanını emen hainlerin elinden "iktisat ve istismar" silahları alınmaya çalışılıyordu. İşte ümidini kestiği bu muhit nihayet bir millet oluyor ve Türklerin arasında da "iş bölümü" fikri uyanıyordu" (Argunşah, 1999: 48).

Hikâyenin sonunda kahraman evlenir ve doğan çocuğuna Mefkure adını verir. Böylece Çanakkale'den önce milli benliğini ortaya koyamayan toplum, bu mücadele sonunda kendisini bir millet olarak tanımlamaya başlamıştır. Hikâye kahramanının doğan çocuğuna Mefkure adını vermesi de anlamlıdır. Ömer Seyfettin'in **Mektep Çocuklarında Türklük Mefkuresi** adlı makalesinde de ifade ettiği gibi, milletler ancak felaket ve mağlubiyet zamanlarında gaflet uykusundan uyanırlar. Bu felaket zamanları fertlerin bir emel etrafında bir araya gelmesini sağlar. Böylece bu umumi ve mukaddes heyecandan mefkure doğar (Argunşah, 2001:353).

3. Toplumsal Belleğin Yansıması: Gelenek ve Milli Tarih Bilinci

Tarih, bir milletin tüm varlığını, geçmişten getirdiği tüm birikimi geleceğe taşıyan bir zaman dilimidir. Bireyle millet arasındaki bağ, tarih denilen zaman dilimi üzerinde kökleşir. Tarih bir başka ifadeyle milli bir hafızadır. Diğer yandan, birlikte yaşanmış bir geçmiş olmadan kültürün ve milli bir bilincin kökleşmesine ve yerleşmesine de imkân yoktur. Bu bağlamda tarih "toplumsal bellek" demektir. Tarihin elbette iyi bilinmesi gerekir. Ancak, bu bilginin yanında asıl önemli olan bu bilginin bireyler tarafından içselleştirilmesi, özümsemesi ve sonunda bir şura dönüştürülmesidir. Bu bağlamda Ömer Seyfettin de, Başını Vermeyen Şehit, Kütük, Vire, Pembe İncili Kaftan, Teke Tek, Ferman gibi ilk bakışta eski Türk kahramanlarını anlatır görünen pek çok hikâyesinde günün/içinde yaşadığı zamanın ihtiyaçlarına cevap vererek, toplumu meydana getiren bireylerin milli bir bütünlük oluşturmalarına yardımcı olur. Yazar, tarihe karşı geliştirdiği bu bakış açısıyla bir taraftan tarihin, bir toplumu oluşturan ortak değerler bütünüünün en önemli unsurlarından birisi olduğunu ifade ederken, bir taraftan da, asıl yaratıcı ve yaşatıcı kudretin, bireyleri var eden bu toplumsal bellekten geçtiğine işaret etmektedir.

Ömer Seyfettin, Yeni Kahramanlar serisi içinde yer alan **Kaç Yerinden** adlı hikâyesinde, maziye ait unsurları hikâyelerinde neden kullandığı konusunu şu şekilde dile getirir:

"Sanatkâr hal içinde mefkuresini olanca heyecanıyla duyamayınca romantik maziye döner. Orada ezeli efsanelerini yaşayan binlerce tayf vardır. Bu tayflara tarihin hayalinde renkler, şekiller verir. Onlara meftun olur. Destanlarını terennüm eder. Mazide bugünkü medeniyetin, maddiyatın söndürdüğü nurlar var. Ulviyyet var. Ruh azameti var. Fikir uğrunda fedakarlık var. Doğruluk, sadakat, vefa, fazilet, kerem, şefkat, muhabbet, aşk var. Hayatın hakiki manası olan mefkure var. Sonra rububiyet var" (Argunşah, 1999: 74).

Yetiş'in ifadesiyle, millet hayatının tehlikeye düştüğü durumlarda hamasi duyguların büyük görevleri ve önemleri olduğu bilinmektedir. Bu yüzden bu heyecanın tezahürlerinin yazıya geçirilerek muhafaza edilmesinin ya da zamana göre yeni şekil ve tarzlarda ele alınmasının sayısız faydaları da bulunmaktadır (Yetiş, 1978: 52). Ömer Seyfettin'in **Başını Vermeyen Şehit** adlı hikâyesi de Peçevi tarihinde kayıtlı bulunan Grijgal'in savunması sırasında gösterilen bir kahramanlığın ve Türk'ün, kahramanlık, yiğitlik ve vatan sevgisi uğrunda canı

dahil her şeyi feda edebileceğinin göstergesidir. Yazar, Kaplan'ın tespitiyle, Birinci Dünya Savaşı'na katılan genç subaylara ve erlere tarihi kahramanlıklardan bir örnek vermek istemiştir (Kaplan, 1984: 69). Bir destan parçasını zamanın şartlarına göre yeniden yorumlayan Ömer Seyfettin, yorumladığı bu metni bağımsızlık, hürriyet ve öze dönüş metni haline getirir.

Vire ve **Kütük** adlı hikâyelerinde, kalabalık bir düşman karşısında zeka ve tecrübesiyle galip gelen insanlara işaret edilir. Kütük hikayesinin kahramanı olan Arslan Bey gücü, zekayı ve cesareti temsil eden bir devlet adamıdır. Arslan Bey hem bir devlet adamında olması gereken özellikleriyle hem de cesur ve mert tavırlarıyla ortaya konulur: *"Arslan Bey düşmanın cesurunu, kahramanını, yılmazını severdi. Onca harp bir mertlik sanatıydı. Düşman ordusundan kaçıp kendisine iltica edenlere hiç aman vermez"*Hain her yerde haindir" diyerek hemen boynunu vurdurdu (Argunşah, 1999:84) Vire hikâyesinde de hikâye kahramanı Barhan bey, Diyet hikâyesindeki Koca Ali'nin bütün özelliklerini gösterir. Barhan Bey, yaşadığı zaman ve çevresi için model bir insandır: *"Barhan Bey çok düşünen fakat faka basmayan akıllı cesurlardandı. ..Ne asıldı ne de kul... Ağırılığında daima bir tarafa eğilmiş gibi duran bu başın içinde sönmez bir ateş, sönmez bir zeka alevi tutuşuyordu. İşte bu mukaddes alev onu daha pek genç iken en namlı kumandanların sırasına yükseltti"*(Argunşah, 1999:93).

Ferman hikâyesinde ise, devlete ve onu temsil eden güce itaat etmenin ideal bir kahraman kimliği için gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Ferman hikâyesinin kahramanı Tosun Bey, kendisini devletine ve milletine adanmış bir askerdir: *" Hem cesur hem fazıldı! Seferlerde sedefli cura ile kahramanlık destanları söyler; sulh zamanında gayet çelebice hikmetlerle dolu, gazeller, kasideler yazarçtı. Kılıç kabzasının nasırlattığı elinde, kalem yabancı durmuyordu"*(Argunşah 1999:52) **Forsa**'da vatan, **Pembe İncili Kaftan** adlı hikâyede ise devlet için fedakârlıktan kaçınmamak gerektiğine işaret eden yazar, Penbe İncili Kaftan'da Muhsin Çelebi karakteri ile cesaret, onur, fazilet, erdem, sadakat gibi noktalarda çevresine örnek olabilecek bir model ortaya koymaya çalışır. Özellikle hikâyenin yazıldığı devirde bu özelliklere sahip insanlara ihtiyaç vardır. Muhsin Çelebi zengin ve vaktini okumakla geçiren aydın birisidir. Büyükleme ülfet etmez, ikbal istemez. Doğrudan ayrılmaz. Ölümünden çekinmez. Bir çok defa gaza etmiştir. Dünyaya minneti olmayan Muhsin Bey'in şahsında şah da geda da birdir. Ancak ne şartta olursa olsun devletini sever(Arunşah, 1999:126-127) Forsa hikâyesinde ise esir olalı kırk seneden fazla geçmiş bir Türk forsanın bahsedene yazar, hikâyenin sonunda mutlu bir sonla oğluna kavuşan bu forsanın vatan için nasıl cenge katıldığını dile getirir: Kendine gelince oğlu ona: *"Ben karaya cenk için çıkıyorum. Sen gemide rahat ol, dedi. Eski kahraman kabul etmedi: Hayır. Ben de cenge çıkacağım....Oğlu: Vurulursun! Vatana hasret giderdesin! Diye onu gemide brakmak istedi. Kara Memiş, o vakit, birdenbire bir kaptan gibi doğrudu. Duramıyordu. Kalkan, kılıç istedi. Sonra geminin kılıcında sallan sancağı göstererek: Şehit olursam bunu üzerime örtün! Vatan al bayrağın dalgalandığı yer değil midir? Dedi"*(Argunşah, 1999:176). **Kızıl Elma** hikâyesinde ise Türklerin cihan

mefkuresinin adı olan ebedi hedef, hikâyenin konusu haline getirilmiştir. Hikâyede halkı suçlayarak, “bu, halkın uydurduğu bir efsanedir”, diyen âlime Kanuni Sultan Süleyman, “eğer bunu halk söylüyorsa bir efsane değil hakikattir; halkın sesi hakkın sesidir” diyerek cevap verir. Yazar bu hikâyesiyle kültürel kimliğin ve devamlılığın temsilcisi olarak halkı ortaya koymaya ve emre kayıtsız şartsız itaat etmenin, beraberinde başarıyı getireceğini göstermeye çalışır. Bir asker olarak Balkan bozgununa yakından şahit olan Ömer Seyfettin, Kızıl Elma’da, devrin ihtiyaç duyduğu askeri yapının oluşturulması için gerekli olan insanları da ortaya koymaya çalışır. Topuz isimli hikâyede ise, devletin gücü ve iktidarı bir savaş aletiyle simgeleştirilir: *“Mum rengi çehrelerin şaşkın gözleri karşısında bu tek Türk, kaftanının uzun eteklerini omuzlarına attı. Kılıcını kınına koydu. Uzandı, ezdiği başının üstünde duran kanlı topuzu aldı. Yere bıraktı... Haydi, padişah adına bana itaat edin, dedi Argunşah, 1999:190”*.

Bu hikayelerin dışında, konusunu bir halk menkıbesinden alan **Yalnız Efe** adlı hikâyede ilgi çekici bir halk destanını modern bir romancı tavrıyla ele alan yazar, konuyu muayyen bir tarih ve millet görüşü içerisinde işler (Filizok, 1984: 122). Hikâyedeki kadın karakter bir yönüyle Dede Korkutta’ki alp tipi Türk kadınına çağırıştırır.

Tarihe/geleneğe bu anlamda yönelme sadece bir kaçış ya da bir mazi hasreti olarak değerlendirilmemelidir. Kaya’nın ifadesiyle, güncel edebiyatla gelenek arasındaki ilişki sadece Türk Edebiyatı için değil, tüm dünya edebiyatları için geçerli bir durumdur (Kaya, 2004: 68). Her edebiyatçı bir geleneğin içerisine doğar ve içine doğduğu bu gelenekten şuurlu veya şuursuz bir şekilde yararlanır. Diğer yandan, geleneği kullanma, edebiyatçıda güzel ve yaşanabilir bir dünya kurma isteğinin var olduğunu da göstermektedir. Ömer Seyfettin de, hikâyeleriyle Türk milletine ait değerleri ortaya koyarak toplumun dinamiklerini yeniden harekete geçirme arzusu içindedir. Aslında tarihi hikâyelerin konusunun pek çoğunun Kanuni devrinden alınması da bunu göstermektedir. Bu dönem bir altın çağ olarak da düşünülebilir.

Elbette bu hikâyelerin sayısını arttırmak mümkündür. Ancak şunu kısaca ifade etmek gerekir ki, Ömer Seyfettin’in eser verdiği dönem, ülke topraklarının birer birer elden çıktığı bir dönemdir. Böyle bir dönemde milli bir edebiyatla Türkçülük düşüncesine hız verilmeye çalışılması anlamlıdır. (Ercilasun, 1997: 459) Böylece, “sınırlandırılmış bir millilik düşüncesi” ile yazarın, hikâyelerinde kültüre ait unsurları işleme, tarihi, kahramanlığı ve vatan için verilen mücadeleyi yüceltmesi, milli hisleri uyandırması ve ideal bir insan tipini ortaya çıkarmaya çalışması önem kazanmaktadır.

Sonuç

Ömer Seyfettin, hikâyelerinden de anlaşıldığı gibi, İmparatorluğa ait toprakların büyük bir kısmında dolaşmış ve farklı yörelerde yaşayan insanlarla yakın ilişkiler kurma fırsatı bulmuştur. Bu anlamda yazarın, geniş bir tarih ve halk kültürü birikimine sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu birikim milletine ait en küçük hassasiyeti ihmâl etmeden eserlerine taşımasına yardımcı

olmuştur. Yazar, hikâyelerinde, içinde yaşadığı hayatın problemlerine ve ihtiyaçlarına göre milli kültüre ait unsurlardan bir anlam çıkartmaya ve halkın faydasına sunmaya çalışmaktadır. Bu unsurları kullanarak bir taraftan milli hafızayı canlı tutmak, bir taraftan da halkın, o dönemde özgürlükleri boğan havanın üstesinden gelebilmesi için, milli ruhu ve ortak kimliği bir kurtuluş reçetesi olarak sunmak amacındadır. Özellikle destani ruha sahip olduğu görülen hikâyelerinde, savaşın hâlâ devam ettiği bir dönemde içinden çıktığı topluma yaşama refleksi olmuş, mücadele azmini arttırmış ve topluma yeni bir ufuk kazandırma çabası içerisinde olmuştur.

Başlangıçta da ifade edildiği gibi, Ömer Seyfettin'in eser verdiği dönem, Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Bu devrede mutlakiyetten meşrutiyete, meşrutiyetten cumhuriyete geçilmiş; zaman zaman ara rejimler ve üç büyük hayati savaş yaşanmış, ülke topraklarının dörtte üçü kaybedilmiş; ihtilâller, ayaklanmalar ve inkılâplar olmuş; on beş yıl içerisinde yoğun bir devlet krizi yaşanmıştır. Bu şartlar içerisinde destan, mit ve diğer ürünler yardımıyla yeniden bir kimlik inşası süreci başlamıştır. Bu edebî ve siyasî inşaa, bir taraftan millî bir kimliği yeniden kurgularken; diğer taraftan da yaşanan acıları hafifletmiştir. Ömer Seyfettin'de, kaleme aldığı hikayeleriyle, halkın, özgürlükleri boğan sıkıntılı havanın üstesinden gelebilmesi için millî ruhu, ortak kimliği harekete geçirmeye ve yeniden inşaa etmeye çalışmış ve ortak Türk kimliğinin yeniden inşası sürecinde milli kültür unsurlarından başarıyla istifade etmiştir.

KAYNAKÇA:

AKTAŞ, Şerif(1996), "Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı I" Türkiye Günlüğü, 38:173.

ARGUNŞAH, Hülya (1999), *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikayeler 1*, İstanbul: Dergah Yayınları.

ARGUNŞAH, Hülya (1999), *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikayeler 2*, İstanbul: Dergah Yayınları.

ARGUNŞAH, Hülya (1999), *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikayeler 3*, İstanbul: Dergah Yayınları.

ARGUNŞAH, Hülya (1999), *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Hikayeler 4*, İstanbul: Dergah Yayınları.

ARGUNŞAH, Hülya (2001), *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Makaleler 1*, İstanbul: Dergah Yayınları.

ARGUNŞAH, Hülya (2001), *Ömer Seyfettin Bütün Eserleri Makaleler 2, Tercümeler*, İstanbul: Dergah Yayınları.

ALANGU, Tahir (1968), *Ömer Seyfettin/ Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: May Yayınları.

ÇETİŞLİ, İsmail (1999), "Ömer Seyfettin'in Hikayelerinde Milli Şuur", *Türk Yurdu Dergisi*, s.139-140-141, Ankara.

ENGİNÜN, İnci (1985), "Ömer Seyfettin'in Hikayeleri", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ERCİLASUN, Bilge(1997), *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*" Akçağ Yay. Ankara.

ERCİLASUN, Bilge(2005), II. Meşrutiyet Devrinde Tenkit I Türkçü Tenkit, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

FİLİZOK, Rıza(1984), "Ömer Seyfettin'in Hikayelerinde Halk Edebiyatı Tesirleri", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

GÖKALP, Ziya(2007), *Türkçülüğün Esasları*, Ziya Gökalp Kitaplar), Yayına Hazırlayan, M. Sabri KOZ, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları

II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı (2007), (Haz: İsmail Çetişli-Abide Doğan-Nurullah Çetin-Alim Gür-Şenol Demir-Cengiz Karataş), Ankara Akçağ Yayınları.

KAFESOĞLU, İbrahim (1986), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

KAPLAN, Mehmet (1994), *Hikaye Tahlilleri*, İstanbul: Dergah Yayınları.

KAYA, Muharrem (2004), *Türk Romanında Destan Etkisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KOLCU, Ali İhsan (2002), *Bozkırdaki Bilge Cengiz Aytmatov*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KÖROĞLU, Erol (2004) *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı(1914-1918) Propagandadan Milli Kimlik İnşasına*, İstanbul: İletişim Yayınları.

KÖSEOĞLU, Nevzat (1997), *Milli Kültür ve Kimlik*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

PARLATIR, İsmail;ÇETİN, Nurullah(1999), *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

YETİŞ, Kazım (1978), "Başını Vermeyen Şehid Destanı", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Sayı:4, Yıl:7, İstanbul.

YÖNTEM; Ali Canip (1947), *Ömer Seyfettin(1884-1920) Hayatı, Edebiyatı, Karakteri ve Eserlerinden Numuneler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ŞEMSETTİN SAMİ

Zeynep YAZARKAN*

1.1. Şemsettin Sami'nin Hayatı

Şemsettin Sami, Yanya'nın Premedi kazasının merkezi olan Fraşer'de 22 Recep 1266(1 Haziran 1850)'de doğdu.Babası Halid Bey ve dedesi Durmuş Bey, Berat'tan Fraşer'e göçen tımar beyleri neslinden gelmektedir.Anne tarafından soyu ise Fatih ve II.Beyazıd devri ricalinden Görice Tımar Beyi Koca İmrahor İlyas Bey'e dayanmaktadır.İlyas Bey, II. Murad'ın Arnavutluk seferinde müslüman olmuş ve daha sonra devlete önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Şemsettin Sami'nin babası Halid Bey ile annesi Emine Hanım 1835'de evlenmişler ve altısı erkek, ikisi kız olmak üzere sekiz çocukları olmuştur.Erkekler; Abdül, Şerif, Naim, Sami, Tahsin, Mehmed; kızlar ise Nefise ve Şahsina adını taşımaktadır.Şemsettin Sami 9 yaşında babasını, 11 yaşında da annesini kaybeder ve ailenin sorumluluğunu büyük ağabey Abdül'e kalır.Arnavut milliyetçisi olarak tanınan Abdül Bey 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonunda Balkanların parçalanması neticesinde Yanya'nın Yunanların eline geçmesini önlemek için mücadele vermiş bir kişidir.İstanbul'da Şehremaneti üyeliğine atanan Abdül Bey 1892'de vefat etmiştir.Şemsettin Sami'nin diğer ağabeyi Naim Bey de mücadelelerle dolu bir hayat sürmüştür.Maarif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene başkanı olmuş ve 7 Ekim 1900'de ölmüştür.

Şemsettin Sami tahsil hayatına Fraşer'de başlar ve iptidai mektebini burada okur.Ayno zamanda Kalkandelenli Mahmut Efendi'den de özel dersler alır.Anne ve babasının ölümünden sonra büyük ağabeyi Abdül Bey aileyi 1864'te Yanya'ya taşır ve burada Şemsettin Sami ve ağabeyi Naim Fraşeri Zossimai Skoli adlı bir Rum lisesine girerler.Şemsettin Sami 8 yıllık bu okulu 7 senede bitirir (1871) ve burada kendisine edebiyat tarihimizde haklı bir ün sağlayacak olan dille haşır neşirliliğinin ilk tohumlarını atar.Çünkü müthiş bir dil istidadı olan Sami, bu okulda eski Yunanca, Fransızca, İtalyanca gibi dilleri öğrendiği gibi ayrıca müderris Yakup Efendi'den özel ders alarak Arapça ve Farsça'yı da ilerletir.

* Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Yüksek Lisans Öğrencisi, Priştine

Şemsettin Sami okulu bitirdikten sonra Yanya'da Mektubi Kalemî'ne girer, fakat kısa bir süre sonra 1872'de İstanbul'a gelir ve ağabeyi Naim Bey'le birlikte Matbuat Kalemî'nde memur olarak çalışmaya başlar.Sami'nin yazı hayatı burada başlamıştır denilebilir.Küçük sayılabilecek bir Tarih-i Umumi yazıyor fakat bastırmaktan vazgeçiyor.Daha sonra yalnızca bir cildi basılabilen Tarih-i Mücmel-i Fransa adıyla bir tercüme yapar.Yine aynı yıl Hadika gazetesinde çalışmaya başlayarak gazeteciliğe adım atar.Bu gazetede çalıştığı sırada Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat romanını neşreder.Bu arada Sührab bir trajedi yazar, fakat imiyle kendi deyimiyle tiyatro usulüne uygun olmadığından dolayı neşrinden vazgeçer.

Böylesine yoğun bir yazı faaliyetine girişen Şemsettin Sami 1873'de Hadika gazetesinin kapatılması üzerine Ebuzziya Tefik'in çıkarmış olduğu Sirac gazetesinde çalışmaya başlar.Vatan yahut Silistre piyesinin oynanmasından sonra çıkan olaylardan dolayı Namık Kemal'in ve Ebuzziya'nın sürgüne gönderilmesiyle Sirac gazetesi de kapatılmış olur (1873).Bu arada Sami, Matbuat Kalemî'ndeki işine de devam etmektedir.Gazetecilik hayatı sekteye uğramıştır, fakat edebi çalışmalarına devam eder ve Galettee adlı bir hikayeyi ve İhtiyar Onbaşı adında bir trajedi 1874'de oynanır.

Trablusgarb'tan Vilayet gazetesinin idaresi için bir muharrir istenmesi üzerine Matbuat İdaresi Şemsettin Sami'yi uygun görür ve 1874 yılında

Yanya'ya uğrayarak Korfu, Bendizi, Napoli, Messina, Malta yoluyla Trablusgarb'a varır.O sırarda Trablusgarb valisi, Samipaşazade Sezai'nin babası olan Sami Paşa'dır.Şemsettin Sami 8 yıldan beri çıkmakta olan gazetenin yönetimini üstlenir.Gazeteyi 256. sayısından itibaren 271. sayıya kadar yönetir ve kimi kaynaklara göre Sami Paşa'nın aracılığıyla İstanbul'a döner.Onun Trablusgarb macerası yaklaşık bir yıl sürer.

İstanbul'a döndükten sonra bazı gazetelerde çalışan Şemsettin Sami, Tasvir-i Efkâr gazetesinin matbaasında Matbuat-ı Ceyyide adında bir kitap serisi hazırlar.1874'te yazdığı Besa trajedisini ve Seydi Yahya adlı piyesini 1875'te neşreder.Bu arada sürgünde bulunan Ebuzziya'nın namına Muharrir mecmuasının 4 sayısını neşreder.Gazeteciliğe iyice ısınmış olan Sami, 9 Şubat 1876'da Sabah gazetesini çıkarmaya başlar.

II. Abdülhamid'in izniyle 20 Eylül 1879'da kurulan "Cemiyet-i İlmiyye-i Arnavudiyye" adlı derneğin üyeleri arasında Şemsettin Sami de vardır.Diğer üyeler ise ağabeyi Abdül Bey, Vasa Efendi, Yovan Vretua'dır.Arnavutların kültürel olarak gelişmesi gayesiyle kurulan bu cemiyette Şemsettin Sami, Arnavutça Alfabe ve Arnavutça'nın Grameri'ni meydana getirerek Arnavutlara büyük bir hazine armağan etmiştir.

Şemsettin Sami lügat çalışmalarına 1880'de sarayda Teftiş-i Askeri Komisyonu katipliğine atandığında başlar.Yine aynı yıl Sefiller romanını tercüme eder.Bu arada dergiciliğe de ara vermeyen Sami, Ail eve daha sonra Hafta dergileri çıkarır (1880).Daha önce de belirttiğimiz gibi edebiyat tarihimizde asıl büyük önünü yaptığı lügat çalışmalarının en önemlilerinden olan Kamus-ı Fransevi'yi (Fransızca'dan Türkçe'ye) meydana getirir (1882-1883).

4 Mayıs 1884'de Edremitli Kazasker Saadetin Efendi'nin kızı Emine Veliye Hanım'la evlenir ve Saadetin Efendi'nin Kandilli'deki yalısına taşınır.Kamus-i

Fransevi adlı eserinin Türkçe'den Fransızca'ya olan kısmını da bitirerek çalışmasını bütünler.Bütün çalışmaları ödüksüz kalmaz ve II. Abdülhamid tarafından "ula sınıf-ı sanisi" ve "iftihar" nişanı verilir.Yine aynı yıl önceleri Yanya'da hazırladığı "Sarf ve Nahv-ı Arabi"yi özetleyerek Tasrifat-ı Arabiyye yayınlar.

Şemsettin Sami çalışmaları bununla da kalmayarak 1899'da Kütüphane-i Müntahabat adıyla bir neşir serisi kurar.Önce Baki'nin ve Ali b. Ebi Talib Efendimizin "Eş'ar-ı Müntehabe"lerini neşreder(1899-1900).Daha sonra ömrünün son günlerinde Türk dili için büyük önem taşıyan eserlerini kaleme alır.Bunlar; 1902'de hazırladığı "Kutadgu Bilig"de de Orhun Abideler'nin izahlı tercümeleri Tuhfetü'z-zekiyye fi lügati'l-Türkiyye'nin metin ve tercümesidir.Bu ekerleri oldukça kısa denecek bir ömre sığdırmayı başaran Sami, 12 Haziran 1904'te 54 yaşında vefat eder.

Şemsettin Sami Emine Veliye Hanım'dan 4 çocuğu vardır.Bunlar; Samiye, Ali Sami, Sadiye ve Sadi'dir. Bunlardan Ali Sami Bey, Türk sporuna hizmetleri geçmiş bir şahsiyettir.Bugün adını taşıyan bir stad vardır.Şemsettin Sami ilk eşinin ölümünden sonra evlendiği Abdül Bey'in dul eşi Belkıs Hanım'dan adlı çocuk sahibi olmuştur.Ağabeyi Abdül Bey ölmeden önce çocuklarını Şemsettin Sami'ye emanet ettiğinden dolayı bu evlilik gerçekleşir ve yeğenleri Mithat'la Emine'nin de bakımını üstlenir.

1. 2. Kişiliği ve Aile Hayatı

Ölümü büyük yankı uyandıran Şemsettin Sami, gerçekten de edebiyat tarihimizde gerek roman türünde ve gerekse lügat çalışmalarıyla hep ön saflarda yer almış ve ciddi çalışma tarzıyla da gelecek nesillere örnek olan bir portre çizmiştir.İşte böylesine mühim eserler veren birinin kişiliği hakkında bir şeyler söylenmezse bazı şeylerin eksik kalacağı muhakkaktır.

Şemsettin Sami, hakkında çıkan kitaplardan ve yakınlarıyla yapılan röportajlardan öğrenildiği kadarıyla, kendisini tanıyanlarda saygı uyandıran bir kişidir.Ailesine ve çevresine karşı çok ilgili olarak tanımlanan Sami, aynı zamanda gerek giyimine ve gerekse de sağlığına azami ölçüde önem vererek bu iki konudaki hassasiyetini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur.Hayatının büyük bir bölümü sağlık sorunlarıyla geçen Sami, temizlik konusunda hayli hassas bir tabiata sahiptir.Çocuklarına da oldukça düşkün olduğundan eğitimleri için çok çaba harcamıştır.Özel hocalar tutarak çocuklarına daha iyi bir eğitim vermek isteyen yazar, devrin eğitim tarzını beğenmediği için oğlu Ali Sami'yi okula göndermek istememiş, fakat aile dostlarının ısrarıyla Galatasaray Lisesi'ne yollamayı kabul etmiştir.Çocuklarına Cezayirli Mesut Efendi adında bir kişi de Türkçe dersi vermiştir.Ayrıca zamanın modası olduğundan resim, piyano hocaları da eve sık sık gelerek Ali Sami'yeders vermişlerdir.

Şemsettin Sami'nin oğlu Ali Sami babasının günlük hayatını şu sözlerle dile getiriyor:

"Babam sabahları gayet erken saat tam beşte kalkardı.Lambasını yakar, sobasını kendisi tutuşturur, yatağını kendi eli ile düzeltirdi.Yedi buçuğa kadar yazdığı yazıların tashihleriyle uğraşırđı.Sonra kendi eliyle çayını pişirirdi.Bu suretle erken kalktığı için kimseyi rahatsız etmek istemezdi.Esasen son zamanlarda çalışma odasında yatar kalkardı.Sabahleyin, çalışmasına bir saat fasıla verir, sonra tekrar çalışmaya koyulurdu.Ve bu öğleye kadar devam ederdi.Yemeğe zil ile davet edilir ve en son kendi inerdi.Öğle yemeğinden sonra çalışmasına iki saat bir aralık verir ve tekrar çalışmaya başlardı.Akşam yemeği akşam ezanından çok sonra yenirdi.Ve 1899 senesine kadar hemen hiç bir akşam sofrada misafir eksik olmazdı.Bunlar arasında papaz, hoca, şeyh, derviş, müşteşrik, ecnebi, genç, ihtiyar bulunurdu.Ve babam gelenlere daima bizi takdim ederdi.Yemekten sonra çalışmaz, erken yatardı.Fakat misafir olur ve ertesi gün için yetiştirilecek işi olursa yine çalışırdı.Günde vasati olarak 13-14 saat okuyup yazardı."

Çok genç denecek bir yaşta kalemi eline alan Sami, hayatını anlattığımız bölümde de söylediğimiz gibi çok iyi bir eğitim almış ve Arapça, Fransızca, Rumca, Farsça, İtalyanca, Eski Yunanca'yı öğrenmekle kalmamış, coğrafya, tarih, riyaziye, hikmet, kimya gibi ilimlere de vukufiyet kesbederek çalışkanlığını ve seçkinliğini ortaya koymuştur.Bu bilgileri çok sistemli bir hale getirmeyi başaran Sami, hakikaten eserlerini belli bir plana bağlı kalarak ortaya koyar ve özellikle ansiklopedik mahiyette eserler meydana getirir.Bu da o zamanın okuyucusu için hayli faydalı sonuçlar doğurmuştur.

Roman ve tiyatro denemeleri de yapan Şemsettin Sami asıl şöhretini bunlara borçlu değildir.Onu asıl önemli kılan eserleri sözlük çalışmaları ve tercümeleridir.Kimi araştırmacıların söylediği gibi roman ve piyeslerindeki dil zayıftır.Hatta bunu kendisi de eserlerini kaleme alırken Türkçe'ye yeterince vakıf olmadığını itiraf eder.Fakat o bu tür eserleriyle topluma yararlı olmayı ve düşüncüklerini diğer insanlarla paylaşmayı hedeflemiştir.Aynı zamanda bir boşluğu doldurmak ihtiyacını da gütmüştür.

Bitmek bilmeyen bir tempoyla eserlerini kaleme alan Şemsettin Sami, bunlardan çok para kazanmamasına rağmen çalışmalarını aksatmamış ve Sabah gazetesini çıkarırken diğer gazeteler 40 para olduğu halde o gazetesini 10 paraya satmıştır.Fakat bu tavrı onun ömrünü maddi bakımdan sıkıntıyla geçirmesine neden olmuş ve kalabalık bir nüfusa sahip olan ailesinin geçim darlığına düşmemesine engel olamamıştı.500 liraya rehine koyduğu köşk borcunu ödeyememesi yüzünden satılığa çıkarılmış ve bunu hazmedemeyen Sami'nin iki gün dili tutulmuş.Yine aile çevresinin anlattığına göre Sami'nin ölümünden sonra köşkün yeni sahibi Ragıp Paşa Sami'nin ailesine taşınmaları için çok az bir süre vermiş ve vakit dolduğunda çocukları cami avlusuna sığınmak zorunda kalmıştır.Çok zengin olan kitaplığı da yok pahasına satılmıştır.Kızı ile yapılan bir röportajdan öğrendiğimize göre ölürken kızına "Bana Graziyella'dan oku" der ve kızı en çok sevdiği bölümü okurken "Allah" diyerek son nefesini verir.

1. 3. Dil ve Edebiyat Hakkındaki Görüşleri

- İran'da teşekkül eden Türk devletleri Farsça'yı resmi dil olarak kabul etmiş ve Türkçe'ye önem vermemişlerdir. Fakat Selçuklular Türkçe'yi resmi dil kabul etmişler ve Osmanlı devletinde özellikle Fatih Sultan Mehmet, Sultan Selim ve Süleyman devrinde kuvvetli bir edebiyat gelişmişse de daha sonra gerilmeye başlayan edebiyatımız şimdi yeniden toparlanma yoluna girmiştir.

- Zamanınızdaki yeni tarz edebiyata yapılan en büyük suçlama "Batı taklitçiliği"dir. Pek de haksız sayılmayan bu suçlamada biraz insaf etmek lazım gelir. Çünkü Avrupa'yı yalnızca edebiyatta değil sanatın her alanında taklide çalıştığımız bu devirde edebiyatçılarımıza fazla haksızlık etmeyelim. Onlar da bir gün orta yolu bulacaklar ve sadeleşme çabalarında önemli adımlar atacaklardır. Zaman her şeyi yaptırır.

- Türkçe'ye Osmanlıca denilemez. Bu dille konuşan kavmin adı Türk dilidir. Türk, "intisabıyla iftihar olunacak" bir büyük kavmin adıdır.

- Türkçe'ye Osmanlıca demek ne kadar yakışmazsa, Maveraünnehir'de yaşayan hemcinslerimizin dilinde de "Çağatayca" denilemez. Çünkü Çağatay "akvam-ı Türkiyye"den yalnız küçük bir kavmin adıdır. Oradaki Türklerin diliyle bizim dilimiz bir olduğundan, ikisine de Türk dili adı vermek gerekir. Aradaki farkı göstermek istersek, onlarınkine Doğu Türkçesi, bizimkine Batı Türkçesi demek uygun olur.

- Doğu Türkçesi söyleyişte ve yazışta biraz kaba, Batı Türkçesi daha incedir. Ancak Doğu Türkçesi doğru, bizimki yanlıştır. Arapça'dan ve Farsça'dan ve yabancı dillerden aldığı kelime ve deyimlerle bizim Batı Türkçemiz daha genişse de, Türkçe kelimeler ve deyimler bakımından Çağatayca bizimkinden çok zengindir.

- Bir lisanın sözlüğü o lisanda kullanılan yabancı kelimeleri de kapsamlı ve sırf Türkçe diye dilde kullanılmayan kelimeleri de içine almak gibi bir kaygısı olmadan hazırlanmalıdır. "Efradı cami ağıyari mani" tarifi her hususta olduğu gibi burada da bize yol göstermelidir.

- Osmanlıca üç dilden, yani Arapça, Farsça ve Türkçeden mürekkeptir demek adet olmuştur. Tabiata aykırı olan bu deyim bir çok kavaid ve inşa kitaplarında tekrarlanıyor. Ne kadar yanlış! Üç dilden mürekkep bir dil! Dünyada görülmemiş şey!

- Herhangi bir kelimenin Türkçe karşılığı varken onu bırakıp da Arapça ve Farsça'sını kullanmayalım.

- Bizde iki kötü huy var. Biri kendi dilimizi küçük görmek. Türkçe'den başka dil bilmiyoruz, yine de Türkçe'yi beğenmiyoruz. İkincisi de Arapça, Acemce, Fransızca, İngilizce, ya da başka dillerden iki söz öğrendik mi onları kullanmak istiyoruz.

- İstanbul Türkçesi zariftir, latiftir, lakin söz aramızda pek o kadar fasih ve doğru değildir. İstanbul Türkçesi edebi dil olmaya layıktır. Fakat fazlasıyla incelemiştir ve edebi dili seçmede yalnızca İstanbulluların kararı yetmez.

- Lisanımız pek güzeldir.Dünyanın en güzel lisanıdır desek mübalağa etmiş olmayız. Güzelliği nispetinde de kolaydır.Bu ise nail olduğumuz bir nimettir.Edebiyatımız ise lisanımızla mütenasib değerlidir.Edebiyatımız ıslaha muhtaçtır.

Kamus-ı Türki'yi kaleme almadan önce 1881'de yazdığı "Lisan-ı Türki-i Osmani" makalesinde Sami, dilimize neden Türkçe denmesi gerektiğini izah ederken, Osman Gazi'den önce de Türk dilinin mevcut olduğunu söyler.Türk dilinin sadeleşmesini ısrarla vurgulayan yazarın Nevayi gibi şairlerin de okullarımızda okutulmasını dile getirmesi hayli ilgi toplamıştır.

Şemsettin Sami, şark ve garb Türkçeleri arasındaki dil birliğinin sağlanmasının ayrıca siyasi birliğin de temellerini oluşturacağını öne sürmesi, onun Türkçülük düşüncesine katkısını göstermesi bakımından önemlidir.

"Gerçek edebiyat milli duyguların milli bir lisanla ifadesinden ibarettir" düsturuyla edebiyatta halkın dilini ve duygularını temel alan Sami, Halk şiirini,Divan şiirine nazaran daha milli bulunduğundan dolayı bu şiiri yeni nesillere örnek olarak göstermiştir.

Şemsettin Sami'nin bir özelliği de görüşlerinde aşırılığa kaçmaması ve daima orta yolu bularak fikirlerini mantıki temellere oturtmasıdır.

Şemsettin Sami yukarıda vermeye çalıştığımız görüşleriyle devrinde bir çok tartışmayı başlatmış ve Türk dilinin sadeleşmesi için büyük çabalar sarfederek bu alana önemli katkılarda bulunmuştur.

1.4. Eserleri

1.4.1. Roman

Taaşşuk-ı Tal'at Fitnat

1872 yılında Hadika gazetesinde tefrika edilmeye başlamış ve 1873'de tamamlanmıştır.

(Yeni harflerle basımı Sedid Yüksel, Ankara 1964.) Talat ile Fitnat'ın aşkını anlatan roman, Türk edebiyat tarihine ilişkin birçok eserde "İlk Türkçe Roman" olarak değerlendirilir.

1.4.2. Tiyaro Eserleri

a. Besa Yahud Ahde Vefa

Eser 1874'te kaleme alınmış ve akabinde aynı yıl Osmanlı Tiyatrosu'nda oynanmıştır.Bir yıl sonra İstanbul'a dönünce eseri bastırmıştır.

b. Seydi Yahya

Şemsettin Sami'nin ikinci piyesidir. H. 1292 (1875)'de kaleme alınan bu eser de milli tiyatroya örnek olarak gösterilir ve konularını tarihten almıştır.

c. Gave

Şemsettin Sami'nin bu piyesinin konusu, gerek doğulu ve gerekse de batılı yazarların yüzyıllardır başvurdukları, ilham aldıkları "Şehname"ye dayanır.Sami, bu eserini 1876'da neşreder.

1.4.3. Tercümeleri

a. Tarih-i mümel-i Fransa

Şemsettin Sami'nin ilk tercümesidir.Eser 10 Rebiü'l-ahir 1289 (1872)'de kaleme alınmıştır.

b. İhtiyar Onbaşı

Eser beş perdeden müteşekkildir.1874'te Osmanlı Tiyatrosu'nda ilk defa olarak sahnelenmiştir.

c. Galateé

Floarian adlı bir Fransız yazarın yazmış olduğu piyesin tercümesidir.

d. Şeytanın Yadigarları

Bu eseri Şemsettin Sami, Sabah gazetesinden ortağı olan Mihran'ın matbaasında bastırmıştır.

e. Sefiller

Victor Hugo'nun Les Miserables adlı eserinin çevirisidir.Şemsettin Sami bu eseri yarım bırakmıştır.

f. Robinson

Robinson da Şemsettin Sami tarafından tercüme edilmiştir. Bu eser metninden değil, çocuklar için basitleştirilmiş.Fransızca tercümeden dilimize aktarılmıştır.

1.4.4. Öğretici Eserleri

a. Tasrifat-ı Arabiye

Şemsettin Sami, bu eserini Yanya'da 1877'de kaleme almış, İstanbul'a döndükten sonra bastırma fırsatı bulmuştur.

b. Yeni Usul Elifba-yı Turki

Şemsettin Sami, çocukların okuma yazma öğrenirken kullanacakları "elifba" kitabının niteliğinin önemli olduğundan hareketle bu eseri meydana getirdiğini belirtir.

c. Tatbikat-ı Arabiyye

Arapça küçük fıkralardan oluşmuş bir eserdir.

d. Nev-usul Sarf-ı Türki

Arapça'nın kaidelerinden önce kendi dilimizin kurallarını öğrenmemiz gerektiğini düşünerek bu eseri kaleme aldığını söyler.

e. Arnavutça Alfabe

1879 yılında İstanbul'da basılan eser daha sonra 1900'de Bükreş'te de yayınlanır.

f. Arnavutça Gramer

Şemsettin Sami yine aynı derneğin üyesi olduğu zamanlarda bu eseri de hazırlamıştır.

g. Kadınlar

Kadınlarla ilgili 34 yazıdan müteşekkildir.

h. Gök

Şemsettin Sami'nin bu eseri ise gökle ilgili 24 yazıdan meydana gelmektedir.

i. İnsan

İnsanla ilgili 30 yazı bulunmaktadır.

j. Letaif

Hikmet ve ibrete dayanan 436 küçük fıkra vardır.

k. Lisan

Şemsettin Sami'nin bu eseri ise bizde "dil" konusunda yazılmış ilk eser sayılıyor. Daha doğrusu bilimsel bir bakış açısıyla kaleme alınmış ilk eser diyebiliriz.

1.4.5. Gazeteler ve Dergiler

a. Hadika gazetesi

Şemsettin Sami ilk gazetecilik hayatına Hadika gazetesinde başlamıştır. Bu gazete 43. sayısından kapatılmıştır.

b. Trablusgarb gazetesi

Şemsettin Sami sekiz yıldır çıkmakta olan Trablusgarb gazetesini 1874 yılında, 256. sayıda devralır. Haftada bir yayınlanan gazetenin bir sayfası Türkçe, bir sayfası da Arapça olarak çıkmıştır. Son tarihi ise 1875'tir.

c. Aile dergisi

Derginin sahibi Mihran, kurucusu ve yazarı da Şemsettin Sami'dir. Dergi orta boy 16 sayfadan ibarettir.

d. Hafta dergisi

1880'de çıkmaya başlayan derginin sahibi yine Mihran'dır. Kurucusu ve yazarı da Şemsettin Sami olarak görülür. Hafta dergisi de ancak 20 sayı çıkabilmiştir.

FARUK NAFİZ ÇAMLIBEL'İN ŞİİRLERİNDE KADIN VE MARAZÎ AŞK

Hayrettin İVGİN*

A. Hayatı:

18 Mayıs 1898 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Süleyman Nafiz Bey'dir. Bakırköy Rüştiyesi, Hadika-i Meşveret İdadisini bitirdi. Tıp Fakültesine girdi ise de bitirmeden ayrıldı ve gazeteciliğe başladı, 1922 yılında Kayseri Lisesine edebiyat öğretmenini olarak atandı. 1924 yılında Kayseri'den Ankara İlköğretmen Okuluna nakledildi. 1932 yılında Ankara'dan İstanbul'a ataması yapıldı. Vefa Lisesi, Kabataş Lisesi, Amerikan Koleji'nde edebiyat dersleri okuttu.

1946'dan itibaren politikaya atıldı. Yapılan seçimlerde İstanbul Milletvekili oldu. 27 Mayıs 1960 ihtilâlinden hemen sonra diğer Demokrat Parti milletvekilleri ile birlikte Yassıada'da yargılandı. 15 ay tutuklu kaldıktan sonra beraat etti. 1973 yılında 8 Kasım 1973 yılında gemiyle çıktığı Akdeniz gezisi sırasında kalp krizi geçirerek öldü. İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığında gömülüdür.

Şiire, 1. Dünya Savaşı yıllarında aruzla yazarak başladı. Hece ölçüsünde de çok güçlü şiirleri bulunmaktadır. Bu sebeple "Hecenin Beş Şairi" grubu içinde yer aldı. Ancak hayatının son yıllarında yine aruzlu şiirler yazdı.

Faruk Nafiz Çamlıbel, 1933 yılında Anayurt adlı bir dergi çıkardı. (8 sayı, 26 Ekim-14 Aralık 1933) Ayrıca; *Akbaba*, *Karikatür* gibi mizah dergilerinde *Çamdeviren*, *Deli Ozan* takma adlarıyla mizahî şiirler de yayımladı. Onun en çok bilinen ve sevilen şiiri "*Han Duvarları*" adlı şiiridir. 1933 yılında Behçet Kemal Çağlar'la birlikte "*Onuncu Yıl Marşı*"nı da yazmıştır.

Şiirlerini, *Yeni Mecmua* (1918), *Şair* (1918-1919), *Büyük Mecmua* (1919), *Yarın* (1921-1922) gibi dergilerde yayımladı. "Hecenin Beş Şairi"nden birisidir.

* (Prof. Dr. h.c.), Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar, Ankara

Ama aruzla şiirler de yazdı. Mesela; *Nedim* (1919) dergisinde yayımladığı şiirler aruzladır.

Cumhuriyetten sonra, *Güneş* (1927), *Hayat* (1926-1929) gibi dergilerde şiirleri yayımladı.

1925 yılında yayımladığı heceyle yazdığı manzum piyesi 1948 yılında filme de çekildi.

B. Eserleri:

a.) Şiir Kitapları

1. *Şarkın Sultanları* (Aruzla, 1918)
2. *Dinle Neyden* (1919)
3. *Gönülden Gönüle* (Aruzla, 1919)
4. *Çoban Çeşmesi* (1926)
5. *Suda Halkalar* (Aruzla, 1928)
6. *Bir Ömür Böyle Geçti* (Seçme şiirleri, 1932)
7. *Elimle Seçtiklerim* (Seçme şiirleri, 1935)
8. *Akarsu* (1936)
9. *Boğaziçi Şarkısı* (Sadettin Kaynak'la birlikte, 1936)
10. *Akıncı Türküleri* (1938)
11. *Tatlı Sert* (Deli Ozan, Çamdeviren takma adlarıyla yazdığı mizahî şiirleri, 1938)
12. *Heyecan ve Sükûn* (Seçme şiirleri, 1959)
13. *Zindan Duvarları* (Aruzla, 1967)
14. *Han Duvarları* (Seçme şiirleri, 1969)
15. *Gurbet ve Saire* (Seçme ve yayımlanmamış şiirleri, 2003)

b.) Oyunları

16. *Kanbur* (1922)
17. *İlk Göz Ağrısı* (Paul Hervieu'dan adepte, 1922)
18. *Canavar* (Manzum oyun, 1925)
19. *Sevk-i Tabîî* (H. Kistemaekers'den adepte, Sermet Muhtar Alus'la birlikte, 1925)
20. *Numaralar* (1928)
21. *Akın* (Manzum oyun, 1932)
22. *Özyurt* (1932)
23. *Kahraman* (1933)

24. *Yangın* (1933)
25. *Bir Demette Beş Çiçek* (1933)
26. *Ateş* (1939)
21. *Dev Aynası* (1945)
28. *Yayla Kartalı* (1945)

c.) Romanları

29. *Yıldız Yağmuru* (1945)
30. *Ayşenin Doktoru* (1946)

C. Şiirlerinden Kadın ve Marazî Aşk:

Faruk Nafiz Çamlıbel'de kadın olgusu çok farklılık gösterir. Onun şiirlerinde kadın bir azize gibi yücedir. Ama bazen de kadın yalın, sade, umursanmaz bir yaratıktır. Şiirlerinde böyle bir ikilem vardır.

Şiirlerine çok cazip bir lirizm hakimdir. Bu lirizm bazen romantik, bazen de realist bir temele oturtulur ama bu yapılırken aynı güç ve değerle gerçekleştirilir. Diyebiliriz ki en çok işlediği tema, lirizme en elverişli olan "aşk" tem'asıdır. Kadın onun şiirlerinde büyük bir malzemedir. Bütün ilgi, ihtiras, hüznün, sevinç hep kadın etrafında döner. Kadına şiirlerinde nezaketle, anlayışla yanaşır ama kin ve ihtiras duyguları da ön plana geçer. Faruk Nafiz'de; diyebiliriz ki kadına yaklaşımında maddiyattan uzak ancak duyguların gücüyle bütünleşme isteği vardır. Ama bu uzun sürmez şiirlerinde, bakarsınız ki duygularla yaklaşılan kadın bazen tamamen maddeden ibaret bir yaratık oluverir.

*Ne sarı gözlerin, ne sarı kirpiklerin
Ne güneşten tutuşan tunç derini severim.
Gözlerim görmez bu güzelliklerini,
Vücudunun kıvrılan hatlarını severim.*

Onda aşk, patolojik bir olgu olarak gözüktür. Marazî bir ihtiras hiç eksik olmaz. Onun sevgi dünyasında sarhoşluk, duygu erimesi, sevgiliyle birlikte olma eğilimi daha fazladır.

*Duyuyorum bu akşam, din gibi sevda gibi,
Ne duyarsa içinden bir Mecusî rahibi.*

*Andırıyor hisarlar birer tütsü kabını,
Leylekler ezberliyor Zerdüştün kitabını.*

*Benziyor bir mermere alnını koyan dere,
Bu ateş mabedinde bir ateşten ejdere.*

*Parlıyor bir damla kan çamların sorgucunda,
Birer kağıt fenerdir meyveler dal ucunda.*

*Gördüm sihirbaz gibi, geçtiğini üç kızın,
Bu ateş çemberinin içinden yanmaksızın.*

Saniyorum, şiirlerindeki kadına yaklaşımın çarpıklığı, tersliği, inişleri ve çıkışları onun Tıp Fakültesinde okurken; son derece çirkin olan, onun- bunun kadınına delicesine âşık olması, kadının onu sebepsiz yere terk etmesinin burukluğu, onun yüzünden Tıp Fakültesini terk etmesinin etkisi vardır. Bu etki onun hayatını sarmıştır. "Firari" şiiri bu kadın için yazılmıştır.

Firari

*Sana çirkin dediler, düşmanı oldum güzelin,
Sana kâfir dediler, dış biledim Hakk'a bile
Topladın saçtığı altınları yüzlerce elin,
Kahpelendin de gazez bağladım ahlâka bile...*

*Sana çirkin demedim ben, sana, kâfir demedim,
Bence dinin gibi küfrün de mukaddesti senin,
Yaşadın beş sene kalbimde, misafir demedim
Bu firar aklına nerden, ne zaman esti senin?*

*Zülfünün yay gibi kuvvetli çelik tellerine
Takılan gönlüm asırlarca peşinden gidecek
Sen bir ahu gibi dağdan dağa kaçsan da yine
Seni aşkım canavarlar gibi takip edecek!...*

Faruk Nafiz'in şiirlerinde kendinden geçercesine hatta ölümüne sevmeye arzusu, haliyle karşısındaki sevgiliyi de kapsamakta; artık o ölesiye aşk, yer yer öldüresiye aşka dönüşebilmektedir.

"Kıskanç" şiiri buna en seçkin bir örnektir. Sevgilisini annesinin okşaması bile bağrının kıskançlık kanı ile dolmasına sebep oluyorsa bu aşk marazıdır. Bu kıskançlık derecesinin tedavi edilmesi gerekir.

Kıskanç

*Sakin bir söz söyleme...yüzüme bakma sakın!
Sesini duyan olur, sana göz koyan olur.
Düşmanımdır seni kim bulursa cana yakın,
Anan bile okşasa benim bağrım kan olur...*

*Dilerim Tanrı 'dan ki, sana açık kucaklar
Bir daha kapanmadan kara toprakla dolsun!
Kan tükürsün adını candan anan dudaklar,
Sana benim gözümle bakan gözler kör olsun!*

Bu şiirde kendi gözüyle sevgilisine bakanların gözlerinin kör olmasına ilenirken, "Ölümü Hatırlatan Kadın" adlı şiirinde "Seni gören göz bile ne kadar mukaddestir" diye yazar. Bir çelişki var. "İnme" adlı şiirinde sevgilisine;

*"Korkma!
Sana ne dil uzatırım, ne de el kaldırırm
Gözümü kan bürümüş diye benden çekinme. "*

diye seslenir.

"Şeytan" adlı şiirinde; aldatılma sonucunda, sevgili önünde hırsına kapılma, kendini kaybetme, sevgiliyi kan tükürecek derecede dövme, bundan zevk alma, bir heyecan olarak karşımızda durur.

*Beni aldatma diye inlerdim arkasından,
Zaman zaman onu en acı sözlerle kırdım
O yalan söyledikçe ben coşar, çıldırırdım.
Yalvarmak ister gibi boşluklara açılan
Kollarıyla önümden sıyrılan bu yılan
Saçlarından tutarak yere çarpar, döverdim
İşte yalnız o zaman sükûn bulurdu derdim.
Çıplak teninde izler kaldıkça pençe pençe
Bir derin zevk olurdu ruhuma bu işkence!
O haykırdıkça ruhum daha mesut olurdu,
İçimde bin canavar bir ağızdan solurdu.
Solgun dudaklarından sızarken bir damla kan
Beni çilgin sanırdı gülüşlerime bakan.*

"Ölümü Hatırlatan Kadın" şiirinde sevgiliyi yaşamamanın bir paradoksu olarak görme yerine, ona baktıkça ölümü hatırlamasıyla, onun dizelerinde marazî bir boyutu görmenin hayretini yaşamaktayız.

Ölümü Hatırlatan Kadın

*Kayalıklarda gördüm seni, bir sisli günde,
Fırtınadan saçların çözülmüş bir demetti.
O kayalıklarda ki bir yıl evvel üstünde
Çöllerden âşık dönen bir genç intihar etti...*

*Seni her nerde, artık, her ne surette görsem
Bir gölgenin duyarım ruhuma düştüğünü.
Ben de o âşık gibi burda bir gün ölürsem,
Tanrım mukaddes etsin seni gördüğüm günü!*

*Kayalıklarda bir genç öldüğü gün beldenin
Halkı seni karanlık rüyalarında görmüş
Ey, yâdi gönlümüzden çıkmayan âfet, senin
Sevmediklerin değil, sevdiğilerin ölmüş.*

*Bâzı ruhum kararır kefenlerden, mezardan,
"Yok mu, Rabbim, ölümün bir güzel şekli?" derdim.
O kayalıklarda ilk seni gördüğüm zaman,
Hayalîmle ölüme en güzel şekli verdim*

*Başka bir gözyaşını dudaklarında silsen,
Ürpererek bu, derdim, mezardan bir nefestir
Buna kıskançlık deme, bence yalnız değil sen,
Seni gören göz bile ne kadar mukaddestir.*

*Kimse karşısında belki titremez gönlüm kadar
Bense hâlâ korkarım dizinde ağlamaktan
Teması korku veren tatlı bir ölüm kadar.
Daha hoştur kalbime görünüşün uzaktan...*

Faruk Nafiz'in şiirlerinde belli bir sevgili tipi bulmak mümkün değildir. Güzel olmak şartıyla her renkten, her tipten, her yaştan kadınlara aynı ilgiyi duyar. Sanıyorum Servet-i Fünûn Edebiyatı şiirinin sonraki edebiyatımıza getirdiği bir olgu da "marazîlik"tir. "Solgun, saz benizli, terk edilmiş, kendini toplumdan soyutlamış" kahraman ve sevgili tipi şiire bir süre hakim olmuştur.

Bu marazîlik şiirde, şiirin kişilerine değil tabiatın bütün yanlarına da sirayet etmiştir. Meselâ; dağlar yalnızdır, rüzgarlar hıçkırır ve ağlar, hatta öksürür, sahiller yorulmuştur, ay solgundur, ağaç dalları kırıktır, yaprakları döküktür, yollar tenhadır vb.

"Gurbet" adlı şiirin birkaç dizesini bu söylediklerimin bir örneği olarak verebiliriz.

*Ey gözlerinin çevresi mor, benzi tutuşmuş,
Akşamladığım yolları yalnız gezen habersiz
Kaç yıl geçecek, böyle hazin, böyle âfet!
Sen Marmara'nın göl gibi durgun bir ucunda,
Ben böyle atılmış gibi yurdun bir ucunda,
Sen benden uzak, ben senden hasret?*

*Sarmış beni gurbet,
Sarmış beni Mecnun diye zencir gibi dağlar
Bir türbeki ruhum, gelen ağlar, giden ağlar!*

"Onu Bir Gün Görmedim" adlı şiirinde bu marazî aşkın derin köklerini bulmaktayız.

Onu Bir Gün Görmedim

*Yüzüme sert çizgiler çekti senin adını,
Hasret saatlerini saydı saçımda aklar
Senin ağzından çıkan bir cümlemin tadını
Ne bugün içki verdi, ne bu gece dudaklar!*

*Sorma, nasıl yollarda tutunabildiğimi,
Nasıl siyah rüzgara yasımı sildiğimi...
Görür görmez kapında yere devrildiğimi
Ürperdi bir tekinsiz kedi gibi sokaklar*

*Gece muzlim şeklini bana çizmezse perde,
Sesin bir sırça gibi kırtmazsa içerde,
Beni bugün serilmiş görenler orta yerde,
Yarın da bir çukurun dibinde bulacaklar...*

Faruk Nafiz, Servet-i Fünûn'dan gelen bu etkinin rüzgârına kendisini kaptırmıştır. İster istemez aynı duygular aynı imajlar arasında gidip gelmiştir. Bu akımın yarattığı monotonluğa kırmak için şiirlerinde başka temalara atlamıştır.

Ama tema kadın olunca kendini o konuda yenileştirememiştir. Ancak şunu özellikle ifade edeyim ki şairin şiirlerinde görüldüğü gibi bir hasta ruha sahip olduğunu söyleyemeyiz. Gerçi hayatında acı geçmiş aşkları olmuştur ama bu normal bir insanın tepkileri derecesinde kalmıştır.

Yukarıda da söylediğim gibi klişe özelliği taşıyan söyleyişlere Faruk Nafiz biraz fazlaca kendini kaptırmıştır. Oysa ki bir çok şiirlerinde hayata bağlılık, dinamizm onun hasta bir ruha sahip olmadığının en açık belgesidir. Üslûbundaki tabiiyet, sevimlilik ve samimiyet, Türkçeyi bütün güzellikleriyle kullanma becerisi onu diğer şairlerden farklı kılmıştır. Kısaca onu Türk lirik şiirinin büyükleri arasında ilk sıralarda göstermek yerinde olacaktır.

Faruk Nafiz Çamlıbel'in şiirlerindeki aşkı ve bu aşkın derecesini öğrenmek için; Sabahat Emir'le ölümünden bir süre önce 1973 yılında yaptığı bir mülakattaki düşüncelerine bakmak gerekir:

"Bence yaşamın özü aşktır, sevmektir. Aşk insanı yeniler, mutluluk verir, hayata bağlılığını artırır, dünyasına renk katar. Aşkın benim hayatımda yeri büyüktür. Aşk için yaşadım ben..."

Özlemi, aşkı, beklemenin zorluğunu, ümitsizliği, çaresizliği en güzel anlatan şiirlerinden biri "Yuvamın Kuşuna" şiiridir.

Bu şiiri okuyunca Faruk Nafiz Çamlıbel'in duygularının derinliğini hissetmemek mümkün değildir.

Yuvamın Kuşuna

*Pusu kurdum düşmek için eline,
Yıllar var ki yollarını kolladım.
Seni sordum esen hazan yeline,
Uçan kuşla sana selâm yolladım.*

*Yolda seni bir bekleyen var diye
Gönderdiğim sözü eller yitirdi
Ne çevrildi giden rüzgâr geriye
Ne turnalar senden haber getirdi.*

*Ya duymadın, ya uymadın sözüme,
Sormadın ki benim çilem kaç yıllık?
Beklemekten kan yürüdü gözüme,
Göğe vurdu gönlümdeki kızillık.*

*Yıllar geçti, ne gelen var, ne giden!
Gurbet elde kaldı boynum bükülü.
Ne gülleri soldurdun sen hasetten,
Ne susturdum ben sazımla bülbülü,*

*El tanıdım senden gayri yârımı.
Yalnız seni benimsedim git gide.
Başka gözler delemedi bağrımı,
Kalbimi hiç kullanmadım sevgide.*

*Yeni baştan hazırladım sazımı,
Yazdım, Aslım, gözlerine mâniler.
Ak alımda kara duran yazımı
Elbet dedim günü gelir, yâr siler.*

*Mevsimidir, geleceksen gelmeli
Gözlüyorum sende bir ilkbahar ben.
Talihimi döndürecek o eli
Gözlüyorum ölünceye kadar ben...*

KAYNAKLAR

1. Behçet Necatigil, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınevi, 1276 Faydalı Kitaplar: 10, 4. Baskı, Ekin Basımevi, İstanbul (Nisan) 1967, s. 79-80.
2. Yusuf Ziya Ortaç, *Faruk Nafiz Çamlıbel-Hayatı ve Eserleri*, Cumhuriyet Kitabevi, İstanbul 1937.
3. Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Faruk Nafiz Çamlıbel*, İstanbul 1974.
4. Mehmet Kaplan, *Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, 1. basım, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yazıları:7, İstanbul 1973, s. 3-20.
5. Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt: 2,4. basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 313-314.

6. Ali İmren, *Faruk Nafiz Çamlıbel-Hayatı ve Eserleri*, Türk Edebiyatı Klasikleri, Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2002.

7. Kenan Akyüz, *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, 3. basım, Doğu Matbaacılık, Ankara 1970, s. 842-876.

8. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. Devirler/ İsimler/Eserler/Terimler. Dergah Yayınları, Cilt:2, İstanbul 1977, s. 114-116.

9. Sabahat Emir, "Faruk Nafiz Çamlıbel Diyor ki...", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Sayı:13,1973.

RUMELİ TÜRKÜLERİ

Gülçin YAHYA KAÇAR*

*Kalbimde bir hayâli kalıp kaybolan şehir!
Ayrılmanın bıraktığı hicrân derindedir!
Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok sene
Biz sende olmasak bile, sen bizdesin gene.*

(Yahya Kemal Beyatlı)

ÖZET

Rumeli Eyâleti 500 yıldan fazla bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmış, İmparatorluğun en büyük ve en önemli beylerbeyliği'nden biri olmuştur. Günümüze kadar ulaşan kültür mirasının büyük bir kısmı bu dönemde inşa edilmiştir. Rumeli Türküleri denince Rumeli bölgesi sınırları içindeki sanatkârlar ve halk tarafından bestelenmiş türkü formundaki eserler akla gelmektedir. Rumeli bölgesine ait 356 adet Rumeli türküsü tespit edilmiştir. Bu çalışmada türküler konularına, makam ve usûl yapılarına, melodik ve ritmik özelliklerine göre farklı açılardan değerlendirilmiştir. Ayrıca Rumeli bölgesinde ve türkülerinde kullanılan çalgılara da yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Rumeli, Rumeli Türküleri, Türk Müziği, Ud

ABSTRACT

Rumeli was one of the biggest and important provinces of Ottoman Empire being part of it for more than 500 years. The majority of cultural heritage extending to our times was built during this period. Rumeli folk songs are ballads composed by musicians and people of Rumeli region. Totally 356 Rumeli folk songs have been determined. In this study, these folk songs were

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi, Ankara

evaluated in terms of their mode, melody, and rithmic structure. Additionally, musical instruments played in Rumeli region and folk songs were studied.

Key Word : Rumeli, Rumeli Folk Songs, Turkish Music, Oud,

1. TARİHÇE

Rumeli Eyâleti 500 yıldan fazla bir süre boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmış, protokolde birinci sırada yer almış, imparatorluğun en büyük ve en önemli beylerbeyliği'nden biri olmuştur. 1361 yılında Sultan I. Murâd döneminde Edirne'nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla Balkanlar'daki Türk nüfusu artmaya başlamış, "Rumeli Eyâleti" adı verilen bu topraklar, Anadolu'yla birlikte Osmanlı Devleti'nin iki temel siyasi ve kültürel hakimiyet alanından biri olmuştur. Rumeli Beylerbeyliği 1363 yılında Osmanlı Devletine bağlı bir eyâlet olarak kurulmuş, bölgede yeni ve parlak bir dönem başlamıştır.

Rumeli eyâleti, Kânûnî döneminde de Paşa Livası (sırasıyla; Edirne, Sofya, Manastır), Gelibolu, Silistre, Niğbolu, Vize, Sofya, Köstendil, Midilli, Semendire, İskenderiye (İşkodra), Avlonya, İlbasan, Ağrıboz, Tırhala, Prizren, Alacahisar, Vidin, Florina, Mora, Vilçitrin, Yanya, Karlili, İzvornik, Hersek, Bosna, Selânik, Kızılca Müsellem, Voynuk, Çingâne, Karadağ, Kefe ve Ohri sancakları olarak teşkilâtlandırılmıştır. 1521 de Rumeli Eyâleti en geniş sınırlarına kavuşmuş ve 32 sancak olmuştur (Öztuna 1994: 320). Bugün Türkiye'nin Doğu Trakya, Bulgaristan ve Arnavutluğun tamamı, bütün adalar (Mora dışında) ve Yunanistan, Makedonya, Kosova, Karadağ, Sırbistan, Romanya'dan Dobruca, Moldovya ile Ukrayna'nın Kırım'a kadar olan Karadeniz sahilleri, Bosna-Hersek, Yugoslavya'nın Voyvodina bölgesi, Hırvatistan, Slovenya, Macaristan'ı içine alan çok geniş bir bölgeyi kapsamaktadır.

Türkler, Osmanlı İmparatorluğu bölgeye hakim olmadan çok önce Balkanlar'a yerleşmiş ve bölgenin etnik, sosyal ve kültürel yapılanmasında önemli bir rol oynamışlardır. 13. yüzyıla kadar Balkanlar'da yaşayan Türk toplulukları burada Orta Asya'dan getirdikleri kültüre ait derin izler bırakmışlardır (Ahmedbeyoğlu 2001 : 137). Osmanlı döneminde bu bölgeye göç eden Türkler, Rumeli'de büyük bir Müslüman-Türk nüfusu meydana getirmiştir. Zengin kültürün bu bölgeye taşınmasını, paylaşılmasını ve bölgede kökleşmesini sağlamışlardır. 15. yüzyılda, Trakya, Bulgaristan ve Makedonya tamamen Türk hakimiyeti altına girmiştir (Erkan 2003 : 15)

Osmanlı yönetimi, bu bölgelerde iskanla birlikte imar çalışmalarına da önem vermiş, Balkanlar baştan sona han, hamam, cami, köprü, medrese gibi Osmanlı eserleriyle donatılmıştır. Bu huzur ve refah dolu dönem 19. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Bölgeye göç eden Müslümün-Türk halklar, beraberlerinde Anadolu-İslam kültürünü, mimarisini, el sanatlarını, Türk Orta Asya-Anadolu kültür ve geleneğini, folklorunu taşımışlardır. Gittikleri bölgelerde, yerel halkla sıkı dostluk ilişkileri kurmuşlar, ilişkiler sadece ticaretle sınırlı kalmamıştır. Bölgenin sosyal ve kültürel yapısı büyük bir gelişme göstermiştir. Günümüze kadar ulaşan kültür

mirasının büyük bir kısmı bu dönemde inşa edilmiştir. Yeme-içme, giyim-kuşam adet ve gelenek gibi günlük hayatın temel unsurlarından halk türkülerine, anlatılan fıkralardan atasözlerine kadar yaşam tarzının bütün unsurları yerel halkın hayatına girmiş, etkileşim göstermiş ve önemli bir yer tutmuştur.

Balkanlar'da, Osmanlı yönetimi tarafından sürdürülen imar faaliyetleri, bilim, kültür ve sanat konusunda önemli ilerlemelere yol açmıştır. Özellikle bu dönemde inşa edilen medrese, mektep, tekke ve zaviyeler, yeni bilim ve sanat insanların yetişmesini sağlamıştır. Nitekim II. Beyazıd döneminden itibaren yazılı metinler üreten sanatçılara rastlanmaya başlanmıştır. Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu içinde, sanatçı, bilim ve devlet adamı üreten bir merkez haline gelmiştir. 16.-17. yüzyıllar arasında, devlet içinde görev alan 22 sadrazam Bosnalı'dır. 16. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı edebiyat eserlerinin büyük bir kısmı da Balkanlar'da üretilir olmuştur (İsen 1997: 67). Osmanlı sarayından başlanarak taşrada şehzade sancakları ve beyler, kendi konumlarına uygun bir sanatçı kadrosunu maiyetlerinde bulunduruyorlardı. Böyle bir kadro, yöneticiliğin şartlarından sayılıyordu. Osmanlı Rumelisi özel konumu nedeniyle çok sayıda akıncı ailesinin de barınma yeriydi. Bu yüzden ki akıncı beyleri, çevrelerinde maiyetlerindeki serdengeçtileri sürekli istim üzerinde tutacak derviş-meşrep şairlere ihtiyaç duyarlar ve onları himaye ederlerdi (İsen 2003 : 225)

Fransız İhtilali'ni takip eden dönemde, aşırı milliyetçilik akımlarının etkisi altına giren Balkan ulusları, Osmanlı yönetimine karşı, peş peşe isyanlar başlatmış ve kendi ulus devletlerini kurmuşlardır. Bu dönemde, tersine bir göç yaşanmış, Balkan Türkleri'nin büyük bir kısmı Anadolu'ya dönmek zorunda kalmışlardır. Ancak bütün bu göçe rağmen, Balkanlar'da hatırı sayılır miktarda Türk nüfusu kalmış, bu gruplar Anavatan'la olan bağlarını koparmamışlardır.

İşkodra ve Edirne 1878'de ayrı birer vilâyet hâline getirilince, Rumeli eyâleti tamâmen ortadan kalkmış ve Rumeli coğrafi bir tâbirden ibâret kalsa da kültürü ve türkeleri yaşamaya devam etmiştir. Balkan ülkelerinde yaşayan Türk ve Müslüman halklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Anavatan'la olan bağlarını kesmemiş, kendi kimliklerini her türlü baskıya rağmen korumayı başarmışlardır (Öztuna 1994 : 447)

Kültürel kimliklerin en kuvvetli ifadelerinden biri müziktir. Müzik halkın hem bireysel yaşantılarını hem de toplumsal yaşantılarını anlatan bir sanattır. Çok geniş kitlelere ulaşan ve geniş kitleleri etkileyen bu sanatla o topluma ait yaşanmışları ve yaşantıları öğrenmek mümkündür. Toplumun moral değerlerini, hassasiyetlerini, özelliklerini, duygularını yansıtan müzik sanattır. Rumeli bölgesinde oluşan ve günümüze ulaşan müzik eserlerine bakıldığında isimleri günümüze kadar ulaşmamış ancak besteleri ulaşmış pek çok sanatçının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. İmparatorluğun gücü ile müzik sanatının gücü arasındaki paralellik gözden kaçırılmamalıdır. Osmanlı imparatorluğunda Rumeli Eyâleti nasıl ki siyasi ve kültürel alanda birinci sırada yer alan bir eyâlet oldu ise günümüzde dahi Rumeli Türküleri tarihten gelen ihtişamı ve gücüyle Türk Müziği repertuarındaki çok önemli yerini korumaktadır. Türk müziğinde en çok

kullanılan formlardan biri olan Türkü, Türk Halk Edebiyatı'nda en çok kullanılan bir nazım şeklidir. Koşma ve destana benzeyen klâsik dörtlükler şeklinde, ancak değişik hece kalıplarıyla söylenmiştir. Türkülerin son mısraları genellikle her dörtlüğün sonunda tekrar eder. Gerek Türk Sanat Müziği'nde gerekse Türk Halk Müziği'nde ve halk şiirinde en değişken şiir ve beste şeklidir. Bir terennüm şiiri olduğundan coşkun duyguların şiirin kalıbına sığmadığı şeklinde de düşünülebilir. Bu sebeple tekrar eden son mısralar bestelerde türlü kalıplara dökülür. Şâir demek istediğini bu mısralara sığdıramamışsa, dörtlüklere beşinci ve altıncı mısraları eklediği gibi, bazen de bu ekler daha artarak üçlü ya da dörtlü nakaratlar şekline dönüşebilir. Türkülerin bestecilerinin çok azı bilinmektedir. Çoğunlukla sözleri de anonimdir. Aşk, sıla hasreti, tabiat güzellikleri, sevgiliyi senbolize eden turna, ceylan, âhû v.b. kavramlar konu olarak seçilmiştir. Taşlama niteliğinde olanları da vardır. Çoğunlukla 11 'li hece kalıbı ile söylenmekle birlikte kesin bir vezin sınırlaması yoktur. Ancak 17. yüzyılda 8'li hece ile söylenen şekillerine de rastlanır. Beste düzeni içinde asıl şiirle ilgisi bulunmayan "hey, de, aman v.b." gibi tamamlayıcı sözcük ve heceler eklendiği olur. (Özalp 1992 : 23) Türküler bağımlı bir beste türü olmadığından belirli ve kurallı bir melodik yapıya sahip değildir. Ancak, türkü bestelerinde bir samimiyet dikkati çeker. Eserin belkemiğini teşkil eden makamın seyir özelliklerine uygunluk belli ölçülerde mevcuttur. Hüseyinî makamında bestelenmiş olan bir türkü Muhayyer makamına benzeyen bir seyir özelliği gösterebilir.

Rumeli türküleri adı altında toplanan eserler beş yüzyılı aşkın bir Rumeli yaşantısının özeti gibidir. "Serhad" denince hep Avrupa ülkeleri ile ilgili sınır boylan akla gelmiştir. Bu sebeple bu türkülerin bir bölümü "Serhad Türküleri" adı altında toplanmıştır ki, bugün "Kahramanlık Türküleri" olarak anılmaktadır. Rumeli türkülerinin ilk derlemesi udfî Nevres Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Geniş çaplı ikinci derlemeyi ise tanburacı Osman Pehlivan, Muzaffer Sarısözen ve Kemal Altinkaya yapmıştır. Bu derlemelerin bir kısmının notaları TRT Müzik Dairesi Başkanlığı arşivinde bulunmaktadır. Türk Halk Müziği derleme çalışmaları sırasında da pek çok Rumeli türküsü derlenmiştir. Beste tekniği, makamların seyir ve hareketi açısından bu eserler klâsik üslûb özelliği taşırlar. 19. yüzyılda büyük ilgi ile dinlenen ve sevilen Rumeli Türküleri büyük bestekârlarımızı da etkileyerek, başta Dede Efendi olmak üzere Rumeli tarzı eserler bestelemişlerdir. Yine bu tür eserlerin bazıları köçekçe takımlarına mal edilerek çalınıp söylenmiştir. Melodik cümleleri çok renkli ve hareketli olan çalgı müziği eserleri de vardır. Her tür mûsikîde olduğu gibi Rumeli türkülerinin de bir otantizm ve icrâ üslûbu vardır. Başlı başına bir repertuvar oluşturan bu eserlerin çoğu gerçek bir beste niteliğindedir. (Özalp 1992 : 24)

Rumeli Türküleri üzerine yapılan bu araştırma kapsamında 356 adet türkü tespit edilebilmiştir. Bu türküler konularına, makam ve usûl yapılarına, melodik ve ritmik özelliklerine göre farklı açılardan değerlendirilmiştir. Ayrıca Rumeli bölgesinde ve türkülerinde kullanılan çalgılara da yer verilmiştir.

2. RUMELİ TÜRKÜLERİNDE GÖRÜLEN ÇEŞİTLİ ÖZELLİKLER

2.1 . Rumeli Türkülerinde Ele Alınan Konular

Rumeli türküleri denince akla ilk gelen tema kahramanlıktır. Kahramanlık temasının ardında 500 yıllık tarihi süreçte kazanılan zaferlerin etkileri mevcuttur. Türkü güftelerinde akıncı ve serhadların zafer sevinci hissedilmektedir. Feth edilen yerlerle ya da savaş yapılan yerlerle ilgili pek çok türkü günümüze kadar gelmiştir. Hepsinin konusu kahramanlık, savaşlar, düşmandan alınan ya da düşmana kapılan ülke ve şehirlerle, bu şartlar altında gelişen gönül maceraları ile bütünleşir. Üslûb ve ifadelerinde yiğitliklerle duygusalıklar yan yana gelmiştir. Tuna Nehri'nin, Rumeli'ndeki Türk toplumunun ve Türk askerinin hayatında unutulmayan hatıraları vardır. Bunun için bu grup Rumeli türküleri "Tuna Türküleri" adı ile de anılır. Bu türkülerde de elden çıkan kaleler, Tuna boylarına serpilmiş ve sık sık el değiştiren şehirler, buralarda yaşanan mutluluklar ve pişmanlıklar, aşklar, hasret ve umutsuzluklar gibi türlü beşerî duygular ifade edilmiştir. Bu türlerin bir bölümü İstanbul folkloru içinde eriyerek kimlik değiştirmiştir. Bir bölümü ise, tıpkı Anadolu türküleri gibi, daha değişik konuları içermiştir. İşlenen olaylar ya da duygular olayın geçmiş olduğu yerlerin adı anılarak besteye bağlanmıştır. "Estergon Kalesi", "Kırımdan Gelirim Adım da Sinandır", "Buna Er Meydanı Derler", "Mert Dayanır Nağmert Kaçar" gibi türküler bunlara örnektir. Gazi Osman Paşa türküsü olarak bilinen Kürdî makamındaki türkü de kazanılan bir zafere istinâden bestelenmiştir. "Gazi Osman Paşa Rus savaşı başladığı zaman Vidin'de bulunuyordu. Plevne'yi müdafa için emir alır almaz derhal oraya koştu ve orada tarihin en büyük müdafaasını yaptı. Üstün kuvvetlerle savaştı. I. ve II. Plevne savaşlarını kazandı. Fakat çok üstün kuvvetler karşısında kaleye çekilerek tam dörtbuçuk ay kaleyi müdafa etti. 20 Temmuz 1877 de büyük kumandan Osman Paşa'nın Plevne zaferi ile tarihte bir altın sayfa daha açıldı" (Cebeci 2006 : 6)

*Tuna nehri akmam diyor
Etrafımı yıkmam diyor
Şanı büyük Osman Paşa
Plevne'den çıkmam diyor*

*Olur mu böyle olur mu
Evlat babayı vurur mu
Sizi millet hainleri
Bu dünya size kalır mı*

*Kılıcımı vurdum taşa
Taş yarıldı baştan başa
Nanı büyük Osman Paşa
Askerinle binler yaşa*

Nevâ makamında ve İkiz Aksak - Devr-i Hindî değişmeli usûlündeki çok bilinen diğer bir kahramanlık türküsü ise şöyledir:

Kırımdan gelirim

Adım da Sinandır (Hey hey aman adım da Sinan'dır)

Kılıncımın suyu yar suyu

Kandır da dumandır (Hey kandır da dumandır hey)

Kırımdan gelirim

Atım da araptır (Hey hey aman atım da araptır)

Gizlenme Nemçelu Nemçelu

Halinde haraptır haraptır (Hey halin de haraptır)

Gizlenme Namçelu Namçelu

Meydan da buradadır (Hey meydan da buradadır hey)

Bölge insanının karakterinde olan yiğitlik, çalışkanlık, nezâket, esperi, saygı, neşe gibi özelliklerin yanı sıra aşk, hasretlik, sevdiğine kavuşamama gibi konular da türkü güftelerinde kendini göstermektedir. Hicaz makamında ve Sofyan usûlündeki Rumeli türküsünde olduğu gibi.

Gemi kalkar sular akar

Giymiş mor fesini de Süleyman

Bakışı canlar yakar

Kara kara kazanlar

Kara yazı yazanlar

Cennet yüzü görmesin

Aramızı bozanlar

Yeşil sandık kilidi

Üstünü toz bürüdü

Geçme kapım önünden Süleyman

Civan ömrüm çürüdü

Rumeli türkü güftelerinde Rumeli insanına ait kılık- kıyafet, gelenek-görenek, yeme-içme alışkanlıkları, bölge insanına takılan adlar, lâkablara, da yer almaktadır. Güftelerde kullanılan bazı kişi ve yer adları ise şöyledir:

Bayan adları: Asiye, Emine, Dürriye, Fatma, Feride, Gülizâr, Hatice, Hûriye, Kâmile, Kâzibe, Murâdiye, Nâciye, Nâzike, Pâkize, Râbiye, Ramize, Refiye, Sabriye, Sâniye, Sıdika, Şâkire, Şâzo, Zeliha vb.

Bay adları: Ahmed, Ali, Aliş, , Bilâl, Deli Bekir, Debrelî Hasan, Halîl, Hamdi, Hasan, Meço İbiram, Mehmet, Osman, Receb, Sinan, Süleyman, Şefo vb.

Yer adları: Ahırköy, Arda Boyu, Bağdat, Beligrat Kal'ası, Bursa, Demirköy, Drama, Drama Köprüsü, Estergon Kal'ası, Evreşe, Fındıklı, Hotina, İslimye, İstanbul, Kalkandere Ovası, Kırcaali, Kırım, Kumanova, Lofça, Maçın Dağı, Manastır Köprüsü, Mavrova, Mayadağ, Namçelu (Avusturya), Otina, Pirin Köprüsü, Pirlepe, Radalya Minaresi, Rodop Dağları, Selanik, Serez, Şumnu, Tuna Nehri, Üsküp, Yemen

2. 2. Rumeli Türkülerinde Kullanılan Makamlar ve Ezgisel Yapı

Makam kendine has perde ve aralıklardan meydana gelen müzik dizilerinin özel bir ezgi dolaşımı (seyir) içinde meydana getirdiği yapıdır (Yahya 2002 : 71) Türk Halk Müziği'nde **Ayak** kelimesi ile ifade edilmektedir. **Kerem Ayağı, Garip Ayağı, Müstezad Ayağı** gibi isimlendirmeler **Kürdilihicazkâr, Hicaz, Mâhûr** gibi makamlara karşılık olarak kullanılmıştır. Usul yapıları aynı olmakla birlikte **Düyek, Aksak, Curcuna** gibi usûl adları yerine **Dört Vuruşlu, Birleşik Dokuzlu, Karma Onlu** gibi adlar kullanılmıştır. **Terennümün** adı **Bağlantı, Nakaratın** adı ise **Kavuştak** olmuştur. Türk müziği'nin çeşitli dönemlerinde yapılan, günümüzde de pek çok hataları ile devam eden ve kullanılan sınıflamalardan biri Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği ayrımının yapılmış olmasıdır. Özünde tamamen bir olmakla birlikte sadece işleniş ve tavır farkından ibaret olan bu müzik sanki farklı iki müzikmiş gibi yıllarca öğretilmiştir. Müzik çevrelerince takdimi bu şekilde yapıldığı için halkın bilgilendirilmesi de bu yönde olmuştur. Farklı köklerden beslenmiş iki (halkın bağrında – saray çevrelerinde) ayrı musiki olarak sunulsa da makam yapısı, ezgisel özellikleri, usûl kullanımı, form, güfte, çalgı çeşitliliği gibi unsurların ortak bir payda da toplanmış olduğu görülmektedir. Rumeli türküleri yukarıda anlatılan bu özelliklerin tümünü ortak bir paydada toplamış bir müziktir. Makam yapısı, ezgisel özellikleri, usûl kullanımı, form, güfte, çalgı çeşitliliği çok geniş bir coğrafyanın, kültürel bir birikimin incelikleriyle doludur. Rumeli Türküleri denince Rumeli bölgesi sınırları içindeki sanatkârlar ve halk tarafından bestelenmiş türkü formundaki eserler akla gelmektedir. Notaları ile tespit edilebilmiş 356 adet Rumeli türküsünde Türk Sanat Müziğinde de kullanılan 29 değişik makamın kullanıldığı görülmüştür. Pek çoğu anonim (sahibi bilinmeyen, sahibi olmayan değil !) olan bu türkülerde makam seyir özellikleri klâsik üslûbla tamamen örtüşen bir yapıdadır. Çok sesli unsurlara ya da Batı müziği tonalitesine yakın Nihavend, Bûselik gibi makamların kullanılmadığı tespit edilmiştir. Anadolu bölgesine ait 4000 bin türküde yapılan makam tespitinde olduğu gibi Rumeli türkülerinde de en çok kullanılan makam 90 adet türkü ile Hüseyinî makamıdır. Hicaz, Segâh, Uşşak, Rast, Eviç, Karcığar, Kürdî, Sabâ, Mâhûr, Muhayyer, Hüz zam, Isfahan, Zâvil, Çargâh, Hicazkâr, Acemaşiran, Muhayyerkürdî, Acem, Bayatî, Nişabûrek, Şehnâz, Nikriz, Acemkürdî, Gülizâr, Suznâk, Nevâ, Sabâ Zemzeme, Tâhir makamları ise Rumeli türkülerinde kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda Rumeli türkülerinde kullanılan makamlar ve adetleri gösterilmiştir.

Tablo I

Rumeli Türküleri'nde Kullanılan Makamlar ve Türkü Adetleri

Makam	Adet	Makam	Adet	Makam	Adet
Hüseyinî	90	Muhayyer	6	Nişabûrek	2
Hicaz Ailesi	63	Hüz zam	5	Şehnâz	2
Segâh	34	Isfahan	5	Nikriz	2
Uşşak	33	Zâvil	5	Acemkürdî	1

BAL-TAM Türklük Bilgisi 9

Rast	25	Çargâh	4	Gülizâr	1
Eviç	19	Hicazkâr	4	Suznâk	1
Karcığar	15	Acemaşiran	3	Nevâ	1
Kürdî	11	Muhayyerkürdî	3	Saba Zemzeme	1
Sabâ	8	Acem	2	Tâhir	1
Mahûr	7	Bayati	2	-	-

Türk müziği'nde makamı meydana getiren dizi ve seyir özelliği gibi unsurlar bulunmaktadır. Makam dizilerini oluşturan dördütlü ve beşli cinsler, dizi parçaları makama özgü seyir özelliği ile birleşince makama ait ezgisel grafik ve kulakta bıraktığı duyuşsal tını ortaya çıkmaktadır. Hicazkâr makamında ve Aksak usûlündeki "Salkım Söğüdün Altında Oturmuş, Beyaz Ellerini De Suya Batırmış" adlı Rumeli türküsünde gerek Hicazkâr makamı seyir özelliği gerekse Aksak usûl kullanımı Türk Sanat Müziği'ndeki klâsik anlayışla yapılmıştır. Ayrıca mısra aralarında kullanılan ve klâsik müzikte *lâfzî terennüm* adı verilen efendim, aman, yârim gibi kelimelerin de terennüm şeklinde kullanılması dikkat çekicidir.

Hicazkâr Türkü

Salkım Söğüdün Altında Oturmuş

Usûlü: Aksak

Saz.....

Sal kım sö ğü dün al tın da yâ rim

o tur muş a man Saz.....) o tur muş a man (Saz.....)

Be yaz el le ri ni de yâ rim

su ya ba tır mış (Saz.....)

Rumeli türkülerinin pek çoğu bir aranağme ile başlamaktadır. Tanburacı Osman Pehlivan'dan alınan Eviç makamında ve Aksak usûlü'ndeki " Ey Benim Mestâne Gözlüm, Şimdi Buldum Ben Seni" güftesi ile başlayan türkü buna bir örnektir. Ayrıca aralarda saz payları, bağlantı nağmeleri de bulunmaktadır. Güftelerde yer alan divan edebiyatında sıkça kullanılan mestâne gözlüm, bâd-ı sâbâ, divâne, efkâr, zülûf, şarâb, bend, zâr, umman gibi kelimeler de Rumeli türkülerinde kullanılmıştır.

Eviç Türkü

Ey Benim Mestâne Gözlüm

Usûlü: Aksak

(Saz)

3

5

Ey be nim mes ta ne göz lüm a man Şim di bul dum

8

ben se ni (Saz.....) Be na şık lık

Hicaz (Uzzal) makamında ve Sofyan usûlündeki " Şanışın Altından Gelir Geçersin, Kanımı Kadehe Koyup İçersin" güfteli Rumeli türküsünde küçük değerlikli notaların bulunduğu ve bölgeye ait gırtlak nağmelerinin belirgin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Türk müziği'nde kullanılan notalar kimi zaman sadece eseri hatırlatıcı değer taşımaktadır. Bölgeye ait karakteristik icra tavrı notada kağıt üzerinde belli olmasa da küçük değerlikli notalar arasında yapılan gırtlak nağmeleri o bölgenin tavrını ortaya koymaktadır. Aşağıdaki Rumeli türküsü buna bir örnektir.

Hicaz Türkü

Şanışın Altından Gelir Geçersin

Usûlü: Sofyan

2. 3. Rumeli Türküleri'nde Kullanılan Usûller ve Ritmik Yapı

Vuruşların değerleri birbirine eşit veya eşit olmayan, fakat mutlaka muhtelif kuvvetli, yarı kuvvetli ve zayıf zamanların belli bir şekilde sıralanmasıyla meydana gelen belli kalıplar halindeki sayı veya vuruş gruplarına usûl denir. Kuvvetli ve zayıf vuruşların ve zamanların değişik şekilde sıralanması ve bu vuruşların kıymetlerinin değişik olması usûller arasında farklılaşmayı meydana getirmiştir. Usûlün vurulan her parçasına darb denir. Darb-ı Fetih, Darb-ı Türkî gibi (Özkan 2006 : 606) Fetih vuruşu, Türk vuruşu Türk müziği'nin karakteristik usûllerinden olduğu gibi bu mûsikîye ait bir vuruştur. Türkü formundan ziyade büyük formlardaki eserlerde rastlanmaktadır. İncelenen notaların sadece bir tanesinde Darb-ı Türkî usûlüne rastlanmıştır. Hüseyinî makamında " Üşüdüm Eminem Üşüdüm, Cihânı Başıma Üşüdüm" güfteli türküde Darb-ı Türkî usûlü kullanılmıştır.

İncelenen 356 adet Rumeli türküsünde en çok kullanılan usûl 167 adet ile Aksak usûlüdür. 9/8 lik Aksak usûlünün yanı sıra diğer 9/8 lik Raks Aksağı, Evfer, Oynak usûllerinin de kullanıldığı görülmektedir. Tek zamanlı usûllerden olan Türk Aksağı, Devr-i Hindî, Devr-i Tûran, Tek Vuruş gibi usûllerin kullanılması da Rumeli türkülerindeki usûl çeşitliliğine birer örnektir. Aşağıda Rumeli türkülerinde kullanılan usûller ve türkülerin adetleri gösterilmiştir.

Tablo II
Rumeli Türküleri'nde Kullanılan Usûller ve Adetleri

Usûl	Adet	Usûl	Adet
Aksak 9/8	167	Curcuna 10/8	2
Sofyan 4/4	55	Evfer 9/8	2
Devr-i Hindî 7/8	33	Oynak 9/8	2
Düyek 8/8	27	Ağır Aksak 9/4	1
Nim Sofyan 2/4	17	Semâî 3/4	1
Devr-i Tûrân 7/8	15	Tek Vuruş 11/8	1
Türk Aksağı 5/8	9	Nim Berefşân 16/8	1
Raks Aksağı 9/8	5	Devr-i Revân 14/8	1
Aksak Semâî 10/8	3	Darb-ı Türkî 18/8	1
Devr-i Hindî 7/4	3		

Türk mûsikîsi'nin kendine özgü usûl yapısı dışında 2/4 lük ve 3/4 lük gibi bazı Batı müziği ritimleri de Rumeli türkülerinde kullanılmıştır. 3 zamanlı Batı Vals ritminde bestelenmiş olan tek türkü meşhur Osman Paşa türküsüdür. “Tuna Nehri Akmam Diyor Etrafımı Yıkam Diyor” güftesiyle başlayan bu türkünün icrasında vals ritminden ziyade, vakûr, güç, yiğitlik duygularının hissedildiği görülmektedir. Aşağıda Osman Paşa türküsünün notaları görülmektedir.

Kürdî Türkü

Tuna Nehri Akmam Diyor

Usûlü: Semâî

Tu na neh ri akmam di___yor Et ra fi___mı___ yık mam di___ yor___

Ü nü bü yük Osman Pa___şa Pi lev ne___den çık mam di___ yor___

1543 yılında Fransa Kralı I. François Kanûnî Sultan Süleyman'ın politik yardımına teşekkür ederken İstanbul'a bir de Orkestra gönderir. Kanûnî Sultan Süleyman şahsen bu müzikten hazzetmesine rağmen, bütün çalgıları yakıtılarak,

müziyenleri gayet kıymetli hediyelerle Fransa'ya geri gönderir. Hareketinin sebebi bu tarz müziğin Türk ordusunun harp şevkine ve kahramanlığına olumsuz tesir ederek onu yumuşatacağından çekinmesine bağlanabilir Kosal 1999 : 640) Kanûnî Sultan Süleyman'ın bu davranışından en az 334 yıl sonra bestelenmiş olan Semâî usûlündeki bu türküde (Plevne Zaferi 1877 kazanılmıştır) Batı müziğine ait bir unsur görülmektedir. Ancak bu Rumeli türküsü hiç bir zaman vals edâsı ile söylenmemiştir.

9/8 lik usûllerin bir değiştiği olan Oynak usûlündeki “ Üç Çınar Altında Lambalar Yanar, Herkes Sevdiğine Böyle mi Yanar” güfteli Karcıgar türküde Rumeli insanının neşeli, canlı, hareketli kişiliğini görmek mümkündür. Türkü yine bir aranağme ile başlamış 32'lik, 16'lık nota değerleri ve ara sazları ile coşkuyu tasvir etmektedir. Aşağıda bu türküyü ait nota görülmektedir.

Karcıgar Türkü

Üç Çınar Altında Lambalar Yanar

Usûlü: Oynak

(Saz)

Üç çınar altında Asiyeman

lambalar yanar (Saz)

Herkes sevdiği ne Asiyeman

böyle mi yanar

Rumeli türkülerinde sıkça rastlanan “ hey, aman” kelimeleriyle uzayan seslerin, bulunmasıdır. Bu seslerin uzaması sırasında ritm çalgılarının (davul, zil,

kös) usûlü bir coşku içinde vurması daha sonra bağlantı sazlarına ve aranağmelere geçilmesi de Rumeli türkülerinin ayrı bir özelliğidir. "Tuna'nın Eser Bâd-ı Sâbâ Yeli, Kıyılara Çalkar Çalkar Seli" güfteli Karcığâr makamındaki Oynak usûlündeki Rumeli türküsü'nde görülen ve aşağıda bir bölümünün notası bulunan türküde bu özellikleri görmek mümkündür.

Karcığâr Türkü

Tuna'nın Eser Bâd-ı Sâbâ Yeli

Usûlü: Oynak

(Saz.....) Tu na nı n e ser ba dı
sa ba sa ba
(Saz.....)
ye li de Tu na nın he y
(Saz.....) Kı yı la ra
çal kar ça l ka r se li de Tu na nın he y

Rumeli türkülerinde rastlanan diğer bir ritmik özellik de türkü içinde usulsüz serbest söylenen bölümlerin olmasıdır. Bu serbest bölümlerden sonra yine coşkulu, neşeli bir giriş bulunmaktadır. Yine "Tuna'nın Eser Bad-ı Saba Yeli, Kıyılara Çalkar Çalkar Seli" güfteli Karcığâr makamındaki Oynak usûlündeki Rumeli türküsü'nde bu özellikleri görmek mümkündür.

Karcığâr Türkü

Tuna'nın Eser Bad-ı Saba Yeli

Usûlü: Oynak

(Saz.....)

3

5 Serbest.....

A la man dağ la rı nı a şıp ge lir

7) Ci ne viz Da ğ la rı n

9 dağ la rı n (Saz.....) de ler ge çer sin he

11 y (Saz.....)

13 A na lar ağ

Rumeli türkülerinde görülen diğer bir özellik de usûl geçkileridir. 15 zamanlıya kadar olan küçük usûllere rastlanıldığı gibi 20 zamanlı büyük usûllere de rastlanmaktadır. 17 ve 19 zamanlı usûl kalıpları Türk Sanat Müziği Nazariyatı içinde yer almamakla beraber türkülerde kullanılmaktadır. Ancak bu zamanlı usûllerin bir adı yoktur. Rumeli türkülerinde 4/8 zamanlı bir usûlle 6/4 zamanlı bir usûlün birleşebildiği de görülmektedir. Mertebeleri farklı olan bu usûllerde yavaştan hızlıya ya da tersi bir ritm söz konusudur. Aşağıdaki tabloda türkülerde kullanılış olan usûl geçkileri görülmektedir.

Tablo III

Rumeli Türkülerinde Kullanılan Usul Değişmeleri ve Mertebeleri

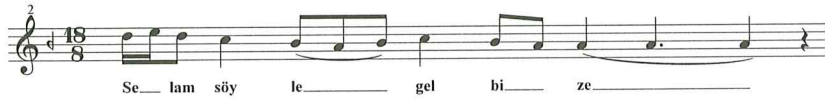
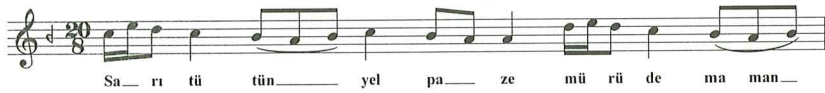
Usuller	Mertebeleri	Adet
Sofyan + Sengin Semâî	4/8 + 6/4	1
Türk Aksağı + Devr-i Hindî	5/4 + 7/4	1
Aksak Semâî + Devr-i Hindî	9/8 + 7/8	1
Dev-i Hindî + Sofyan	7/4 + 4/4	1
Semâî + Devr-î Tûrân	3/4 + 7/8	1
Devr-i Revân + Raksan	14/8 + 15/8	1
Fahte + Darbı Türkî	20/8 + 18/8	1
Nim Berefşan + (?)	16/8 + 19/8	1
Düyek + Devr-i Hindî + Aksak Semâî	8/8 + 7/8 + 10/8	1
Nim Evsat + İkiz Aksak + (?)	13/8 + 12/8 + 17/8	1

“Sarı Tütün Yelpaze, Selâm Söyle Gel Bize” güfteli Hüseyinî makamındaki Rumeli türküsünde Fahte ve Darb-ı Türkî usülleri kullanılmıştır. Bu örnek türkünün notası aşağıda verilmiştir.

Hüseyinî Türkü

Sarı Tütün Yelpaze

Usûlü: Fahte / Darb-ı Türkî

2. 4. Rumeli Türküleri'nde Kullanılan Çalgılar

Rumeli müziği icrasında çalgıların çeşitliliği büyük önem taşımaktadır. Klarnet ve zurna bu bölgedeki vazgeçilmez ve en revaçtaki çalgılardan olmuştur. Kahramanlık türkülerinin ve mehter marşlarının önemli çalgısı zurnadır. Gittikçe kaybolan çalgı çeşitliliğimize rağmen zurna bu müzikte yerini halâ korumaktadır. Günümüz Türk Halk Müziği'nde kullanılan bağlama, kemâne, zurna gibi çalgıların yanı sıra Klâsik Türk Müziği'nde kullanılan ud, kanun, keman, ney, tanbur, kemençe, cümbüş, davul, def, bendir gibi çalgılar Rumeli türküleri icrasında birlikte çalınmaktadır. Anadolu'nun Antep, Elazığ, Urfa gibi çeşitli bölgelerinde de rastlanan halk çalgıları ve klasik çalgı birlikteliği Rumeli'de de görülmektedir. Anadolu'da Harput müziğinde baş çalgı olarak kullanılan klarnet Rumeli'de de adeta baş çalgıdır. Harput müziği'nde kullanılan ud, kanun, keman, ney, tanbur, kemençe, cümbüş, davul, def (Özçelik 2002:15) gibi çalgılar Rumeli müziği'nde de kullanılmaktadır. Bu Osmanlı kültürünün gücünü ve bir uçtan bir uca kadar olan etkisini göstermektedir. Günümüzde Şumnu, Ohri, Prizren, Üsküp, Gümülcine gibi bölgelerde bahsedilen çalgılar halen aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Ahmetbeyoğlu, Ali (2001), Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara ,Türk Tarih Kurumu Yay.,
2. Cebeci, Ahmet (2006), 50 yıllık Türküler, Ankara, BTİHD Yay.,
3. İsen, Mustafa (1997), "Tezkirlere Göre Osmanlı Kültür Coğrafyası", Ankara , Ötelerden bir ses, Akçağ Yay. s .67 - 75
4. İsen, Mustafa (2003), Balkanlarda Türk Edebiyatı, Ankara, Asam Yay.,
5. Kosal Vedat (1999), Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Batı Müziği, Osmanlı Kültür Ve Sanat Ansiklopedisi, Ankara
6. Özalp, Nazmi (1992), Türk Müsîkîsi Beste Formları, Ankara, TRT Basım ve Yayın Müd. Yay.
7. Özçelik, Sadık (2002), "An Exaple Of The Lokal Music In Turkey, Harput Music", Macedonian Folklore, Journal Of Istutute Of Folklore Makro Cepenkov, Skopje, Macedonian Folklore, Macedonian N:61 p.15-19
8. Özkan, İsmail Hakkı (2006),Türk Müsîkîsi Nazariyatı ve Usûlleri, İstanbul , Ötüken Yay.
9. Öztuna, Yılmaz (1994), Büyük Osmanlı Tarihi. İstanbul, Ötüken Yay.
10. Türbedar, Erkan (2003), Balkan Türkleri, Ankara, Asam Yay.
11. TRT Arşiv Notaları
12. Yahya, Gülçin (2002), Ud Metodu, Yurt renkleri Yay., Ankara

CUMHURİYET DÖNEMİ ÂŞIK SANATININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Nail TAN*

Önce, Türk milletinin, halkının 21 Mart Nevruz Bayramı'nı yürekten kutluyorum. Her günümüzün, birlik beraberlik içinde, aydın, mutlu, sevgi, barış dolu olarak geçmesini diliyorum. Yüce Allah'ın yeryüzünü, ilk insan Âdem Peygamberi yarattığı, Nuh Tufanı'ndan sonra insanların toprağa ilk ayak bastıkları, Hz. Ali'nin doğduğu, Hz. Fatma ile evlendiği, halife ilan edildiği, Türklerin Ergenekon'dan çıktıkları, 12 hayvanlı eski Türk takviminde yılbaşı, baharın muştucusu bugün, kültür başkentimiz İstanbul'da Türkiye'nin en büyük Âşıklar Kurultayı'nda buluşmanın mutluluğunu, heyecanını yaşıyoruz. Kültür ve Turizm Bakanlığında görev yaparken düzenlemek istediğim, fakat başaramadığım bu Kurultay'ı düzenleyerek âşık sanatının yaşatılmasının önündeki engellerin, eğitim ve örgütlenme sorunlarıyla diğer sorunların ve çözüm yollarının, âşık sanatının İstanbul'un kültür dokusuna katkılarının tartışılmasına imkân veren İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkan ve yöneticilerine teşekkürü bir borç bilirim. Bugün, ayrıca 21 Mart Dünya Şiir Günü'dür. Halk şairi dostlarımızın Dünya Şiir Günlerini de kutlayarak sözlerime başlıyorum.

Âşık sanatının Cumhuriyet dönemindeki genel görünümüne geçmeden önce kısaca kam, baksı, ozan, cırav, akın, çöğür şairi, saz şairi, âşık, halk ozanı, ne dersiniz deyiniz, pirleri her gün saz çalan Hz. Davud, ataları ilk saz şairi Hun Çuçu ve Oğuzların Bayat boyu şairi Dede Korkut kabul edilen âşıkların / ozanlarının temel özellikleriyle sanat dünyamızdaki işlevleri / rolleri üzerinde kısaca durmak istiyorum.

* (Prof. Dr. h.c.), Halk Bilimi Araştırmacısı, Yazar, Ankara

Âşıklık, halk şairliği Tanrı vergisidir. Yüce Tanrı her kula bu lûtfu bahşetmez. Âşık yapacağı kişiye "pir" veya "pirler" elinden "bade (dolu)" içirir. Bade içen âşığın dili ve parmakları çözülür; gürül gürül şiir söylemeye, saz çalmaya başlar. Bu sebeple, badeli âşıklara halkımız "Hakk Âşığı" adını takmıştır. Hakk Âşıkları genellikle dinî konularda, yiğitlik-kahramanlık konularında ve bade içerken âşık olacağı güzel gösterilmişse, aşkla ilgili konularda şiir söylerler. Bazı halk şairleri de bade içmemiştir. Bunlar usta halk şairlerine çıraklık yaparak yetişmişlerdir. Milletimiz âşığa / halk ozanına bu özellikleri dolayısıyla kutsallık vermiş; emre, abdal, kul, dede, ana, baba gibi unvanlara layık görmüştür. Bir Karaca Oğlan söylencesine göre; kuraklıktan yakınan Çukurova köylülerinin ricası üzerine, Karaca Oğlan sazıyla sözülle Allah'a seslenmiş ve yağmur yağmıştır. Günümüzde lisede, üniversitede okuyup da âşık olduklarını ileri sürenlere rastlamaktayız. Gördükleri öğrenim sırasında okudukları halk şairlerinin şiirlerine bakarak onlar gibi şiir yazmaya çalışan, nota bilgileri dolayısıyla da kolaylıkla saz çalıp beste yapabilen bu kişiler, gerçek birer halk şairi olmayıp "âşık tarzında şiir yazan aydın şairler"dir. Başka bir deyişle çağdaş edebiyatın şairleridir. "*Halktan biriyim, iyi saz da çalıyorum, o hâlde halk şairiyim.*" demekle halk şairi / âşık olunmaz. Şunu çok iyi biliniz ki âşıklık çok güç bir sanattır. "*Gerçek halk şairinin / âşığın özellikleri nelerdir?*" diye sorarsanız şu cevabı veririz:

Âşık / halk ozanı, milletin duygu ve düşüncelerini anında şiirleştiren ve şiirlerini anında ezgiye dökebilen kişidir. Yani doğaçlaması kuvvetli, beste kabiliyeti yüksek bir sanatçısıdır.

Âşık / halk ozanı, milletin "*gören gözü, düşünen kafası, duyan yüreği, dinleyen kulağı, söyleyen dili*"dir. Yani, milletin sağduyusudur; ortak duygu ve düşüncelerinin derleyici ve yayıcısıdır. Âşık; ailesine, vatanına, milletine candan bağlıdır. Başka milletlerin çıkarları ve ideolojileri doğrultusunda çalıp söyleyenler, gerçek âşık değildir.

Âşık / halk ozanı, Cumhuriyet idaresine, Atatürk ilkelerine ve inkılaplarına yürekten bağlı kişidir. Ancak, Cumhuriyet idaresinin getirdiği hürriyet ve huzurun, âşıklık geleneğini sürdürmesine izin verdiğini çok iyi bilir. Diğer rejimlerde âşık da yoktur, âşık sanatı da... Sadece kendilerine halk şairi süsü veren slogan / rejim şairleri vardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde halk şairleri yetişmesinin sebebi ise halkın nispeten hür bir hava içinde bulunması, orduda halk şairlerine önem verilmesidir.

Âşık / halk ozanı için, daima sanatı ön planda gelir. Büyük paraların, apartmanların, otomobillerin onun dünyasında yeri yoktur.

Âşık / halk ozanı; iyiliği, sevgiyi, kardeşliği, millî birliği şiirleştiren kişidir. Kötülüğü, nefreti, düşmanlığı, bölücülüğü şiirleştiren kişi, âşık / halk ozanı olamaz.

Âşık / halk ozanı, milletin hem dertlerini hem de sevinçlerini dile getiren kişidir. Milletin dertlerini sömürerek her şeyi kötü göstermek de her şeyi iyi gösterip hayal dünyasında yaşatmak da âşığın şahsiyetine, sanatına ters düşer. Milletin dertlerini, sıkıntılarını; derneklerin, siyasi partilerin, sendikaların emriyle ve onların görüşleri doğrultusunda yaymaya çalışan kişi de gerçek âşık değildir. Âşık, şahsiyetini bulmuş, hürriyetine düşkün insandır.

Görülüyor ki âşıklık, halk şairliği öyle her kula nasip olmayacak özellikleri gerekli kılmaktadır. Türk milleti, yediden yetmişe şair bir millettir. Beşikte ninniyle başlayan şiire düşkünlüğümüz, ölüm olayından sonra şiirli bir mezar taşıyla noktalanmaktadır. Milletimiz, bugüne kadar yukarıda saydığım özellikleri taşıyan pek çok âşık / halk şairi / ozanı yetiştirmiştir. Bundan sonra da yetiştirecektir.

Âşıkların, halk ozanlarının toplumdaki eğitim ve sanat görevleri, işlevleri, Orta Asya'da olduğu gibi Selçuklu ve Osmanlı topraklarında da devam etti. Sadece dinî şiirler söyleyenleri, Türk Tekke Edebiyatını yarattılar. Âyetlerin, hadislerin anlamlarını şiirle halka anlattılar. Nasihat destanlarıyla güzel ahlakı yaymaya çalıştılar. Ahmet Yesevî'nin hikmetleri; Yunus Emre, Hacı Bektaş Velî, Kaygusuz Abdal, Hatâyî, Pîr Sultan Abdal, Kul Nesimî ve Hacı Bayram Velî'yle Anadolu'ya, Balkanlara yayıldı. Çok sayıda Sünnî, Alevî, Bektaşî halk şairi yetişti.

Aynı dönemlerde hem dinî hem de din dışı şiirler söyleyen âşıklar / halk ozanları da görüldü. Savaşlarda, ordunun moralini diri tutmak için halk şairlerinden yararlanıldı. Köroğlu, Dadaloğlu, Kuloğlu, Âşık Hasan ve Âşık Şenlik gibi kahraman âşıklar yetişti. Rus işgali altındaki Kars'ta Ermeni asıllı Rus Generali, Âşık Şenlik'i bir ordu kadar güçlü ve etkili görmüştü. Âşıkların / halk ozanlarının 16. yüzyıldan itibaren ortaya koydukları çoğu din dışı şiirlerden oluşan bir Âşık Edebiyatı kolu ortaya çıktı.

Âşıklar / halk ozanları, Divan Edebiyatının karşısında bu iki edebiyat dalında sade Türkçeyle şiirler söylediler. Anonim edebiyat dalında destanlar, halk hikâyeleri anlattılar. Şiirlerini daha etkili, hatırdaki kalıcı duruma getirmek için kopuz, çöğür, ıklığ, bağlama eşliğinde halka ulaştırdılar. Türküler yaktılar. Böylece; Arapça ve Farsçaya karşı Türkçeyi, Divan müziğine karşı halk müziğini, mesnevilere karşı halk hikâyelerini yaratıp yaşattılar. Kahramanlık destanlarımız, onlar sayesinde günümüze ulaştı. Aynı dönemde, âşıklar / halk ozanları sürekli seyahat ettikleri için halkın gazetesi, radyosu, televizyonu da oldular.

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Millî Edebiyat dönemine girilmişti. *Genç Kalemler*'le dilde sadeleşme hareketi hızlanmış, halk şairleri gibi hece vezniyle şiirler yazan şairler (Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul gibi) yetişmişti. Osmanlı döneminde doğmuş, ünlenmiş veya ünlenme yolunda yürüyen âşıklar/halk ozanları vardı. Yusufelili Huzurî (1886-1951), Posoflu Zülâlî (1873-1959), Noksanî (1899-1972), Karamanlı Gufrânî (1864-1926), Konyalı

Âşık Mehmet (1879-1950), Derdiçok (1871-1936), Cemal Hoca (1884-1957), Yusufelili Zuhurî (1887-1949), Baba Salim (1887-1956), Yorgansız Hakkı (1898-1964), Sıtkı Pervâne (1863-1928), Altunhisarlı Kemâlî Baba (1859-1926), Şemsî (1872-1968), Bardızlı Nihanî (1885-1967), Derdimend (1894-1980), Meslekî (1858-1930), Âşık Hüseyin (1884-1950), Zefil Necmi (1870-1933), Hüznî (1879-1936), Kul Sabri (1851-1931), Zaralı Halil (1906-1964), Emsâlî (1900-1978), Posoflu Müdâmî (1915-1968), Dursun Cevlânî (1900-1975), Talibî Coşkun (1898-1976), Âşık Veysel (1894-1973), Ali İzzet Özkan (1902-1981), İhsan Ozanoğlu (1907-1981) ve Bayburtlu Hicranî (1906-1970) gibi.

Onları, Cumhuriyet döneminde doğmuş, çırakları izledi. Çoğu rahmetli olmuş, sayıları yüzü bulan bu güçlü âşıklardan bir bölümünün adlarını saymakla yetineceğim: Davut Sularî (1925-1985), Şavşatlı Deryâmî (1926-1987), Hasretî (1929-2000), Mihnetî (1929-), Kul Semaî (1931-), Mevlüt İhsanî (1928-), Daimî (1932-1983), Kul Ahmet (1932-1997), Sefil Selimî (1933-2003), İbretî (1920-1976), Müslüm Sümbül (1940-), Hasan Devrânî (1928-1993), İlhami Demir (1932-1987), Ferrâhî (1934-1969), Metinî (1930-1996), Hüdâî (1940-2001), Rahmanî (1942-1993), Ruhânî (1931-), Mahzunî Şerif (1943-2002), Nesimî Çimen (1931-1993), Hüseyin Çırakman (1930-), Yaşar Reyhanî (1932-2006), Murat Çobanoğlu (1940-2005), Abdulvahap Kocaman (1934-2005), Şeref Taşlıova (1938-), Halil Karabulut (1926-), Kemalî Bülbül (1928-), Eminî Düştü (1943-), Feymanî (1942-). Bu güçlü âşıkların çırakları, günümüzde ustalarının izinde yürüyorlar.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, sade dil, hece vezni ile vatan-millet-bayrak sevgisi şiirimize hâkim oldu. Türk yenilik şiiri şairleri de (M. Emin Yurdakul gibi) halk şairlerine özendiler. Memleketçi, halkçı şiir anlayışını başlattılar. Hecenin Beş Şairi (Faruk Nafiz Çamlıbel, Yusuf Ziya Ortaç, Halit Fahri Ozansoy, Enis Behiç Koryürek, Orhan Seyfi Orhon) hatta Yedi Meşaleciler halk şairlerini örnek aldılar. Behçet Kemal Çağlar, Ankaralı Âşık Ömer mahlasıyla şiirler yazdı. Orhan Şaik Gökyay, Ahmet Kutsi Tecer ve Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi bazı şairler de koşmalar yazıp son dördlükte soyadlarını, adlarını tapşırdılar.

Âşıklar / saz şairleri 1931 yılına kadar Türk Ocakları, 1932 yılından sonra da Halkevlerinin itibar ettiği sanatçılar oldular. Halka, şiirleriyle Cumhuriyet'in erdemlerini, Atatürk inkılaplarını anlattılar. Sivas'ta Ahmet Kutsi Tecer ve Muzaffer Sarısözen'in öncülüğünde 1931 yılı yazında kurulan Halk Şairlerini Koruma Derneği, 5 Kasım 1931 tarihinde başlamak üzere üç gün süren bir Halk Şairleri Bayramı düzenledi. Bu bayram, Âşık Edebiyatımızda bir dönüm noktası oldu. Âşık Veysel, Talibî Coşkun, Âşık Süleyman bu bayram sayesinde adlarını duyurup üne kavuştular. Bayramın başarısı, sonraki yıllarda birçok ildé bu adla Halk Şairleri / Halk Ozanları / Âşıklar Bayramlarının / Şenliklerinin düzenlenmesine yol açtı. Bu bayramlar içinde, 1966 yılından itibaren

düzenlenmeye başlayan Konya Âşıklar Bayramı birçok âşığın ünlenmesine yardımcı oldu. Alevî-Bektaşî ozanlar ise Hacı Bektaş'ı Anma törenleriyle Alevî-Bektaşî ulularını, erenlerini anma toplantılarında, cemlerde sanatlarını icra fırsatı buldular. Ne yazık ki, âşıklar bayramları 1970'li yıllar sonrası başlayan sağ-sol bölünmesini, bütünleştiremedi. 1938 Bayburt Halk Şairleri Bayramı, 1964 II. Sivas Halk Şairleri Bayramı, 1979'dan beri aralıklarla düzenlenen Erzurum Âşıklar Şenliği, 1983, 1984 ve 1986 Kayseri Âşıklar Şöleni, 2007 III. Sivas Halk Şairleri Bayramı ile yine 2007 Bursa Türkiye Âşıklar Bayramı bu konudaki en önemli düzenlemelerdir. Katılım rekoru geçen yıl Kars'ta Aşık Çobanoğlu Âşıklar Şöleni'nde 218 âşıkla kırılmıştır.

Millî Folklor Enstitüsü / Millî Folklor Araştırma Dairesinde göreve başladığım 1970 ve sonraki yıllarda, 12 Eylül 1980 Harekâtı'na kadar, âşıkların bir bölümü ekmek parası için ideolojik derneklerin ve aşırı uçlardaki partilerin güdümünde hareket ediyorlardı. Âşıklar da diğer sanatçılar, öğrenciler, memurlar gibi sağcı ve solcu diye ikiye bölünmüşlerdi. Bir araya getirme çabalarım hep sonuçsuz kalıyordu. Çünkü, bakanlar ve üst düzey yöneticiler de bir görüşü benimseyip bize baskı yapıyorlardı. Yetmişli yıllarda sol görüşlü âşıklarla görüşmemiz âdetâ yasaklanmıştı. 1978-1979 Ecevit Hükümeti döneminde ise tersi oldu. 5-7 Kasım 1979 tarihinde Ankara'da düzenlenen "Türkiye Halk Ozanları Semineri'nde iki grup âşık arasında kavga çıktı. Sorunlarını birlikte görüşüp çözüm bulamadılar.

12 Eylül 1980 Harekâtı'ndan sonra âşıklar ve diğer sanatçılar arasındaki ideolojik kutuplaşma zayıfladı. Millî Güvenlik Konseyi ve bakanlar, genellikle ayırım yapmadan bütün sanatçıları desteklemek istediler. Özel Tiyatrolara Yardım Yönetmeliği çıktı. Sinema ve Müzik Eserleri Kanunu kabul edildi. Telif hakları birlikleri kuruldu. Festivallere maddi destek yönetmeliği yürürlüğe konuldu. SSK Kanununda iki defa değişiklik yapılarak binlerce sanatçının emekli edilmesi sağlandı. Her sanat dalına devlet desteği geldi. Ancak, âşıkların bir federasyon, vakıf veya dernek çatısı altında toplanamamaları, devletten isteklerini küçük, cılız örgütler vasıtasıyla ifade etmeleri, daima sorun yarattı. Hâlâ, eski kırgınlıklar devam etmekteydi. Eminî Düştü, Murtaza Yalçın, Çoban Hüseyin ve Tahir Kutsi Makal'in âşıkları birleştirme çabaları, aradaki buzları biraz erittiyse de tam başarıya ulaşamadı. Mesut Yılmaz'ın Kültür Bakanlığı döneminde (1986-1987) Konya Âşıklar Bayramı ve Mevlânâ'yı Anma Törenleri Konya Kültür ve Turizm Derneğinden alındı. Yine de âşıklar arasındaki gruplaşma aşılamadı. Aradaki duvar alçaldı, o kadar.

1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla âşıklar ve diğer sanatçılar üzerindeki ideolojik baskı zayıfladı. Âşıklar / halk ozanları arasındaki uygarca ilişkiler başladı derken bu kez de âşıklar / halk ozanları ve diğer sanatçılar etnik milliyetçilik ve mezhep-tarikat baskısıyla karşılaştılar. Âşık / halk ozanı yine düşünce silahı olarak kullanılmak istendi. Elbette, her sanatçı gibi âşığın / halk

ozanının da bir siyasi görüşü, ideolojik düşüncesi olacaktır. Ancak, bu durumda âşık / halk ozanı sanatını sloganlaştırma, estetik değerlerden, dil zenginliğinden uzaklaşma tehlikesiyle daima karşı karşıya kalacaktır. Sanatını ideolojiye, siyasete kurban eden âşıkların / halk ozanlarının soluğu uzun olmayacak, edebiyat tarihinde ya yerleri bulunmayacak ya da birkaç satırla geçiştirileceklerdir.

Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğünde Genel Müdür Yardımcılığı yaptığım 1984-1988 yılları ile daha sonraki yıllarda Bakanlıkta Klasik Türk Müziği, Türk Halk Müziği, Tasavvuf Müziği Koro ve Toplulukları kuruldu. İstanbul'da 1975 yılında kurulan İstanbul Devlet Klasik Türk Müziği Korosu ile Devlet Halk Dansları Topluluğu sanatçıları geçici işçi kadrosundan kurtarıp sanatçı kadrolarına kavuşturduk. Böylece Türk Müziği ve Halk Oyunları Sanatçıları senfoni orkestrası, devlet tiyatroları, devlet opera ve balesi sanatçıları gibi yüksek maaşa kavuştular. Devlet desteği, koruması dışında sadece âşıklarla Karagöz-kukla sanatçıları kalmıştı. Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğünün bu atılımından cesaret alarak önce Halk Kültürünü Araştırma Dairesi 1990 yılında Devlet Geleneksel Türk Tiyatrosu Topluluğunun kurulması, 1993 yılında da Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Devlet Halk Ozanları Topluluğunun kurulması için gerekli Bakanlar Kurulu kararlarının alınmasını sağladı. Ancak, iki müdür kadrosu dışında sanatçı kadrolarının Maliye Bakanlığından alınması konusunda ciddi bir girişimde bulunulmadı. Maliye Bakanlığına yazı göndermekle yetinildi. Çünkü, HAGEM'in başına halk bilimi dışından yöneticiler getirilmişti. Bakanla birlikte görevden ayrılacaklarını biliyorlardı. Bu iki topluluk, aynı yıllarda Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğüne bağlı olarak kurulsaydı, çoktan faaliyete geçmiş olacaktı. Nitekim, 1990 yılında Bakan Namık Kemal Zeybek'in isabetli bir kararı üzerine, Âşık Şeref Taşlıova ile Murat Çobanoğlu Sivas Devlet Türk Halk Müziği Korosuna sanatçı olarak atandılar. Günümüzde TRT'nin 425 sanatçısının Kültür ve Turizm Bakanlığına devri için hazırlık yapılmakta. Kültür ve Turizm Bakanlığının 3000 civarında sanatçısı olacak ama 30 âşığa / halk ozanına, 10 geleneksel tiyatro sanatçısına hiçbir zaman kadro verilmeyecek. Çünkü, bu iki gruptaki sanatçılar, sanat güçleri oranında örgütlenemiyorlar. Alevî-Sünnî, sağ-sol ayrımı yapmadan Başbakanın, Bakanın karşısına çıkamıyorlar. Bu açıdan, Kurultay'ın ortak sorunları dile getirici bir sonuca ulaşmasını yürekten temenni ediyorum.

Günümüzde Türkiye, AB'ye üye olma konumunda bir ülkedir. Kültür mevzuatının taraması 2006 yılında yapılmış, devlete bağlı bu çok sayıdaki sanat topluluğu, sanat ordusu hemen dikkati çekmiştir. Böyle bir durum, ancak Sosyalist ülkelerde vardır. Sanatın, ancak özgür ortamlarda gelişeceği, rekabet ortamının sanatçıların çabalarını artıracacağı, çok iyi bilinen sanat ilkeleridir. AB ülkelerinde sanat toplulukları bağımsız hareket ederler. Devlet, vergi indirimi, kültür merkezi yapımı ve pahalı orkestra bale, opera, tiyatro faaliyetleri ve

filmler için proje desteği yaparak sanat çalışmalarından ulusun her bireyinin yararlanmasını sağlar. Belediyeler, özel idareler, sivil toplum kuruluşları sanat etkinliklerini düzenlerler. Türkiye'de siyasi kuruluşlar (Bakanlık, Belediye, parti) bir sanat etkinliği düzenlediklerinde, "*parayı veren son sözü söyler*", ilkesi gereği sanatçıları yönlendirmeye çalışırlar. Her siyasal görüşün şarkıcısı, türkücüsü, âşığı ayrılmıştır. Yakın dönemde âşıklarımız, kendilerine para ödeyen bakan, vali, belediye başkanı ve diğer siyasileri övmek için saz ve sözlerini kullanma mecburiyetinde kalmışlar, böylece de âşık sanatı ciddi bir darbe yemiştir. Bugün, bir âşık sahneye çıktığında, halk onun neler söyleyeceğini çok iyi bilmektedir. Oysa âşık, halkın dertlerini, acılarını, sevinçlerini dile getirmelidir. Bu işlev kaybolunca, âşık sanatı da ortadan kalkar. Kısacası, artık devlete bağlı bir Halk Ozanları Topluluğu kurulması gereksizdir. AB'ye girmek istiyorsak böyle.

Âşık, saz şairi, ozan ne dersiniz deyiniz, ancak halkın beyni, yüreği, gözü, kulağı, dili olursa bu sanat yaşar. Türkiye'de âşıklar; halkın dertlerini, duygu ve düşüncelerini ifadeden gittikçe uzaklaşmaktadırlar. Sadece, övgü ve güzelleme veya kaba atışmayla âşık sanatı yaşatılamaz. Beste olmadıkça, söze iyi ezgi döşenmedikçe âşık sanatı ayakta kalmaz. Sazı sözü kuvvetli, halkın dili olmuş âşıklar / halk ozanları (Âşık Veysel, Davut Sularî, Âşık Daimî, Mahzunî Şerif gibi) hiçbir zaman aç kalmaz. Daima biletli müşteri bulur. Günümüzde en çok âşıklar şölenni düzenleyen kuruluşlar, siyasetin kuşattığı belediyelerdir. Âşık, ailesini geçindirmek için mecburen belediye başkanlarının huyuna suyuna göre, sazını sözünü kullanmaktadır. Bu da sanatı zayıflatmaktadır. Bugünkü âşıkların en önemli eksikliği, güzel saz çalmalarına rağmen türkü yakma yeteneklerinin zayıflığıdır. Âşıklar, bu konuya önem vermeli, gerekirse ders almalıdır. Halkın diline düşmüş bir beste, âşığın bir yıllık giderlerini rahatlıkla karşılayacaktır. Âşık Veysel, Âşık Daimî, Davut Sularî ve Mahzunî Şerif'in mirasçıları bile, bugün telif gelirinden pay alıp darlık çekmeden yaşayabilmektedirler.

Günümüzde, sanatın en büyük destekçisi âşık kahveleri ancak Kars, Erzurum ve Kayseri'de kaldı. Düğünlerde halk hikâyesi anlatma geleneği bitti. Âşıklar / halk ozanları festival, anma töreni sanatçısı oldular. Özellikle Erzurumlu, Karslı, Çorumlu, Sivaslı âşıklar kolay ulaşım ve ekmek parası dolayısıyla İstanbul, Ankara, İzmir, İzmit, Bursa ve Antalya'ya yerleştiler.

Türk milleti, halkı var oldukça âşık sanatı yaşayacaktır. Geçmişte bu sanatın Türk dilini, destanlarını, halk müziğini yaşatma işlevi vardı. Günümüzde de bu sanatın hâlâ bir işlevi vardır. O da halkın, acılarını, sevinçlerini dile getirme işlevidir. Âşık, bu görevini, âşık sanatı bu işlevini yerine getirmese biliniz ki "âşık sanatı" ölecektir. Çünkü, çağdaş şairler ve âşık deyişlerini söyleyen halk müziği icracıları onların yerlerini alacaklardır. Musa Eroğlu, Arif Sağ, Zülfü Livaneli gibi.

Sözlerimi, 2001 yılında yazdığım, aynı yıl yayımlanan, bu Kurultay için biraz geliştirdiğim âşıklara hitabımla bitirmek istiyorum:

Âşığın, halk şairinin / ozanının değeri ne kadar?

Sen ki; Selçuklu-Osmanlı yöneticileri, bilginleri, aydınları, memurları, sanatseverleri Arap ve Acemlerin peşine düşüp onların dillerinde şiir yazmaya çalışırken, Arap ve Acem'in edebî türlerini alırken; Türkçe konuştun, Türkçe şiirler söyledin. Atan Dede Korkut'un, Hoca Ahmet Yesevî'nin şiir geleneğini sürdürdün. Türk milletine dilini armağan ettin. 21. yüzyıla girerken bizi anadilimizden yoksun bırakmadın.

Sen ki; Selçuklu-Osmanlı yöneticileri, bilginleri, aydınları, memurları, sanatseverleri Arap-Acem müziğinin peşine düşüp şarkı-gazel-kaside söylemeye, kanun-santur-ud-lavta-ney-kudüm çalmaya çalışırken; türküler yaktın, çöğür-bağlama-kaval-ıklığ çaldın. Davul zurnayla neşelendin. 20. yüzyılda, en kalitesiz, en değersiz müzik olan "arabesk" in de tuzağına düşmedin. Konservatuvarların, TRT'nin, Kültür ve Turizm Bakanlığının halk müziği derlemelerinde ilk başvuru kaynağı oldun. Türk milletine öz müziğini de armağan ettin. 21. yüzyıla girerken bizi türkülerimizden yoksun bırakmadın.

Sen ki, divan edebiyatı şairleri, İran mesnevîlerini tekrarlarken, Türk milletine destanlarını, halk hikâyelerini anlattın. Edebiyatımızın temellerini attın.

Sen ki; şiirlerle, türkülerle milletimize daima hoşgörüyü, insan ve tabiat sevgisini, vatana-millete-bayrağa bağlılığı, doğruluğu-dürüstlüğü, haksızlığa karşı çıkmayı ve hak aramayı öğrettin. Türk milletine atalarından gelen insani değerleri ve güzel ahlakı da armağan ettin.

Sen ki; Selçuklu-Osmanlı devlet katında (Sultan Abdülaziz dışında) ve divan şairleri nezdinde daima horlandın. Söylediklerine burun kıvrıldı. Kaba-saba köylü, sazi-sözü çekilmez insanlar olarak görüldün. Sadece ordu sefere çıktığı zaman, askeri yüreklendirmek amacıyla hatırlandın. Yeniçeri saz şairleri bu sayede biraz itibar gördüler.

21. yüzyıla girerken bu durum ne kadar değişti dersin? Gene sanatçı sıralamasında en sondasın. Yılbaşı, Cumhuriyet davetlerine çağırılmazsın. Ülkemizdeki en kötü müziğin temsilcilerine, yani arabeskçilere "Devlet Sanatçılığı" unvanı verilir. Sana verilmmez. Bütün sanat kuruluşlarına kadro dağıtılır; 1993 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kurulması öngörülen "Devlet Halk Ozanları Topluluğu" nun kadroları bir türlü çıkmaz. Teselli için söylüyorum. 1990 yılından beri on Karagöz ve kukla sanatçı kadrosu da tahsis edilmedi. Onlar da sizin gibi öksüz/yetim sanatçılar...

Sizin işiniz kesat dostlar! Çünkü; papyon kravatınız yok, smokininiz yok. Viski içmeyi, sol elle yemek yemeyi bilmezsiniz. İngilizce, Fransızca kelimeler

kullanıp entel görünemezsiniz. Altınızda cipiniz, mercedes otomobiliniz olmadığından gittiğiniz yerde çamurlu ayakkabılarınızla mermerleri, halıları kirletirsiniz. 1998 yılında Veysel'in hatırına Köşk'e çıktınız ama, yanınızda diğer sanatçı grupları yoktu. Oysa, Veysel Türk milletinin sanatçısıydı.

Sen ki; Türk milletine anadilini, öz müziğini, halk edebiyatını, destanlarını, güzel ahlakını; kısacası, kültürel kimliğinin önemli bir bölümünü armağan ettin, ama sana diğer sanatçılara verilen hakları vermezler. Onların saygınlığına ortak olamazsın. Sen halktan gördüğün sevgi ve saygıyla yetineceksin. Halkın uzattığı kuru ekmeği, pasta niyetine yiyeceksin. Onların değerlerini, acılarını, sevinçlerini söylemeye devam edeceksin. İçinizden bazıları diyecekler ki; âşık / halk ozanı, halkın dertlerini, sıkıntılarını söylediği, devleti tenkit ettiği için sevilmiyor, diğer sanatçılara tanınan haklardan bunun için yararlanamıyor. Yanılıyorsun dostum! Türkiye'de devleti değil tenkit, hakaret eden, bu yüzden hapisanelere düşen sanatçılara, yazarlara bir göz at! Onların gördüğü itibarı, elde ettiği imkânları bir düşün! Bana hak vereceksin!

Sen ki; yüzyıllar boyunca sana hor bakanlara, ilgisiz kalanlara aldırmaııp sanatını sürdürdün. Binlerce ciltlik eser ortaya koydun. Gene aynı şeyi yapacaksın! Âşık / halk şairi/ozanı çile adamıdır. Çileni çekeceksin! İçinizden biri; Cumhurbaşkanı, Başbakan olup kaderinizi değiştirecek değil ya?

Âşıklar / halk ozanları! Bu Kurultay'da lütfen sorunlarınızı, hiç kimseden çekinmeden dile getiriniz. Aranızdaki görüş farkını, lütfen sorunlarınızı dile getirirken bir yana bırakınız. Hacı Bektaş Velî'nin dediği gibi; daima bir olun, iri olun, diri olun!

Kurultay'a engin başarılar...

[Not: 21-22 Mart 2008 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Âşıklar Kurultayı açılış bildirisidir.]

GAGAUZ MANİLERİNDE AŞK KONULARININ ALT BAŞLIKLARI

Tudora (Fedora) ARNAUT*

ABSTRACT

The classification of Gagauz's love manis

The theme of love can be seen in almost all the genres of oral literary tradition and most of all in love türküs and manis. From the very beginning till now the theme of love managed to become the main theme of manis. All the researches who investigated the genre of manis from the theme point of view have one and the same thought that the most common theme of this genre is the theme of love.

From the theme and the reachness of language point of view mani is the genre that has a very strong poetry meaning.

Besides manis are very widespread among the country people (they are used during different national holidays, ceremonies ets.) that shoes them as one of the most used type of the national oral tradition.

In the following research work there will be made an attempt to classificcate manis according to their love theme.

İnsanın yaradılışından bu yana yemek su kadar gerekli olan maneviyat insanoğlunu hep yaşatmış ve geliştirmiştir. Aşk konusu en başta gelen konulardan olmuştur. İnsanların varoluşu , karşılıklı olumlu ve sevgi dolu duygular beslemesi bunun üzerine kurulmuştur. İnsanlar aşkın tarifelerini sözlü ifadelerinde en güzel ve duygusal sözcüklerle dile getirmeye çalışırken, şairler şiir satırlarında aşkın karşısında eğilir ve onun kutsallığına inanmaktalar. Şairler

* Doç. Dr.; T. Şevçenko Kiev Devlet Üniversitesi Edebiyat Enstitüsü Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Kiev

bunun üzerine uzun uzun açıklamalar yapar ve reçetesini bulmaya çalışmaktadırlar. Aşk dünyayı kurtarır, der iyimser romantikler ve sokaklarda reklam panoları aşkı simgeleyen sözcükler ve resimlerle süslenir. Doktorlar aşkı kalbin atışlarında arar ve onun sırrını organların çalışması ile çözmeye çalışır. Aşkın tarifmesini her bir ferde kendi kalp atışlarına göre ölçer ve destanlar dile getirir. Ve tüm bu gerçeklerin sıralanmasında bir ortak nokta var o da aşkın gerekliliği ve sürekliliği.

Anonim halk edebiyatı içerisinde aşk konusu hemen hemen tüm türlerde ele alınmıştır. Aşk, bunların içerisinde en fazla türkü ve manilerde işlenmektedir. Maniler ilk başlangıcından bu yana kendi konularını fazla dağıtmadan seveda, aşk konusuna sadık kalmayı başarmıştır.

Maninin konu bakımından tarifini yapan tüm bilim adamları bu türün seveda üzerinde yoğunlaştığına hemfikirdirler.

Gagauz manileri başta aşk olmak üzere hemen her konuda yazılabilen bir halk edebiyatı nazım türü olarak tanımlanmaktadır. Çoğunlukla 7 heceli dört dizelik bir bentten meydana gelmektedir. Birinci, ikinci dördüncü dizeler birbirleriyle kafiyeli, üçüncü dize ise serbesttir. Yani kafiye dizilişi **aaba**'dır. Genelde ilk iki dize hazırlık dizeleridir. Son iki dize ise asıl anlamı içermektedir.

Maniler konu ve dil zenginliği bakımından en fazla şiirsel anlamı taşıyan türlerdir. Geleneğin içinde (düğün geleneklerinde, takvim bayramlarında) ve geleneğin dışında : Şenlik yerlerinde, gelin kaynana atışmalarında, derneklerde (kadınların bayram, tatil günlerinde bir araya geldiklerinde yuvarlak biçimde kurdukları oturma şeklin adı) vd. vesile ile gençlerin bir arada olmalarında maniler en fazla kullanılan türlerin arasında gelmektedir. Bu tür dedelerden kalan örnekleri dile getirirken, diğer yandan da hayatın akışı ile yeni örnekleri yaratmakta ve halkın arasında yaygınlık göstermektedir. Bu örnekler dürüstlük, adalet, ayrılık, gurbet, beddua –dua, dilek, mektup, kıskançlık, fedakarlık, sadakat sosyal konulu, aile vd. konuları içerirken aralarında sevgi konusu en belirgin biçimde kendi yerini almış bulunmaktadır.

Gagauz manileri konu bakımından çok çeşitlilik sergilese de yine konuların büyük bir kısmı sevgi konusuna odaklıdır. " Odak noktası olan ve ana motif olarak belirtilen bu aşk, zaman zaman somut bir tutku, bazen de üstü kapalı veya dolaylı bir biçimde dile getirilmiştir. Dolayısıyla, bazen bütün sorumluluğuyla götürülen gerçek bir sevgi, bazen de, dolambaçlı yollardan ve ulaşılması zor olan sadece basit bir duygu veya ayrıntı olarak ifade bulmuştur" (Hamdi Hasan 2007,144)

Aşk-muhabbet manilerinde manici, kalbinin sesine uygun davranmakta ve içindeki duyguları dizeleştirmektedir. Bu duygularda sıla, yürek çırpıntıları vardır.

Manilerde az sözle, çok ve derin anlamlar ifade edilmektedir. Sevgililer, ömürlerinin baharında birbirini seven iki genç olabileceği gibi; yavuklu ya da çeşitli nedenlerle ayrı yaşayan çiftler de olabilir..

İki sevgili arasındaki aşk her zaman istenilen olumlu ve akıcı şekilde gitmeyebilir ve evlilikle sonuçlanmaz. Evlilikte aşk bir birleşme noktası gözükse

de bazı örneklerde görüldüğü gibi engellenir veya kavuşma daha uzun bir müddete bırakılmaktadır. İşte bu nedenle de yukarıda belirttiğimiz konu başlıkları ön plana çıkmakta ve sıkça dile getirilmektedir.

Gençlerin arasındaki aşk konusunu sınıflandıracak olursak bu sıralamayı kendi içerisinde de alt bölümlere ayırmamız mümkündür. Bu sınıflandırma genel konuların içerisinde dahil olduğu gibi bu alt kategoriye de dahil edilebilir:

- karşı cinse iyi dilekler
- niyet-dilek
- gizli aşk
- sevişme
- karşılıksız aşk
- sadakat –sahiplenme
- ulaşılmaz aşk
- nükteli benzetme
- sadakatsizlik
- hovardalık-çapkınlık
- hasret

Bu sıralama konuların çeşitliliklerine göre daha fazla genişletilebilir. Biz burada Gagauz manilerinde en fazla rastlanan konuları sıralamayı uygun gördük.

Bunlardan bir kaç örnek göstermek gerekirse:

SEVİŞME

Arkandan gördüm seni,
Paltondan beendim seni
Öpüşmaa istamedim
Ellerinä verildim senin.

Attım bir taş yamaca
Urdum bir kuş alaca
O kuş benim boyumca
Öpamadım onu doyunca,
Bän onu öpaydim doyunca
Anaceydım onu ölünçä.

Ay duar kamuş gibi,
Gün duar gümüş gibi
Benim vardır bir yarım
Öpüşür guguş gibi.

KARLIŞIKSIZ AŞK

Ateşim var, külüm yok,
Bülbül oldum dilim yok.
Bir hayırsız yar sevdim,
Aalamayan günüm yok.

NÜKTELİ BENZETME

Benim var bir yarım
Nicä bir eşek,
Bän da onun yanında
Nica bir çiçek.

Çiy düşmüş gözal güla,
Gücülär çila, çila
Yarım çirkin, bän gözal
Nasın yaşaycez bila.

SADAKATSİZLİK

Biyaz güllär dallanêr,
Şindiki kızlar aldanêr
Ne aldanmıycek onnar
Yavkluları aldadêr.

HOVARDALIK-ÇAPKINLIK

Çok sever beni yarım,
Hep taa deer bana 'Gelin!'
Açan çıkêr tokattan
Tutunêr başka kızdan.

HASRET

Kaş da sendä ay gibi,
Gözün'sa kömür
Sensis geçän günnerim
Sayılmaz ömür

(T.A. özel arşivinden)

Manilerin bilim adamlarına göre teorik açıdan yorumlanması çeşitli yaklaşımlara dayanmaktadır. Elbet, maniye yazan şahıs o an hangi duygularla hareket ediyor ve son iki mısraya anlamı yüklerken ilk iki mısradaki tasviri nasıl yapıyor diye kestirmek gerçekten güçtür. Fakat, ilk yaratıcısı bilinmese de ortaya çıkan örnekten yorum yapmak ve oradaki duyguları açıklamak mümkündür. Aşk konulu maniler bu açıdan en zor ve kolay yorumlananların arasında gelir. Zor, çünkü oradaki anlam yüklü mısralara doğru yorum getirmek için detaylı araştırma ve benzetmelerdeki dolaylı anlamı iyi bilmek gerekir. Kolay, çünkü aşk konusu evrensel olduğu için herkes bu konuya kendi yorumunu getirebilir ve hatta kendinden bir parça da bulabilir.

Aşkın yaşı belli olmaz derler halkın arasında. Her yaşta aşk insanı bulur ve kapısını çalar, duygular tüm benliğini sarar ve aşk karşılığını bulursa bir mutluluk serüvenine dönüşür. Sadakat ön plana gelirken kalbinin birisine kilitlendiğini ve hiç bir gücün onu sevgisinden ayıramayacağını hatta ölüm bile aşkından vazgeçiremeyeceğini şu satırlarla dile getirmektedir:

Kitli kapuyu açamıycam,
Kanadım yok uçamıycam
Birinci sevdamdan
Ölsäm da vazgeçämiycäm

İlk iki mısra da bu konunun açıklığa kavuşması için yardımcı etkenlerdir. Tasvirlerin önemi yadsınamaz. İki mısradaki son iki mısra için yapılan hazırlıklar bu tasvirler sayesinde olur. Mesela, sevgilisinin bir yüzük taşına benzetilmesi, onun çeşme suyu gibi temiz oluşu dize dize aşağıdaki manide işlenir:

İndim çeşme taşına
Baktım suyun aşkına
Benim bir yarım var
Benzer yüzük taşına
(Zayaczkowski 1966.52)

Halkın arasında ceviz boyasının çok kalıcı bir madde olduğu bilinmektedir. Yünlü dokumalarda kullanımı ve rengin yıllarca solmaması da maddi kültürde kullanılmaktadır. Halbuki, kızın aşkıdan yara alan delikanlının derdi ceviz boyası ile kıyaslanmakta ve bu boya kalıcı bir acı olarak manide dile getirilmektedir.

Cevizin kabuundan
Yellerim booyandı
Hey kız senin derdindän
Ürääm yaralandı
(T.A. özel arşivinden)

Aşka tutulan biri, taze aşk duyguları yaşadığı için bunun temiz ve candanlığı hissedilir. Dili tutulan bülbüle döner ve sevgisinin sadakatini ancak ona yöneltir, gözü sevdiğinden başka kimseyi görmez olur:

Ateşim var, külüm yok,
Bülbül olsam dilim yok.
Seni sevdim seveli
Kimselerde gözüm yok.

Manilerin işlevleri iki şahıs arasındaki duygusallığı tatmin ettiği gibi olaya bakmanın yanısıra bunun sosyo-kültürel boyutunu da ele almak gerekir. Gagauz toplumunun ataerkil bir düzende olduğunu düşünürsek ve geleneklerin dışına çıkıldığı zaman kişinin dışlandığını, hor görüldüğünü (gag. acaba komuşu ne diyecek, insanın arasına nasın çıkacam?, insana gülüş olacam vd. düşüncedeki ifadeler) hesaba katarsak bu tür örneklerde de bunun yankısını görebiliriz. Gelenek-göreneklerin eskiden daha etken olduğu dönemlerde manilerde de bu tür yankılar duyulmaktaydı. Aile yapısının güçlülüğü, anne babaya saygı ve sözünden çıkamama ve aynı zamanda aradığı kızı bulma, aşka kavuşma duygusu maniyeye şu şekilde yansımıştır:

Asmadan üzüm aldım,
Anamdan izin aldım
Üç yıl gezdikten sora
Beendiim kızı aldım.

Kızların ortalama evlenme yaşı 17-19 olurken erkeklerde bu yaş 20-23 arasındadır. Erken evlenen çiftlerin birbirlerine daha fazla bağlanmaları ve bundan sonraki hayatlarında tüm zorlukları birlikte çözebileceklerine inanmaları ve aile büyükleri tarafından kabul edildiği bir ortamda bu yaş uygun görülmekteydi. Fakat, yukarıdaki örnekte de belirtilir ki, bazen aile sorumluluğunu omuzlarına alamıyacağını hisseden delikanlı bu adımı atmadan önce bir süreliğine bekar gezmeyi ve daha sonra sevdiği kızla evlenmeyi tercih eder.

Aileler arası sosyal statü Gagauz ailesinde de çoğu zaman önemli yer almıştır. Varlıklı ve fakir ayrımı bir engel olarak ortaya çıkıp gelecekte birçok sorunların başlangıcı biçiminde değerlendirilir ve tıpkı Türk atasözünde denildiği gibi "davul dengi dengine çalar" anlamını da taşıyabilir, yani aileler kendilerine uygun statüde kız alıp kız vermeye çalışmaktaydılar. Halen günümüzde de bu düzen az da olsa korunmaktadır:

Aul boyu gül-fatma,
Vazgeç olan, laf katma
San zengin, bän fukara
Varlı kızı git ara.

Aşk konularında sevginin, aşkın daha uzun süreli olması ve gittikçe güçlenmesi için evlilikle sonuçlandırılmaya çalışılır. Bazen çeşitli sebeplerden dolayı bu hemen gerçekleşemese de bu hedefe ulaşmak için çeşitli yollara başvurulur. Bu yollardan biri de kaçırma olayıdır. Gagauzlar'da kız kaçırma olayının daha çok gece vakti gerçekleştiğini manide görüyoruz. Sevdiği kıza bir türlü kavuşamayacağını anlayan delikanlı kızı karanlıkta kaçıracağını haberini vermektedir:

Daa başında kirezlär,
Seni bana vermezlär,
Alıp kaçarım seni
Karannıktır görmezlar

Maniler bir nevi evlenme geleneklerinin sanatsal boyutunu anlatan türlerdir, yani buna "sanatsal iletişim" adı da verilebilir. Bu tür örnekler zengin evlenme adetlerindeki sıralamayı da kendi dizelerinde icra etmektedir. Gagauz kızların nişan (yavuklu olma T.A.) töreninde oğlanın evinden gönderilen başörtüsünü "bu kız yavuklu oldu, başı bağlandı" anlamını taşıır mahiyetinde ve etraftaki insanlara evlenmeye bir adım yapıldığı müjdesini vermektedir. Kızı aşkı ile ikna etmeye çalışan ve kızın cevabı olumlu olduğu takdirde dünürcü yollayacağını ve nişan sırasında oğlan ve ailesinin adından kıza baş örtüsü verileceğini, kutlama yapılacağını belirten damat adayı kızdan sabırla haber beklemektedir. Burada çemberdeki al renk ise bekaretin bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Al çember aldirayım,
Başına koydurayım
Raaz olarsan ver haber
Daulu çaldırayım

(T.A. özel arşivinden).

Manilerde işlenen sevdâ konusu sözlü ve yazılı edebiyatın birçok alanlarında dile getirilirken takvim geleneklerin yanısıra düğün geleneklerinde kendi icrasını ortaya koymaktadırlar. İnsanın yaradılışından bu yana yemek, su kadar gerekli olan maneviyat insanlığını hep yaşatmıştır.. Aşk konusu en başta gelen konulardandır. İnsanların varoluşu , karşılıklı olumlu ve sevgi dolu duygular beslemesi bunun üzerine kurulmuştur. Şairler bunun üzerine uzun uzun açıklamalar yapmış ve reçetesini bulmaya çalışmışlardır. Gagauz mani örneklerinde de zamanla kendi ilk yaratıcısını unutmuş ve anonimleşmiş olan bu örnekler aşk konusunu her açıdan işlemekte ve halkın karşısına sunmaktadır.

KAYNAKÇA:

Ana Sözü gazetesi (1999). 6(371). Kişinev-Moldova

Arnaut , Ф. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук//ЖАНР МААНІ В ГАГАУЗЬКОМУ ФОЛЬКЛОРІ (ЗІСТАВЛЕННЯ З ЖАНРАМИ МААНІ ТА БАЙАТИ В ТУРЕЦЬКІЙ ТА АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ УСНІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ)//. Київ.2006.

Arnaut, Ф. Özel arşivi

Manov, Atanas. (1939)Gagauzlar (Hristiyan Türkler). (Bulgarcadan çeviren: Türker Acaroğlu). Varlık Neşriyatı.

Moşkov, V. A (1904). "Nareçiya bessarabskih gagauzov"(Besarabya Gagauzların Şiveleri): Türk Kavimlerin Halk Edebiyatı Örnekleri. Yay.:V. Radloff. C.X. Sank-Peterburg.

Kaya, Doğan (1999). Anonim Halk Şiiri, Ankara: Akçağ yayını.

Kuroglu, Stepan (1998). Maniler. Odesa: Mayak Yayınları

* Pokrovskaya, Lüdmila (1953). Pesennoe tvorçestvo gagauzov (Gagauzların sanatyaradıcılığı). Avtoreferat na soiskanie uçennoy stepeni kandidata fililogičeskih nauk. Leningrad.

Kvilinkova E. (2003). Moldova Gagauzların Halk Türküleri. Kişinev

Tanasoğlu, Dionis (1959). Bucaktan Sesler. *Literatura yazıları*. Kişinev.

Hasan, Hamdi (2007) . Makedonya Türklerince Söylenen Maniler. Atatürk Kültür Merkezi. Ankara.

Zayanczkowski, Wlodzimiers (1966). Yezyk i Folklor Gagauzow z Bulgarii Krakow.

14.KIBATEK Edebiyat Sempozyumu Gagauz Kültürü. 6-10 Ekim 2007 Moldova. Konu Bakımından Gagauz Türkülerin İncelenmesi.T. Arnaut.287-295. (yayına hazırlayanlar Metin Turan-Lüba Çimpoeş-Emiliya Bankova). Kişinev. 2007.

HALK BİLİMİ

AZAKÖNÜ URUM TÜRKLERİNDE EV (MİMARİ) YAPI

Erdoğan ALTINKAYNAK*

XVIII. asrın büyük değişkenliği ve gelişimi içinde Kırım'dan muhacir gelen halkın¹ yapı tarzı ve mimarisi de bazı değişkenlikler göstermiş olabilir. Kırım'da yaşadıkları dönemde, Urum ve Rumeyle² değişik sosyal sınıflarında, evlerinin planı, inşaat tekniği, dış görünümü bakımından bazı farklılıkları vardır. Rusya Coğrafya Derneği üyesi olan A. Antorinov, göçten sonra Mariupol'e yerleşen Urum ve Rumeyle³ ev ortamını bir makalesinde işlemiştir. XIX. Asrın ortalarına ait ev yapımlarının 24 köyde de aynı olduğu belirtilmiştir. Ukrayna'da yaşayan bütün halklara ait evler aşağı yukarı birbirinin aynısı⁴ olarak zikredilse

* Yrd. Doç. Dr.; Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, THB. Öğretim Üyesi, Giresun

¹ . 1779-1780 yıllarında, II Ekaterina'nın, Hıristiyanları himayesine alma ve Hıristiyan dünyasının hamisi olma planları gereği, Kırım'da yaşayan Hıristiyanlar, Rusların elinde bulunan boş alanlara, yerleştirilmek amacıyla, Kırım'dan göçe teşvik edilmiş ve göçen insanlardan Preazovya Grekleri olarak adlandırıldığı Rumeyle ve Urumlardan oluşan halkları da, bugünkü Ukrayna'nın Donetsk Eyaleti, Mariupol şehri ve civarına yerleştirmişlerdi. Çariçe'nin satın aldığı mirzalar ve azınlık din adamlarının kendi çıkarları için büyük acılara, sıkıntılara düşürdükleri halklardan sadece ikisi, Rumeyle ve Urumlar birbirlerine komşu olarak yerleşmiştir. Her ne kadar bu halklar birbirlerine komşu olsa da, aynı mezhebe itikat etmiş olsalar da birbirleriyle pek uyuşamazlar ama ikisini birbirine yaklaştıran tek kavram sayesinde birbirlerine yakındırlar ki o da Türk Kültürü ve dilidir..

² . Urumlar, ana dilleri Türkçe olan Hıristiyan topluluktur. Türkçeden başka dil bilmezler. Rumeyle ise, Türkçe ile birlikte, Grekçe'de bilirlir.

³ . İzvestiya İmperskogo Obşestva Lubiteley Yestestzvonnnaniya, Antrapalogii Etnpgrafii, T. XIII., Vıp. 1 // Trudiy Etnograficeskogo Addela, K. 3, Vıp. 1, Moskova 1874, 45.

⁴ . Örneğin, A. K. Serjputovskiy yazmaktadır ki : Belarus – Polişuklarda Mozisrkiy ve Slutskiy köylerinde, Minski vilayetinde zengin ve fakirlerin evleri arasındaki fark sadece büyüklük ve bakımlılıktır. / GME. Fondi 1, Op. 2 d.574., 9 / A. A. Miller ise XX. Asrın başlarında şehir ve Ukrain Kazahların evlerinin şeklinde Kuzey Kafkasya'nın inşaat şekli etkili olmuştur.

de, Kırım'dan gelen halkların asırlar öncesinden getirdikleri birikimlerinin ve tarzlarının farklı olacağı da muhakkaktır.

Coğrafik faktörler ve ekonomik hayat tezahürleri, yapı tarzında büyük rol oynamıştır. Örneğin inşaat malzemelerinde, çatı kapatma şekillerinde, binanın bölümlerinin ayrıştırılmasında, yerleşim planında vs.. BalşayaYanisol köyünde evler kerpiçten veya pişmemiş tuğladan yapıldı veya pencere seviyesine kadar taştan yapılır, pencere seviyesinin üstü kerpiçten yapıldı. Irmak kenarındaki köylerde ise kamış veya sap ile çatı örtülürdü. Evin temeli XIX. Yüzyılın ortalarında taştan yapılmaya başlanarak yaygınlaştı. Erken dönemlerde ise saman veya çamur duvarlar evin temelinden itibaren başladı.

Urum ve Rumeyleyler bilindiği gibi hayvancılık işlerini daha çok tercih ederlerdi. Büyük ihtimal, bundan dolayı, kerpice malzeme olarak saman yerine, daha sağlam olsun diye koyun yünü karıştırırlardı.

Stary Kermençik'e ilk gelen muhacirler, görgü şahitlerine göre, tuğla evler yapmışlardı.⁵ Evin duvarları merdaneyle dolduruluyordu. Belki bu olay güney Ukrayna'da karakteristik değildi, çünkü Urum ve Rumeyley kolonistlere bazı kolaylıklar sağlanmıştı. Komşu olan Ukrain halklara göre onlara büyük araziler ile birlikte, inşaat malzemeleri ve kereste verilirdi.

XIX. asrın ortalarında Urumlarda sınıflaşmaya göre mimari yapı farklılaşmaya başlamıştır. Varlıklılar tuğla evler yapmışlar veya evin dış duvarlarını tuğladan yapmaya başlamışlardı.⁶ Sovyet dönemlerinde, özellikle II. Dünya Savaşından sonra curuf beton yapılar görülmeye başlanmıştır.

Değişik köylerde çatılar bazen iki, bazen dört eğimliydi. XIX. Asrın sonunda varlıklı Urum ve Rumeyleylerin evlerinin çatılarına kamış yerine kiremit (tatarka) döşenmeye başlanmıştı ve bunu da kendileri, köylerinde üretiyordu.⁷

Fakir köylerde, kamış yerine veya sap yerine çatıları kaville (çöllerde yetişen uzun yapraklı bir bitki türü) kapatırlardı.⁸

Ukrainlerin ve Urumların evleri arasında ne gibi farklar vardı? Yukarıda saydığımız bütün özellikler, Mariupol bölgesinde yaşayan Ukrain ve Ruslarla

Önceden bütün evler aynı biçimde yapıldı, sadece büyüklükleri birbirinden farklıydı. / GME. Fond 1, op. 2., d. 408. 1-2. Bu olay Ukrain ev yapısını da etkilemiştir.

⁵ .Grek köylerinde de, 1.60 – 1.70 cm. uzunluğunda zeminkatlar olmuştur.

⁶ . MPEİ, 2002. Mesela St.Kermençik'te XIX. Asrın sonunda 3 tane, küçük çaplı kerpiç fabrikası vardı.

⁷ . DOKM Fondi, No. KP 1189-92, KS 468-471. (XX. Asır Kostantinopol Köyü) ; No. KP. 104332-104342 KS. 398-408 Manguş (T.İ. Alagozova Fabrikası, M. Nikulina Fabrikası, Staro Kermençik Mizaynova ve Çevpanbayeva Fabrikaları XX. Asrın başı.)

⁸ . MPEİ, 1998, MalayaYanisol, 1876 doğumlu F. Y. Aynagoza'nın evi.

ortaktı. En belirgin farklılık evlerin tiplerindeydi. Eğer yapı planında Ukrain evlerinden farklılık varsa o da giriş kısmı ve ambardı. Onların da kullanımında farklılık vardı. Urumlar ve onlara komşu olan Preazovya Bulgarlarının giriş odasında ocak bulunurdu. Ukrainlere göre, ocak da farklı idi. Bu giriş odasına Rumeyleyler ve Urumlar 'ayat' demekteydiler ve bu hayatta büyük taş ocak bulunurdu. A. Antarinov Urum ve Rumeyley evlerini şöyle tasvir etmektedir. Hayatlar geniştir. Orada 'kabitsa' denilen taştan veya duvarın içine geçirilmiş olarak ocak bulunur, üstünde ailenin bakır kazanla yemeği pişirilir. Kiler bu odaya birleşik olurdu. Ev malzemeleri ve yedekleri burada bulunurdu. Oradan da yukarıya, çatı altına geçiş vardı. Çatı altında bahçe malzemeleri muhafaza edilirdi.

Evin özellikli bölümleri Urum ve Rumeyley'de birbirine benzerdi. Ukrain ve diğer bölge halklarından farklı olarak adlandırılan; Peç (furun), Misafir odası (Urum : miraspit), Oturma odası (Urum: Sofa, sufa), Salon (Urum ve Rumeyley tarafından aynen kullanılıyor), Ocak (Rumeyley: ucah; Urum: acah) unsurlar, evlerin bölümlerini oluşturmaktaydı. 'Miraspit' odası büyük, üç pencere, penceresi demir parmaklıklı, içinde soba bulunan yer. Sobanın üç çıkıntısı vardı. Bu soba hayatta yakılırdı. Zemini topraktı. Tavan ise soyulmuş ve boyanmamış ağaçtandı.⁹

Ocak'ın, Kuzey Kafkasya ve Kırım Tatarlarıinkiyle benzerlik göstermesi son derece normaldir. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi Urum ve Rumeyley Priazovya'ya XVIII. Asrın sonlarında Kırım'dan göçmüşlerdi.

Arkeolog ve Etnolog B. A. Kuftin, Kırım'ın güney sahillerinin, steplerinin, şehirlerinin, dağlık alanlarının, kısaca bütün yarım adanın değişik evlerinin tip tahlilini yapmıştır.¹⁰

Bilindiği gibi Urum ve Rumeyley Priazovya'ya Kırım'ın değişik yerlerinden göçüp gelmişlerdi. Araştırmalar sonucunda yeni mekanlarında bu halklar, Priazovya'da, daha çok benzer coğrafik özellikler taşıdığı için step bölgelerinde yaygın olan ev tipini seçmişlerdir. Kuftin'e göre bu tip evler, bütün Karadeniz bölgesi halkları tarafından ortak kullanılıyordu. Basarabya, Kuzey Balkan, Kafkas; özellikle Çerkez evleriyle ortaklık vardı.¹¹ Bazı mevzilerin değişiklikleri de vardı ve onları birazdan anlatacağız.

Kuftin'in tariflerinden Kırım evlerini; tek katlı, alçak, çatısı iki eğimli olarak kiremitten, duvarları da çamurla sıvalıydı. İki veya üç odalıydı veya bir oda ve

⁹ . A. Antarinov, Damaşniy Bıt, 44-45.

¹⁰ . B. A. Kuftin, *Jilişe Kırımıskih Tatar Svizi s İstorii Yey Zaseleniya Polostrova.*, Moskova, 1925

¹¹ . Kuftin, a.g.e., 1925, 28.

hayattan ibaretti. Ocak genellikle hayatta bulunurdu. Kapısı yüksek eşikliydi ve bütün odalara açılırdı. Duvar yanında ise bacası çamurla sıvalı büyük ocak olurdu. Baca dörtgen kaide üzerinde dururdu. Bu kaide duvara 1-2 metre uzunluğunda ağaçla tutturulurdu. Ağaçlara paralel bir çatma olurdu. Oda bacanın kenarını oluştururdu ki adına daul-baz denirdi. Aynı odanın duvar kenarında, fiçılar içinde domatesler, biberler, yağ, yoğurt, dökme demir kazanlar, havan ve darı bulunurdu. Odada ayrıca tarım aletleri bulunurdu. Mutfaktan veya hayat kapısından içeriye açılan kapı yatak odasına veya kadınlar kısmına geçti. Bu odada kubbe şeklinde soba olurdu. Bu soba hem ekmek pişirmek, hem de ısınmak için kullanılırdı. Bu ocağın bacası mutfaktakiyle birleşirdi.¹²

B. A. Kuftin'in çalışmasında yer alan eski Kırım Tatar Türklerinin evleri, Priazovya Grekleri (Urum ve Rumeı halkları) ve Bulgarların evlerine benzer. Kuftin'in kitabına ek olarak 6. tabloda verilen Karasubazar bölgesi (Karay ve Kırımçak Türklerine ait evler) ev planları da bu halkların evlerine benzemektedir. Anadolu'nun, özellikle orta kesimleriyle bu mimari arasında büyük bir farklılık yoktur

Arşivlerdeki malumatlara göre Urum köylerinde, yukarda tasvir ettiklerimize ek olarak Kırım dağlık ev tipi şekilleri de vardı.¹³ Kırım'ın güney sahillerini terk eden Urum ve Rumeıler Priazovya'ya kendi toponimlerini taşımışlardır. Mesela Yalta, Urzuf vs.. Kırım'ın bütün şehirlerinde ustalar nüfusun büyük kısmını oluştururlardı. Kendi ustalıklarını ve kabiliyetlerini yeni yerlerde de göstermekteydiler. 1860'lı yıllarda Priazovya'ya yerleşen ilk Bulgar kolonistlerin evleri de bu evlere benziyordu. Biz onu aşağıda anlatacağız.

Kuftin Kafkasya, Balkan, Kırım konutlarını karşılaştırmış ve konutların Çerkez evlerine benzediği sonucuna ulaşmıştır. Ona göre benzerlik çitler, ocaklar ve çatılarda idi.¹⁴ Bilgilerimiz gösteriyor ki Priazovya evleri genellikle taş veya kerpiç evlerdi. Çit yapma geleneği çok eski devirlerden, tripol kültüründen kalmadır. Değişikliklerin nedeni coğrafi unsurlar ve kullanılan malzemelerdir. Burada ahşap evler fazla tutulmamıştır. Priazovya'da kereste azdı ama, kolonistlere kereste yardımı yapılıyordu. Buna rağmen ahşap evler itibar görmüyor, daha çok taş binalar yapılıyordu.

Çerkezlerde ocağa 'yacak' denilmekteydi. Bu ocak önce örülüyor ve sonra da içi çamurla sıvanıyordu. (V. Novosolovka köyünde ocak zembilden yapılmıştı.) Bu ocağın üzerine Kafkaslılar, zincirle bakır veya dökme kazan asarlardı. İnşaat yapılırken ocak da birlikte, zeminden biraz yukarda yapılırdı.

¹² . B. A. Kuftin, Jilişe Kırımskih Tatar Svizi s İstorii Yey Zaseleniya Polostrova., M., 1925, 29.

¹³ . İİFE NAN UKRAİNİ. F. 6 – 6 / 247.

¹⁴ . B. A. Kuftin, Jilişe Kırımskih Tatar Svizi s İstorii Yey Zaseleniya Polostrova., M., 1925, 29.

Urumlardaki gibi yukarıya çıktıkça bu ocak daralır. Bacanın desteği, kirişlerdeki sınıklardır.¹⁵

Çerkezlerde ocak oturma odasıydı, Urum ve Rumeylelerde ise hayattaydı. Herhalde primitif halin gelişimi buradan başlamıştı.¹⁶ Çerkezlerde çamur sıvalı ocağın yanında topraktan ve yine çamurla sıvalı sedir yapılırdı. Urumlarda ise aynı tipte ama ondan biraz daha kullanışlı sofalar vardı. Bu sofalarda bulunan ocak yuvası yan odada olup duvarın içinde idi. Rus ocaklarına benzeyen pecleri Urumlar kullanmazlardı. İlginçtir ki çağdaş projeli evlerde de hala sofalara rastlanmaktadır.¹⁷

Urum evlerinin planının mürekkepleştirilmesi odaların çokluğuna bağlıydı. Buna göre yatak odaları, mutfak vs yapılmaktaydı. Bunun sebebi ise ısıtma sisteminin gelişmesidir. Levha borular kullanılmaya başlandıktan sonra oda sayıları da artmıştır. Plan karışıklığı ya da zorluğunun sebeplerinden biri de Urum ve Rumeyle köylerinde sosyal bölünmenin ortaya çıkmasıdır. XIX. Asrın ikinci yarısından itibaren değişik tipte evler kullanılmaya başlanmıştır.

Eskiden, pek çok Urum evinde tavan yoktu.¹⁸ Saman demetleriyle çatıyı örtüyorlardı. Bu tarz çatı örtme Ukrainlerde de mevcuttu. Urumlar, Kırım'da da çatı örtmede Kamış kullanmışlardı. Çok eski evlerdeki hayatların giriş kapısında çatının çıkıntısı olurdu. Urumlar buna 'koşen' derler.¹⁹ Çoğu evde, evin cephe yanında, açık galeri yapılırdı.

Urum evlerinin iç planı Ukrain ve Belaruslardan farklı olduğu halde bazı noktalarda ortaklıklar vardı. Mesela Urum ve Rumeylelerde, Ukrainlerde, Bulgar ve Moldovanlarda olduğu gibi bayram veya oturma odası ayrıdır. A. Antorinov Misafir odasını (miraspit) şöyle anlatmaktadır. Odanın tavanında ve duvarlarında değişik motif ve desenli kağıt veya ipek havlular asılıydı.²⁰ Tavanın altında, iki tarafından oymalı söve pervazlı, üzerinde bakır fincan ve toprak çanaklar duran tahta raflar vardı. Bahçeye bakan duvardaki rafın altına ayna asılırdı. Rafları destekleyen tahta mesnetlerde çamaşır, nakışlı havlular asılırdı. Kapının yanında köşede sofra takımları için üç rafli dolap dururdu. Onun yanında duvar içinde ekmek ve yiyecekler için küçük dolaplar bulunurdu. Ön

¹⁵ . A. A. Miller, Çerkeskiye Postroyki, 1910 g, // GME,- F. I, on. 2, d. 408.- 28.

¹⁶ . Kuftin'in 'ocak' ve ocağa bağlı kültürü, Türk olmayan toplumlara bahşetmesini anlayabiliyoruz. Türkleri bu denli hor ve hakir görmenin, kime ne kazandırdığı ve kimden neler kaybettirdiği ortadadır

¹⁷ . MPEİ, 1967, Fotoğraf 10.

¹⁸ . MPEİ 2002, Fotoğraf 12 (H. A. Megebey'in XIX. Asrın ortalarında yapılan Balşaya Yenisoldeki evi.)

¹⁹ . MPEİ 1998.

²⁰ . MPEİ 1967, Fotoğraf 34 – 35.

köşede, içinde ikonlar bulunan tahta çerçeve ve onun yanında da kandil asılırdı.²¹ Odanın bütün uzunluğuna kilden yapılmış sofa mutlaka sobanın yanına yerleştirilirdi. Onun üzerinde bütün aile uyurdu. Her Urum ailesinde olduğu gibi öğle yemeği sırasında sofada kurulan iri yuvarlak alçak yer sofrası bulunurdu. Rumeyleyler buna 'trapez', Urumlar ise 'sofra' derlerdi. Bu sofranın etrafında bütün aile Türk usulü otururdu. Gündüz bu sofraya ön köşede dururdu. Aynı masa Preazovya Bulgarlarında da çok kullanılmaktaydı. Sofada uzun, dikdörtgen biçiminde, pamuk ya da yünle doldurulmuş Urumların 'kuban', Bulgarlar 'vızglavnitsa' dedikleri yastık veya minderler dururdu. (Bölgedeki Ukrainerlerde bunu göremiyoruz).

Havlıların motifleri Ukrainerlerden farklı idi. Çok yaygın olarak kahverengi ve sarı renkler kullanılmaktaydı. Önlüklerinde de bu renkleri görmek mümkündür. Bu renk karışımı çağdaş Mariupol mimarisinde, bina boyalarında da kullanılmaktadır. Kırmızı ve mavi renklerin kullanılışı nadiren görülür. Tezyinat, geometrik bitki ve hayvan motiflerinden yapılır. Ev içi resimleri ve ev eşyaları kızıl ve sarı bakırdan yapılmış nesnelere oluşurdu. Tabaklar, leğenler, tencereler, sürahiler bardak ve çanaklar vs...

Ukrainer evlerinde olduğu gibi evin odalarının yan duvarlarına dayalı, uzunlamasına kanepeler yapılırdı. Fakat Urumlar ve Rumeyleyler onlara uzun dar yastıklar da koyarlardı.

Urum köy evlerinde giriş kapısı sokağa çıkardı veya sokaktan belirli bir mesafe uzakta durmaktaydı. Bu durum eskiden olduğu gibi şimdi de, Novosolovko köyünde halen devam etmektedir. Giriş kapısı sokağa baktığı gibi, iç tarafa da bakabilirdi. Ama her iki halk da odalarına güneş girecek biçimde yapmaya çalışmışlardır. Geçmişte Urum ve Rumeyleylerin evlerinin görünüşü oldukça sade idi. Genellikle duvarlar kireçle boyanır ve altı çamur ile sıvanırdı. Bu şekil Orta Anadolu geleneksel mimarisi ile uyum içerisindedir. Kırım Tatar Türkleri mimarisi ile de örtüşür. Odaların içinde kornişlere ve oymalı pencere kenarlarına rastlanırdı. Evin mukaddes köşesine yan olan iki odaya da ikonlar asılırdı.

XIX. asrın ortalarına kadar evin avlusu dikdörtgen biçimde olurdu ve asimetrik olarak yerleştirilen hayvan barınakları bulunurdu. Çevre duvarları taştan veya kerpiçten yapılırdı. Çoğu köylerde, mesela Malıyenisolv'de çevre duvarı sadece sokak tarafından yapılırdı. Bu da hayvanlar başka avlulara girmesin diye yapılırdı. Komşular birbirinden su kanalıyla ayrılır, buna Rumeyleyler 'indek' derlerdi. İlginçtir ki çoğu köylerde şu an, mesela Ulaklı köyündeki gibi duvarlar yapılmaz, bahçe giriş kapıları da olmazdı.

²¹ . A. Antarinov, Damaşnyı Bit, 45.

Urum köyleri, Ukrayna'nın güney etnografik bölgesinde bulunmasına rağmen burada açık harmanlar yoktu. Hayvan yemlerini muhafaza etmek için kurutma bölümleri olmayan, dörtgen ya da oval alanlar vardı. Genellikle onlar çavdar veya saman doldurulurdu. Bu ambarlar toprakta veya taşlarla yukarı kaldırılmış olarak istiflenirdi ve üstü de çatısızdı.

Preazovya Urumlarının evleri yukarıda belirttiğimiz gibi Kırım ve komşu Bulgar ev tipleriyle benzeşirdi. Örneğin Bulgarlarla ortak noktaları : hayatların ısıtılması, ev içinde kullanılan mobilyalar ve bunların kullanılış tarzı şeklindedir. Günümüzde birlikte yaşadıkları diğer çevre halklarıyla da ortak noktalar zamanla oluşmuş ve şimdilerde belirginleşmiştir. Bu ortak noktaları çok yerde görebiliriz. 'evlerin inşası, iç planlanması, tipi, görünüşü' olarak söylenebilir.

İlk bakışta Preazovya muhacirlerinin evleri step bölgelerindeki Kırım Tatar evlerine benzer gözükmektedir. Evlerin planı, terminolojisi, hayatlar ve ocakların kullanımı, bazı odaların kullanış biçimi ve iç dizaynı Kırım Tatarlarıyla ortak noktalardır.

Kırım, tarihin derinliklerinden itibaren bir Türk yerleşim merkezi olarak görülmektedir. Kültürde ve yaşamda Preazovya yerleşmiş Kırım Muhacirleri ve Güney Sloven milletleri arasında ortak noktalar çoktur. Urum ve Rumeı konutları ile Bulgar konutları bir çok temel özelliklerde, konut tiplerinde, iç dekorda birbirine yakındır.

Müslümanlarda yabancıardan saklamak için kadınlara ayrı bir oda yapma adeti yaygındı. Bazı köylerde tamamıyla erkeklerin toplandığı odalar veya kadınların kesinlikle alınmadığı yaren ocakları evleri odaları vardı. İslami yaşam biçimi ve ev mimarisine ait dini öğeler Urumlar arasında benimsenmeyip yer bulamadılar. Urumlarda kadın tamamen serbest olup, misafir karşılamaya salona çıkarlardı.

Söz konusu yaşam öğelerinin terminolojisine geldikçe, şüphesiz Türklerin etkinliği görülüyor. Mesela Kırım'da da olduğu gibi, her iki toplumda (Urum ve Rumeı) ve Bulgarlarda oda içine çıkan girişe 'yaşmah'²² adı veriliyor. 'acah' ocağın varyasyonu olup Bulgar, Grek, Gagavuz ve Moldovanların arenasını da kapsıyor. Aynısı 'duvar' ve daha çok Bulgarlarda 'dam' için de söylenebilir. Bazı terimler Romalılardan geliyor. Mesela oturma odalarında kubbe şeklinde 'fırın' bir çok Balkan milletinde 'furun' olarak isimlendiriyor. Araştırma sonuçlarını dile getirirken B. A. Kuftin Roma tipli kubbeli fırınlar Orta Pridneprovye (Poltavşına) de VIII. Asırda biliniyordu diye kayd etmektedir.²³

²² . Kuftin, 50.

²³ . Kuftin, 25.

Konutların uzun ve karmaşık oluşum sürecinden geçtiğini ve Grek terminolojilerinden de faydalandığını söyleyebiliriz. 'kamere' (oda) ve 'keremet' (kiremit) kelimeleri de bunu isbat etmektedir.

Urum mimarisi ile ilgili olarak sonuçta şunları söyleyebiliriz. Uruumlarda ev mimari terminolojilerinin pek çoğu Türkçe kelimelerden oluşmakta ve bunlar da değişik Türk boylarında hala yaşamaktadır. Eski Sovyetler Birliği Coğrafyasında ve bu coğrafyanın peyklerinde Preazovya Grekleri olarak bilinen Urum ve Rumey halklar, muhacirlikten sonra, geldikleri Kırım'ın mimari şekillerini, yeni yerleşim merkezlerinde uygulamaya koydular. Etraftaki insanlarla aynı malzemeyi kullanmış olsalar da farklı binalar inşa ettiler. Daha önceki hayata ait kendi ekonomik hayat tezahürlerinin yansıması olan evler, barınaklar, kullanım alanları inşa ederken, yaptıkları veya ürettikleri kısımlara kendi ana dillerinde isimlendirip, adlandırdılar. Bu özellikli, kendine has durum, son yıllara kadar da uzamıştır. Urum mimarisi, diğer Türk coğrafyalarıyla benzer ve ortak özellikler taşımaktadır.

DÂNIŞMEND-NÂME'DE YEMEKLER-İÇECEKLER

Hayrettin İVGİN*

Dânişmendnâme'yi, 1071 yılında kazanılan Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun büyük bir bölümünün Türkler tarafından vatan yapılışını anlatan bir eser olarak kabul edebiliriz. Eser, menkıbeler hâlinde olup Türklerin Bizanslılarla çatışmalarını anlatmaktadır. Eserde Müslüman-Hıristiyan mücadelesi anlatılırken Danişmendgazi'nin hayatı, savaşları ve gösterdiği kerametleri de ihtiva etmektedir.

Dânişmendnâme, kahramanları Türk olan, Anadolu'da meydana getirilmiş ilk kahramanlık destanıdır.

XIV. yüzyılın nazım ve nesirinin güzel örneklerinden olan Dânişmendnâme sade bir Türkçe ile anlatılmıştır. Yazılış tarihi ile ilgili elimizde kanıtlar olmamasına rağmen eserin 1244-45 tarihlerinde telif edildiği tahmin edilmektedir. Dânişmendnâme'nin tespit edilmiş 17 nüshası bulunmaktadır.

Bazı yazma nüshalarda Kıssa-i Melik Danişmend, Kıssa-i Danişmendgazi, Kitab-ı Melik Danişmend adlarıyla da anılmaktadır.

Dânişmendnâme'nin, Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus'un emriyle, münşîlerinden İbn Alâ tarafından 642 (1245) yılında, gaziler arasında dolaşan menkıbelerin derlenmesi sonucu kaleme alındığı Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Mirkâtü'l-cihâd'ına dayanılarak hemen hemen bütün araştırmacılar tarafından kabul edilmiştir.

İbn Ala'nın Türkçe olarak gerçekleştirdiği bu birinci yazılışın bugüne kadar hiçbir nüshası ele geçmemiştir. Mevcut Dânişmendnâme nüshaları, onun kitabının Tokat Kalesi dizdarı Arif Ali tarafından yeniden elden geçirilerek ikinci defa kaleme alınmış biçiminden ibarettir. İkinci yazılışı bütün araştırmacılar II. Murad dönemini (1421-1451) kabul etmişlerdir. Ârif Ali, destanın başında belirttiğine göre epeyce bir düzenleme yaparak kitabı daha iyi anlaşılmasını sağlamak için on yedi kısma (meclis) bölmüş ve bazı manzum parçalar eklemiştir. Bugün mevcut nüshaların tamamı bu ikinci yazılışı aksettirmekle

* (Prof. Dr. h.c.) Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar, Ankara

birlikte sonraki tarihlerde yapılan istinsahlar sırasında meydana gelen bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır.

Dânişmendnâme Melik Dânişmend Gazi'nin doğumu, çocukluk ve yetişme devresiyle başlar. Asıl adı Melik Ahmed olup Malatya Emiri Ömer'in kızı ile Ali b. Mızrab'ın oğlu olarak Malatya'da dünyaya gelir. Battal Gazi'nin torunu Sultan Turasan ile arkadaş olur. Bir taraftan ondan silahşörlük öğrenirken diğer taraftan İslami ilimlere çalışır ve kısa zamanda âlim olur. Bu sebeple kendisine "Dânişmend" lakabı verilir. Bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görür, ondan cihad ve gaza için emir alır. Aynı gece Sultan Turasan da rüyasında dedesi Seyyid Battal Gazi'yi görüp ondan benzer bir talimat almıştır. Bunun üzerine Bağdat'a gidip halifeden cihad ve gaza için izin isterler. Halife kendilerine izin verir ve Battal Gazi'nin sancağı ile Ebû Müslim-i Horasânî'nin alemini onlara teslim eder. Böylece 360 (970-71) yılında Rum diyarında gaza ve cihada başlarlar

Dânişmendnâme'de tabiat üstü motiflere, birkaç yerde geçen Hızır motifinden başka hemen hemen hiç rastlanmaz. Dânişmendnâme'nin kahramanları başta bizzat Dânişmend Gazi olmak üzere sıradan özellikleri olan insanlardır. İnsan üstü güçler, cinler, periler, cadılar yoktur.

Dânişmendnâme'de dikkati çeken bir nokta da kahramanların, Dânişmend Gazi'nin kendisi olmak üzere, en ince teferruatına kadar halis Sünnî inançlara göre yaşayan şahsiyetler olmalarıdır. Hepsini düzenli olarak beş vakit namazlarını kılar ve asla içki içmezler. Esasen destan baştan sona bu Sünnî ideolojiyi ortaya koyar.

Destanda savaşan tarafları temsil eden bütün kişiler birbirlerinin dilini anlar ve konuşurlar Mesela Dânişmend Gazi ve arkadaşları Rumca bilirler; Rumlar da Türkçe konuşurlar.

Dânişmendnâme'den bahsedenler Th. Houstma ve Smirnov olmakla birlikte ilk dikkati çeken ve kısa da olsa ilk tahlili bilgileri veren Fuad Köprülü'dür. XVI. Yüzyıldan itibaren bazı Osmanlı tarihçileri ve daha sonra bir kısım doğubilimciler Dânişmendnâme'yi tanımış ve eserlerinde bir tarih kaynağı olarak hiçbir eleştiri süzgecinden geçirmeden geniş ölçüde kullanmışlardır.

İrene Mélikoff'a gelinceye kadar bütün yönleriyle ciddi bir şekilde tahlil edilip incelenmemiştir. I. Mélikoff hem Dânişmendnâme'yi edebî, dil, tarihî, folklorik vb. bütün yönleriyle derinlemesine bir incelemeye ve eleştiriye tabi tutmuş, hem de belli başlı nüshalarını karıştırarak güzel bir tenkitli metin meydana getirmiştir.

Dânişmendnâme, içerisinde pek çok folklorik öğeleri de taşımaktadır. Kaleme alındığı zamanlar ile hemen sonraki yıllardaki yemekler ve içecekler bildirimizin konusudur.

Dânişmend-nâme, Yrd. Doç. Dr. Necati Demir (şimdi Prof. Dr.) tarafından yeni yazıya çevrilmiştir. Bu çeviri 1999 yılında Niksar Belediye Başkanlığı tarafından bastırılmıştır.

Biz bu çeviriden hareket ederek Dânişmend-nâme'deki yemek ve içecekleri tespit etmeye çalıştık. Bu yeni yazıya çevrilen metinlerin dört yerinde yemekler ve içeceklerden söz edilmektedir. Bunun üçü Hristiyanların verdiği ziyafetteki yemek ve içeceklerdir. Destan, nesir ve nazımla kaleme alınmıştır. Genelde yemek ve içecekler nazım kısımlarında yer almaktadır.

Eserin [69b] sayfasında kafir beyler Nastor ve Şettat'ın diğer beylere ve askerlere ziyafeti [70a] sayfasına da taşarak nazım şeklinde anlatılmaktadır.

Bu ziyafet iki yüz seksen bin kafir askerine verilmiştir.

O kâfir beyleri bir araya geldikten sonra
Nastor'a misafir geldiler.

Herkes yerli yerine geçip oturdu,
Her birine ayrı ayrı ikramlar yapıldı.

Kâfir beylerinin yemekleri hazırlandı,
Sen her birinin adını işit.

Bütün nimetlerini getirdiler,
Tuzlu etlerini ortaya koydular.

Soğan, sarımsak peynir ve havyar,
Tere, tarhun içinde kendene var.

Kabuklu böcek ve sıçan kebabı,
Firengistan'ın o kızıl şarabı,

Kerevüd kalyası, lahana aşı,
Balık başı ile çökündür aşı,

Yanında ayrıca domuz eti var,
İlâve olarak havyar ile peraze var.

Kuru balığa sınır yok idi,
Uskumru balığı çok çok fazla idi.

Ayrıca bakla, nohut ve mercemle
Nice adı belirsiz çok yemekle,

Ağaçtan yapılmış büyük yemek kapları ile süsleyip,
Donatarak ortaya getirirlerdi.

Bu şekilde o sohbette yemekler yediler,
Mesih'e Tanrı diye şükrettiler.

Lahana turşusu, patlıcan idi,
Onu yiyenler hep batıl can idi.

O sohbet o gece kurulunca,
İçerek sarhoş olup sanki kırılmışlardı.

Sabah olduğu zaman davullar dövüldü,
Hemen üzerinde haç bulunan alemler götürüldü.

O zaman melunların ordusu atlandı,
O zaman Melik'den yana yürüdüler.

Burada adı geçen tarhun; bazı yemeklerde kullanılan, dere otu ve tarak otu da denilen maydonoza benzeyen ince yapraklı, güzel kokulu bir bitkidir. Bugün Azerbaycan'da bolca kullanılan gövertilerdendir. Kerevud kalyası, kerevit, patlıcan veya kabak karışımının sade yağ ile pişirilmesinden meydana gelen bir yemektir. Çökündür aşı ise pancar veya kelem yemeğidir.

Dânişmendnâme'de ikinci ziyafet Şettat tarafından yaklaşık doksan bin askere verilen ziyafettir. Dânişmendnâme'nin [176b] ve [177a] sayfalarında bu ziyafet şöyle anlatılmaktadır.

Cehennem aleti o köpeklerin,
Kâfir beylerinin yemekleri koyuldu.

En güzel nimetlerini getirdiler,
Ziyaretlerini ne diyeyim de anlatayım.

Soğan, sarımsak, peynir ve havyar,
Uskumru balık ile sirkeli yılan,

Nohut, mercimek, balık ve bakla,
Ayrıca lahanayla ıspanak da vardı.

Domuz yahnisi ve sıçan kebabı,
Firenkistan'ın o acı şarabı,

Kerevud kalyası, sıçan dolması,
Balık başı, çökündür kavurması,

Ağaç çanaklarla getirip koyduklarının,
Kimi tarhana, gendüm kimi de bulgur.

Belirsiz ve adı çok, bunlar saymakla bitmez.
Bunlar şehir insanlarının yiyemeyeceği yiyecektedir.

Bu şekilde kâfire yiyecekler verildi,
Bütün yemek kapları düzenlendi ve süslendi.

Davet oldu o yemeklerden yediler,
Menat'a ve Lat'a çok şükür, dediler.

Misafirlik ve sohbet sona erdi,
Sanki o gece kıyamet kopmuştu.

Burada adı geçen gendüm; dibekte dövülerek kırılan buğday veya arpadan yapılan keşkek yemeğidir.

Dikkat edilirse; birinci ziyafetin sonunda askerler Mesih'e (İsa'ya) Tanrı diye şükrediyorlar. Bu ikinci ziyafettekiler Hristiyan olmadıklarından putperesttir ve Lat ile Menat putlarına şükür etmektedirler.

Üçüncü ziyafet Melik Danişmend'in otuz bin kişiye verdiği ziyafettir. Dikkat edilirse yemekler ve içecekler Müslümanlara özgüdür. [197a], [197b] ve [198a] sayfalarında nazım olarak ikrâm edilen yemekler sıralanmaktadır.

Önce Melik baş tarafa oturdu,
Aşçılar gayret ederek yemekleri ulaştırdı.

Ne kadar ulu bey varsa gelirler,
Melik'in karşısında ayakta dururlar.

Melik buyurdu onların hepsi oturdu,
Bu tarafta aşçılar yemekleri getirdi.

O yemeklerin hepsini boşalttılar.
Hepsini getirdiler götürdüler.

Çevirme kuzuların içi dolmuştu,
İçi dışı çok güzel pişmişti.

Sahanların içine onu doğradılar,
Ayrıca tepsilere yahni koydular.

Taneli, tatlı boşalttılar,
Ayrıca üzerine hamur tatlıları dürülmüştü.

Yumurta tatlısı, kimyonlu et yahnisi ve piring boranası,
Köfteli sucuklar ile büyük tencereler doluydu.

Ekşi çorbaları da vardı,
Keşkek ile heriseleri de mevcuttu.

Unlu sıcak tavuk çorbalarının
Bütün mevcudu çanaklara boşaltılmıştı.

Kalyalı tutmaç ve erişte,
Basmaca salmaca işte gör.

İçine çok miktarda kıyma koymuşlar,
İçine sirkeli bal da koyulmuş.

İçine ceviz içi de katmışlar,
Üzerine de badem içi dökmüşler.

Şekerli yemekler de vardı.
Sirkeli ve sarımsaklı başlar doğrandı.

Tane kalaylı pirinçlü erişte,
Siniler helva ile dolu.

Ekşi aştta incir ve kayısı çok,
Kuru üzüm ile hurması fazla.

Çevirme kaz, tavuk ve güvercin,
Tepsinin içini süslemişti.

Kete ve külde pişirilen yağlı çörekler,
Katmer ile yağlı börekler,

Tarhana ve yoğurtlu çorbada
Yiyebilmek için bulgur fazlaydı.

Bütün bu yemeklerin hepsi pişmişti,
Hazırlanırken onlara pek çok emek harcanmıştı.

Hepsini yerli yerine koydular,
Onu görünce hücum ettiler.

Hepsini ortaya getirince,
Bu bir davettir, hepsini yeyin, dediler.

İzin verilince yemekleri yemeye başladılar.
Önce çevirmeleri yediler.

Tane pirince hücum ettiler,
Hemen onları dağıttılar.

Hepsini doyuncaya kadar yediler.
O insanların hepsi teselli buldu.

Yenen yemeğin sonu duadır,
Duadan sonra salâvat uygundur.

Biz Mustafa'ya salâvat verelim,
Gazilerin ruhu rahatlığa ulaşsın.

Onlar da yeyince dua ettiler,
Yemek kaplarını alıp götürdüler.

Yemek kaplarını ortadan kaldırırken,
Sanki cümle âlem coşmuştu.

Metinde geçen herise, bildiğimiz keşkek yemeğidir. Kete ise Anadolu'da hâlâ yapılan yağlı, mayalı veya mayasız hamurdan yapılan küldü pişirilen çöreklerdir. Dikkat edilirse Müslümanlar yemekten sonra dua ediyorlar, Muhammed Mustafa'ya salavat getiriyorlar.

Dördüncü ziyafet Tarabuzan (Trabzon) Sultanı Puthil tarafından yaklaşık elli bin askere veriliyor. Yılan zehiri yiyip içiyorlar. [243a] sayfa ile [243b] sayfalarda nazım hâlinde bu ziyafetteki yenen yemekler ortaya konmaktadır.

O kâfir beylerinin hepsi toplandı,
Hepsi o meclise misafirliğe gelir.

Ne kadar ekşi acı, ne kadar
Soğan, sarımsak ve tuzlu havyar,

Ayrıca çiğ nohud ve mercemek de vardı.
Pek çok adı belirsiz yemekle,

Soğuk su ile bakla ısladılar,
Tabaklara dizip süslediler.

Kuru baklanın ne kadar olduğu belli değildi,
Uskumru balığı da pek çoktu.

Deniz yengeci ve yaş balık sınırsız.
Şarabı tatlı yemek sanıp içerdiler.

Lahana çorbası ve isbanak,
Çökündürlü çorbalar çanak çanak,

Çömlerler baştan başa getirilip dizildi.
Kimi bulgurdu kimi tarhana.

Nimet bu şekilde gelip akardı,
Çevredeki kâfir beyleri bakardı.

Kâfirler sohbetle meşgul olmuştu,
Puthil, Melik'i anlatırdı.

Dânişmendnâme folklorik malzeme açısından oldukça zengindir. Gelenek-görenek, giyim-kuşam, mesken-konut, etnografya, yer adları vs. gibi pek çok folklor kadrolarına rastlamak mümkündür. Dânişmendnâme'nin bizim yalnızca yemek-içecek konusunda yaptığımız gibi diğer kadrolarda da değerlendirmeye tabi tutulması gerekir. Folklorik geçmişimizin bilinmesi açısından bu zorunludur.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

1. Yrd. Doç. Dr. Necati DEMİR, **Dânişmend-nâme**, Niksar Belediyesi Yayınları, Niksar 1999.
2. **İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 8, s. 478-480, "Dânişmendnâme" maddesi. [Madde Yazarı: Ahmet Yaşar Ocak]
3. **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, s. 192-194, "Dânişmendnâme" maddesi. [Madde Yazarları: Tuncer Gülensoy-Rekin Ertem]
4. Irène MÉLİKOFF, **La Geste de Melik Dânişmend**, Cilt: 1, Paris 1960.

DR. MUSLİHİDDİN SAFVET'İN' KALEMİNDEN ANKARA BALI VE ARISI²

Kâmil TOYGAR* – Süleyman KAZMAZ**

... Ankara'nın balı ve arısı dünyanın her tanınmış bulunduğu; arılar ve bal hakkında bazı bilgiler vermeyi ve bu husus için şimdiye kadar yapılan girişimlerin sonuçlarını da özet olarak söylemeyi gerekli gördüm.

ARICILIK, BAL

Ankara balı ile tanınmış olduğundan burada arıcılık sanatı çok ilerlemiştir. Omurgasız hayvanların eklemli bölümünün kanatlı cinsinden olan arıların dört tane zar kanatları vardır. Çiçeklerin çıkardıkları şekerli maddeyi hortumu ile alarak midesine indirip orada bala dönüştürür. Sonra gömeçlere doldurur. Yaptığı bal kış günlerinde kendi kendisini beslemek içindir.

Ankara ili arıcılığa çok elverişlidir. Buranın arılarının ve balının özelliği vardır. İlin hiçbir yerinde zehirli bal yoktur. Ballar gayet nefis ve kokuludur. Kış geçtikten sonra bal zerrelere ince olarak billurlaşır, beyaz ve katı olur. Bazı yerlerin ballarının özel bir lezzet ve kokusu vardır. Genel olarak eski usüle göre sepetten yapılan kovanlar kullanılır ise de, hükümetin yardımı ile portatif çerçevesi yeni usûl kovanlar da yapılmaktadır. Çubuk, Beypazarı, Keskin ve Ankara merkezinin yakın köylerinde pek nefis beyaz bal üretilir. Buralarda 300, 500 ve hatta 1000

* Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Başkanı, Ankara

** Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Başkan Yardımcısı, Ankara

¹ Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası: Ankara Vilâyeti, Ankara 1925" adlı kitaptan günümüz Türkçesine aktaranlar Süleyman KAZMAZ – Kâmil TOYGAR

² Ankara Eski Sıhhat ve İçtimai Muaenet Müdürü

kovanı olan arıcılar vardır. Ankara arılarındaki özelliğe gelince: anaları çok yumurtlar. Hastalığa ve pek şiddetli soğuklara karşı dayanıklıdırlar ve çok beyaz bal yaparlar. Salgıladıkları mum levhaları ince olduğundan gömeçler ağızda eriyecek kadar iyi olur. Şimdiye kadar balcılığa pek önem vermeyen halk bugün arıcılığın getirdiği kârı dikkate alarak yalnız yerli halk arasında değil, Ankara'ya gelen yabancılar arasında bile arıcılığa büyük önem verilmektedir. İl merkezindeki Tarım Okulunda çok güzel bir numune arılığı mevcut olup bütün arıcılık aletlerini ve değişik kovan örneklerini kapsamaktadır. Ankara arıları çok oğul verirler. Bir kovanda 100 oğul verecek kovanlar hazırlandığı görülmüştür. İki yıldan beri İtalya'dan arılar getirtilmiştir. İtalyan arıları sarı renkte, Ankara arıları siyah renktedir. İtalyan arılarının Ankara'da daha iyi sonuç vereceği umulmaktadır. Tarım okulunda arı kovanları sepet usûlünde olmayıp portatif çerçeveli kovanlardır ki bir çerçevede 1dm² 800 arı doğuyor. Bu çerçevede 8 dm² vardır ki 6400 arı doğuyor demektir. Bir kovanda 12 çerçeve vardır. Şu halde 6400 x 12 = 76.800 arı doğmuş olacaktır. Sepet kovanlarında ancak 10.000 arı vardır. Arıcıları usandıran ve kovanların sönmesine sebebiyet verem mum keleşliği, mum kurtları sepette kovanlara gidebiliyor ise de İtalyan arısı bulunan çerçeveli kovanlara gidemiyorlar. İşte hükümetin amacı ilde tamamen İtalyan cinsinden olan arıları üretmektedir. Ankara Tarım Okulunda arıcılıkla uğraşan Adana eski Sağlık Müdürü Dr. Fuat Bey'in "Arıcılık" adından yayımlamakta olduğu formlarda da aşağıdaki görüşler ileri sürülmektedir:

Siyah Yerli Arılar – Adi arılar da denilen (Ankara'da bulunan bunlardır.) ve memleketimizde bulunan arılardır. Bunların gövdeleri esmer renkli olup, üzerinde ince tüyler vardır. Göğüsleri pas renginde sarıdır. Karnıları daire şeklinde şerit halinde halkaları kapsar. Vücutları ince v açık renkli tüylerle örtülüdür. Her memlekette bulunan siyah arıların nitelikleri yani çalışmalarını, büyüklükleri, tüyelerinin renkleri değişiktir. Bazı arıcılar yerli siyah arıların fena huylu, tembel, yağmacı olduklarını söylemekte iseler de gerçekten bu arıların nitelikleri her yerde aynı değildir. Yerli siyah arılardan oluşan pek çok arılarda inceleme yaparak yerli arılarımızın birçok bakımdan yararlı olduklarını anladık. Türkiye'de pek çok yerler vardır ki oralardaki arılar kendi meskenlerini mum kurtlarına karşı güzel savunurlar ve her iklime alışarak dayanırlar. O kada sokucu değildirler. Rahatsız edilmedikçe sokmak istemezler. Yağmacılıkları var ise de İtalyan ve Kıbrıs cinsleri kadar değildir. Büyük çerçevelere ve seksiyon kutularına gömeçler yaparak bal doldururlar. Bazı yerlerde beyaz gömeçler pek nefis bal yaparlar. Türkiye'nin yerli arıları pek evcildir. Üretilmesinden oldukça yararlanılan bir cins ise de en iyilerini seçmekle fenni usûle göre çiftleştirme suretiyle önemli yararlar sağlanacağı şüphesizdir. Ankara Tarım Okulu'nda portatif çerçeveli kovanlara koyduğumuz seksiyon kutularına pek iyi bir surette gömeç ballar yaptıklarını gördük. Dr. Fuat bey anılan formada İtalyan arıları hakkında da şu görüşlere yer veriyor:

İtalyan Arıları – Alp arıları da derler. Davranış ve durumlarının zarıflığından uçuşlarının çabukluk ve çevikliğinden ötürü siyah arılardan farkları vardır. Şekilleri ince ve naziktir. Renkleri yerli arılara benzer. Fakat daha açık renktedir. Karnının ilk iki halkası sarı ve portakal rengindedir. Karnının ucu siyahtır. İtalyan arılarının

nitelikleri tamamen belirmiş olup gerçekten iyi bir üne sahiptirler. Yorulmak bilmeyen, çalışkan bir cinstir. Çok erken çalışmaya başlayarak her gün kendi cinslerinin taşıdıklarından fazla çiçek tozu taşırlar. Devamlı surette çalışarak az zamanda çok bal yaparlar. Tam İtalyan cinsi çok yumuşak huylu olup, yönetilmeleri de kolaydır. Mum kurtlarına karşı kovanlarını hayret edecek derecede korurlar. Kışa çok da dayanıklıdırlar. Rastgele yerlerden İtalyan adı altında en adi arılar satın alınmayarak güvenilir bir arıcıdan halis İtalyan cinsi tedarik edilmelidir. İtalyan cinsinin analarının yeri erkek arılarla çiftleştirilmesinden elde edilen arıların fena huylu ve hırçın oldukları söylenmekte ise de İtalyan erkeklerinin yerli arıların analarıyla birleşmesinden husule gelen melez arılar yumuşak başlı ve uysal oluyorlar. İtalyan arılarının bir kusuru varsa o da her memleket iklimi ile uyuşamamalarıdır. Yağmurları çok olan memleketlerde İtalyan arıları çoğaltılamaz. Yağmurlu yerlerde de kendi memleketlerinde alıştıkları gibi hareket ederek pek uzak yerlere gitmektedirler ki fırtına ve yağmur gelince çabucak kovanlarına dönemediklerinden telef oluyorlar. Dağlık yerlerde İtalya cinsinin çoğaltılamadığı söylenmektedir. İtalyan arıları yağmacılığa çok düşkünlüdürler. Çok miktarda ana hücreleri yapmazlar. İtalyan cinsin erkekleri yerli cinsin erkeklerinden biraz büyüktür. İtalyan ana arısının rengi çeşitli olup bazıları sarı bazıları meşin rengindedir. Bazen yerli arılarından daha esmer renkleri görülür. İtalyan arılarının dilleri siyah arıların dillerinden uzun olduğundan yerli arıların dillerinin yetişemedikleri çiçeklerin tatlı maddelerini de emerler. Bir arılıkta bulunan yerli ve İtalyan arılarını kapsayan iki kovana incelediğimiz zaman aynı mevsimde İtalyan arılarını kapsayan kovadaki balların daha çok, renginin de diğerine göre farklı olduğunu görürsünüz.

Bir kovanda bir ana arı birkaç bin amele arı ve birkaç yüz erkek arı vardır.

Ana arı halk arasında arı beyi denilen ana arıdır. Gerçekten kovanın anasıdır. Bütün kovanda yaşayanlar ana arının yumurtalarından hasil olmuştur. Arıcılık demek ana arı demek olduğundan ana arı hakkında arıcılara yararlı ve uygulamalı olmak üzere geniş bilgi vermeyi uygun gördü. Ana arının görevi yılın sekiz, dokuz ayı boyunca yumurtalayarak kovanın yaşayanlarını çoğaltmaktır. Ana arının biçimi işçi arılara benzemez. Erkek arıdan biraz büyüktür. Vücudu işçi arılardan uzundur. Kanatları işçi arıların kanatlarından biraz küçük gibi görünür. Ayakları işçi arıların ayaklarından uzundur. Kendisi gibi ana arı getirmek için yumurtladığı yumurta, amele arıları vücuda getirmek için yumurtladığı yumurtaların aynıdır. Lakin ana arı meydana gelecek olan tritili işçi arı tırtılları gibi beslemeyerek daha kuvvetli ve daha besleyici özel besinler verir. Esas itibarıyla ana arı oluşacak yumurtayı meme büyüklüğünde (ana hücre)denilen geniş bir yere yumurtladığından bol gıda ile beslenen bu yumurtadan ana arı doğar. İşçi arı meydana gelmek üzere ana arının işçi arı hücrelerine yumurtladığı yumurta alınıp da içerisi daha geniş olan ana arı hücrelerine konulduktan sonra özel olarak güçlü yiyecek ile beslendiğinden işçi arı meydana gelmez, ana arı meydana gelir. İşçi arıda yumurta meydana getiren kese varsa da küçülmüş haldedir. Ana arıda tersine çok gelişmiş durumdadır. İşçi arının karnında bal mumu salgılayan guddeler bulunduğu halde ana arıda bulunmaz. Ana arının karnı uzundur. Şekli, rengi, eçneleri işçi arılara benzemez. Ana arının arka ayakları uzundur. Ve

ayaklarında işçi arılarda görülen ve çiçeklerin çiçek tozu toplamaya yarayan kısımlar yoktur. Ana arının iğnesi var ise de eğri durumda olduğundan insanı sokamaz. İşçi arılar yazın iki ayını ve kışı geçirenler yedi ay yaşadıkları halde, ana arılar 4-5 yıl yaşarlar. İşçi arılar ana arıya pek büyük saygı ve uyum gösterirler. Daima ananın etrafını çevirerek beslerler. Ana arı gömeç üzerind dolaştığı sırada önünden çekilerek rahatça geçmesi için yol verirler. Olağan durumda bir kovanda yalnız bir ana arı vardır. Ana arının ihtiyarlığı ya da zayıf bulunması dolayısıyla kovanda varlığını istemedikleri takdirde onun yerine işçi arılar yumurtlamaya başlarlar. Lakin işçi arıların yumurtaları döllenmiş olmadığından erkek arılar peydah olur ve kovanın durumu olağan dışı bir şekle girerek az zamanda söndüğü görülür. Olağan durumda ana arı ilkbaharda çok fazla yumurtlar ve bal ürünü alınincaya kadar yazın yumurtlamaya başladığı zaman önce her gün az miktarda yumurtlar, sonra her gün yumurtanın miktarını artırarak bütün gömeçleri yumurta ile doldurur. Güzel ve yumurtlayıcı bir ana 24 saatte 3500 yumurta yumurtlar. İlkbaharın mayıs aylarında en çok günde 5000 yumurta yumurtlayabilir. Ana arının ömrü tahmini olarak 5 yıl olup ilk yılları günde çok yumurtladığı halde sonraları yavaş yavaş yumurtaları azalarak son yıllarda artık yumurtlamayacak duruma gelir. Bazı ana arılar üçüncü senede dinç ve dayanıklı oldukları halde bazı azılar ikinci yılda ihtiyarlı olarak yumurtalar azalır. Arıların cinsleri anayı döllendiren erkeğin dinç ve güçlü olup olmaması ve kovanın büyüklüğü, ilkbaharda kovanda bulunan boş çerçevelerin çokluğu, kovanların bulunduğu yerin dağlık ve yüksek olması arıcının şurup ile kovana beslemesi gibi çeşitli şartlar ana arının yumurtlamasını etkiler. Boyutları küçük olan bir kovandaki ana arının yumurtlaması sınırlanacağı gibi, büyük kovanda ve elverişli şartlar içinde bulunan ana arıda az zamanda yorularak yumurtanın azaldığı görülür. Ünlü bir İtalyan arıcısı ana arının yumurtalama yeteneğinden şöyle söz etmektedir: "Ana arı pek çok yumurtalar. İşçi arılar anayı hücrelerinde tırtıl halinde iken özel ve besleyici gıda ile besleyerek büyütürler. Bu gıda son derece besleyici olduğundan kolaylıkla sindirilerek pek az zaman içinde yumurta kesesi gelişir ve yumurtaların bütün ağırlığı bazen ana arının ağırlığından daha fazla çeker. Bir ana 0.22sg. ağırlığında olduğu halde bazı günler yumurtalarının ağırlığı toplamı 0.30 - 0.35 sg.kadar gelir". Ana arı çerçeveleri büyük bir kovanda üç yıl süreyle bol süratle yumurtladıktan sonra dördüncü yılı yumurtlaması çok azalır. Bundan başka ilkbaharda az yumurtlayan ya da çok geç yumurtlamaya başlayan ve yerine en çiçekli zamanında arılıkta bulunan kovanların hepsinden daha az miktarda bal topladığı görülen kovanların analarını, hangi yaşta olursa olsun, mutlaka değiştirmek gerekir. Seksiyon denilen küçük kutularla gömeç alı üretenler bu tür kovanları oğul vermelerini önlemek için her yıl analarını değiştirmelidir. Kovanların muayeneleri sırasında zayıf, düşkün, tüyleri dökülmüş, kanatları parlak bir halde yırtık ya da sakat kalan ana arılara rastlandığı zaman bunları tereddütsüz değiştirmek gerekir. Bitli anaların da bitleri temizlenmelidir. Arıların miktarı az olan kovana iyi yumurtalayan, genç bir ana konulduğunda az zamanda kovandaki arıların çoğaldıkları görülür ise, ananın gerçekten yararlı ve çok yumurtalayıcı olduğu anlaşılabilir.

Ana arı ekimden ocak sonuna kadar yumurtalamaz. Ana arı doğduktan itibaren üç – beş gün içinde çiftleşmek üzere kovandan çıkarak uçar. Ve erkek arılarla çiftleştikten sonra yine kovana döner. Lakin hava yağmurlu olduğu ve uçmasına elverişli olmadığı takdirde çiftleşmek üzere kovandan çıkmasını birkaç gün geciktirir. Doğdu günden sonra otuz gün içinde çiftleşmek üzere dışarıya çıkamayan ana arının artık döllenen istemediği anlaşıldığından bu döllenen ana arının yumurtalarından hasıl olan arılar bal yapmayan erkek arılardır. Bu yumurtalardan her zaman erkek arı meydana gelir. Ana arı bir kere çiftleşince hayatı boyunca yumurtladığı yumurtalar döllenmiştir. Çiftleştikten iki gün sonra yumurtlamaya başlar. Eğer yörenin çiçekleri tükenmiş ise yumurtalarını birkaç gün geciktirir.

Ana arının yumurtladığı yumurtaların üç çeşit arı meydana gelir:

1. Ana hücresi denilen ve meme başına benzeyen hücre içine yumurtladığı yumurtalardan kendisi gibi ana arı meydana gelir;

2. Gömecen küçük hücrelerine yumurtladığı yumurtalardan işçi arılar meydana gelir.

3. Gömecen büyük hücrelerine yumurtladığı yumurtalardan erkek arılar meydana gelir.

Ana arı kovanın ortasındaki gömeçten yumurtlamaya başlar. Şubat'tan sonra Eylül sonuna kadar sekiz ay yumurtlayan ana arı dört ay kadar dinlenerek yumurtlamaz. Ertesi yıl Şubat ortalarında tekrar yumurtlamaya başlar. İşçi arılar yumurtaları kapsayan gömeçlerin üzerinde toplanarak sıcak tutarlar. Gömecen her iki tarafındaki gözlemlere daire biçiminde yumurtlar. Ve sonra sağ ve sol taraftaki gömeçlere yumurtlamak üzere geçer. İlk günleri gömecen üzerinde yumurtladığı yer çok küçük ise de sonraları gittikçe çoğalır. Yumurtlamak için karnının son tarafını hücreye sokar, küçük virgül şeklinde beyaz bir yumurta bırakır. Bu yumurta hücrenin dibine zamlı bir madde ile yapışık bir haldedir. Büyük hücreler kovanda az bulunduğundan erkek arıların miktarı işçi arılara göre pek azdır.

Ana arının yumurtlarının miktarı, verilen besin ve kovandaki arıların çokluğuyla orantıdır. Yani arıları çok olan bir kovana şurup kutusu vartasıyla yiyecek verince ana arıyı daha ok yumurtlatmak mümkündür. İşçi arılar ana arıya yiyecek verdikçe gece gündüz yumurtlar. Şubat ortalarına doğru ana arı yumurtlamaya başladığı zaman soğuk çok şiddetli olacağından kovanın içerisini sıcak tutmak için ek muhafazanın içerisine gayet kalın olmak üzere yulaf kabukları ya da tahta talaş konulmuş yastıklar koyarak soğuktan korunmalıdır. Ana arının yumurtladığı yumurtalara gerek ana arı olsun; ya da işçi arı ya da erkek olsun üç gün süreyle yumurta halinde durur. Üç gün sonra yumurtalar yarılarak açılır. Yumurtalardan çıkan küçük kurtlara sülfе denir.

Genç işçi arılar sülfeleri beslerler. Bu itibarla bir kovanın gelişmesi için işçi arılara çok ihtiyaç vardır. Sülfeleri besleyen genç işçi arılara besleyici arılar denir. Besleyici arılar ana arı hücrelerinden çıkan sülfeleri midelerinden özel süretle çıkardıkları yumurta aına benzer ve pelte halinde son derece besleyici bir besinle

sürekli olarak besledikleri halde işçi arı ve erkek arı hücrelerindeki bütün sülfeleri yalnız üç gün müddetle pelte halindeki besinle besledikten sonra bal ve çiçek tozlarından oluşan bir bulamaç halinde adı gıda ile beslerler.

Ana Arı Hücresi (Ana Memesi)

Çoğunlukla oğul mevsiminde gömeçlerin üzerinde meme başına benzer hücreler görülüyor ki bunlara ana arı hücreleri derler. Ana arının bu hücelere yumurtladığı yumurtalardan kendisi gibi ana arılar meydana gelir. Yapay olarak ana arı hücresine sivir bir kibrit çöpü ile konulan genç işçi arı sülfesinden de ana arı meydana gelir.

Bir kovanda işçi arıların bir defada yaptıkları ana arı hücrelerinin miktarı çiçeklerin çokluğuna, kovan içerisinde çok sıcak oluşuna, arıların çokluğuna, genç arıların miktarına göre değişse de cinsin bu hususta çok büyük bir etkisi vardır. Doğuda bulunan arı cinsleri fazla miktarda ana hücreleri yaparlar. Ankara ve yöresindeki arıların oğul mevsiminde bir kovanın yüze yakın ana hücresi yaptığını gördüm. İtalyan cinsleri çok miktarda ana hücreleri yapmazlar. İşçi arılar ana hücrelerini salgıladıkları bal mumu levhalarıyla yaptıkları gibi sülfelerin buldukları hücrelerin çevresindeki bal mumlarından dahi yaparlar. Bu nedenle eski ve esmer renkli gömeçlerin üzerine yaptıkları hücreler dahi esmer renkli olur. İşçi arılar daima ana hücreleri yapmak için yumuşak olduğundan dolayı beyaz renkli taze gömeçleri tercih ederler. Arılar genellikle ana arı hücrelerini daima gömeçlerin alt taraflarına yaparlar, üst taraflarına yapmazlar. Oğul mevsiminde telaşsız ve acele etmeyerek ana hücreleri yaptıkları zaman gömeçlerin kenar taraflarını seçerek aşağıya doğru uzanırlar.

Ananın telef olarak yavruların yetim kaldığı zaman telaş ve acele ile nerede anaları yetiştirmeye elverişli genç sülfeler bulurlarsa oaraya yani gerek kenarlara ve gerek ortalara ana arı hücreleri yaparlar. Ana arı hücrelerinin ağızları kapatılacakları zamana kadar düzenli ve düzgün bir halde son derece naziktir. Tedbirsizlik ile bu hücreyi sıkmak, çarpmak ve ezmek ile içerisindeki ana arı sülfesi telef olur. İşçi arıların işin nezaketini bildiklerinden hücreyi sağlamlaştırmak için hücrenin üzerine balmumu yığarlar. Ana arı hücresinin sivri tarafını kalınlaştırdıkları gibi, dip tarafının bütün çevresini balmumundan bir takım çıkıntılarla dayanıklı ve sağlam bir hale koyarlar. Yedinci günden sonra hücrelerin dış taraflarının birçok yerlerine balmumu yığarlar. Ana arılar doğmadan bir ya da iki gün önce ana arıların hücrelerinden kolayca doğmaları için daha önce hücrelerin sivri taraflarına doldurdukları bal mumlarını kemirerek kaldırır. Bu hala ana arıların hemen hücrelerinden çıkarak doğacaklarını gösterir. Bu sırada hücrelerin sivri uçları pürürsüz yuvarlak olup pas rengindedir. Bu halde bulunan hücrenin sivri tarafı güneşe karşı tutulduğu zaman içerisindeki arının içeriden çıkmak için kendisini hapseden kozayı kemirdiği görülür. Ve sessizce dinlendiği zaman sesi işittir. Yapay oğul vermek ve ana yetiştirmek gibi işleri yapmak için ana arı hücrelerini çıkartmak gerektiği takdirde çok büyük bir dikkat ve özenle tutmak gerekir. Yere düşürmek ve bir yere çarpmakla içerisindeki ana arı telef olur. Hatta ana hücreleri bulunan çerçeve üzerindeki arıları gidermek için sarsmakta uygun değildir, arıları özel bir fırça ile süpürmelidir. Ana arı

hücrelerini keserek aldığımız zaman hafifçe tutarak olağan durumunu korumalı, soğuğa ve güneşe göstermemelidir. Gömeçlerden çıkarılan ana arı hücrelerini iyi korumak için birçok bölmeli ve düzgün kapaklı küçük bir kutu yapmalı, içerisine pamuk konulan bu kutu vasıtasıyla ana arı hücrelerini çarpmaktan ve hava değişikliklerinden korumalıdır. Ana arı hücrelerini derhal kullanmak mümkün olmadığında 25-30 ısı derecesi bulunan bir yerde saklamalıdır.

Ana arının hücreye yumurtladığı anda itibaren kendisi gibi arı doğması için yumurtadan çıkan sülfenin gelişme aşamaları şöyledir:

Ana arının ana hücre sine yumurtladığı yumurta üç gün kendi halinde kalır. Dördüncü günün başında kovanın ıssısı ile yarılarak küçük kurt halinde sülfeye meydana gelir. Sülfeye haline geldiğinin birinci günü besleyici arılar dediğimiz pekmezci genç işçi arılar hücrenin dibine pelte halindeki gıdayı koyarlar. Sülfeye bu gıda içine batmış bir durumda görülür. Sülfenin uzunluğu 1.5mm.'dir, ikinci günü ay biçiminde bükülmüş bir durumdadır, uzunluğu 2.m kadardır. Üçüncü günü sülfeye çok büyür ve uçları birbirine yaklaşır. Bu günlerde besleyici genç arılar bu sülfenin bulunduğu ana arı hücre sine midelerinden çıkardıkları beyaz pelte halindeki son derece besleyici gıdayı koymaya devam ederler. Dördüncü gün sülfenin biraz daha büyüdüğü ve beyaz renkli bir kurt haline geldiği görülür. Verilen gıda gövdenin altında kalarak görülmez. Beşinci günü Sülfenin daha çok büyüyerek uzunlaştığı ve kendi üzerine kurulmuş bir halde büküldüğü görülür. Değişik hallere göre yani (Kovanın ıssısı, balli çiçeklerin azlığı, beslemek üzeri kovani sık sık açmak ve böyle hallerin etkisiyle) ya beşinci günün sonunda ya da altıncı günün içinde ana hücrelerinin üzerini kapatırlar. Kendi hücre sine kapatılmış olan Sülfeye bir buçuk gün süreyle koza öreerek hücre sine dayanıklı ve sağlam bir hale getirir. Sonraları hücre içerisinde ipek böceği gibi istihane ederek ve ana arı halinde hücre nin ucunu kemirerek doğar. Yumurtadan ana arı haline gelmek için geçen zaman on beş gündür. Olağan durumlarda genel olarak on beş gün hesaplanan bu süre son derece elverişli şartlar altında on dört buçuk gün olabildiği gibi, fena şartlar içinde 22 gün de olabilir. Genellikle yumurtadan ana arı meydana gelişine kadar ortalama olarak 16-17 gün hesaplanmalıdır. Önemi dolayısıyla hatırdakalmak üzere tekrara edelim ki olağan şartlar içinde bir ana arının hücre sine yumurtladığı yumurtadan 16-17. günü ana arı doğar. Başka bir deyimle hücre nin üzeri kapatıldıktan 8-9 gün sonra doğar. Doğduktan sonra 3-5 gün içinde erkek arılarla çiftleşir. Kovanına döndükten 46 saat sonra yumurtlamaya başlar. O halde ana arının yumurtladığı günden itibaren en az üç hafta sonra kendisinin de yumurtlamaya başladığı görülür. Çiftleşerek yumurtlamaya başlayan ana arının karnı büyüyerek öteki arılardan kolayca ayrılır. Ana arının yumurtlamaya başladığı zaman huyu tamamıyla değişerek uysal olur. Artık ufak bir sebeple uçmak istemez. İşçi arıların üzerinden atlayarak emin olduğunu sandığı yerde saklanır. Arıcının gözünden kurtulmak için muayene edilen gömeci karşı tarafına geçer. İlk yıllarda baş ve göğüs yuvarlak olup üzerleri çok ince tüylerle örtülüdür. Kanatları mükemmel haldedir. İki yıl sonra üzerindeki ince yünler dölülerek kanatlarının uçlarında yürürler, ufak yırtıkları görülerek vücudu ince nazik ve parlak bir hal alır, daha az dolaşır. Gömeç

üzerinde sürünü düşecek gibi yürür. Ayakları tutuk, titrek ve yürümesi düzenli değildir.

Bununla birlikte bu haller görülmeyen bir ana arı eksik bir şekilde döllenmiş olursa yani iyi çiftleşmemiş bulunursa gerekli nitelikleri taşımayarak az zamanda döllenmemiş erkek arı yumurtlamaya başlar. Karnı uzun ve kısa bir ana arı görüldüğünde bunun pek de istenilen bir biçimde olamayacağı hatıra gelmekte ise de işin hakikatini anlamak için bulunduğ u kovanın gömeçlerini muayene etmek gerekir. Kovandan çıkarılan gömecin hücrelerindeki sülfeler çok yoğun ve uyumlu bir halde toplu bir halde beyaz ve sedef renginde görüldükleri ve üzerleri kapalı bulunan sülfenin dahi adeta tek parça bir kitela halinde aralarında boş hücreler bulunmamak üzere düzenli bir şekilde bulunduları görülürse böyle bir ananın mükemmel oluşundan şüphe edilmez. Ankara Tarım Okulu arılığında bulunanların kovanlarını muayene ettiğimiz sırada bazı genç anaları kapsayan kovanlarda birçok çerçevelerdeki gömeçlerin yukarıdan aşağıya doğru tamamiyle ve hibir boş hücre bulunmakak şartıyla tamamen sülfelerle dolu olduklarını görerek Ankara çevresindeki anaların çok yumurtlayıcı olduğu kanısına vardık. Bu gömeçleri kapsayan çerçeveler üst başından alt kısmına kadar istisnasız sülfelerle dolu bir halde idiler. İsteğe uygun olmayan ananın yumurtlamasına gelince gömeçlerin hücrelerinde slfeler toplu bir halde bulunmayarak düzensiz bir halde dağınık boş hücreler anaların da karışık bir durumda kapalı hücrelere rastlanır. Bu durumda yumurtlayan ana artık isteğe uygun değildir. İlbaharın yumurtlama mevsiminde ana arının işçi arılardan büyük ve açık bir şekilde pek farklı olması gerekirler bu sırada kıtası gayri tabii olarak küçük bulunan ana arı da hiçbir yararı olmayacağından hemen değiştirerek yerine yeniden geçen arı koymak gerekir. Bununla birlikte şurasını bilmek gerekir ki, bütün yıl yumurtlayan anaarı yumurtadan kesildikten sonra ertesi mevsime kadar vücutça biraz küçülerek zayıflamakta ve dıştan görülen güzelliğini yitirmekte ise de bu hal önemli değildir. Oğul arılarıyla birlikte gitmeye hazırlana bu ana arının karnı oğul çıkmadan birkaç gün önce bir miktar küçüldüğü görülür. Bir kovanda açlık ve hastalık dolayısıyla kayıp meydana geldiği takdirde işçi arılar son dakikaya kadar analarını severler. Ve kendileri telef olduktan sonra ana arı en son olarak telef olur. Her zaman işçi arılar analarını bol gıda vererek beslerler. Çevresini düzenli hareket halinde çevirerek saygıda kusur etmezler. Kovanın muayenesi sırasında döllenmiş bir ana arının kovanı bırakarak uçtuğu hiç görülmemiştir. Bununla birlikte bir ananın tutulması, kafese konulması veya bir yere gönderilmek üzere posta kutusuna yerleştirildiği sırada bazen uçtuğu görülür. Herhangi bir sebepten ötürü ana arının uçtuğu görülürse telaş emeyerek kıvıldamaksınız durulmalıdır. Uzaklara uçmak için cesareti olmadığından birkaç dakika sonra döner.

Döllenmemiş Arılar

Oğul mevsiminde kovanlarda pek çok döllenmemiş arılara rastlandığından bunların özelliklerini bilmek arıcular için gereklidir.

Bazen genç ana arılar doğdukları zaman döllenmiş ve yumurtlayıcı ana kadar büyük olurlar. Lakin yavaş yavaş şişmanlıkları ortadan kalkarak işçi

arılardan güçlükle fark edilecek bir hale gelirler. Vücutları uzundur. Baş, göğüs ve vücut ile birlikte bütün halinde ince uzun görülür. Renkleri parlak karınları daha açık renktedir. Arka ayakları düzgün ve uzun olup pas rengindedir. Döllenmiş analar pek vahşi, korkaktırlar. Ufak bir sestten telaşla kaşarlar. Pek çabuk gömeçleri dolaşarak kovanın kenar ve alt taraflarına doğru kaçarlar. Sülfe üzerine oturmazlar. Genç analar doğduklarının ikinci günü boyunca uçmazlar. Üçüncü günü uçmaya teşebbüs ederler. Üç günden sonra çiftleştikleri zamana kadar kovan açılıp muayene edildiği sırada hemen uçmaya kalkışmak isterlerse de birkaç dakika sonra tekrar uçtukları noktaya dönerler. İşçi arıların döllenmemiş ana arılar hakkında hiçbir düşünceleri yoktur. Bunların döllenmiş analara yaptıkları gibi etraflarını çevirmezler.

Ana arının doğduktan üç beş gün içinde erkek arılarla çiftleştiğini söylemiştik. Üç günden önce ana arının kovandan çıkmak ihtimali olmadığından çiftleşmek imkânı yoktur. Bazen döllenme için beş günü geçirdiği vakidir. Bununla birlikte ana arının çiftleşmek üzere kovandan çıkarak havalarda uçuşması çeşitli etkilere bağlıdır. Yağmurlu, rüzgârlı ve soğuk zamanlarda çiftleşmek üzere kovandan çıkması gecikebileceği gibi sıcak ve güneşli zamanlarda daha önce olabilir. İşçi arıların ana arıyı pek fazla beslemeleri harekete getirerek erkence çiftleşmeye müsait bir hale getirir. Bu sebeple bakir anaların buldukları kovana şurup vererek beslemek bu suretle onları harekete getirmek ananın erkence çiftleşmesine sebebiyet verir. 20-30 gün içinde çiftleşmeyen ana arılar artık bir daha çiftleşmezler. Hatta 20 gün çiftleşmesi gecikir. Bir ana arının yaralı bir süratle döllenmesi rastlantıya bağlıdır. Çiftleşmeyen ana arının yumurtalarından meydana gelen arılar tamamen erkek olurlar. Ana arıların çiftleşmeleri havanın sıcak zamanlarında ısı derecesinin en az 20 C olduğu günlerde ve öğle zamanı olur. Öğleden önce çok erken çiftleştikleri azdır. Döllenme zamanında bazı kovanlarda arıların oğul verir gibi çok sayıda olarak uçuşmaları acemi arıcıları telaşa düşürerek arıların oğul vererek kaçacakları düşüncesine sürükler. Oysaki döllenme zamanında bu uçuşma genç bakir analara uçmayı öğretmen ya da yeni uçmaya başlayan kovanın genç işçi arıları tarafından buldukları yeri yani kovayı öğretmen üzere yapılan bir eğitimidir. Bu eğitimde genç işçi arılar çok sayıda kovandan çıkıp kısa mesafeler almak üzere havada daireler çizerek uçuşurlar. Bu uçuşma zamanında hepsinin başları kovan kapısına yönelik bir durumdadır.

Bu şekilde uçmayı öğrenerek çizdikleri dairelerin çaplarını büyüterek sonunda serbesstçe uzak mesafelerde uçmayı öğrenirler. Ana arının çiftleşmek üzere uçup çıktığı yükseklik ile uçtuğu mesafe ve uçuşma süresi erkek arılara rastlamasına bağlıdır. Ana arı döllenmek için birkaç metreden birkaç km.kadar uçtuğu gibi döllenme zamanı da birkaç dakikadan birkaç saate kadar değişir. Çoğunlukla beş ila on dakika içinde çiftleşerek kovanına döner.

Çiftleşmek üzere kovandan çıkan bir ananın yanlışlıkla yanında bulunan diğer bir kovana girmesi derhal telef olmasına yol açar. Bu nedenle kovanların ön taraflarını renkli boyalarla boyamayı unutmamalıdır. Boylarla çizgi ve işaretler yapmayı unutmamalıdır. Bazı arıcılar bakir anaların bulunduğu kovanların üzerlerine taş, büyük çiçek demeti vs.koyarak ananın döllendikten sonra

dönüşte kolayca kendi kovanını bulmasına yardım eder. Ana arı çiftleştikten sonra erkeğin tenasül uzvu ile birlikte kovanına döndüğünden işçi arılar döllenen analarına her türlü bakım ve özenmeyi yerine getirerek gerekli tuvaleti yaparak döllenenin vukuu bulduğunu gösteren uçuşa çıkarlar. Ankara Tarım Okulu'nda kendi yaptığım incelemeye göre yeni usul hareketli çerçeveli kovanlardan 40kg.bal alınabilir. En nefis balın fiyatı pahalılık zamanında 200, ucuzluk zamanında 100-160krş.'turlar, parşömen kağıdından yapılmış bal ve yağ koymaya özgü kaplar vardır. Bir de okulun bahçesinde özellikle bal arıları için geliştirilmiş ballı bitkilerden varır ki bunun tohumları Fransa'da Vimorein müessesesinden getirilmiştir. Ballı bitkilerden Ünye fasilyesi Borragnes'den Heliotrope ibadullaşmış yani çiçeklerin güneş tarafına bitki gün çiçeği yetiştirilmektedir ki arılar bu çok seviyor. Bundan dolayı bal çok kokulu ve güzel olur. Sepet kovanlardan eç ok 10 okka bal çıkar. 15 okka olursa bu kovan patladı derler. Netice olarak Tarım Okulu'nda gayet güzel motorla çalışan arıcılık laboratuvarları vardır. 1924 yılında Tarım Bakanlığı tarafından Ankara'da Arıcılık Sergisi açılmıştır. Bu sebeple arıcılık hakkında anılan Bakanlık tarafından yapılan kitapçıkta Ankara arıları hakkında aşağıdaki görüşler ileri sürülmektedir ki memleket için çok yararlı olduğundan olduğu gibi aktarılmıştır.

Ankara arıları – Ankara Tarım Okulu'nda Ankara arılarıyla uzun süre uğraşarak incelemede bulduk. Ankara arıları özel bir cins olmayıp bildiğimiz yerli siyah arıların gelişmeye elverişli bir ortam bulduklarından dolayı her bakımdan gelişmiş şeklidir. Ankara arılarında görülen nitelikler şunlardır:

1.Çerçeveleli kovanlara nakledilmesinden sonra daha canlı bir surette çalışırlar.

2.Mevsimin çiçekli zamanında 24 saat içinde yapay gömeç takılan üç çerçeveyi doldururlar.

3.İyi muayene edilerek az duman verilmekle hiç sokmaksızın gömeçleri muayene etmek mümkün olur.

4.Bir iki yıllık genç anaları hayret edilecek derecede yumurtlayıcı olup 42 x 22 boyutlarındaki çerçeveleri baştan aşağıya kadar yumurtalarla doldururlar.

5.Seksiyon denilen kutularla gömeç balı yapmak için ilave kutularla çalışırlar.

6.Kovanda arıların miktarı fazla odluğu zaman mum kurtlarına karşı yerlerini çok iyi bir şekilde koruyurlar.

7.Kışa karşı dayanma güçleri çok olup soğuğa karşı dayanıyorlar.

8.Pek nefis ve gayet beyaz gömeç ballar yapıyorlar.

9.Yalnız bir kusuru varsa neslinin çoğaltılması için pek çok oğul vermemelidirler.

10. Kitapçığın diğer bir bölümünde Ankara Tarım okulu sadece yerli Ankara arılarının ıslah ve damızlık olmak üzere en mükemmellerini yetiştirmeyerek bir yandan genç (anaları) satmak üzere özel olarak ana arı yetiştirmeye özgü düzenli bir arıcılık tertip etmekte, düzenlemekte olduğundan Okul Müdürlüğüne

başvurarak genç (ana arıları) istenmelidir. Özel Posta Kutuları ile (Genç ana arı)lar Posta ve Demiryolu olan yerler canlı olarak gönderilir. Bir adet döllenenmiş genç ana arının fiyatı 50 krş. Bir adet döllenenmiş genç ve olağanüstü yumurtlayıcı ana arının fiyatı 100krş.tur. Görülüyor ki Cumhuriyet hükümeti arıcıların ilerlemesi için büyük ölçüde fedakarlıkta bulunuyor. Bu itibarla arıcılık ihmal olunacak bir sanat değildir. Bu sanatı kadınlar ve sınıf halk yapabilir. Eğlenceli ve kârlı bir sanattır. En meşhur arı cinsleri sekiz cinstir. Ankara, İtalyan, Kıbrıs, Kafkas, Karnbol, Cezayir, Mısır, Suriye arılarıdır. Ankara arıları siyah renkli, İtalyan arıları sarı renkte, Karnbol arıları demir renginde esmer, Kafkas arıları esmer tunç renginde, Kıbrıs arıları İtalyan cinsine pek benzer ise de karınlarının uçları koyu siyahtır. Cezayir arıları siyah renkte olup küçüktür. Mısır arıları esmer renktedir. Suriye arıları Mısır arılarına benzerler. Bunlardan başka Hindistan, Japon, Çin taraflarına özgü arılar da vardır. Bunların hepsinin iğneleri vardır. Bal eskiden beri tıpta kullanılır. Bazen hapların üretiminde kullanıldığı gibi 100 gr.bal uygun miktarda suyla karıştırılarak yapılan şerbet müşhil ve yumuşaklık sağlamak için kullanılır. Sirke ile karıştırılarak "sirkencinoxymel" yapılı mumu da sanayide kullanılır.

YAYINLAR - OLAYLAR

CENGİZ AYTMATOV'UN EBEDİ GELİNİ

Celil GARİBOĞLU NAGİYEV*

Bu günlerde ünlü Kırgız düzyazarı Cengiz Aytmatovun yeni bir romanı yayınlandı. «Dağlar Düşen Zaman (Ebedi Gelin)» romanı büyük çağdaşımız, türk edebiyatı tarihinde yeni sözüdür. Kendi yazı üslubuna sadık kalan Ç. Aytmatov dünya okuyucularını bir daha şaşırttı. Bu romanın da konusu eski Aytmatov konulan gibi hem çağdaş hayatımız, hem de eski mitolojiden alınmıştır. Son dönem yaratıcılığında daha fazla mitoloji konularına yer ayıran Ç. Aytmatov, bu kez de dar konu sınırlarından dışarı çıkmış, umumbeseri, toplumsal konu olan en eski insanların yaratdıkları, bir kadar Yunan, bir kadar Türk, bir kadar da Doğu mitolojisinden yararlanarak çağdaş dünyanın durumunu ve sorunlarını anlatmağa çalışmıştır.

Cengiz Aytmatovun «Dağlar düşen zaman (Ebedi gelin)» romanı büyük trajediye hesr edilmiştir. Bu roman seçgin bir uslubda yazılmışdır. Bu romanda en eski insanın «homo sapiens»den başlayarak bu günümüze kadar keçdiği mürekkebe, ziddiyetli manevi hayat yolu izlenmiştir. Her zaman olduğu gibi, bu romanda da Çengiz-ağa insan ve tebiyet, tebiyet ve toplum faktörlerini karşılaştırmış, onların birbirinden ayrılmaz

* Prof. Dr., Bakü Asya Üniversitesi Rektörü, Bakü, AZERBAJCAN

olduğunu göstermiştir. Şunu daha aydın şekilde bu romanın son sahnesinde görürüz. Romanda bir sahne tasvir olunur: iki kahraman - vahşi vaşak (vahşi kedi) ve ünlü yazar-gazeteci bir dağ mağarasında kurşunla ağır yaralanmış halde bir yerde ölüyorlar. Kader onları bu yüce dağ mağarasında, ölüm ayağında birleştirmiştir. Bu bir simboldur, yaşam simbolu, dünya-alem, varlık-hayat simgesidir.

Bu romanda insanlığın hem yaşam felsefesi var, hem çağdaş küreselleşme trajedisi, hem insanların karşılaştığı yeni sorunlar var, hem de ebedi duygular, hisler, düşünceler. Burada hem bugünkü hayat gerçeklikleri var, hem de insanların içlerinde, ruhlarında yaşattıkları masallar, şarkılar, mitler var. Cengiz Aytmatov bu romanında da insanların her gün üzleştiği yeni-yeni sorunları göstermiş, bu sorunların çözüm yolunun olmadığını vurgulamıştır. En eski dönemlerde, insanların masallar yarattığı ve mitolojiler aleminde yaşadığı zamanlarda da, bu gün de aynı sorunları yaşamaktadır. Her şey değişe bilir, insanın sorunları ise değişmez olarak kalıyor.

Şeker adlı küçük bir Kırgız aulunda (köyünde) 1928'de doğdu Cengiz Aytmatov. Bu günlerde aksakal Çengiz-ağanın 80 yaşı tamam oldu. Bir Kırgız dağ aulundan çıkan Çengizi bugün dünyanın her yerinde çok güzel tanılar. Bu güne kadar onun eserleri dünyanın 150 diline çevrilerek 40 milyon aded olarak yayımlanmıştır. Cengiz Aytmatov dünyanın bir kaç çok büyük ödülleri almıştır. Çoktan hakkettiği tek Nobel ödülünü almamıştır. Bu neden böyledir, anlamak zor.

Çengiz-ağa her zaman kendi yaşamını yazmıştır. Çocukluğunun altun yıllarını «İlk turnalar», gençlik dönemini «Cemile», sonraki hayatının ağır yıllarının ise «İlk öğretmen» ve «Elveda Gülsarı» ve nehayet yaratıcılığının zirvesi olan «Beyaz Gemi», «Asırdan Uzun Gün (Borandı Beket)», «Cellad kotüğü», «Kassandra temsilcisi olduğu Türkleri tanıtmıştır. Bu günlerde yazarın «Dağlar düşen zaman (Ebedi gelin)» (2006) adlı yeni romanı Sankt-Petersburq kentinde yayınladı.

Yazar yine de her zaman olduğu gibi, gündemde olan bir konuya müracaat etmiştir. Ama zahiren sade gözükken bu konuya Aytmatov, bir müdrük, aynı zamanda da çok tecrübeli, aksakal müdrükliyi ile derin mana vere bilmiştir. Romanın kısa özeti şöyledir: Ülkesinde iyi tanınan yazar-gazeteci Arsen Samançin bir iş adamı tarafından tahkir olunuyor. Onu çok kötü şekilde yemek yediği restorandan kovuyorlar. Tahkir olunmuş Arsen düşmanından kisas almaq barede düşünüyor. Aynı zamanda sevgilisi de ona hıyanet ediyor ve o, artık bundan sonra yaşamak istemiyor ve bir silah bularak kendini öldürmek kararına geliyor. Bu zaman Tyan-Şan dağlarında karlar içinde yaşayan bir bars (vahşi kedi) Jaabars da aynı şekilde tahkir olunuyor. İhtiyarlaşmış bu vahşi hayvanın da artık gücü kalmamış, av-avlaya bilmiyor ve en kötüsü de o oluyor ki, sevgilisi dışı barsı daha genç, güçlü bir bars onun elinden alıyor. Hatta barslar döyüşen zaman sevgilisi de ona karşı çıkıyor.

Gözükdüğü gibi, bu romanın da ana hattı yine de büyük aşk üzerinde kurulmuştur. Arsen Samançin ünlü şarkıçı Aydana Samarovaya aşık olmuş, bir zamanlar onunla Almanyanın Haydelberq kentinde romantik bir aşk yaşamış,

sonra da onula evlenmek kararına gelmiştir. Sovyetler dağıldandan sonra dünya değişti, artık klasik müzik modadan çıktı, Aydana daha çok para kazanmak için yeni restoran şarkıları okumağa başladı ve iş adamı Ertaş Kurçalovun eline geçti. Arseni de restorantdan kovduran bu Ertaş idi.

Bu zaman Arsenin amcası - «babasının küçük kardeşi» ona bir iş teklif ediyor. Melum oluyor ki, bir zamanlar «kolhoz sedri» (başkanı) olan Bektur Samançin, Sovyetler dağıldıktan sonra biznesle uğraşmağa başlamış, dünyanın her yerinden milyoncular için Tyan-şan barslarının (vahşi kedilerinin) ovunu kurmak kararına gelmiştir. Bu iş hem onun kendi için, hem de işsiz kalan tüm başka köylüler için kar getire bilir. Arsen ingilis dilini güzel bildiyi için arab Emirliklerinden gelen iki petrol milyoncusunun (Hasan va Mısır) tercümanı olmalıdır. Arsen düşünüyor ki, burada daha kolaylıkla silah bula bileğini düşünüyor ve şu amaçla da kendi köyüne - amcası Berkut-ağaya yardım yapmağa gidiyor. Bu gidiş sonucunda onu nelerin beklediğini tabii ki Arşen bilmiyordu. O, bilmiyordu ki bu köyde ilk önce asl aşkını bulacak. Arsen şurada küçük alış-verişle (ticaretle) uğraşan Eles adlı bir güzel kızla tanışır ve onlar birbirlerini seviyorlar. Aynı zamanda, Arsen şurada aynı zamanda Afkanstanda askerlik yapan orta okul arkadaşı Taştan-bekle (Taştanafqan, Taşafqan) karşılaşır ki bu da sonuç onun ölümüyle sonuçlanıyor. Taşafqan Berkut-ağanın şirketinde çalışıyor ve o, av zamanı avçı-müsafirlere yardımcı olmalıdır. Ama Taşafqanın amacı başkadır, o da Arsenin ingilis dili bilmesinden yararlanarak milyoncu avçı-müsafirleri rehin almak ve onların hesabına çok para kazanmak istiyor. Romanın sonunda Arsen kendini kurban vererek bu işin baş tutmasına engel oluyor.

Romanın parantez içindeki ikinci adı «Ebedi gelin»dir. Hayal şeklinde olsa da romanın başka bir kahramanı da kendi sevgilisini arıyan Ebedi Gelindir. Yazar bu mitoloji süjesini romana içermekle, eserin mana çekisini daha da ağırlaştırmıştır. Bu mitoloji süje eserde olan tüm başka süjeleri birleştiriyor ve onlara derin mana veriyor.

Romanda bir kaç süje hattı bulunmaktadır ve şurada bir kaç yaşam sorunlarına dokunulmuştur. Bu hatter birbiri ile alakalı olduğu gibi, burada koyulan sorunlar da birbirleri ile bağlıdır. Dediğimiz gibi, romanın ana hattı büyük aşk ve insanın kaderi üzerinde kurulmuştur. Ç.Aytmatov bu romanda bir daha göstermek istemiştir ki insanın hayatı onun kaderinden asılıdır. Bu konu, özellikle romanın leyt-motifi olan Ebedi Gelin süjesinde ifade olunmuştur. Bu efsanede (mitolojide) bir genc avcının komşu ailden (köyden) olan güzel bir kıza aşık olmasından, onların bir-birlerine aşık olmalarından, genc avcının bu kıza elçi göndermesinden, evlenmeğe hazırlaşmalarından bahs ediliyor. Her zaman ve her yerde olduğu gibi burada da kıskanç, hain insanlar var, onlar kötü planlar çiziyorlar ve düğüne bir gün kalmış bu Gelinin kollarını bağlıyor ve kaçırıyorlar. Aynı zamanda avcının akrabalarını kandırarak haber veriyorlar ki güya şu Gelin önceki sevgilisi ile kaçmıştır. Akrabaları bunu avçıya anlattıkları zaman o, tüm insanlara lanetler yağıtırıyor ve yok oluyor. Gelini çaydan keçirirken hainlerin elinden hilas oluyor ve kendini iti akan çaya atıyor, çay onu kurtarıyor, hainler ise şu sulara boğuluyorlar. Kız çayda balık oluyor ve yüzüb sudan çıkıyor. Kuş

oluyor, kanad çalıyor, uçarak kendini sevgilisine çattırmak istiyor. Ama geç kalmıştır, o, sevgilisini ebedi olarak kayb etmiştir. O zamandan başlayarak bu Ebedi Gelin kendi sevgilisini arıyor, insanlar onun ağlamak sesini duyuyorlar. O, sevgilisini bulmak, başına gelenleri ona anlatmak istiyor. Köylüler her yıl Tyan-şan dağlarında ocak yakıyorlar ki Ebedi Gelin onun ışığına gelsin, şamanlar onun ruhundan sorsunlar ki o, ne zamana kadar sevgilisini arayacak. O ise gelmiyor ve hiç kim ne avcının, nede Gelinin nerede olduğunu bilmiyor. Ama onlar yaşıyorlar, lap yakında - ağaçların arkasındadırlar, insanlara sevgi, hayata mana veriyorlar.

Ünlü rus edebiyatçısı Georgi Qaçev Cengiz Aytmatovun bu kitabının «Ön söz»ünde bu mitoloji ile ilgili yazıyor: «Balık-bayan - Afroditadır. Henüz o da sudan doğmuştur - «köpüktendoğan»dır, fakat onda hala «köpük» de var! O, aşk ateşine yakılan zaman Geya-Yere yaklaşıpanda bir anda kendi oğlu tarafından haçeleşen Uran-Semadan akan hayat tohumudur...». Cengiz Aytmatovun Ebedi Gelin de aynen köpükten doğan Türk-Kırgız Afroditasıdır. Ebedi Gelin Ebedi bayanlık simgesidir.

Ebedi Gelin insanların yaptığı suçların karşılığı olarak yaşamaktadır. İnsanlar yaşamları boyu büyük-küçük suçlar yapıyorlar. Ebedi Gelin ise onlara aşkla cevap veriyor. Dağlar düşen zaman, yer yüzüne Ebedi Gelin - Aşk iniyor.

Arsen ilk önce Aydanaya olan aşkını bu Ebedi Gelinden almışdı. Bu gelin insanlara aşk paylıyor. Hain insanlar ve namert zaman ise bu aşkı bozuyor. Arsenin Elese olan ikinci aşkı da aynı taleyi yaşıyor, bu aşkı da aynı güçler mahv ediyorlar.

Uzun yıllardan sonra yazar Cengiz Aytmatovun kendi dini, kendi hayat felsefesi, kendi inançlar sistemi yaratıyor. Onun şu dini inancının esasında üç kutsal anlam duruyor: Aşk, Söz, Kader. Ebedi Gelin mitolojisinde hem Aşk, hem Söz, hemde Kader birleşmiştir.

Cengiz Aytmatovun anlamına göre Aşk Kaderden sonra geliyor. Kader ise ölümden de öncedir. Kaderden kader törüyor, ölümden hiç ne. Yazara göre Söz bunların hepsinden üstündür. Romanda degiliyor ki Arsen Samançın «Avroasya basın toplantısı»nda Nomad zamanına aid olan bir Kazak-Kırgız şiirinde söylenen bir fikri anlatır. Bu şiirde değılir: «Söz göğlerde Allahı besliyor, Söz kainatın sütünü sağıyor ve bu sütle yüzyıldan yüzyıla, nesilden nesile geçerek bizi yedirtiriyor. Ve ona göre Sözdten dışarıda, Sözüñ sınırları dışında ne Allah var, nede kainat ve dünyada Sözdten güçlü olan başka bir güc yok ve dünyada öyle bir ateş yok ki onun sıcaklığı Sözüñ alevinden ve gücünden üstün olsun». Bu fikirler dünyayı yeher üzerinden seyr eden köçebe Kırgız akınları-improvizatörler tarafından yaratılmıştır.

Romanda bir konu da çok önemlidir. Olayların baş verdiği yer Kırgızistan - Sovyetler Birliğı dağılıandan sonra oradan kopan bir ülke. Sovyetler Birliğı dağılıandan sonra bu sahte kurumdan kopan tüm başka ülkeler aynı sorunları yaşamaktadırlar. Bir toplum sisteminden başka sisteme geçmek çok zor ve ağır bir meseledir. Kolhoz, sovhozlar dağıldıktan sonra köylerde işsizlik egemen olmağa başladı, binlerle, milyonlarla insan iş bulmak için normel halda yurt

dışına, bazen de şehirlere akmağa başladı. Köylerde erkek kalmadı, hepsi boşaldı. Sovyetler döneminde dağ köyünde kolhoz sedri (başkanı) olan Arsenin amcası Bektur-ağa yeni hayatla ayaklaşmak kararına geliyor ve bu köyde yabancı milyoncular için avçılık şirketi yaratıyor. Bu avçılar Kırgız dağlarının en kıymetli nimeti olan dağ kedilerini (barsları) avlayacaklar (onların çok kıymetli derisi var). Ç.Aytmatov bunu kabul ede bilmiyor, Arsenin, Elesin şahsında buna karşı çıkıyor. Sovyetlerden ayrılan ülkelerin yeni, çağdaş teknolojisi olmadığı için onlar üretimde dünya rakabatına karşı dura bilmezler ve kendi milletine mensub olan en kıymetli nimetleri hammal şeklinde satmağa mecbur oluyorlar. Arablar artık uzun yıllardır ki petrolarını Batıya, Amerikaya satmakta büyük paralar kazanıyorlar. Romanın kahramanlarından biri Taşafkanın dili ile bir zamanlar kendi köyünde öğretmenlik yapan, bağımsızlık kazandıktan sonra ilhiçi olan Saksan-Saksakayın münasibetini yazar böyle bildiriyor: «Nedense o, arab ülkelerine, petrol çıkararlara, çok kötü bakıyor, sanki cennetde yaşayan tüm bu Emirliklerin petrol milyoncularına nefret ediyor. Onun fikrinde, böyle çıkıyor ki onlar petrol çıkarmakla onlar başkalarının kanını soruyorlar ve bu büyük paralar hesabına çılgnlık yapıyorlar. Onun dediği gibi, toprağın kanını soruyorlar ve kolaylıkla zengin oluyorlar.

- Elbette bu durum şimdi her bir insana malumdur, bu umumdünya problemidir, - Arşen Samancın dedi. Petrol dolarları şimdi hükranlık yapıyor».

Sovyetler gömleğinden çıkmış Cengiz Aytmatovun o yılları özlediği de his olunuyor. Yeni dönemde bir kolhoz başkanının para kazanmak için şirket yaratması, bir öğretmen ilhiçilik yapması, hiç bir iş becermeğen Ertaş Kuçalov gibilerinin en kötü yollarla milyonlar kazanması, geçmiş Afkanstan kahramanının şimdi bir terrör yolu seçmesi, güzel opera şarkıcısının restoranlarda şarkı okuması ve bu gibi çok sayılı olayların baş vermesi aksakal Çengiz-ağanın hoşuna gitmiyor ve o bu türlü yeni yaşam tarzını kabul etmek istemiyor.

Hala XX. yüzyılın 20. yıllarında ünlü Avrupa şarkiyatçı ilim adamı Adam Mets «Müslüman Ronesansı» adlı çok kıymetli bir kitap yayınlamış ve tüm dünyaya Doğu Rönesansının olduğunu beyan etmiştir. Amma, ondan sonra, maalesef, şu konuda esaslı araştırmalar devam etdirilmedi. Yalnız ünlü rus bilim adamı Prof. Dr. A. N. Konrad bu konu ile alakadar bazı araştırmalar yapmıştır (mes: «A.Nevayi ve Doğu Rönesansı»).

**DAVER KRASNIÇ (2007) “ÇEVREN” DERGİSİ’NİN
BALKAN TÜRKLERİ EDEBİYATINDAKİ YERİ VE
EDEBİ ETKİNLİKLERİ (1973-1991)**

*[Prizren: Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Yayınları,
412 sf., ISBN: 978 – 9951 – 8608 – 7- 1.]*

S. Dilek YALÇIN-ÇELİK*

DAVER Krasniç'in “Çevren” Dergisi'nin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Edebî Etkinlikleri (1973-1991) adlı kitabı, 2007 yılında Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi yayınları tarafından basılmıştır. Kitap büyük boy, 412 sayfadan oluşmaktadır.

Daver Krasniç, **Çevren** dergisi üzerinde çalışmış ve bu konu hakkında bir Yüksek Lisans tezi hazırlamıştır. Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, bu bilimsel çalışmayı yayınlamak için, Kosova edebiyatı, tarihi ve kültür çalışmaları alanlarında inceleme yapacak olanlarla, Türkoloji alanında çalışanların hizmetine sunmuştur. Kitap, “Önsöz”, “Giriş”, I. Bölüm “Balkanlardaki Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış”, II. Bölüm “Çevren Dergisi ve Bu Derginin Balkan Türklerinin Kültür Hayatındaki Yeri”, III. Bölüm “Çevren Dergisindeki Edebî Faaliyetler” ana bölümleri ile, “Sonuç”, “Bibliyografya” ve “Ekler” başlıklarından oluşmaktadır. Her ana başlık, **Çevren** dergisini, zaman içerisindeki gelişimini açıklayan, örnekleri yorumlayan bilgiler içermektedir.

Bilim Uzmanı Daver Krasniç, kitabının “Önsöz” kısmında, çalışmasının genel plânı, çerçevesi ve sınırları hakkında bilgi vermektedir. Araştırmacı bu çalışmayı yapmaktaki amacının, “Kosova'nın Priştine kentinde 1973 yılından 1992 yılına kadar ‘Tan’ yayınlarınca yayınlanan ‘Çevren’ dergisinin Balkan Türk Edebiyatlarındaki yerini tespit etmek” (Krasniç 2007: 7) olduğunu dile

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara

getirmektedir. "Önsöz"de ayrıca, araştırma alanı hakkında da detaylı açıklamalar bulunmaktadır. Derginin bibliyografik incelemesinin yazılması için yapılan ön hazırlıklar, derginin fişlenme aşaması, toplanan bilgilerin nasıl ayrıldığı ve sıralandığı, tezin bölümlenmelerinin nasıl oluştuğu tek tek açıklanmıştır.

"Giriş" bölümünde, gazete ve dergilerin bir milletin edebiyatı ve kültür tarihi içindeki önemi tartışılmaktadır. Bunun için daraltılmış konu alanı, Türk edebiyatı olmuştur. XIX. yüzyıldan başlayarak günümüze gelen süreç içerisinde, gazete ve dergi merkezli basın yayın hayatımız hakkında bilgi verilmiştir. Gazete ve dergicilik tarihi konusunun, ne kadar geniş bir araştırma alanı olduğu düşünüldüğü zaman, yazarın bu bölümde genel bilgiler verdiği ve detaylı bir analiz içine girmediği dikkatleri çekmektedir.

I. Bölüm, "Balkanlardaki Türk Edebiyatına Genel Bir Bakış" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, Balkan coğrafyası ve tarihi hakkında genel bilgi düzeyinde açıklamalar yapılmıştır. Böylece Kosova çağdaş edebiyatının oluşum ve gelişim süreci tartışmaya açılacaktır. Balkan coğrafyasına Osmanlı'nın hakimiyeti ile başlayan süreç içerisinde, bölgedeki halklar ile Türkler arasında karşılıklı kültürel etkileşim eş zamanlı olarak başlamıştır. Bölgenin Osmanlı İmparatorluğu için stratejik önemi, buraya entellektüel bürokrat beylerin gelmesine neden olmuş, Osmanlı bir yandan üst düzeyde başkent ile bağlarını koparmazken, bir yandan da, Kosova ve yakın civardaki diğer bölgelerde, seçkin bir kültür hayatı yaşanmaya başlanmıştır. Türk edebiyatı içerisinde Balkan coğrafyasında doğan, bu bölgede yaşayan sanatçı, şair ve müzisyenlerin çokluğu bu tezi doğrulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu gittiği her yere kendi kültürünü ve değerlerini götürürken, yaşadığı coğrafya içerisinden de kendisi için değer taşıyan unsurları alarak yaşamını, dilini, sanatını ve kültürünü zenginleştirmesini bilmiştir. Tezimizi desteklemek için sadece dil konusunda tek yönlü bir örnek verecek olursak: "Balkanlar'da etnik topluluklar arasında süregelen girift ilişkiler, bölgede kullanılan dillere de yansımıştır. Bu etkileşim sayesinde bölgedeki tüm diller birbirinden kelimeler olarak, kendi dil kültürlerinin bir parçası haline getirmişlerdir. Balkanlarda Osmanlı Medeniyetinin Türk olmayan yöre halkına ne denli tesir ettiğinin en açık göstergesi ise dillere girmiş Türkçe kelimelerdir. Bunların sayısı Sırpça ve Hırvatça'da 8742, Makedonca'da biraz daha fazla. Bulgarca'da 5000, Rumence'de 3000 civarında. Macarca ve Romence'de çok sayıda, Arnavutça'da ise hepsinden fazla miktardadır." (Krasniç 2007: 19)

XX. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı ve Balkan coğrafyasında yaşayan etnik topluluklar arasındaki etkileşim, bunun dile ve edebiyat ile kültür hayatına yansımaları bir şekilde, bütünlüğü bozulmayacak biçimde takip edilebilirken, bu tarihten sonra yaşanan olayları kültürel ve siyasi platformda izlemek, tanımlamak ve açıklayabilmek hiç de kolay olmamıştır. Bu tarihten sonra Balkan edebiyatı ve Türk edebiyatı iki ayrı mecrada yollarına devam etmiştir. "Balkan Türk Edebiyatı, Türk edebiyatının yanı sıra Balkanlar'daki ulus ve halkların edebiyatlarından da yararlanarak beslenmiştir. Balkan Türk Edebiyatı; Türk Edebiyatıyla, Balkan edebiyatlarının bir sentezidir. Bu edebiyat dil ve ifade imkanları itibarıyla Türkçe'dir. Ama unutulmamalıdır ki Balkanlarda boy verip Balkan ülkelerinin havası içinde yetişip gelişmiştir. Bu edebiyatlar konu ve

olaylara bakış açısından yaşadıkları ülkelerin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu nedenle Balkanlar'daki Türk edebiyatları bir yandan tarihi geleneğimizden yararlanırken diğer yandan da çağdaş Balkan edebi faaliyetlerinden de etkilenmektedir." (Krasniç 2007: 23-24).

Daver Krasniç'in, çağdaş Balkan edebiyatı hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Derine ve özele inmeden, genel bir nitelik taşımakla birlikte, bu bilgiler önemli bir konu alanını tartışmaya açmaktadır. Çağdaş Balkan Türk edebiyatı, henüz tam olarak incelenememiş, tartışılmamıştır. Bilinmezleri, araştırmaya açık konuları çoktur.

II. Bölüm, "Çevren Dergisi ve Bu Derginin Balkan Türklerinin Kültür Hayatındaki Yeri" başlığını taşımaktadır. Araştırmacı bu bölümde, öncelikli olarak Kosova çağdaş edebiyatını, basın yayın hayatını anlatmaktadır. Edebiyat sosyolojisi yönteminin kullanıldığı bu bölümde, çağdaş Kosova edebiyatının oluşum sürecinde, toplumsal yapının, edebiyatın olduğu ortamın açıklandığı bu yolla asıl konu için bir çerçeve çizildiği görülmektedir. Özellikle 1950 sonrasında Türklerin Türkçe eğitim öğretim ve basın yayın haklarını kazanmasından sonra gelişen dönem ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Yazar bu dönem için Kosova Türk edebiyatının, "Lale Devri"ni yaşadığı yorumunu yapmaktadır.

Kosova Türklerinin çıkartmış olduğu gazete ve dergiler bu bölümde ayrıntılı olarak anlatılır. Gazete ve dergilerin çıktığı sosyal ortam, verilen bilgiler ile sentez haline getirilir. **Çevren** dergisinin olduğu, yayın hayatına devam ettiği ve kapandığı dönem, böylece çok yönlü bir bakış açısıyla gözler önüne serilir.

III. Bölüm, "Çevren Dergisindeki Edebî Faaliyetler" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, sadece dergi üzerinde durulmuş, teknik bilgiler, sayıların ne şekilde ve ne zamanları çıktığı, dergilerin özellikleri, özel sayılar, sorumlu kişiler, yayın periyodu, sayfa sayısı, içerik bilgisi gibi konular üzerinde durulmuştur. Buna göre, " 'Çevren' dergisinin ilk sayısı, Kasım 1973'te yayınlanmıştır. O tarihten itibaren 1992 yılının Aralık ayına kadar yayın hayatına devam eden dergi, toplam 82 adet olmak üzere 92. sayı, bir de Mayıs 1984'te sayı numarası içermeyen 'Özel Sayı' adı altında bir sayı yayınladıktan sonra, yaklaşık 20 yıllık hayatına son vermiştir." (Krasniç 2007: 41)

Çevren'in ilk on dokuz sayısı Üsküp'te, yirminci sayıdan sonrası Priştine'de basılmıştır. Toplam altı sayısı, "özel sayı" biçiminde çıkan derginin sorumlu yazarları şöyledir: Süreyya Yusuf (1-8 sayı), Nimetullah Hafız (9-11; 15-29; 81-92 sayı), Arif Bozacı (30-39 sayı), Enver Baki (40-74 sayı) ve İrfan Morina (75-80 sayı).

Daver Krasniç, derginin yazar kadrosunu da bu bölümde açıklamaktadır. Sonra da derginin içerik çözümlemesine girilmiştir. Hangi edebi türlerde (hikâye, deneme, hatıra, oyun, röportaj, tenkit, tanıtım, haber, bildiri, bibliyografya), hangi alanlarda (dil, edebiyat, kültür, folklor, mimari, müzik, sanat, siyaset, tarih, toplum) neler yazılmış değerlendirilmesi yapılmıştır. Halk edebiyatına ayrı bir önem verilmiştir. Bölgede söylenen, zaman zaman da unutulmaya yüz tutmuş ürünler (tekerleme, mani, türkü, masal, efsane, deyim, atasözü vd.)

değerlendirilmeye alınmıştır. Yazar bu bölümü kaleme alırken, yaptığı değerlendirmeler ile çağdaş Kosova halk edebiyatının değerlendirmesini de yapmaktadır. Böylece dolaylı yünden bir içerik çözümlemesi yapılmaktadır. Dergide, çağdaş Türk edebiyatından yapılan metin alıntılarının yanı sıra, Arnavut, Sırp ve Hırvat edebiyatından yapılmış çevirilerin de ağırlıklı yer aldığı görülür. Bu çeşitlilik, hem dergiye zenginlik kazandırmış, çok kültürlü bir yapıya bürünmesini sağlamış, hem de dönemin siyasi yapısını ve edebiyat ile ilgisini ortaya çıkarmıştır.

“Sonuç” ve “Bibliyografya” bölümü tam ve yetkindir.

“Ekler”, çalışmanın en özgün bölümüdür. Dergi, sistematik olarak taranmıştır. Sonuçta, bu bölüm, iki türlü tasnif edilmiştir. Birinci alt bölümde, dergideki yazar isimlerine göre yazılar sınıflandırılmıştır. İkinci alt bölümde, bu kez yazıların edebî türlere göre ayrılarak sınıflandırıldığı ve listelendiği görülür. **Çevren**'de çeviri yazılar ağırlıklı yer tutmaktadır. Çeviri, derginin içeriğinin zenginleşmesine, çok kültürlü ve çok boyutlu olmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak, **“Çevren” Dergisi'nin Balkan Türkleri Edebiyatındaki Yeri ve Edebî Etkinlikleri (1973-1991)** adlı kitabı, olgun, bilimsel bir çalışma görünümündedir. Dergi, tarama ve bibliyografya çalışması, bir dönem edebiyatını, tarihini ve kültür araştırmalarını toplu olarak gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Kosova gibi, çağdaş edebiyatı henüz atılım aşamasında olan bir toplum için, kendi öz değerlerini tanımak ve tanıtmak, karşılaştırmalı çalışmalar yapmak için böylesi derli toplu malzemenin elde olması bulunmaz fırsat görünümündedir. Diğer yandan Türk edebiyatı açısından konuya yaklaşıldığı zaman, Türkiye dışındaki Türk edebiyatlarını tanımak, okumak ve değerlendirmek için bilimsel bir bakış açısı ile kaleme alınmış özgün çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Daver Krasniç'in çalışması, 1973-1991 yılları arasında bir dönem Kosova edebiyatını, bilimsel bir bakış açısı ile yansıtması açısından çok yönlü bir değer taşımaktadır.

HALK ŞİİRİNDE TÜRKÜ TÜRÜ DE BİLİMSEL BOYUTUNA KAVUŞTU

Nail TAN*

Bizim halk edebiyatına gönül verdiğimiz 1960'lı, 1970'li yıllarda bu alanın akademisyenleri, Şükrü Elçin ve Abdülbâki Gölpınarlı dışında hemen hemen hiç yoktu. Boratav ve Başgöz yurt dışındaki üniversitelerde ders veriyorlardı. Seçkin Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinden Cahit Öztelli, Hikmet Dizdaroğlu, Orhan Şaik Gökyay, Haşim Nezihi Okay, Tahir Alangu, İbrahim Aslanoğlu, Vehbi Cem Aşkun, Nejat Birdoğan, İ. Zeki Burdurlu, Aydın Oy ve meslektaşları araştırma ve yayın çalışmaları yapıyorlardı. Atatürk Üniversitesinin halk edebiyatı doktorları Sakaoğlu, Günaylar, Türkmen, Bali ve Aslan'la birlikte Nevzat Gözaydın'ın Almanya'da doktorasını tamamlayıp yurda dönmesiyle 70'li yılların ikinci yarısında özlenen tablonun bir bölümü ortaya çıktı. Derleme ve antoloji tipi çalışmalardan; tasnif, değerlendirme, yorum aşamasına geçilmeye başlandı. 80'li ve özellikle 90'lı yıllarda halk edebiyatı alanında pek çok akademisyenin yetiştiğini, üniversitelerde halk edebiyatı, halk bilimi bölümlerinin, ana bilim dallarının açıldığını sevinçle gördük. Halk edebiyatı türlerinden her birinde değerli araştırmaların yayımlandığına tanık olduk. Söz konusu araştırmalardan biri de 2007 yılı sonlarında Ankara'da yayımlandı. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Öğretim Üyelerinden Doç. Dr. Ali Yakıcı, *Halk Şiirinde Türkü* kitabıyla (Ankara 2007, 472 s. Akçağ Yayınları: 859) anonim edebiyatımızın bir dalının daha el kitabı diyebileceğimiz, temel yayını yapmış oldu.

Kitabın alt başlığındaki "Tanım-Tasnif-İnceleme-Metin" ifadesi konunun bütün yönleriyle ele alındığını gösteriyor. Dr. Yakıcı'nın işi gerçekten güçlü. Bir kere, türkünün bir tür mü, nazım şekli mi olduğu sorununu çözmeliydi. Diğer yandan türkü konusunda yapılmış yayınları bulmakta çok zorlanacaktı. Nitekim "Söz Başı" yazısında ne sıkıntılar yaşadığını bir parça anlatmış. En zoru da tasnif ve inceleme bölümleri idi. Türkü metni bulmak TRT sayesinde kolaylaşmıştı. Ancak, bu metinlerin düzeltilmiş, müdahale edilmiş metinler olduğunu da

* (Prof. Dr. h.c.), Halk Bilimi Araştırmacısı, Yazar, Ankara

biliyordu. Türkiye dışındaki Türk boylarının türkülerine de göz atmak gerekiyordu. Bu da ayrı bir çaba ve lehçe bilgisi gerektiriyordu. Dr. Yakıcı, bütün bu sıkıntıları ve araştırma güçlüklerini göze alıp eserini özenle hazırlayıp yayımlama başarısını gösterdi.

Kitabın I. Bölümü; "Tanım, Tarihçe, Kaynak" başlığını taşıyor. Önce değişik türkü tanımlarından yola çıkarak bir sonuca ulaşmış: "*Türkü, bir nazım şekli değil, ancak farklı nazım birimi ve şekillerinden oluşmuş, farklılığı genellikle ezgilerinde görülen bir nazım türüdür.*" (s. 48). Nazım türü kararı, verildikten sonra Türkülerin Doğuşu/Kaynakları ve Yayılması" üzerinde durmuştur. Bu çerçevede "Türkü Kaynağı Olarak Ozanlar/Âşıklar" konusu çok iyi araştırılmış, bu arada TRT Arşivinde adına türkü kayıtlı olan âşıklarla türkülerinin listesi verilmiştir. TRT Arşivindeki adına türkü kayıtlı olan diğer türkü yakıcı ve derleyicileri de ikinci listeyi oluşturuyor.

Bu bölümde; "Türküler Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlığı altında Türklerin, yabancıların, kamu kuruluşlarının, TRT'nin, valilik ve belediyelerin üniversitelerin çalışmalarından örnekler verilmiştir. Türkü kaynağı olarak cönk ve mecmuaların yeri belirtildikten sonra "Cumhuriyet Dönemi Modern Türk Şiirinde Türkünün Yeri" örneklerle gösterilmiş.

II. Bölüm, türkülerin sınıflandırılmasına ayrılmış. Konunun en zor yanlarından biri sınıflandırmadır. Dr. Yakıcı, isabetli bir şekilde vezinlerine, yapılarına, konularına ve ezgilerine göre dört şekilde sınıflandırmış, sonra da türkülerin icra ortamı üzerinde durmuştur.

III. Bölümün başlığı; "Türk Dünyasında Türkü Geleneği". Bu bölümde Altay, Azerbaycan, Balkan, Başkurt, Çuvaş, Gagavuz, Hakas, Irak, Karaçay, Karakalpak, Kazak, Kıbrıs, Kırgız, Kırım, Kumuk, Nogay, Özbek, Tatar, Tıva, Türkmenistan ve Uygur Türklerinin halk şiirinde türkü kavramı, sınıflandırma ve örnekleriyle ilgili çok yararlı bir derleme yapılmış. Karşılaştırmalı türkü araştırmaları için çok zengin bir ipucu sunulmuş.

Dizin ve kaynakça ile kitap sona eriyor. Kaynakçada türkü alanında kimler çalışmış, neler yazmış hepsi bir araya getirilmiş denilebilir. Konuya farklı açıdan yaklaşacaklar için çok yararlı bir kaynakça.

Dr. Yakıcı'nın eseriyle ilgili eleştiri yapmak çok güç. Ancak, türkülerin icra ortamları konusunda ikinci baskı sırasında biraz daha durulmasını isterim. Toplu türkü söyleme ortamlarıyla ilgili, il halk müziği kitaplarıyla bazı makalelerde bilgi var. İmece, Konya'nın helva sohbeti, oturak-cümbüş-perde-muhabbet benzeri eğlenceler ile sünnet ilk aklıma gelenler. Hapishane ve asker ocağı da yaygın bir türkü icra ortamlarıdır.

Dr. Yakıcı'yı Türk Halk Edebiyatının bir nazım türünü daha aydınlatan bu değerli çalışması dolayısıyla kutluyorum. Sayesinde halk edebiyatımızın bir türü daha el kitabına kavuşmuş oldu. Başta akademisyen ve üniversite-konservatuvar öğrenciler olmak üzere Türk'ü, türküyü seven herkese tavsiye ediyorum.

HALK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI KURUMU'NUN BİLİMSEL ETKİNLİKLERİ

Deniz ÜNVER*

Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu, aralık ayında, geleneksel Türk Halk Kültürüne Hizmet Ödülleri törenini yaptıktan sonra, 2008 yılına önemli bilimsel etkinliklerle girdi. Kurum, önce Nisan ayında Fethiye'de I.Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı'nı topladı. Hemen ardından da, Mayıs ayında Makedonya'da, yine gelenekselleşmiş olan 13.Uluslararası

Türk Kültürü Sempozyumu'nu gerçekleştirdi.

Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu, Eylül ayının ilk haftasında da Romanya'da "Ahmet Yesevi'den Günümüze İnsanlığa Yön Veren Türkler" ana başlığı altında, ilkinin 2005, ikincisini 2007 yıllarında düzenlediği, "III. Uluslararası Romanya'da Türk Kültürünün İzleri Sempozyumu" yapacaktır.

Tarihe not düşmek adına, yapılan bilimsel etkinlikleri, ana başlıklar halinde sunmak istiyoruz.

FETHİYE, I.ULUSLARARASI TÜRK KÜLTÜRÜ KURULTAYI

Muğla ilimizin Fethiye ilçesi, son on yıl içerisinde her alanda büyük aşamalar kaydetmiş olan, bir güzel kentimizdir. Kentin bugünkü aşamaya gelmesini sağlayan kişi, halen bu kentin Belediye Başkanlığı görevini sürdürmekte olan Dr. Behçet Saatçı'dır.

Kimdir?

Behçet Saatçı, Belediye Başkanı seçildikten sonra, turistik Fethiye ilçemizin çehresi, hızla değişmeye ve daha da güzelleşmeye başladı. Ayrıca, kültür, sanat ve folklor faaliyetlerinde yoğunluk gözlendi. Daha önce kimsenin yüz vermediği

* Onsekizmart Üniversitesi Öğretim Görevlisi, Çanakkale

şairler, yazarlar ve halkbilim uzmanları kendilerine gerçek bir hamî buldular. Başkan, peşpeşe şu kitapların yayınına sağladı:

1. Cahit Beğenç: Sedef Kız
2. Ünal Şöhret Dirlik: Ey Fethiye Fethiye
3. 50. Sanat Yılında Ünal Şöhret Dirlik
4. Turizmin Yükselen Işığı Fethiye
5. Cahit Özkanlı: Yayla Çiçeği
6. Fethiye Değişiyor

Fethiye Evi'nin açılışı, temeli atılıp da yarım bırakılan Kültür Merkezi inşaatının tamamlanması ve Fethiye'nin, mükemmel bir Kültür Merkezi'ne kavuşturulması, Huzur Evi açılışı, Milli Mücadele şehidi Pilot Fethi Bey'in heykelinin dikilmesi Saatçı'yı hemşehrilerinin gözünde daha da yüceltti. Bu nedenledir ki, geçtiğimiz yıllarda Başkan Saatçı'ya Muğla'da "Yılın Belediye Başkanı Ödülü", İzmir'de "Şehir ve Başkan Ödülü", Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu ile Ege Yazarlar Birliği'nin "Halk Kültürüne Hizmet Ödülü", Gözcü Gazetesi'nin "Ege'nin En Başarılı Başkanı Ödülü", Türk Dil Kurumu ve TİSAV Elazığ Şubesinin "Türk Dilinin Gelişimi ve Korunması Ödülleri" vb. verildi.

Ege Yazarlar Birliği ile işbirliği yaparak, Fethiye'de, Uluslar arası Halkbilim Sempozyumunun gerçekleştirilmesini sağlayan Behçet Saatçı, daha önceki düzenlemelerle birlikte, Türk Halk Kültürünün yaşatılması ve tanıtılması konusunda önemli çalışmalar yaptı.

Kurultay

Halk kültürü Araştırmaları Kurumu'nun, 07-10 Nisan 2008 Tarihlerinde, Fethiye Belediye Başkanlığı ile birlikte düzenlediği Kurultay, Kurum Genel Başkanı İrfan Ünver Nasrattinoğlu ile, Belediye Başkanı Behçet Saatçı'nın konuşmalarıyla açıldı. Protokol konuşmalarını müteakip, Ukrayna'ya bağlı Kırım Özerk Cumhuriyeti ile, Moldova'ya bağlı Gagauz Yeri Özerk Bölgesi'nden getirilen sergilerin açılışı yapıldı. O arada, Azerbaycan Asya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Celil Nagiyev tarafından, Behçet Saatçı'ya "Fahri Doktora" belgesi verildi ve cüppe giydirildi.

Kurultayda şu bildiriler sunuldu:

1. Prof. Dr. Celil NAGİYEV (Azerbaycan)

"Doğumunun 80. Yıldönümü Nedeniyle: Cengiz Aytmatov'un Ebedi Gelini"

2. Prof. Dr. Ekrem ÇAVUŞEVİÇ (Hırvatistan)

"Hırvatistan'da Türkoloji Çalışmaları"

3. Işık SADIK AHMET (Yunanistan)

"Batı Trakya Türk Toplumunun Bugünkü Durumu ve Kültürel Sorunları"

4. Prof..Dr. Gülzura CUMAKUNOVA (Kırgızistan)
“Kırgızistan’da Türkoloji ile İlgili Çalışmalar”
5. Prof.Dr.Elfina SİBGATULLİNA (Rusya)
“Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’ndeki Türkoloji Çalışmaları”
6. Mervi NOUSIAINEN (Finlandiya)
“Finlandiya’daki Türk Topluluğu ve Türkoloji Çalışmaları”
7. İncinur RÜSTEM (Romanya)
“Romanya’daki Azınlıklar ve Kültürel Faaliyetleri”
8. Doç.Dr.Danuta CHMİEŁOWSKA (Polonya)
“Polonya’da Türkoloji”
9. Doç.Dr.Kadir GÜLDİKEN (İran)
“İran’da Türkoloji Çalışmaları”
10. Ömercan NURİ (Ç.H.C.-Uygur Ö.B.)
“1000. Doğum Yıldönümünde Kaşkarlı Mahmut”
11. Doç.Dr.Güllü YOLOĞLU (Azerbaycan)
“Azerbaycan’da Halk Kültürü İle İlgili Çalışmalar”
12. Prof.Dr.Sevim PİLİÇKOVA (Makedonya)
“Marko Çepenkov Folklor Enstitüsü’nün Türk Folkloru İle İlgili Çalışmaları”
13. (Dr.) Harid FEDAI (K.K.T.C.)
“Kıbrıs’ta Türkoloji ile İlgili Çalışmalar ve Kültürel Sorunlar”
14. Doç.Dr.Tudora ARNAUT (Ukrayna)
“Ukrayna’daki Türk Topluluklarının Varlıkları ve Kültürel Gelişimi”
15. Nergiz NAGİYEVA (Azerbaycan)
“Avrupa Merkezçiliği:Türkiye, Güney Kafkasya, Azerbaycan”
16. Mecbure EFRAİMOVA (Bulgaristan)
“Rusçuk’ta Kültür Faaliyetleri”
17. Doç.Dr.Sevin ALİL (Makedonya)
“Makedonya’da Türkoloji Çalışmaları”
18. Dr.Fevziye BAYRAMOVA (Rusya-Tataristan)
“Tatar Kongresi Üzerine”
19. Dr.Altay SUROY (Kosova)
“Kosova’daki Türk Kültür ve Sanat Faaliyetleri”

20. Doç.Dr.Berdi SARIYEV (Türkmenistan)
“Türkmen Kültüründe Halı”
21. Dr.Leniyara SELİMOVA (Kırım):
“Kırım Türkleri'nin Kırım'da Kültür Hayatı”
22. Prof.Dr.Fuat YÖNDEMLİ (T.C.)
“Kültürümüzde İbni Sina”
23. Sakine KAYBALİYEVA (Azerbaycan)
“Azerbaycan'da Türk Halkları Folklorunun Tetkiki”
24. Aktan AGO (Makedonya):
“Makro Çepenkov'un Eserlerinde Türk Kelimeleri”
25. Afanasi MOLLA (Ukrayna)
“Ukrayna Gagauzları'nda Kültürün İlerlemesi”
26. Liudmila MARİN (Moldova-Gagauzya)
“Beşalma Gagauz Tarih ve Kültür Müzesi”
27. Doç.Dr.Feriha AKPINARLI (T.C.)
“Anadolu Keçe Sanatı”
28. Yrd.Doç.Dr.H.Serpil ORTAÇ (T.C.)
“El Dokuma Peşkirlerden Örnekler”
29. Doç.Aysen SOYSALDI (T.C.)
“Konya Koyuncuoğlu Müzesinden Halı Örnekleri”
30. Ünal Şöhret DİRLİK (T.C.)
“Kirlenen Türkçemiz”
31. Recai ŞAHİN (T.C.)
“Bazı Yörük-Türkmen Âdetleri”

Kurultay, İrfan Ünver Nasrattinoğlu'nun “Değerlendirme”, Behçet Saatçı'nın “Kapanış” konuşmaları ile sona erdi.

MAKEDONYA ETKİNLİKLERİ

Yugoslavya'nın dağılıp, Makedonya'nın bağımsız bir cumhuriyet olarak dünya coğrafyasındaki yerini almasından sonra, bu ülkedeki Türkler de, kendi kültürlerini yaşatmak amacıyla bir festival başlattılar. 09-12 Mayıs 2008 tarihlerinde 17. si gerçekleştirilen, festival, 4. yılından itibaren, İrfan Ünver Nasrattinoğlu'nun önerisi ve destekleriyle, uluslar arası düzenlendi. O yıla kadar Hıdrellez geleneklerinin, şenlik havası içerisinde yaşatılmaya çalışıldığı festival; Nasrattinoğlu'nun çabalarıyla çok yönlü bir düzenlemeye dönüştü. Dr. Şenol Tahir başkanlığındaki komite tarafından hazırlanan düzenlemede, ana başlıklar halinde şu faaliyetler yer almaktadır:

- Uluslararası Yağlı Güreşler
- T.C.Kültür Bakanlığı ses sanatçılarının konserleri
- Makedonya'da faaliyette bulunan halk oyunları toplulukları arasında yarışmalar
- Uluslararası Halk Oyunları Şöleni
- Üsküp Halklar Tiyatrosu Türk Dramının Gösterileri
- Futbol turnuvası
- Bahçebosu Köyünde Hıdrellez Adetleri
- Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu

Etkinlikler büyük ölçüde, Valandova kentine bağlı Çalık Köyünde yapılmaktadır. Sempozyum ise, Çalık Köyü'nde yapılmakta iken, 3 yıldır Üsküp'te düzenlenmektedir. Halk kültürü Araştırmaları Kurumu tarafından hazırlanan sempozyum programı, Selami Tahir başkanlığındaki bir kurul tarafından yürütülmektedir.

Bu yıl gerçekleştirilen 13.Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu'nda şu bildiriler sunuldu:

1.Prof.Dr.Ali Rafet ÖZKAN (T.C.)

“Eski Türk İnançlarında ve Günümüzde Nevruz”

2.Yrd.Doç.Dr. Kamil UĞURLU (T.C.)

“Aladağlar'da Nevruz”

3.Mr. Taner GÜÇLÜTÜRK (Kosova)

“Kosova Türkleri'nin Bahar Bayramları ve İnançları”

4.Yrd.Doç.Dr.Lütfi SEZEN (T.C.)

“Erzurum-Kars Yöresinde Halk Takvimi Uygulamaları”

5.Yasemin NAZIM (M.C.)

Makedonya Türk Folklorunun Müzelerde Toplanması, Korunması ve Tanıtılması”

6.Prof.Dr.Fuat YÖNDEMLİ (T.C.)

“Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ohri Sancağı”

7.Yrd.Doç.Dr.Erol ÜLGEN (T.C.)

“Fazlı Necib'in 'Dilaver' Adlı Romanında Mekan Olarak Doyran Kasabası ve Çevresindeki Kültür Hayatından Kesitler”

8.Doç.Dr.İryna DRYGA (Ukrayna)

“Azak Urum Türkleri'nin Balkan Hatırası”

9.Yrd.Doç.Dr.Aygün ÜLGEN (T.C.)

“Gelenekli El Sanatlarımızın Türk Kültüründeki Yeri ve Yaşatılmasının Önemi”

10. Dragitsa JIVKOVA (M.C.)

“Üsküp Davut Paşa Hamamı-60 Yıl Sanat Hizmetinde”

11. Altay BURAĞAN (KKTC)

“Kıbrıs Türk Şiirinde Vatan Teması”

12. Prof. Dr. Yusuf HAMZAOĞLU (M.C.)

“ Slovenya Türklüğü”

13. Doç.Dr.Tudora ARNAUT (Ukrayna)

“Gağauz Türkülerinde Aşk ve Ölüm Motifleri”

14. Mahmut İSLAMOĞLU – Şevket ÖZNUR (KKTC)

“Süleyman Şevket Üzerine Yazılan Türkçe ve Rumca Ağıtlar”

15. Dr. Abdülkadir HAYBER (T.C.-M.C.)

“ İki Türkü Arasında Zor Geçit”

16. Prof. Dr. Arif AGO (M.C)

“Osmanlı Döneminde Ohri Sancağı ve Celadin Bey “

17. Prof.Dr.Aysel YONTAR (KKTC)

“Küreselleşen Dünyada Kütüphanelerin Kültür İşlevinin Önemi ve Yakın Doğu Üniversitesi Kütüphanesi”

18. Dr.İsmail CAMBAZOV (Bulgaristan)

“Rodop Türkleri'nin Dügünlerinde Unutulmayan İki Unsur: Koşucu ve Kayınçı Bölüğü”

19. Eralp ADANIR (KKTC)

“Kıbrıslı Türkler'in İlk Ağıt Türküsü Hanaylar Yaptırdım ve Öyküsü”

20. Mr. Elizabeta KONESKA (M.C.)

“Makedonya Yörük Türkleri'nde Adak Adeti”

21. Yrd.Doç.Dr. Ayşe DUVARCI (T.C.)

“Türk Halk Kültüründe Kuruyemiş”

22. Mr. Melahat ALİ (MC)

“Pelagonya Yöresi Türk Köylerinde İğne Oyaları”

23. Doç. Dr. Esra BURCU – Doç.Dr. Melahat PARS (T.C.)

“İvan Majuranic'in İsmail ÇCengic Aga'nın Ölüm Destanı'nda Türkler'e Bakış Açısı ve Sosyolojik Değerlendirmeler”

24. Tayip TAHİR (M.C.)

“Doğu Makedonya Halk Türküleri”

25. Recai ÖZCAN (M.C.)

“Türk Romanının İlk Örneklerinde Halk Hikâyelerinin İzleri”

Cojep'in düzenlediği üçüncü uluslararası "Türkçe şiir ve öykü yarışması"nın sonuçları belli oldu
GÜÇLÜTÜRK'E FRANSA'DAN ŞİİR ÖDÜLÜ

Son dönemlerde şiirleriyle dikkatleri üzerine toplayan Kosova Türk Çağdaş Edebiyatının genç temsilcisi Taner Güçlütürk, "Yörük Düğünü"yle elde ettiği ikincilik, Türkçe resmîyetinin anayasal olarak eşit haklı kullanımdan kaldırıldığı dönemde Türkçe şiiriyle Kosova'ya ödül kazandırdı.

Ümran AŞIKFERKİ*

Cojep'in bu yıl uluslararası çapta üçüncüsünü düzenlediği Türkçe şiir ve öykü yarışmasının sonuçları açıklandı. Fransa'nın Obernai kentinde düzenlenen Kültür ve Sanat Gecesi ile yarışma sonuçları duyuruldu. Şiir ve edebiyat dolu saatlerin yaşandığı gecede, şiir dalında birincilik ödülüne Türkiye'den Yücel Barut, ikincilik ödülüne de Kosova'dan Taner Güçlütürk layık görüldü. Öykü dalında ise Türkiye'den Sema Aksu Meydancı birincilik ödülünü elde etti. Daha çok Avrupa'nın değişik ülkelerinden ve Türkiye'den katılımın olduğu yarışmada dereceye giren eserler, geceye katılan değişik kişiler tarafından okunarak dinleyicilerle paylaşıldı.

Özellikle Avrupa'da yaşayan, Türkçe'yi ve Türk edebiyatıyla uğraşan soydaş genç nesillere sevdirmeyi ve onların bu emeklerini desteklemeyi amaçlayan "Türkçe şiir ve öykü yarışması"nda; Edebiyatçı/gazeteci Zekeriya Şahin, Türkçe ve Türk kültürü öğretmeni Erdoğan Mutlugün, gazeteci/yazar Ömer Aydın ve yazar İskender Işık'ın oluşturduğu seçici kurulun özenli çalışması sonucunda dereceye giren eserler ve sahipleri şu isimlerden oluştu:

* BAL-TAM; Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Araştırma Görevlisi, Prizren

Şiir dalında; 1. *Kelebeğin Kanatları* - Yücel Barut/Türkiye, 2. *Yörük Düğünü* - Taner Güçlütürk/Kosova, 3. *Aşk olsun Ankara* - İbrahim Şaşma/Türkiye;

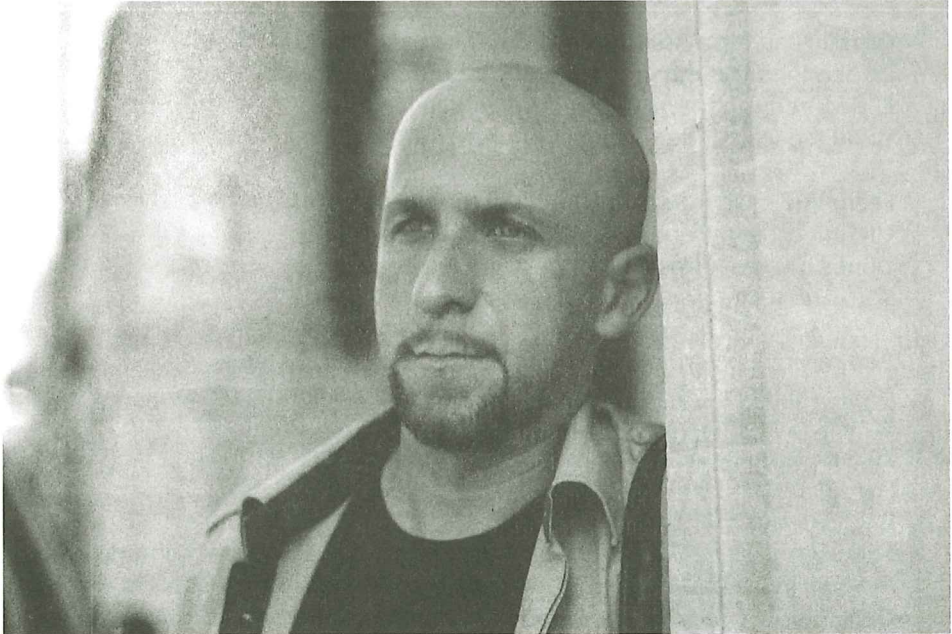
Öykü dalında; 1. *Kan Gölünde Yakamaz* - Sema Aksu Meydancı/Türkiye; 2. *Arayış* - Ayşegül Karakuyu/İsveç ve 3. *Umut Beyaza Durdu* - İlham Bakır/Türkiye.

Priştine Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans mezunu Taner Güçlütürk, BALTAM'da Türkoloji'yle ilgili araştırmaları yanı sıra bu yıl onuncu yılına adanmış gazetecilik çalışmalarını "Yeni Dönem" Kosova Türk Medyasında sürdürüyor.

Güçlütürk: "Ödülüm Kosova'daki Türkçe'ye ve Makedonya'daki Yörüklerime armağan olsun!"

Kosova'da Türkçe'nin resmîyet mücadelesinin verildiği dönemlerde haberleriyle ve eserleriyle Türkçe'yi sık sık gündeme taşıyan Güçlütürk'e, bu defa uluslararası çapta şiir ödülü kazandıran eseri, Makedonya'nın Yörük Türklerini konu ediniyor.

Kıbrıs'a hareket etmeden önce açıklamada bulunan gazeteci-yazar Taner Güçlütürk, "Böyle bir ödülü böyle bir dönemde almak beni çok mutlu etti. Ödülüm, hiçbir zaman mücadelesi bitmeyecek Kosova'daki Türkçe'ye armağan olsun. Bu ödül terk edilmişliğe itilen ve Doğu Makedonya tepelerinde dilimi pırl pırl bir şekilde konuşan Yörüklerime de armağan olsun. İnsanım, dilim, benliğim bugünlere kadar ulaşabilmiş, kendini bu kadar koruyabilmiş ve canlılığını sürdürebilmişse, ben yarınımdan karamsar olamam. Son ziyaretimde Makedonya'daki soydaşlarıma söz vermiş; 'Ufukta bahar var, bereketim yaza

yetiştir unutmayın...' demiştim. Onların o şartlara rağmen yaşama gücü ve bağlılığı, hayata gülüşlerinden ilham alarak ortaya çıkan bu eser de yazı daha beklemeden ödül getirdi. Onlara götüreceğim iki şey olacak. Biri dostluğumuz, iki komşu ülkede dostluğumuz baki kaldıkça her şeye rağmen benliğimize ve dilimize sahip çıkmaya yetecektir; ikincisi de Kosova Türk Şiirine Fransa gibi bir ülkeden ödül gelmesi, şiirimin Fransa'da Türkçe olarak dalga dalga yankılanmasının onurudur. Kosova'nın ilk uluslararası valisi bundan on yıl önce yürürlüğe koyduğu ilk düzenlemeyle Türkçe'yi resmîyetten kaldırmıştı. Bugün kendisi Fransa Dış İşleri Bakanıdır. Ben ve soydaşlarım Kosova'da, Makedonya'da Türkçe yazmaya, Türkçe konuşmaya ve Türkçe düşünmeye devam ettikçe, Fransa'dan daha çok ödül almaya devam edeceğimize inanıyorum. Yeter ki biz mücadelemizde kararlı olalım; Bu yeni yeni başlayan mücadelemizin ödülü olsun. Elbet bir gün Türkçe'mizin Kouchner ve Kouchner gibilere diyeceği bir çift sözü olur. Yeter ki mücadelenin haksızlıkları yeneceğine inanalım" dedi.

Cojep'in Fransa'da düzenlediği "Türkçe şiir ve öykü yarışması"nda ikincilik ödülünü elde eden eser

YÖRÜK DÜĞÜNÜ

Yüksek Mahalle'de
kardelenler tomurcuğa dururken
rüzgarlar kayalıklarla sevişir
eller toprakla nasırlaşırken
yüzler inadına hayata gülüşür.

Güzelliği su misali pak, yaşam kadar canlıdır dilim
Dedemin kutsal emaneti gibi ulviyete durur benliğim
El değmemiş namusumdur, korunur geleneğim
Yokluğun içerisinde tecelli olur durur Yörüğ'üm.

Ellerini uzatsan gökteki yaratana ulaşır gibisin
Ufkuna baksam tepelerinde kaybolur gidersin
Güneşin ülkesinde seni arar sorarım ey ecdat!
Sorularıma kim yanıt verebilir yetiş çağırma imdat!

Ben miyim terk eden, sen misin Türkçe'mi burada unutan
Neyin nöbetinde bu iman, sahipsizliğimi nedir sana duyurtan
Yörüklüğüm ezgi ezgi, renklerim cümbüş cümbüş şu an
Yüksek Mahalle'de düğün var, başlık parası eskiden yadigar.

Bak yine o ezgi, işte bu halayın güzelliğine doyaya bak
Türküsu yüksek yüksek tepelere bu kadar yakışır, bağlamam umuda adak
Ayşe gelin Mehmet oğlana varır çeyizini toplamış kucak kucak
Gençlerim murada kına yakar, alın terini toplasa hemen sevdiğine varacak.

Utangaçlığın bu kadar mı güzel olur Yörük kızı
Gözlerinin mavisinde boğulsam dedikodumuz çıkar mı
Yazgını sevgimle işlesem, tomurcukların zamansız bahar açsa
Ne dersin renklerinde renk bulabilir miyim yarınma yakışan?

Sabrın kuraklaşırken yazında, mertliğin aksine yeşerir kışında
Yiğitlerin toprakla boğuşurken varlığın boy boy serpişir taşında
Tarihin abidesi anaları, anamın duaları gibi secdeyle öpüşür başında
Yörüklerim unutulmuş, Yörüklerim bırakılmış, Yörüklerim tarihimle karşımda.

Sitemlisin bana bilirim, neredesin diye sinenden göz yaşı dökersin
Okşasam avuçlarımda yeşerir, güneş açsam gerdanında parlayan incisin
Halayına katılsam, elimi sıksan ve geldim desem yıllarca bekler gibisin
Özüm öz, hilalim bayrak, inancım duan, geleceğim tekrar bunu bilesin.

Bahar var ufukta Yörüg'üm içini ferah tut, bereketim yaza yetişir unutma
Yeminim şerefimdir, sesin olacağı dalgalar, yankı yankı dağında
Nakış olacağı Fatma kızın yazması, aş olacağı Sülo'mun sofrasında
Sen yeter ki göç etme sahipsizliğinin hesabını elbet soracağım yarından.

Hadi Yörüg'üm sal atını tepelere, umudunu rüzgara sal
Benim için de adak ada Yörük kızı, yeminimi sandığına sar
Sözlerim emanet, sevgim umudun olsun, budur sana yakışan
Tekerrürden ibaretse tarihler Yörüg'üm, gelecek bizimdir inan.

Düğün var bugün Yüksek Mahalle'de
kardelenler tomurcuğa dururken
rüzgarlar kayalıklarla sevişir
buralarda eller toprakla nasırlaşırken
yüzler inadına hayata gülüşür.

16 Mart 2008

Taner GÜÇLÜTÜRK

Prizren/KOSOVA

Cojep'in Fransa'da düzenlediği "Türkçe şiir ve öykü yarışması"nda birincilik ödülünü elde eden eser

KELEBEĞİN KANATLARI

Dünü unutma, günü dolu dolu yaşa
Daha sıkı sarıl yaşam kavgasına
İster kavga et, savaş; ister sev, okşa
Yaşanacak güzel günler adına

Dudaklarında gülümseme ile uzan yatağına
Akşamın karanlık olduğu giz değil, bilirsin
Sabahın aydınlığını animsattır gözlerin
Düşlere de yansır yaşama sevincin

Bak kimler geldi, kimler geçti bu kapıdan
Her mevsim sonbahardır biraz, anla
Her gün düşüyor bir yaprak o ağaçtan
Ne rüzgârlar, ne fırtınalar geçecek aramızdan

İnsan ömrü zaman kavramında bir nokta
Konduğunda kelebeğin kanadına
Sonbaharın sarısına bürünür palet
Biten düşler çekilir kendi karanlığına

Düşle gerçek ölümle yaşam gibi
Her mevsim dolaşır yeryüzünde savaş atları
Her mevsim, her savaşta, insanlık adına
Yeniden düşer kelebeğin kanatları

Yücel BARUT, Türkiye

KAYNAK:

http://cojep.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=131&Itemid=1

BİR SEMPOZYUMUN ARDINDAN HIRVATİSTAN VE AVUSTURYA

Mahmut İSLAMOĞLU*

Değerli dostlar geçen ay Mahmut İslamoğlu hoca ve ben Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'te yapılan IV. Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Türkoloji Sempozyumu'na katıldık. Her zaman için insan görmediği ülke hakkında bilgi edinmeye çalışır, birşeyler okur veya internetten bilgiler edinmeye çalışır. Tüm bu uğraşlar boşunadır , o ülkeye gitmeden, insanını görmeden, havasını koklamadan o ülkeyi insan tanıyamaz.

Her zamanki gibi transit olarak Ercan çıkıp İstanbul'a oradan da Zagreb'e doğru yolculuğa başladık. Uçaktan yere bakınca Mahmut hoca bana: "Şevket düşüne biliyor musun, bütün bu üzerinden geçtiğimiz topraklar eski Osmanlı toprakları, biz uçakla bu kadar saatte gidiyoruz, ordu nasıl gitmiş kar,kış demeden bu kadar araziyi, düşün" diyor. Evet insan üzülüyor, koca İmparatorluk çöküp gitmiş, bir sürü tatlı-acı olaylar yaşanmış fakat bu topraklarda, bir sürü Türk azınlık olarak, bir çok zorluklara rağmen yaşamlarını sürdürüyorlar. Dillerini, kültürlerini yaşatmaya çalışıyorlar.

İki saatlik bir yolculuktan Zagreb havaalanına iniyoruz. Kendi halinde sessiz bir havaalanı, valizlerimizi aldıktan sonra, sempozyumu düzenleyecekler bizi karşıladılar, taksilere binip otele doğru yola koyulduk. İlk dikkat çeken şey; ülkenin yemyeşil, düzenli, temiz, insanları güler yüzlü oluşu. Otel girdikten hemen sonra bizleri sempozyumu düzenleyen Nimetullah Hafız beyle, hanımı Tacida Hafız karşıladılar. Kayıtları yaptırdıktan sonra, oda numaramızı öğrenip ,odamıza çıkıp valizlerimizi yerleştirip, biraz dinlendikten sonra, aşağıya otel lobisine indik. Sempozyumların en çok sevdiğim tarafı eski dostları görmektir.

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar, Lefkoşa, KKTC

Onlarla sohbet edip, yeni yayımlarımızı karşılıklı birbirimize vermek çok güzel oluyor.

Bir süre sonra, hocayla benim, her zamanki gibi hastalığımız, hemen kendimizi dışarıya atıp, ülkeyi tanıma başlıyoruz. Zagreb sokaklarında yürüyoruz geniş caddeler, orada tramvaylar, yemyeşil parklar, yılbaşı hazırlıkları başlamış etraf ışıl ışıl. Caddeler tertemiz, bir kir, çöp yerde yok. Sanki tüm sokaklar birbirini benziyor, iki, üç dükkandan birisi kitapçı , biz bir şehirde bu kadar kitapçıyı bir yerde hiç görmedik, ülke adeta müze ve kitapçı cenneti. İnsanlar burada çok güzel, kızlar, erkekler boylu postlu, çok temiz giyimli ve uygar, bu yıl Avrupa Birliği'ne girecek olan ülke, buna şimdiden hazır duruma, yollarda ne bir boru sesi, ne bir bağırıldı, yayı geçişine ayağınızı uzattığınız anda tüm arabalar duruyor. Lefkoşa'nın son yıllardaki acayip trafiği ve saygısız insan yapısı burada hiç yok.

Uzun uzadıya soğukta hocayla gezdikten sonra tren istasyonu gözümüze çarpıyor, hemen aklımıza Viyana'ya yapacağımız yolculuk geliyor. İçeriye giriyoruz , sorumlu kıza soruyoruz. Ne günler Viyana'ya tren var diye kız hemen bize tüm Avrupa'nın tren programını ayrı ayrı veriyor, hayret ediyoruz bu kadar sistemli ve düzenli bir yapı. Kıza, Mahmut hoca soruyor: "sen olsan diyor samimi olarak, trenle mi gidersen yoksa, otobüsle mi" Kızda gülerken samimi bir dille "trenle diyor, çünkü trenin konforu hiç bir yerde yok" diyen kızdan, önceden alınlara yapılan, indirimli kampanya biletlerden aldık. Evet sempozyumun bitiminden sonra son iki günü Viyana'da geçireceğiz, hemde iki kişi gidiş-dönüş 120 euro. Neyse otele doğru yürüyüp akşam yemeğimizi dostlarımızla şarap içerek geçirdik, artık dinlenip yarınki sempozyum açılışı için hazırlanmamız lazım.

Pazartesi günü kahvaltıdan sonra sempozyumun yapılacağı yere doğru yürümeye başladık, açılışın yapılacağı yer "Mimara" denilen güzel sanatlar müzesinin salonu. Hep böyle yerleri görüne üzülmüşümdür, ülkemde hala daha bu anlamda müzelerin olmayışı ne üzücü.

Açılış konuşmalarından sonra Talat Halman ve kızı Defne Halman Türk uygarlığı üzerine çok güzel İngilizce bir sunum yaptılar. Açılıştan sonra müzede verilen kokteylden sonra otele doğru yürüdük ve artık sempozyum bölümüne, bildirilerin sunumuna geçtik.

3 Aralık Pazartesi günü öğleden sonra sempozyumun bildiri bölümüne geçildi. Çeşitli ülkelerden sempozyuma katılan araştırmacılar, akademisyenler, Türkologlar gerek kendi ülkeleri, gerekse Güney-Doğu Avrupa'yla ilgili sundukları bildiriler gayet doyurucu ve nitelikliydi.

Sempozyuma Kuzey Kıbrıs'tan katılan bizlere; Mahmut İslamoğlu ile Şevket Öznur, "Kıbrıs Türk ve Rum Ağzlarında Benzerlikler (Deyimler-Deyişler)" İsmail Bozkurt, "Turnalar Dergisi ile KIBATEK yayınlarında Güneydoğu Avrupa Türkoloji", Harid Fedai "Drina Köprüsü Romanındaki Başlıca Olaylar, Tipler ve Başkaca Türkçe Kelimeler", Mustafa Gökçeoğlu "Kıbrıs Ağzındaki Argo Sözcükler" konularında bildirimimizi sunduk.

Özellikle bizlerin bildirisinin konusu görsel olarak Türkçe-Rumca- İngilizce sunulması ve bilgiler verilmesi katılımcılar tarafından büyük ilgi gördü. Özellikle Makedonya'dan gelen bayan Mahmut hocanın Rumcasını sınamak için Rumca konuştu, hocada ona Rumca konuştu ve konu derinleşince bayan özür dileyerek o kadar derin Rumcasının olmadığını söyledi. Ayrıca Oxford Üniversitesi'nden katılan hoca bildirimize büyük ilgi gösterdi ve ona vermiş olduğumuz üç dilli "Karşılaştırmalı Kıbrıs Türk Rum Masalları" kitabını çok beğendiği ve bizleri en yakın zamanda üniversiteye davet edeceğini söyledi.

Yoğun geçen üç günlük sempozyum maratonundan sonra bizler çok şeyler öğrendik özellikle tüm Balkanlarda, Hırvatistan'da yok edilen Türk eseleri hakkında geniş bilgiler edindik ve çok üzüldük, hüzünlendik. Ama neyse ki çok yoğun geçen bu sempozyumda güzel dostlar ve izlenimler edindik. Özellikle sempozyumun anında çeviri yapılması bizlere ve katılımcılara çok şeyler kazandırdı.

Kapanış oturumun ve belgelerin dağıtımından sonra ertesi gün artık gezi turumuz başlamış oldu. İki katlı otobüsümüzle Slovenya sınırına yakın "Dvarac Trakoscan" kalesine veya şatosuna gittik. 13.yy kalma bu kale gerçekten çok güzel bir yerde kurulmuş. Kale ve gölü manzaralı bu yerde insan hiç yaşlanmaz. Neyse bir günlük bu güzel turumuzdan sonra, ertesi sabah 7.00 kalkacak Viyana treni için hazırlıklar yapıp sabah olmasını bekledik.

Sabah kahvaltısını yaptıktan sonra tren garına doğru yürüdük, trenimiz tam saatinde geldi ve kalktı. Sonra öğrendik ki tüm Avrupa ve Balkanlar trenle birbirine bağlı ve bir dakika bile gecikme olmazmış. Hırvatistan-Slovenya'yı geze geze görerek geçen zevkli ve keyifli bir yolculuktan sonra Viyana'ya vardık. Aslında Viyana'ya girdiğimizi anlamadık, biz kalelerin için bir şehir beklerken öğrendik ki kalelerin duvarları çoktan yıkılmış. O Osmanlının toplarının dövdüğü, o kalelerin yerinde yeler esiyor şimdi. Neyse bir taksiye binip şehrin merkezine doğru gittik. Merkezde inip yürümeye başladık, biraz soğuk olsa da. Şehir gerçekten çok temiz ve düzenli, her tarafı tarih kokuyor. Yılbaşına hazırlanan şehri elimizden geldiğince dolaşmaya çalıştık akşama kadar. Her taraf bir panayır havası içinde, etraf turist kaynıyor. Neyse şehri üş aşağı beş yukarı öğrenmiş olduk, her tarafta şehrin planları, el broşürleri dolu. Bu kadar kültüre, sanata yatırım insanın hoşuna gidiyor. Adamlar yatırıyor sonrada geri alıyorlar, yatırdıkları yatırımların karşılığını.

Akşama üzeri şehrin merkezinde bir otel bulup, yerleştik. Sonra aşağıya inip operanın karşısında, lüks bir yerde çok uygun fiyata yemek yedik. Bizde olsa böyle güzel bir yerde bu yediğimizin üç katı para verirdik.

Ertesi gün hocayla gideceğimiz müzelere doğru yol aldık. Amacımız Osmanlı'nın o meşhur otağını görmek. Müzeye gittik orada Efes'ten getirilen eserler, askeri eşyalar vardı. Adamlar bütün efesi sanki söküp götürmüşler, işte sahip çıkmazsan böyle alıp giderler. Askeri eşyaların olduğu bölümde Osmanlının bir çok eseri bulunuyordu, özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ı öven çok güzel sözler sarf ediliyor. Profosyonel bir düzenlemeyle eserler ziyaretçilere sunuluyor. Daha sonra tarih müzesine girdik, orada da dünyanın

her yerinden getirilen birçok eser sunuluyor. Kıbrıs'ın en güzel eserleri de orada izleyicilere gösteriliyor. Çok şahane Miken uyarlığının eserli müzede yer alıyor. Tüm bu müzeleri gezdikten sonra otağı görmeden Viyana'dan ayrılmaya hazırlanırken. Otelden bizi alan taksici meğerssem Türkmüş, ona sorduk bizi otağın olduğu müzeye götürdü.

Tren garının yanında olan müzeye gittik. Şahane bir müze, ikinci katında Osmanlıyla ilgili herşey var, muhteşem bir duygu , o eserleri görmek insanı hüzünlendiriyor. Gururlandırıyor. Bayraklar tavanda aslı, kıyafetler, oklar, otağ müzenin en muhteşem yerinde. Çok güzel sözler ediliyor Osmanlı İmparatorluğuyla ilgili. Bu eserleri gururla gördükten sonra hocayla trenimize binip Zagreb'e sabaha doğru vardık ve ertesi gün uçağımızla adamıza geri döndük.

İnsan gezerek ve görerek çok şey yaşıyor ve öğreniyor. Yaşam yaşamaya bunun için değer her gün yeni bir şey öğreniyoruz.

Sonuç olarak Tarihinde ilk defa bir Türkoloji Sempozyumu'na ev sahipliği yapan Hırvatistan bilim dünyasına, böylece özelde Kıbrıs Türk kültürünü genelde de Türkolojiyi tanıtmaya fırsatı bulmuş olduk.

(Bu yazı 14 Ocak 2008 ve 21 Ocak 2008 tarihlerinde Lofkoşa'nın "Halkan Sesi" gazetesinde yayımlanmıştır.)

4. ULUSLARARASI GÜNEYDOĞU AVRUPA TÜRKOLOJİ SEMPOZYUMU VE BAZI GÖZLEMLER

Yaşar KALAFAT*

BAL-TAM'ın 4. Sempozyumu Türkiye'den ve Hırvatistan'dan alınan bazı yardımlarla 03-07 Aralık 2007 tarihleri arasında Zagreb'de yapıldı, dönüşümüzde THY bize bir jest yapıp Slovenya'nın başkenti Lüpniana'yı da görmemizi sağladı. Sempozyum gerçek anlamda bir kültür ziyafeti idi. Kültür şöleninin geziye ayrılan son gününüzde Trakosran diye biline otobüs yolu 1-5 saat süren bir müze saraya gittik ki gerçekten görülmeye değerdi.

BAL-TAM'ın yaptığı kültür etkinliğinin bize göre en önemli yanı, Balkanlarda Türk költürlülüğü başarı ile sergileyebilmesindedir. Bu költürel hareketin merkezinde Osmanlı Türk költür kimliği vardır. Görebildiğimiz ve bildirimizde de yansıtmaya çalıştığımız gibi Osmanlılık bir ırk hareketi hiç olmadığı gibi yalın İslami bir hareket de değildi. Hafız ailesi kızları Ayla ile birlikte bu gerçeği anlamışlar ve anlatmayı da başarıyorlar. Nimetullah Hafız ve Tacide Hafız ikilisinin Balkan Türkologları arasında aileden ve yerel mensubiyetten gelen doğal şansları var. Bu vasıflara bilim adamı olma, alanlarının Türkoloji oluşu ve yöreden oluşlarının da katkıları eklenince hedefe uygunluk vasıfları artıveriyor. Asıl önemleri uğraşlarını kendilerine dava edinmiş olmaları ve davalarına hizmette şuurulu oluşlarındadır. Giderek Balkan Türkoloji çevrelerinde farklı dil ve dinden örgütlü ve münferit çalışan Balkanologlarla güven ve sevgi temelinde geniş bir muhite sahipler. Költürel etkinlik bir taraftan költür şölenleri ile devam ederken diğer taraftan şölenlerin bildirileri kitaba dönüştürülüyor ve BAL-TAM dergisi yayınına devam ediyor. Balkanlarda BAL-TAM merkezli, teorik çerçevesi olan, stratejik öneme haiz, gerçekçi bir hareket akıllıca kadrolaşıyor ve kurumlaşıyor. Kutlamamak ve heyecan duymamak mümkün değil. Büyük çoğunluğunun katıldığı bildiri sahiplerinin sayısı, imkân bulunabilseydi muhakkak daha fazla olabilirdi. Katılımcılar arasında herkesin kendi ülkesine servis yaptığı hususu bir

* Dr. Araştırmacı - Yazar, Ankara

gerçektir. Pastadan büyük payı ise sosyologlarını, tarihçelerini, dilcilerini örgütlemiş olanlar aldılar. Osmanlının varisleri doğrusu hak ettikleri kadar payı hala alamıyorlar. Balkanlardaki Balkanologlar ve özelde alanın Türkologları arasındaki savaş, Osmanlıyı sahiplenmek ve ona karşı olmak arasında cereyan ediyor. Yeni Kültür şöenleri yeni verilerin bulunmasına ve onlarda Osmanlı gerçeğinin daha net olarak anlaşılmasına yol açabilecektir.

BAL-TAM hareketini kısaca söyle tanımlamak mümkün veya biz öyle görmek istiyoruz. Bir kültür hareketi olan Osmanlılık Balkanların yeni şartlarında Balkanlar ve dünya konjoktürü/toplu durumu itibarıyla hala etkili bir dünya görüşünün adıdır. İzahımızın moda terimlerle Yeni Osmanlılık veya benzeri gibi ekollerle ilgisi yoktur. Osmanlılık Balkanlar dâhil İslamiyeti, farklı dil ve dinlerle birlikte imparatorluk ölçülerinde dünyevi yönetim biçimi noktasına da getirebilmiştir. Bu algılayışta inkâr yoktu, yer ve aile isimlerinden, yemek ve içmeye kadar, ağıt ve türküden kültürün her alanına kadar, Türk kültürü, yerel kültürle senteze girebiliyor, Osmanlı Türk kültürünü dil ve edebiyat öncelikli olmak üzere her alanda kendini gösteriyordu. Balkan ülkelerinde yemek isimlerinin % 80 ortak olmasının izahı buradadır. Osmanlı Türk kültür zihniyeti gittiği yerlere götürdüğü kadar da oralardan almış ve gelişen yapılanmayı gittiği yeni coğrafyalarda yerel kültürlerle tekrar senteze sokmuştur. Balkan müziğinin ait olduğu ülkeye bakılmaksızın bütün Balkan halklarına heyecan ve coşku verişini ancak bununla izah edilebilir.

BAL-TAM bu kültürel sentezin tarihi zeminini iki temele oturtuyor. Bunlardan birisi Osmanlılar eveline dayanan öntürkler çağında bölge halkı olmuş Balkan halkları ve diğeri de Türkler İslamiyet'e girdikten sonra Osmanlı Türk kültür coğrafyasına dâhil olan ve bu kültürün bir parçası olan Balkan halklarıdır.

Balkanlar Kafkaslarda olduğu gibi Osmanlı evveli dağınıklığını Osmanlı ile gidermiş, Varşova Paktı ile yapılanma el değiştirmiş, ABD ve AB etkisi ile bölgede yeni yapılanmalar gelişirken Boşnaklar, Pomaklar ve Torbeşler gibi Türk kültürlü halklar ana dilleri Türkçe olan halk kesimleri ile bir çevre oluşturmaya çalışırken, bu halklara bölge ülkelerinden Yunanlılık, Hırvatlık,, Slavlık gibi kimlikler bulma faaliyetleri de sürmektedir. Goralar ve Mogobillerin Boşnak ve Boşnaklarında Türk kültürlü bir kimliğin sahibi oldukları ciddi çalışmalarla izah ediliyor. Almira Cıkotić Sulyeviç'in "Yeni Pazar Sancağı'nın kimi Bölgelerinde halk Beslenme Kültürü" isimli çalışması Mogobil-Boşnak halk kültürü bakımından çok önemli idi. Anılan Şahsın "Karşılaştırmalı Türk ve Boşnak Halk Âdet ve İnançları, Prizren, 2005" isimli bir de kitap çalışması olmuştur. Prof. Dr. Salih Jalıman'ın "Bogomillerin İslama Girişini" ve Taner Güçlütürk'ün "Gora Halk Edebi Verilerinde Türkçenin Yeri" isimli bildirimleri keza çalışmalarımız itibarıyla özel önem taşıyorlardı.

BAL-TAM merkezli bu yapılanmanın özünde sadece Türk soylu olmaktan ziyade ana dilleri Boşnakça dinleri İslam olan halklar gibi kendilerini Türk bilen Türk kültürlü halklar vardır. Son Balkan iç savaşından sonra varlıklarını asrın katliamına göğüs gererek koruyan bu halkın kimliklerini muhafaza yolunda çok ciddi akademik çalışmaları var. Osmanlı dönemine karşı planlı propagandayı sühnetle ve usuletle gerçeğinin anlaşılması adına başarılı bir şekilde göğüsleyen de bu halk, BAL-TAM'ı da

sırtlayanlar olmaktadır. Bu halkın içinden veli bir zat olarak da bilinen sadrazam olarak yetişen Mahmut Paşa'nın, keza sadrazam olarak yetişen Siyavuş Paşanın, Kuyucu Murat Paşa gibi paşaların yetişmiş olmaları, onların ana dillerini inkâr anlamına gelmiyordu. İslam'a girmelerinin izahı da, tevhit inancına yeni bir yorum getirilmiş olmasında idi. "Türklerin dinleri için savaşı fanatik kimseler olmadıkları" gerçeği ancak bu paşaların torunları tarafından izah edilebilirdi. Bu savaşa bildirimizde de belirttiğimiz gibi, din savaşı değil dünya görüşü farklılığı savaşı denilebilirdi. Bu husus modern Türkiye Cumhuriyetinin kendisini anlatabilmesi itibariyle de önem arz etmektedir. Bu zihniyetin günümüzdeki takipçilerinin aynı kültürün temsilcileri oldukları ancak halk kültürü ortaklığı ile anlatılabilir ki, halk inançları kültür çalışmaları bunun için de ayrıca önem arz etmektedir. Türk halk kültürü ve bu arada Türk halk inançları kültürü araştırmaları, merkeze Türk diilliliği veya Türk soyluluğu alarak sürdürülmemesi bu nokta itibariyle de bir zafiyet değil aynı zamanda durumdan görev çıkarabilme becerisidir de.

Bu münasebetle belirtilmesi gereken bir husus vardır. Türk milliyetçisi Cumhuriyetten sonraki Anadolu Türk kültürünün kesimler arası sentezini yapamadığı gibi, başkalaşma temayüllerinin önüne de geçememiştir. Osmanlı Türk kültürünü günümüze taşıyamamış, onun modern Türkiye Cumhuriyeti bağlamında yorumunu yapamamıştır. Osmanlı kültür algılayışının, birlikte yaşanan halkların kültürel sentezleri olup yönetim şekline yansıtıldığını da görememiştir.

Yer verilen temalardan birisi de, bölgenin İslam'la bu bölgede tanışmasının Türklerin bu bölgeye gelişinden evvel olduğu tezi idi. Bu teze göre muhtemelen Arap seferleri münasebeti ile bölgeye İslamiyet girmiş ve dinî izler bırakmıştı. Bu neviden açıklamalar itibar görmediler ve ilmi bulunmadılar.

Bildiriler bazen de doğal olarak Türkoloji öncelikli değildi. Bu tür bildiriler Balkanlardaki diğer fikri edebi akımlar ile ilgili iken, Türkoloji'yi dolaylı ilgilendirebiliyordu. Bu tabii bir sonuçtu. Ancak bazı bildiriler ise, Balkan Türkolojisinden ziyade Balkanoloji mahiyetli idiler ve tamamen Balkan halklarının Türklükle bağlantısı olmayan konuları işliyorlardı. Bu iki disiplinin kesin sınırlarla ayrılması mümkün olmamakla beraber aynı şey olmadıkları da bir gerçektir.

Güney Doğu Avrupa Türkolojisi şüphesiz Balkan dillerine açık olmalıdır. Ancak eşzamanlı tercüme edilmelerine rağmen, bildirilerin basılma safhasında, Türkoloji bildirileri bu dileri bilmeyenler tarafından ortak dille, uygun olanı ise, Türkçe ile izlenebilmelidir.

Sempozyumda dikkatimizi çeken bir husus Balkan Türkologlarının açıklamalarında oldu. Bu meslektaşlarımızdan bazıları Bulgaristan'ın Türklere kimliklerini yaşamaları için fırsat verilmemesini Türkiye Cumhuriyetinin Kürtlere vermemiş olduğu iddia edilen halklarla izah ediyor, adeta doğal karşıyorlardı. Mağduriyetlerinin sebebi olarak Türkiye'nin tutumunu buluyorlardı. Açıklamaya göre teröristler adeta çaresizlik sonucu dağa çıkmıştı. Bulgaristan devleti kurulduğu zaman % 90 halkın Türk olmasına rağmen Türkiye'ye göçün başlatılmış olduğu unutuluyordu. Bulgaristan'ın AB girmesinden sonra Bulgaristan Türkündeki bu değişiklik anlamlı olmalı. Birkaç ay evvel de Bulgaristan'da Türklüğün farklı bir kimlik oluşturdukları iddiaları vardı. Aziz

Nesin'in "Bulgaristan'da Türkler Türkiye'de Kürtler" diye bir yazısı olmuş ve bizim de Ş.K.Seferoğlu imzası ile ona verdiğimiz bir cevabımız olmuştu. Bulgaristan Türkü bu yaklaşımında ne kadar haklıdır, bunu anlamak hiç zor değil. Türkiye Bulgaristan örneğinde olduğu gibi her 10 yılda bir milyon Kürt vatandaşını kapı önüne koymuyor. Türkiye'de hiçbir kimsenin aldığı adına veya inancına müdahale edilmiyor. Başka bir pencereden de, Bulgaristan'da Türk'ten başbakan, cumhurbaşkanı, genelkurmay başkanı olabilmekte midir?

Söz Bulgaristan'dan açılmış iken, bizim Bulgaristan'daki Bulgar Türklerinin kimliği münasebetli çalışmalarımızda belirttiğimiz, Haluk Karamağaralı ve Beyhan Karamağaralı hocalarımızın anı kitaplarında yer alan Tuna Bulgarları gerçeği ile ilgili gelişmelerin olduğu ifade edilmektedir. Hıristiyan Bulgar Türkleri, Slav ve Türk olmadıklarını Turanî bir kavim olup zaman içerisinde kimliklerini oluşturduklarını ileri sürmektedirler.

Bize göre Türklük düşmanlığı gütmeyen ve Tuna Bulgarlığından hareketle kimlik geliştirmeye çalışan Bulgar Türklüğü, Slav Bulgar anlayışından daha hayırlıdır. Nihayet Atlı Göçebe Bozkır Kültürü'nün temsili söz konusu olacaktır. Nitekim Bulgaristan yoğurt mayasındaki bakterileri tespit ve tasnif edip yoğurdun bir Bulgar icadı olduğunun patentini almıştır.

AB'ye Kıbrıs Rum kesiminin girişi ile gelişen süreçte bir kısım Kıbrıs Türk Türkoğullarının zihniyetlerinde de, temin edinilen AB kimlik kartları ile bir değişimin olduğu ifade edilmektedir.

Türk Kültür coğrafyasında Türk kültürlü halklar arasında, kültür birliğini Türklük aleyhine bozmak suretiyle strateji üretilmesine devam edilmektedir. Türklüğün bir kültür vetiresi olduğu buradan hareketle de Türklüğün ve Kültürün stratejik bir obje olduğu bu kültürün sahiplerince bilinemediği sürece bu zafiyet kan kaybına yol açmayı sürdürecektir. Bu endişemizi açıklayan bildirimizi aşağıda sunuyoruz. Bu konuda Azerbaycan Türkleri resmi devlet politikası olarak Anadolu Türklüğünden bir adın ilerde gibi görünüyor. İlk Azerbaycan dışındaki Azerbaycan Türklüğü için bakanlık kuruldu. Daha sonra dünya Azerbaycanlılar Kongresine arka çıkıldı. Bunu Azerbaycan kopuntusu/diasporasının oluşturulması faaliyetleri izledi. Giderek Türkiye Azerbaycan ortak kopuntu/diasporası yapılanmasına gidildi. Lobi faaliyetlerinde Türkiye ile işbirliğine gidilirken, XI. TÜDEV toplantısına ev sahipliği yapmayı başardı.

Azerbaycan ve Türkiye aydınında iki Türk devletinin birleşmeleri gerektiği arzusu giderek yoğunluk kazanmaktadır. Bu gelişmeye biraz da iki ülkenin maruz bırakıldıkları haksızlıklar hız vermektedir. Her iki Türk devletinin imkânlarının birleşmesi halinde daha güçlü bir yapılanmanın doğacağına inanılmaktadır. Haydar Aliyev'e ait olan İki devlet bir millet görüşüne güç kazandırılmak istenilmektedir.

Bakü'de yapılması Sayın İlham Aliyev'in teklifi ile gerçekleşen XI. TÜDEV toplantısında Dünya Türk diasporasının/kopuntusunun ekonomik, siyasi, kültürel önemi, Türk birliğinin sağlayacağı gücün ehemmiyeti Cumhurbaşkanı seviyesinde dile getiriliyordu. Uluslar arası yapılanmalarda gerekli yerlerimiz alınırken milli kimliğin oluş-

turulup inkişafına çalışılması gerektiği belirtiliyordu. Bizi "Türkiye ve Azerbaycan'ın Türk dünyasını" birleştiren tarihimiz, dilimiz, geleneklerimiz, etnik kökenlerimizdir", deniliyor ve bu amaçla gerçekleştirilen faaliyetler belirtiliyordu. Bize karşı olanları ortak menfaatlerinin Türk karşıtlığında birleştirdiği, Türklerinde menfaatleri gereğince birlikte tavır alıp karşı harekette birlikte potansiyel oluşturmaları gerektirdiği anlatılıyordu. Ermenilerin işgal edilmiş topraklar ve soykırım konularında iddia ve ithamları ile kopuntu oluşturdıkları belirtiyordu.

Türkiye Cumhuriyetinin başbakanı ise, "Bizim geleceğimiz Azerbaycan'ın geleceğine bağlıdır. Birlikte yeni ve aydınlık bir dünya inşa edileceğini, ABD'de de belirttiği gibi Karabağ'ın bizim kanayan yaramız olduğunu, Irak'taki Türkmen kardeşlerimizin durumunun da aynı olduğunu, Kıbrıs'ın durumun da farklı olmadığını belirtiyordu.

Bu açıklamaların konumuzla ilgili kısmı kültür-kimlik bağlantılı olan kısmıdır. Atatürk'ün dil bir köprüdür, tarih bir köprüdür, kültür bir köprüdür, ifadesindeki kültür, Osmanlıdan günümüze Türklüğün Balkanlarda olduğu gibi Orta Doğu ve Kafkaslarda da belirleyici unsurdur. İki devletten bir milletin oluşumu sadece kültür birliği ile izah edilebilir. Muhtemel bir birleşmenin tartışılması kültürel ayrımlıklar ile başlatılabilecektir. Zira aynılığı belirleyen kültürel kimliktir. Geleneklerin bir olması dilin ve tarihin bir olmasından daha zayıf bir halka değildir. Bütün bu veciz ifadeler Türklüğün stratejik bir obje olduğunu ortaya koyarken, Türklüğü belirleyen de kültür ve onun özünde bulunan ise halk kültürüdür. Amatör kafalarla profesyonel iş yapılamayacağı gibi Amatör kadrolarla profesyonel hamleler karşılanamaz.

Biz bilgi şölenine, "Halk Mistisizminde Osmanlı Türk Tefekkürü" isimli bildiri ile katıldık. Bildirimiz, "Bu bildirimizde Osmanlı Türk dünya görüşünün devlet zihniyetini Balkanlar ve Doğu Avrupa'da yansımalarından hareketle ele alırken, belirli bir coğrafya ile sınırlanmış olamazdık Zira Osmanlı devlet tefekkürü halktan ve aydınlardan kopuk değildi. İmparatorluk doğal olarak etnik kimlik üzerine kurulmayıp birlikte yaşayan halkların dil, din gibi farklılıklarına rağmen bu farklılıkları aşabilen bir yapılanma geliştirmişlerdi. Muradımız imparatorluklarda halklarla yönetim ilişkilerini anlatmak değil. Osmanlı devlet yönetiminde mecellenin mahiyeti de değil. Osmanlı kültür hayatında sanatın ve zanaatın çeşitli alanlarında estetik olarak bilhassa edebiyatın hem divan edebiyatı ve hem de halk edebiyatında bir sentezin geliştirilmiş olduğunu biliyoruz. Bu konuya sınırlı da olsa III Balkan Türkoloji Kongresinde vermiş olduğumuz bildiride yer vermiştik.(Yaşar Kalafat, "Mitoloji Tasavvuf Güzergâhında Türk Halk Tefekkürü" IV. Uluslar arası Tasavvuf Kültürü Sempozyumu,) Bu bildirimizde imparatorluğun halkları aralarındaki birlikte geliştirmiş olukları farklı bir konudan zihniyetten söz etmeğe çalışacağız. Bunu yaparken Kızıl elma, Tahta Kılıç, Üryanlık ve Kesik Baş gibi birbirlerini tamamlayan kültür kodları üzerinde durmaya çalışacağız. Kültürün bu ve benzeri alanları çok kere sadece tekke ve tarikatlarda görülebilen türden unsurlar olarak biline gelmiştir. Biz bilirimizde fazla açığa çıkmamış olsalar ve her daim aynı kesafetle yansımış olmasalar da bu zihniyetin örgülü aydınlardan devlet anlayışına yansındıklarını göstermeye çalışacağız. Diğer önemli bir husus ise, tamamen Muhammedî İslam'a mahsus olduğu sanılan bu kültür değerlerinin dini inanç farklılıklarına rağmen imparatorluk aydınlarının ortak paydala-

rından sayılabilecekleri üzerinde duracağız. Çok zor bir iddianın altına imza koyduğumuzun farkındayız. Başlatılmış olmasının bile Doğu Avrupa ve Osmanlı Türk kültürü adına önemli bir adımdır, kanaatindeyiz.

Osmanlı aydınının geliştirdiği bu dünya görüşü tamamen Osmanlılarla başlayan bir fikriyat değildir. Biraz tasavvufi ve daha ziyade islâmî, Hz. Muhammed ile değil, Hz. Âdem ile başlatan bir anlayışın ürünüdür. Bu görüşü en net şekli ile yansıtan Türk tasavvuf edebiyatının örneklerinden olan devriyelerdir. Birçok Hakk adamının devriyesi vardır Başka bir ifade ile Hakk adamı olup da Devriyesi olmayan şair yoktur. Devriye bir noktada Amentü'de verilen mesajın şiirleşmiş halidir.

Osmanlı tefekkürü diye konu başlığı yaptığımız bildirimizde iki ehemmiyetli husus vardır. Bunlardan biri Allah'ın birliğidir ki, bütün semavi, tektanrılı veya İbrahimî dinlerde bu husus ortaktır. Allah, kadiri mutlaktır. Bu ortak nokta 3 büyük dinin ümmetini ortak bir noktada birleştiriyordu. Diğer önemli husus ise, Türklerin bir kısım ön Türklerin dışında kalan kısmı ile Müslüman'dı. Müslümanların Amentü ile imanın bir parçası kabul ettiği husus Allah'ın elçileri ve ilahi tebligatları olan kitaplarını Hakk kabul etmiş olmaları idi.

Böylece imparatorluğun kurucu hanedanının temsil ettiği tefekkürde; Allah'ın O'nun yarattığı kâinatın parçalarından birisi olan Dünya'da yine onun yarattığı mahlûkattan O'nun kulları, insanlar vardı. O ilk tebligatçısı olan Âdem'den itibaren hiçbir toplumu uyarısız bırakmamıştı. Gelen peygamberler bu arada Hz. Musa ve Hz. İsa ve onların akaitleri Tevrat ve İnci de haklılar. Tebligatın algılanış ve uygulanışında sapma olması halinde, O, kadiri mutlak olan yeni tebligatçılar göndermişti. Son tebligatçı bu konu itibarıyla iki şey söylüyordu.. Bunlar; 'senin dinin sana benim dinim bana' ve 'dinde zorlama Yoktur' idi.

Bu noktada fütuhât, fetih ile İslâm'a açma bir dinler savaşı değil, dinde inkârcılık yaşama veya inkârcılığı din olarak algılamaya karşı sürdürülen bir savaştı. Bu savaşta tevhit yanlıların hepsi bir saftaydılar. Adına savaşılan mülkün sahibi O olunca, Osmanlılık tefekkürü ile savaşanın şu veya bu peygamberin ümmetinden olunması neticeyi değiştirmiyordu. Uygulamada hep bu zihniyet mi hâkim oldu? Bu konuda iddiamız yok, biz bu bildiri ile bir zihniyet tahliline çalışıyoruz. İlkin bir devriye önerdiği vermek istiyoruz.

"Cihan var olmadan ketm-i âdemde
Hak ile birlikte Bektaş idim ben
Yarattı bu mülkü çün ki o demde
Yaptım tasvirini nakkaş idim ben

Anasırdan bir libasa büründüm
Ab ü bad ü hak ü nardan göründüm
Abül-beşer ile dünyaya geldim
Âdem ile bile bir yaş idim ben

Âdem'in sülbünden Şit olup geldim
Nuh ile bir olup tufana girdim
Bir zaman bu mülke İbrahim oldum
Yaptım Beytullah'ı taş taşıdım ben

İsmail göründüm bir zaman ey can
İshak Yakup Yusuf oldum bir zaman
Eyyup geldim çok çağırdım el -aman
Kurt yedi vücudum kaynaş idim ben

Zekeriya ile beni biçtiler
Yahya ile kanım yere saçtılar
Davut geldim çok peşime düştüler
Mühr-i Süleyman'ı çok taşıdım ben

Mübarek asayı Musa'ya verdim
Ruhü'l - Kudüs olup Meryem'e erdim
Cümle evliyaya ben rehber oldum
Cibril-i Emin'e sağdaş idim ben

Ol sülb-i pederden Ahmed-i Muhtar
Rahm-i maderdeyken oldu dilfekar
Erişti cihana oldum yarığar
Kul iken zatına sırdaş idim ben

Tefekkür eyledim ben kendi kendim
Mucizat görmeden imana geldim
Şah-ı Merdan ile Düldül'e bindim
Zülfikar bağladım tığ taşıdım ben

.....
Hidayet erişti bize Allah'tan
Biat ettik cümle Resulullah'tan
Haber verdi bize seyr-i fillah'tan
Ah-ı Merdan ile pirdaş idim ben

Bu mülk-i faniye çok geldim gittim
Yağmur olup yağdım ot olup bittim
Urum diyarını ben irşat ettim
Horasan'dan gelen Bektaş idim ben"

Görüleceği üzere İlk peygamber Âdem'den başlatılan süreç son peygamber Muhammed Mustafa'ya kadar olan zamanı kapsamaktadır. Böylesi bir zihniyetin ümmetler arasındaki uyumu sağlayabilmiş olması doğaldı. Osmanlı tefekküründeki gerçek kâfir, küffar farklı dinlere mensup olanlar değil Allah'ın birliğini bir şekilde ihlal edenlerdi.

Erbabının izahına göre, Anadolu'nun fethi bir evliyalar savaşıdır. Anadolu'da İsevilik adına sürdürülen dini uygulamada ciddi sapmalar başlamıştı. Allah'ın bir tek olan dini, İsevi din adamları arasında ciddi ihtilaflar yaşıyordu. Kendisini kabul ettirmiş bir kısım İsevi din görevlilerini meslektaşları ikna edemiyorlardı. Bunlar yeni dinin evliyaları tarafından uyarılmalı idi, öyle de yapıldı. Buna rağmen ikna edilemeyen-

lere karşı Allah adına mücadele gerekiyordu ki Tahta Kılıç kullanılarak ikna veya imha edildiler. Bu hareket Horasan-Türkistan'dan Pir-i Türkistan Ahmet Yesevi Sultan ile başlatılmıştı.

"Kendisi geldi Horasan elinden
Nesli temiz has bahçenin gülünden
Ardıçtan kılıncı varmış elinden
O bir Garip Musa Sultan dediler"

(Dışlık Köyü-Kangal'lı Hüseyin Şengül, 'Mekân Kılan' Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Bahar 2003, S.25, s.188)

Hz Ali ve Ahmet Yesevi boyutları birlikte götürülürken Zülfikar'ın ağaçtan olduğu da anlatılabilmektedir ki, batın silahı olduğunun anlatılması itibariyle önemlidir.

"Erenler sultanı ol sırrım Ali
Serçeşme olmuştur Urumeli'ne
Ağaçtan Zülfikar ol gerçek Veli
Evvel tekbir aldık Pirin beline"

(Âşık Geda Musa, Piri Er, a.g.e. Kemal Samancıgil, Bektaşılık Tarihi, İstanbul 1945)

Rum ilinden başlatılan fetihle kullanılan Tahta Kılıç zahir eli ile değil batın eli ile tutuluyordu. Tahta Kılıcın gücü onu tutan elden, elin sahibinin gönlünden geliyordu. Piri Er'in de belirttiği gibi benliğini tanrının varlığında yok etmek suretiyle bir takım üstün vasıflar edinebilmiş olan Evliyaullah'ın, Erenlerin elinde demir kılıç olmazdı. Piri Er "Alevi-Bektaşî Geleneğinde Tahta Kılıç Motifi";

"Rum ilini feth etti Örumcük Veli
Tahta Kılıç tutar o batın eli
Erenler serverı Şah Seyyid Ali
Zahirde batında sen imdat eyle"

(Şah Hatayı, Doğan Kaya Arşivi, 1 no'lu cönk s. 101-102-103-104)

Rumeli'nin Tahta Kılıçlı gönül erlerinden birisi de Kızıl Deli'dir.

"Rumeli'n fetheden ey gerçek veli
Tahta kılıç tutar hem batın eli
Âlemlerin kutbu Şah Kızıl Deli
Zahirde batında sen imdat eyle"

Piri Er, a.g.e., İsmail Kaygusuz, Büyük Ozan, Şiir Dilinin Ustası, Siyaset ve Mücadele Adamı Dede Kul Himmet, www.aleviten.co/dedekulhimmet.htm)

Bu savaşın evliyaullahının hedef itibariyle müşterek olduğunu evliyaların hayatından da anlayabiliyoruz. Birçok evliya farklı ümmetler tarafından itibar görebilmiş ve çok kerede farklı dinler adına sahiplenilmiştir. Bunlardan birisi de Sarı Saltuk'tur.

"Muhammed Bakır'dan bir destur aldık,
Düşmanın askerini iyce bunalttık,
Taht Kılıç urdu Sarı Saltuk,
Hünkâr Hacı Bektaş Veli dost diye"

(Turabi, Doğan Kaya Arşivi, 26. Cönk, s.24-26) Gül Baba'nın durumu da farklı değildi. Gül Baba da, elindeki büyük tahta kılıç ile aynı coğrafyada mefkûre için ça-

tışmış iken, farklı dinlerden cemaatler tarafından ululuğu kabullenilmiş bir veli kişi idi. Bu kapsamda adı zikredilecek bir diğer kutlu isim de, Bineva Baba veya Abapuş idi. Üryan olarak, Tahta kılıcı ile ortaya çıkan bu derviş, Herakles'in bir şeklidir.

(Doğan Kaya Arşivi, <http://www.yalova77.com/yalova>)

Bu arada Tahta Kılıç, Bektaşî cemlerinde talibe verilen eğitimde terbiye edici olarak da kullanılırdı. Hacı Bektaş Veli tarafından Kolu Açık Sultan'a verilmiş olan Tahta Kılıç bu türdendi. Böylesi bir görev de üstlenmekte, 7 başlı ejderhaları da öldürmekte idi.

(Doğan Kılıç Arşivi ve www.alevikonsevi.com).

Bu motifin Ahmet Yesevî boyutunu anlatan bir diğer tespit de, Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli de anlatıldığına göre, Bedahşan halkının Ahmet Yesevi'den yardım istemesi üzerine Ahmet Yesevi Hacı Bektaş Veli'yi görevlendirir ve o da görevi tahta kılıcı ile yerine getirir. Kâfirlerin İslam dinine girmelerini sağlar.

(Doğan Kaya Arşivi, İsmail Tosun Saral, <http://www.hbektas.gazi.edu.tr/dergi>)

Horasan-Türkistan'dan Anadolu'ya yönlendirilen ve Taptık Emre tarafından göreve sevk edilecek olan Sarı Saltık'a, 1 ok 7 yay 1 seccade ve bir de tahta kılıç verilir (Doğan Kaya Arşivi, <http://www.alevi.at/TAAKM/Alevilik>)

Bu kılıçlar ve kullanma yetkisi verilirken, haksızlık yapılmaması, davanın dışına çıkılmaması, çıkılması halinde kendilerini cezanın beklediği de tembih ediliyordu. Bazen Tahta kılıçlar gibi tahta gürzlerden de söz edilebiliyordu.

Evliya Çelebi de Tahta Kılıç'ı Kaligra tekkesinde gördüğünü ifade etmektedir. Tekke Karadeniz kıyısında fil hortumu gibi kaya üzerinde uzanmış bir yapı olup Kaligra Sultan bunun ucundaki mağarada yatmaktadır. Burada sultanın ağaç kılıcı, sapanı, defî, kudümü, alemleri, sancakları bayrakları bulunmaktadır. Ayrıca yaz ve kış meydanlarında postlar üzerinde marifetli canlar oturmaktadırlar. (Evliya Çelebi, 'Seyahatname' Haz. İsmet Parmaksızoğlu, T.C.Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara 1984 s.79-80)

Veliler ıslah edici idiler faaliyetlerinin vasatı ıslahata muhtaç olan kesimlerdi. Osmanlıdan çok daha evvel başlatılmış bu ıslahat hareketi Osmanlı ile yeni coğrafyalara açılmış ve yeni merhaleler edinmişti.

"Haydarı Berek'e bekçidir koydu
Necf denizinden kılıcın aldı
Tahta Kılıç ile çok kâfir kırdı
Islahata geldi Pir Hasan Dede'm
Ol Berek dağında Haydar seslenir
Varan deli akılanır uslanır
Tahta Kılıç kılıfında paslanır
Islaha geldi Pir Hasan Dede'm"

(İğdecikli Veli, Doğan Kaya Arşivinden)

Bu tefekkürde imha yoktu. Bu tefekkürde mevcudu tamamen yıkma da yoktu. Bu tefekkürün mahiyeti ıslaha dayanıyordu. Kötüye çirkinle batıla yönelmiş enerjinin

güzele iyiye ve Hakk'a yönlendirilmesi vardı. Onun için zahiri öldürmenin yerini batını öldürme ve onun silahı olan tahta kılıç almıştı. Kılıcı kullanan yani islahatı yapacak olan sergilediği yaşam biçimi ile örnek olarak mesajını veriyordu.

Tahta Kılıç'ın, Muhammedi İslam'dan evvel de var olduğunu anlatırken, Türklerin de bu kültün oluşmasında daha evvelki inanç sistemlerinden de bazı değerleri taşıyıp getirerek katkıda bulduklarını belirtmiştik. Bu noktada Tahta Kılıç, kamin veya şamanın ayin sopası din görevlisinin kürsüye de birlikte çıkardığı asası arasında bağıntı kurulabilir. Batı Anadolu'da hala bazı köy camilerinde hocanın hutbe için minbere çıktığında elinde bir de asa bulundurduğunu biz daha evvel tespit edip yayınlamıştık. Tesbitlerimiz arasında yağmur duasına çıkılmadan evvel bazı köylerimizde köyün imamını veya cami hocasının kendisinin veya asasının akarsuya atıldığı da vardı. Taklit-i Şeyh padişahların kılıç kuşanmaları ifade edildiğine göre türbelerde tahta kılıçla yapılıyordu.

Kullar Köyü Dedeyakası mevkiindeki Karadede Mescit ve Türbesinden de bu bilgileri teyit eden tesbitler yapılmıştır. Bu mescidin de tahta kılıcı vardır Eskiden köyün çeşmesinde bekletilen kılıç, çeşmenin suyunun kuruması üzerine, köyün camisine alınmıştır. Yağmur duası için bu Tahta Kılıç suya sokulur ve sonra Karadede'ye duaya çıkılırdı. İnanca göre memlekette savaş çıkınca bu kılıç da savaşa katılıyordu. Savaşlarda Karadede atı üzerinde savaşırken görünüyor daha sonra kılıç da kan lekelerine rastlanıyordu

(Doğan Kaya Arşivinden, <http://www.yaprakli.gov.tr/me>)

Bu tesbitler, Türklerin halen Balkanlar ve Doğu Avrupa'da görülen Eski inançlarının izleridirler. Su kültü ve Anamaykıl izleri sürmekte olan inançlardır. Tengricilik İnanç Sisteminde de Şaman ruhlar âleminde, ruhlar arasında ilişki kuruyor, savaş zamanında ata ruhları, kutsal kabul edilen toprakların savunulmasında yaşayan yeni nesillerle birlikte hareket ediyorlardı.

Bu savaş ümmetler arasında cereyan eden bir savaş değildi. Bu savaş sapmış ümmet ile veya ümmetin sapmış kısmıyla sapkınları yola getirme ile görevlendirilmiş olanlar arasında idi. Hak için savaşılırken savaşın iradesi de Hakk'da idi. Ta ki yola getirme görevi almış olanlar yoldan çıkınca, bir şekilde yola getirilmek üzere yeni tahta kılıçlı Hakk Eleri görev alıyorlardı. Bu süreçte, Devriye metninde belirtildiği gibi Ruhul Kudüs donu ile putperestlikle savaşılmıştı.

Bu savaşla Anadolu ve yakın çevresinden başlayarak, fethetilecek topraklarda, Hakk'ın temsili sağlanabilsin diye, Balkanlar fethetilecek ve Balkanlar'da da Hakk'ın temsilini sağlayabilme adına Doğu Avrupa'ya yönelecekti. Böylece söylenilebilir ki, dönemlerine göre Kızıl Elma fethetilecek yeni alanların olabilmesi için farklı coğrafyalarda farklı yerlerde idi. Kızıl Elma hedefi Türklerden evvel de Hakk adına kılıç kuşanan birileri için muhayyel mukaddes hedefler oldular. Bunlar muhtemelen farklı ümmetlerden idler. Türklerden evvel de Muhammediyat'tan önce Hak dini ve onun Tahta Kılıç'ı ile Kızıl Elmaya yönelen ve onu yönetenleri oldu. Biz Osmanlı tefekkürü ile sınırlı sunumda bulunmaya çalışıyoruz. Osmanlı Türk Tefekkürünün bu coğrafyada tekâmül göstermesi, şüphesiz tefekkür ortamının uygunlu-

ğu ile de ilintilidir. Herhangi ümmetten olunur ise olunsun, Bu tefekkürde Hakk için fetih yapılıyordu. Osmanlı Türk fethinde, Osmanlı tefekkürünü benimsemiş doğuş-tan Muhammedi olmayan veya mensubu bulunduğu ümmetin bir ferdi olanlar da vardı. Her dil ve din sahibi kendi dinince Hakk'ın ipine sarılmıştı. Bu zihniyetteki ortak nokta, insanların pak olarak Hakk'a üryan gitmeyi amaçlamış olmalarıdır. Bu tefekkürün mensupları, Amellerini dinlerince yaşarlarken yanlarında sadece imanlarını götürüyorlardı. Bu inançlarla ölmeden evvel ölüyorlar, ölebiliyorlardı. Bu ölüm şekli fiziki ölümden apayrı idi. Bunun içindir ki Hakkın rızasına talip olunurken üryan geldiği gibi üryan gidilmesi gerektiğine inanıldığı için, kesilen başlar, vücuttan ayrılan kellelerle birlikte savaş yapmaya devam edilebiliyordu. Bunun indir ki, Anadolu Türk İslam Kültür coğrafyasında olduğu gibi Doğu Avrupa ve Balkanlar Osmanlı coğrafyasında da Hıristiyan inançları arasında da 'Kesik Baş' kültürü vardı. Halk inanç kültürünün yazıya geçmiş veya geçmemiş ürünlerinden Osmanlı Türk tefekkürünü izleyebiliyoruz.. Bu tefekkür resmi devlet anlayışı ile çelişki teşkil etmiyor bir bütünlük sergiliyordu. Bu yapılanma, bütünlüğünü büyük ölçüde tasavvuf kültüründen alıyordu. Bunun için de evrenseldi. Buna bağlı olarak da diğer inançlarla uyum içinde idi. Bu uyumda Türklerin Muhammedi olmadan evvelki inançlarının da payı veya izleri vardı. Osmanlının Balkanlara gelebilmesi ve uzun süre kalabilmesi bu gerçekle izah edilebilir. Osmanlı Türk Tefekküründe Türklük bir ırk veya kavmi değil, bir zihniyeti, bir anlayışı, bir algılayışı yansıtıyordu. Bu düşünce şeklinin sahibi ve mimarı, anadili muhakkak Türkçe olanlar ve dinleri Muhammedi İslâm olanlar değildi. Bu zihniyet bu topraklara getirilen kültür ile bu topraklarda mevcut olan kültürün sentezinden doğmuştu. Balkanların Türkleşmesi İslâmlaşması başka millî ve dinî kimliklerin yok olmaları anlamına gelmiyordu. Gelenlerin getirdikleri kültürel değerler ile mevcut zihniyet yeni bir kültürel yapıya kavuşturuluyordu. Bunca Boşnak sadrazamın bu yapılanma içerisinde yer alabilmeleri ancak bu tahlille izah edilebilir."

HIRVATISTAN CUMHURİYETİ BAŞKANI STJEPAN MESIĆ'IN YÜKSEK HİMAYELERİNDE
POD VISOKIM POKROVITELJSTVOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE HRVATSKE STJEPANA MESIĆA

BAL-TAM

BALKAN TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
THE BALKAN TURCOLOGY RESEARCH CENTER
Prizren

4. ULUSLARARASI GÜNEY-DOĞU
AVRUPA TÜRKOLOJİSİ SEMPOZYUMU
4. MEDJUNARODNI TÜRKOLOŠKI SIMPOZIJ
JUGOISTOČNE EUROPE
THE 4th INTERNATIONAL SOUTH-EAST EUROPE
TURCOLOGY SYMPOSIUM
03. - 07.12.2007, ZAGREB

Zagreb Üniversitesi
Felsefe Fakültesi

U suradnji sa
Filozofskim fakultetom
Sveučilišta u Zagrebu

Meğusobni partneri:
Türkiye Cumhuriyeti
Tanıtma Fonu
Türkiye Cumhuriyeti
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Hırvatistan Cumhuriyeti
Bilim, Eğitim ve Spor
Bakanlığı
ERBER d.o.o. - Zagreb

Uz našeg partnera:
Fond za prezentaciju
Republike Turske
Ministarstvo kulture i turizma
Republike Turske
Ministarstvo znanosti,
obrazovanja i sporta
Republike Hrvatske
ERBER d.o.o. - Zagreb

4. Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Türkolojisi Sempozyumu afişi

Sempozyumda saygı duruşu

BAL-TAM Genel Başkanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız açılış konuşmasını yaparken

4. Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Türkolojisi Sempozyumu açılışından bir görüntü

Talat Halman, kızı Defne Halman ile birlikte İngilizce tebliğini sunarken

IV. ULUSLARARASI GÜNEY DOĞU AVRUPA TÜRKOLOJİSİ SEMPOZYUMU

“HAFIZ AİLESİNİN BAŞARI ÖYKÜSÜ”

Şefaettin SEVERCAN*

Sempozyum 03-07.12.2007 tarihleri arasında Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de yapıldı. Prof.Dr. Nimetullah Hafız, Prof.Dr. Tacide Hafız ve biricik kızları Ayla Hafız'dan çırpınırcasına gayretleri ile gerçekleştirdikleri bu sempozyum serisinin ilkini, 2000 Eylül'ünde Prizren-Kosova'da; ikincisini 2002 Eylül'ünde Mostar-Bosna'da, üçüncüsünü 2005 Eylül'ünde Kotor-Karadağ'da yaptıklarını dinlerken gözlerindeki onurlu pırlıtyı görmemek mümkün değildi.

2000 Mart'ında Balkan Türkleri Araştırma Merkezi (BALTAM)'ni kuran Nimetullah Hafız ve Tacide Hafız her yıl BALTAM adında kitap boyutlu bir dergi çıkarmaktadırlar. Balkan Türkleri denilince, Balkanlar'da Türkoloji denilince, Balkanlar'da kültürel ve ilmi faaliyetlerden söz edilince hemen bu fedakar aile akla geliyor. Sempozyuma Balkanlar'dan gelen yüze yakın bilim insanının onları çok iyi tanımları, onlarla sıcak ve içten kucaqlaşmaları ve onlara saygı sunmaları bu ailenin, bölgenin bilim dünyasında ne kadar sevildiklerini gösteren bir fotoğraf olarak yer etti zihnimde.

02 Aralık 2007 Pazar günü yerel saatle saat 15.30 sıralarında Zagreb havaalanına geldik. Bizi dışarıda bekleyen taksilerle Sava nehri üzerinden geçip, insanı 18. yüzyıla taşıyan temiz, düzenli, planlı, sevecen ve sıcak ruhlı Zagreb sokaklarından süzülerek yüz yılı aşkın geçmişiyile 18. yüzyılın bir parçası olan Palas Otel'e geldik. Tacide Hanımefendi ve Nimetullah Beyefendi'nin sevgiliye gül verir gibi heyecanlı ve sevgiliden gül alır gibi nezaketli karşılamalarından sonra odalarımıza yerleştik. Ertesi gün saat 9.30'da otelden çıkıp bizi sanki 18. yüzyıla götüren zaman tüneline yürüyerek sempozyumun açılış töreni ve açılış oturumun yapılacağı Mimara Müzesi'ne geldik.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sempozyumun ilk günündeki Divan Başkanlığı

Sırbistan'ın dağılma sürecinde ölenler ve tüm dünyada terör sonucu hayatını kaybedenler için yapılan saygı duruşunun arkasından, sudan yapılmış saksıya yase-minler dizer gibi sözlerini özenle sıralayan Tacide Hanımefendinin sunuculuğu ile başlayan açılışta evvela, Hırvatistan Cumhuriyeti Başkanı Sayın Stjepan Mesić'e sempozyumu himayelerine kabul ettikleri için teşekkür takdim edildi. Daha sonra sempozyuma katkıları olan diğer kurumlara teşekkürler takdim edilerek protokol ve selamlama konuşmalarına geçildi. Evvela Nimetullah Hafız, yaklaşık yedi yıldır yaptıkları organizasyonları, Balkan Türk kültürüne katkıları ve getirdikleri canlılığı gayet mütevazı bir üslup ile dile getirdi. Daha sonra Hırvatistan Cumhurbaşkanlığı Bilim Danışmanı Prof.Dr. İzzet Aganavić, Zagreb Üniversitesi Felsefe Fakültesi dekan vekili Prof.Dr. Boraz ve Prof.Dr. Reşat Genç birer selamlama konuşması yaptılar.

Sempozyumun açılış bildirisini, Prof.Dr. Talat Halman kızı Defne Halman ile birlikte sundular. "Çağlar Boyu Türk Sanatları" adlı bildirilerini, yaratılıştan başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar, slayt gösterileri eşliğinde ve bir tiyatro tadında İngilizce olarak sundular. Sempozyumda bildiriler Türkçe, Hırvatça ve İngilizce olarak sunuldu.

Hafız ailesinin biricik kızları Ayla Hafız'ın kendisi gibi güzel, selis ve anında mütercimliği eşliğinde, üç gün sabahtan akşama soluksuz devam eden oturumlarda yüzü aşkın bildiri içinde dikkatimi çeken bildirilerden bazı notları sizlerle paylaşmak istiyorum.

AZRA ABADZIC-NAVAEY-HIRVATİSTAN

Azra, "*Hırvatistan Tarih Kitaplarında Türklerin Tanıtımı*" adlı tebliğinde Osmanlı Türklerinin Hırvat tarih kitaplarında oldukça olumsuz ele alındığını söyleyen Azra'nın Osmanlılarla ilgili, ders kitaplarından verdiği örneklerden birkaçı şöyledir:

"Türkler güç kullanan, her savaşı cihat kabul eden dini fanatiklerdir."

"Türkler köyleri basan, annelerinin kucaklarından çocuklarını zorla alan ve bu çocukları satan güçlerdir."

"İki binli yıllara kadar bu içerikte bir çok olumsuz cümle var iken, 1999-2003 tarihleri arasında bunlar önemli ölçüde kitaplardan çıkarıldı. Ancak az da olsa bazı olumsuz cümleler varlığını hâlâ devam ettirmektedir. "Türk Mutsuzluğu" başlıklı konular devam eden bu olumsuzlukların bir örneğidir. Objektif verilmeye çalışılan konularda da bir kısıtlılık hissedersiniz."

Azra Abadzic-Navaey, "Hırvatistan'da ders kitaplarının milliliği Türklerle ilgili olumsuzluklarına bağlıdır. Bir kitap ne kadar Türklerin aleyhinde ise o kadar millidir, anlayışı vardır. Bu anlayış mutlaka değişmelidir. Bu çeşit bilgilerin asla kaynakları yoktur ve tamamen tek taraflı yazılmışlardır. Yakın gelecekte zor görünse de bunların mutlaka değişmeleri gerekir. Türklerle ilgili bilgilerin doğru olanlarının tarih kitaplarında yer alması umuduyla saygılar sunar, teşekkür ederim" diyerek sözlerini tamamladı.

STİPİCA GRGIC- HIRVATİSTAN

Stipica, "*Hırvat Kamuoyu ve Jön Türkler*" adlı tebliğinde, "Hırvat kamuoyunda Jön Türklerle ilgili değerlendirmelerin hiç iyi olmadığını, tamamen aleyhte olduğunu söyleyerek Jön Türklerle ilgili metinlerde şaşkınlık ve endişe veren bir bakış açısı olduğunu ifade etti. Yine Hırvat kamuoyuna göre II. Abdülhamit'in liberal bir sultan olması beklenirken tam aksine çok tutucu çıktığını ve özgürlükleri kısıtladığını" söyledi.

Prof. Dr. Şefaettin SEVERCAN-TÜRKİYE

Severcan, "*Dönem Kaynaklarında Fransa'dan Kanuni'ye Gelen İki Mektup ve Osmanlı Büyüklüğü*" adlı bildirisinde Fransa Kralı'ndan Kanuni Sultan Süleyman'a gelen iki yardım talebini ve Osmanlı'nın bunlara cevaplarını, görgü tanıklarının ana kaynaklardaki belgeleriyle ortaya koydu.

Severcan'a göre, "Fransa kralları ne zaman ihtiyaç duysalar derhal Devlet-i Âli Osman'a yardım için başvurmakta tereddüt etmediler. Osmanlı Devleti de çok önemli riskleri göze alarak onlara yardım etmekte tereddüt göstermedi. Osmanlı Sultanı büyüklüğünün gereğini yerine getirdi ve her defasında Fransa'yı parçalanmaktan, Fransızları perişan olmaktan kurtardı. Tebliğ metninde belgeleri sunulan bu iki yardım talebine karşılık Devlet-i Âli Osman'ın biri deniz ikisi kara olmak üzere yaptığı bu üç büyük savaşın sonuçlarının Osmanlı kadar Fransa açısından da önemli apaçık ortadadır.

Türk-Fransız ortak tarihinin bu önemli dilimini günümüz Fransız idarecilerinin ve Fransız halkının hatırlamasına ve Türkiye'ye ve Türk Milletine karşı tavırlarını yeniden değerlendirmelerine ihtiyaç olduğunu belirten Severcan, umarım bu tebliğ bu değerlendirmeye küçük de olsa bir katkı sağlar” diyerek sözlerini bitirdi.

Severcan'ın bu tebliği “Bilimname”nin XII. sayısında yayınlanmıştır.

Akademik JASAR REDZEPAGIC-KOSOVA

“Tarihi Gerçekler, Osmanlı İdaresinin Etkisi ve Anadolu Tarikatlarının ve Kurumlarının Kurulmaları - Derviş Tarikatlarının Balkan Topraklarında Gelişmelerinin Önemli Nedenleri” adlı tebliğinde Jasar Redzepagic şunları dile getirdi:

“İslam Kosova bölgesine Türklerden (Osmanlılardan) çok önceleri geldi. Kosova'da bulunan 1238 tarihli bir cami kitabesi bunu açıkça ortaya kor. Osmanlılarla birlikte gelişen Ortodoks Nakşî, Kadiri tarikatları Müslümanlaşmayı artırarak yaydı. Camiler, tekkeler dini bir medeniyet oluşturdu. Bu gelişmelerin motor gücü dervişlerdi. Onların en görkemlisi Sarı Saltuk oldu.

Makedonya'daki tekkeler Anadolu'dan hemen sonra ortaya çıkmışlardır. Derviş tarikatlarının gelişmesinin en önemli sebebi, Anadolu'dan gelen ilk dervişler bu böl-

İzleyiciler sempozyumu inlerken

Ayla Hafız sempozyumda tercümanlık yaparken

gede toprağı işledi, bağcılık yaptı, yerli halklarla günlük hayatı, ekonomik hayatı paylaştı. Bu derviş tekkeleri içinde Bektaşılığı özellikle zikretmemiz gerekir.

Bir dinleyici, Jasar Redzepagic'in "İslam Kosova bölgesine Türklerden (Osmanlılardan) çok önceleri geldi" iddiasının doğru olmadığını ileri sürdü. Bunun üzerine Prof.Dr. Nimetullah Hafız: "Osmanlı öncesi Kosova'ya gelenlerin Araplar olmadığını yine önceki Müslüman Türkler olduğunu" söyleyerek hem itiraza destek verdi hem de Jasar Redzepagic'in "İslam Kosova bölgesine Türklerden (Osmanlılardan) çok önceleri geldi" iddiasının arka planında yer alan Kosova'ya İslam'ı Araplar getirdi düşüncesine cevap verdi.

Tebliğci Jasar Redzepagic: "Bulgaristan'da bulunan birtakım taş yazıların da Osmanlı öncesi bölgede İslam'ın varlığını desteklediğini" söyleyerek iddiasını yeniledi. Bu defa yeniden söz alan Nimetullah Hafız: "Bu taşlar Osmanlı öncesi Bulgaristan'a gelen Türklerin Müslüman Türkler olduğunu kanıtlar" diye cevap verdi. Tebliğci, "Bazı şeyleri göz ardı etmemek iyi araştırmak gerekir" diyerek tartışmayı sonra erdirdi.

Prof. Dr. MİRJANA TEODOSIJEVIC – SIRBİSTAN

"*Belgrat'da Türkçe Kökenli Toponimler*" adlı tebliğinde Mirjana, Belgrat'da Osmanlı döneminden kalan yer adları, mahalle ve sokak adlarının korunduğunu, ancak cami ve mescitlerin yok edildiğini söyledi. Bugün hiç mescit yok, sadece bir cami var diyen Mirjana bunların dışında iki "konak" ve bir "kapalı çarşısı" varlığını sürdürdüğünü belirtti.

Mr. AKTAN AGO – MAKEDONYA

“Makedon Halk Edebiyatı derleyicisi Makro Cepenkov’un Eserlerinde Türkçe Dil Unsurları” adlı tebliğinde Türkçe kelimelerin 16. ve 17. yüzyıllarda Makedon diline geirmeye başladığını söyleyen Aktan, Marko’nun eserlerinde kelimelerin %45’i Türkçe, %38’i Arapça ve %17’sinin Farsça olduğunu belirterek bunları çeşitli örneklerle anlattı.

Aktan, Marko’nun Makedon dilinde karşılığı olan kelimelerin bile Türkçesini kullandığını tespit ettiğini söyledi ve bu tespitini yine çok sayıda örnekle dile getirdi.

MARTA ANDRIC – HIRVATİSTAN

Marta, *“Slavonya Halk Bilimi Betimlemelerinde Türkçe Sözcükler”* adlı tebliğinde Slavonya bölgesinin 200 yıl Osmanlı toprakları içinde ve Osmanlı egemenliği altında kaldığını ve Türkçe’den Hırvatça’ya giren bir çok kelimenin bu dönemde alındığını dile getirdi. Marta, egemen oldukları dönemde Osmanlı Devleti’nin bu bölgeye bir modernleşme getirdiğini ve Hırvatça’ya giren Türkçe kelimelerin önemli çoğunluğunun bu modernleşme ile olduğunu ileri sürdü. Özellikle İstanbul’dan gelen kumaş ve çiçek isimleriyle bu iddiasını örnekledi.

Bu tebliğin arkasından yine Hırvatistan’dan Prof. Dr. Maslina Ljubčić, Hırvat diline İtalyanca’dan girmiş bazı kelimelerin de daha önce İtalyanca’ya girmiş Türkçe asıllı kelimeler olduklarını söyledi.

Sempozyum katılımcıları bir öğle yemeğinde

Mr. TANER GÜÇLÜTÜRK – KOSOVA

“*Gora Halk Edebi Verimlerinde Türkçe'nin Yeri*” adlı tebliğinde Taner, Goralıların Kosova Arnavutluk sınırında kalan köylerde yaşayan halklar olduğunu belirttiğinden sonra, Gora'ya İslam'ın Osmanlılar'dan önce geldiğini ifade etti. Taner'e göre, Osmanlılar bölgeye gelince Goralılar derhal Osmanlılara iltica ederler ve Osmanlıların Balkanlarda ilerlemelerine yardımcı olurlar. Plevne ve Çanakkale savaşlarında Osmanlı ordusu içinde savaşarak bağlılıklarını göstermişlerdir. Gora halk edebiyatında Türkçe bir kıta şöyledir.

“Türklerin gemisi kırmızı direkli
İçindeki askerler aslan yürekli
Düşman gemileri yeşil direkli
İçindeki askerler tavşan yürekli”

Prof. Dr. GÖNÜL AYAN –TÜRKİYE

“*Taşlıcalı Yahya Bey'in Şiirlerindeki Duygu ve Düşüncelerine Bir Bakış*” adlı tebliğinde, aslen Arnavut olan Yahya Bey'in 16. yüzyıl milli şairlerinden biri olduğunu söyleyen Ayan'a göre Yahya Bey tam bir Osmanlı hayranıdır. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde birçok savaşa katılan Yahya Bey, Kanuni Sultan Süleyman'a sunduğu Divan'ında Osmanlı hanedanını Hz. Muhammed (s.a.v)'e dayandırır.

Dr. YAŞAR KALAFAT – TÜRKİYE

“*Halk Mistizminde Osmanlı-Türk Devlet Tefekkürü*” adlı tebliğinde Kalafat, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığını tasavvuf figürlü, felsefi çizgiler taşıyan bir üslup ile detaylı şekilde dile getirdi.

Prof. Dr. ALEKSANDER LOPASİC – İNGİLTERE

“*Akdeniz Folklorunda Türk Osmanlı Varlığı*” adlı tebliğinde Aleksander Lopasic,, Akdeniz folklorunda ve özellikle İtalyan Rönesansında ve folklorunda Osmanlı varlığının çok çok önemli etkileri olduğunu ifade etti. Bu etkinin somut örneklerinin oldukça fazla olduğunu söyleyen Aleksander, Korçun adasında Hristiyan Müslüman açısının kaybolduğunu, burada halkın Hristiyan kahramanlardan değil de Müslüman kahramanlardan bahsettiğini ve Korçun halkının Osmanlılar sayesinde ayakta kalabildiğini dile getirdi.

SEMPOZYUM KULİS NOTLARI

Sempozyum süresince kahve aralarında ve akşam yemeklerinden sonra çay sohbetleri esnasında katılımcıların kulis sohbetlerinden bazılarını -kendilerinden izinli olarak- not alma imkanım oldu. Bu notların bir kısmını da sizlerle paylaşmak istiyorum.

Dr. VESNA CUL. KONSTANTINOVİC - HIRVATİSTAN

Hırvat Anti-faşist Derneği Başkanı olan Dr. Vesna Cul. Konstantinovic'e "anti-faşist" sözünden neyi kastettiklerini sordum.

"Anti-faşist: Hırvatistan'da yeni faşistlere karşı sosyalizmi benimseyen ve faşizme karşı olanların birliğidir" diye cevapladı. Vesna'nın derneklerinde hoş geldin konuşmasında:

"Biz ortak geçmişimize saygı duyuyoruz, sınırlar bizi ayıramaz. Gelecekte yeniden birlikte olacağız..." sözleri büyük alkış aldı.

Prof.Dr. HAMDİ HASAN -MAKEDONYA

Hamdi Hasan'ın anlattıklarından şu notları alabildim:

"Balkanlarda özellikle Makedonya'da Atatürkçü aydınlar ne Atatürk'ü ne de İslam'ı biliyorlar. Bunlar İslam'a karşıtlık yaparak aynı zamanda Atatürk'e karşıtlık yapıyorlar. Bunların bir kısmı da -aslında bunlar din karşıtıdır- faaliyetlerini Atatürkçülük arkasında yapıyorlar. Sizler Türkiye'den bizleri anlayamazsınız! Bizim toplumuza sağlıklı bir İslam eğitimi gerek. Bunun için İslam'ı doğru anlatan kitaplara ihtiyacımız var."

"Ben üniversitede "İslam Medeniyeti Tarihi" adlı ders açtım. Ancak bu dersi vermemi uygun görmediler. Ben de "Türk Medeniyeti" dersi açtım şimdi bu dersi okutuyorum..."

Prof. Dr. DİMİTRİ VASİLJEV – RUSYA

Dimitri Vasiljev, Rusya'dan Kuzey Kutbuna yakın Sibiry'a bölgesine sürgüne gönderilen iki Rus aydınından biri diğere "biraz da siyasi fıkra anlatalım" deyince, diğeri "hayır o zaman bizi sürgüne gönderirler" diye cevap verir, fıkrasını anlattı.

Prof.Dr. CENGİZ HAKOV, Dr. İSMAİL CAMBAZOV VE İSMAİL ÇAUŞEV- BULGARİSTAN

Sempozyuma Bulgaristan'dan katılan bu üç bilim adamı ile kendi istekleriyle gerçekleştirdiğimiz iki uzun görüşmede Cengiz Hakov, Sofya İslam Enstitüsü'nün Kur'an Kursu ve imam yetiştiren bir okul haline gelme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu, okul idarecilerinin hümaniter bilimleri ihmal ettiklerini ifade etti. Bu tehlikenin önlenmesi için gayret gösterilmesini talep etti.

Sofya İslam Enstitüsü'nün ilk kurucusu olan Dr. İsmail Canbazov da Enstitüyü bir heyecanla açtıklarını, ancak yeterli öğretim elemanı bulamadıklarını, buldukları ilk altı öğretim elemanının dini bilgi seviyelerinin çok yetersiz olduğunu ancak bunlarla öğretime başlamak zorunda kaldıklarını söyledi. Aynı şekilde öğrencilerin de başka okullara girememiş, hatta bir kısmının lise dahi bitirememiş çok zayıf öğrenciler olduğunu ve yine zorunlu olarak bu öğrencilerle öğretime başladıklarını anlattı. İlk öğretim elemanları ve öğrencilerin durumlarının bu çerçevede olduğunu dolayısıyla

la sadece bunlara bakarak Enstitü hakkında varılacak kanatın doğru olmayacağını dile getirdi. Önümüzdeki yıllarda öğretim elemanı ve öğrenci kalitesiyle birlikte öğretim seviyesinin yükseleceğini ve bunun ilk belirtilerini görmeye başladıklarını söyledi.

İsmail Çauşev de Türkiye'den gelen öğretim elemanlarının Bulgaristan Müslümanlarını küçük gördüklerini, onlara insanlık ve medeniyet getirmek için fakülteye geldiklerini söylediklerini ifade ederek, bu durumdan çok üzüldüklerini ve şikayetçi olduklarını söyledi. "Biz dini onlar kadar bilmiyorsak bu bizim suçumuz değil, bu bizi küçük görmelerini, bizi aşağılamalarını gerektirmez. Biz dini onlar kadar iyi bilmiyorsak bu 40-50 yıl Rus presinde kalmamızdır, diye yakındı.

Benden Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri programlarını anlatmamı istediler. Ben de Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni esas alarak ayrıntılı şekilde programları anlattım. Çok memnun oldular ve Bulgaristan'da bir buçuk, iki milyon Müslüman Türk var. Sizden daha yapıcı ve daha çok ilgi bekliyoruz dediler.

Prof. Dr. TALAT HALMAN

Ülkemizin ilk kültür bakanı Prof. Dr. Talat Halman ve kızı Defne Halman ve Prof. Dr. Taciser Onuk ile Zagreb-Palas lokantasında Sempozyumun ilk günü akşam yemeğini birlikte yedik. Şakalı, esprili ve keyifli bir yemek oldu. Bir dünya vatandaşı kimliğinde konuştuğu imajı veren Talat Halman'a Çankaya davetinde Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül ile neler görüştünüz, eğer bir mahsuru yoksa dinlemeyi isterim dedim. Talat Bey:

"Hiçbir mahsuru yok anlatayım" dedi ve şunları nakletti:

"Bildiğiniz üzere Halil İnalçık beyle beraberdik. Onun "Akdeniz Araştırmaları Merkezi" adlı Unesco'nun onayladığı, Yunanistan ve İspanya'nın kurduğu, bizim henüz kuramadığımız merkezin kurulmasını istedi. Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül buna sıcak baktı ve derhal çalışmalara başlayarak "Akdeniz Araştırmaları Merkezi"ni kuralım dedi.

Halil Bey ikinci olarak, "Türk Edebiyatının Tanıtımı" için daha önce başlanılan bir dizi çalışmanın durduğunu, bunların yeniden başlatılmasını talep etti. Cumhurbaşkanımız bunu da hemen kabul etti ve derhal çalışmalara başlanabileceğini söyledi.

Halil Bey'den sonra ben de, "Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrasını zenginleştirerek ikinci hatta üçüncü senfoni orkestrası daha kurmasını" talep ettim. Köşkte bir buçuk saat kaldık, balık yedik, şarap içtik, Cumhurbaşkanı sade su içti" diye görüşmeyle ilgili sözlerini bitirdi.

**Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümünden Mastır Mezunları**

**GENÇ TÜRKOLOGLARIN
YÜKSEK LİSANS SAVUNMA GURURU**

Priştine'de düzenlenen görkemli bir törenle Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek lisans eğitimi savaş sonrası ilk iki mezunlarını verdi. Enis Kervan "Yanova Türkleri Halk Edebiyatı ve Folklor Zenginlikleri", Taner Güçlütürk "Hasan Mercan ve Edebiyatı", konulu yüksek lisans çalışmalarını başarıyla savundular. Savunma törenine çok sayıda davetli ve yetkili katıldı.

Ferhat AŞIKFERKİ*

Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Eğitimi savaş sonrası ilk iki mezununu verdi. 15 Ocak Salı günü Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Dekanlık Salonunda düzenlenen görkemli bir törenle Enis Kervan "Yanova Türkleri Halk Edebiyatı ve Folklor Zenginlikleri", Taner Güçlütürk ise "Hasan Mercan ve Edebiyatı" konulu yüksek lisans çalışmalarını başarıyla savundular. Prof. Dr. Tacida Hafız'ın danışmanlığını yaptığı çalışmaların Savunma Komisyonu'nda Prof. Dr. Hamdi Hasan ve Prof. Dr. Abdullah Hamiti de yer aldı. Tören, Komisyon başkanı Prof. Dr. Hamdi Hasan'ın konuşmalarıyla başladı. "Böyle aday ve çalışmaların Komisyon üyeliği yapmak beni mutlu ediyor" diyen Prof. Dr. Hamdi Hasan, Makedonya'da yüksek lisans savunmalarının Türkçe yapılamadığına dikkati çekti. Prof. Dr. Nimetullah Hafız ile Prof. Dr. Tacida Hafız'ın başta uluslararası çapta sempozyumlar olmak üzere, kaliteli çalışmalar yürüttükleri gibi kaliteli öğrenciler de yetiştirdiklerinin altını çizen Prof. Dr. Hasan, Prof. Dr. Hafız çiftini Balkan Türkolojisi'nin zirvesi olarak nitelendirdi.

* Mr., BAL-TAM Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Araştırma Görevlisi, Prizren

Taner Güçlütürk ve Deniz Kervan master konularını savunurken

Priştine Üniversitesi düzeyindeki Türk Dili ve Edebiyatı eğitiminin çok eskiye dayandığını, ilk olarak 1973 yılında Felsefe Fakültesi Şarkiyat Bölümü bünyesinde başladığını, daha sonra 1988 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün kurulmasıyla devam ettiğini hatırlatan Prof. Dr. Tacida Hafız, bugüne kadar bu bölümden mezun olan başarılı öğrencilerin, eğitimde, kültürde, basın yayında, siyasette değişik görevlerde bulunduğunu, aldıkları eğitim sayesinde Bölümü en iyi şekilde temsil ettiklerini vurguladı. Bugüne kadar gelinen süreçte 2001 yılı Bolonya eğitim sistemi öncesi ve sonrası olmak üzere Bölüm'ün iki dönemden geçtiğini kaydeden Prof. Dr. Hafız, "Birinci dönemde öğrencilerimizin Fakülte Tüzüğü'ne göre sadece lisans eğitimi görmeye hakları vardı. Ancak, eğitim sisteminin ve dönem yetkililerinin tanıdığı olanaklar çerçevesinde buna rağmen yüksek lisans ve doktora mezunları yetişmiştir. Bunlar arasında Üniversitemizin emekli öğretim üyeleri Prof. Reca İlyas ve Prof. Mücahit Asimov, bendeniz Prof. Tacida Hafız, Boğaziçi Ün. Öğr. Üyesi Prof. Güven Kaya, Çukurova Ün. Öğr. Üyesi Prof. Erman Artun, Dr. Klaus Rihle gibi isimler bu çatı altında yüksek lisans ve doktoralarını yapmışlardır. Bu vesileyle bu imkanı sağlamış olanlara, özellikle merhum Prof. Dr. Şefçet Plana, Prof. Dr. Gani Ljuboteni, Prof. Dr. Nimetullah Hafız'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum" dedi. 2001 yılında Bolonya eğitim sistemine geçişle, söz konusu eğitim sisteminin kendisinin yüksek lisans ve doktora eğitimi yapılması imkanını sağladığını, dolayısıyla Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki yüksek lisans eğitimini Bolonya eğitim sistemine ve Üniversite yetkililerine borçlu olduklarını ifade eden Prof. Dr. Tacida Hafız, katkılarından dolayı Filoloji Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Nuhi Recepi'ye ve Türkiye Cumhuriyeti devletine teşekkür etti.

"2000/2001 eğitim döneminde, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün statüsü belirsizliğini korurken, dönemin tüm kötü şartlarına rağmen bu bölüme resmi kaydını yapamayan, fakat bir buçuk yıl gibi bir süre içerisinde hocalarıyla birlikte ısrarla "kaçak olarak" eğitimlerini sürdüren öğrenciler sayesinde bu bölüm bugünlere ulaşmıştır. İşte, bugün burada, biraz sonra bu ilk neslin iki değerli öğrencisi master tezi savunmalarını yapacaktır. Bir eğitimci ve bir dava arkadaşı olarak bunun sevincini sizlerle paylaşmaktan büyük mutluluk duyduğumu burada ifade etmek istiyorum." sözleriyle konuşmasını sürdüren Prof. Dr. Tacida Hafız, bu mutluluğu paylaşmaya gelen kalabalık katılımcılara teşekkür etti. Prof. Dr. Hafız, ardından adayların özgeçmişlerini ve yüksek lisans tez raporunu sundu. 2007 yılının Haziran ayında yüksek lisans eğitimlerini tamamlayan aday Enis Kervan ve Taner Güçlütürk yüksek lisans çalışmalarını ilgili hazırladıkları raporlarını okudular ve komisyon üyelerinin sorularını yanıtladılar. Savunma ardından Tez Savunma Komisyonu Başkanlık Divanı, adaylara Filoloji Bilimleri Türk Dili ve Edebiyatı Master Unvanının verildiğini açıkladı.

Törene Kosova Eğitim Bakanı Enver Hoday, KDTP Genel Başkanı ve Çevre Alan Planlama Bakanı Mahir Yağcılar, Türk Eşgüdüm Bürosu Başkanı Müsteşar Mustafa Sarnıç, Türk Temsil Heyet Başkanlığı Kurmay Başkanı Albay Sait Karabayır, Filoloji Fakültesi Dekanı Nuhi Recepti, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek lisans öğrencileri, adayların aile yakınları ile çok sayıda dinleyici katıldı. Savunma töreninin sonunda kokteyl verildi.

Türkoloji Bölümü bir mastır mezunu daha verdi

Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden Haziran ayında yüksek lisans (mastır) adayı bir öğrenci daha mezun oldu.

30 Haziran Pazartesi günü Filoloji Fakültesi dekanlığı salonunda düzenlenen törenle aday Zeynep Yazarkan, danışmanlığını Prof. Dr. Nimetullah Hafız'ın yaptığı "Şemsettin Sami'nin 'Zübdetül Vakayi' Eseri" konulu yüksek lisans çalışmasını savundu.

Zeynep Yazarkan master konusunu sunarken

Prof. Dr. Hamdi Hasan ile Dr. İbrahim Bülbül'ün de yer aldığı savunma komisyonun yapmış olduğu değerlendirme sonucunda Zeynep Yazarkan'ın "Şemsettin Sami'nin 'Zübdetül Vakayi' Eseri" yüksek lisans çalışma tezi başarılı olarak değerlendirildi.

Yazarkan'ın öğrenci ve sınıf arkadaşlarının da katıldığı törenli savunmaya Türko-
loji bölümü başkanı ile hocalarının katılmaması yine dikkatleri çekti.

Toplantıyı açan savunma komisyonu başkanı Prof. Dr. Hamdi Hasan, böyle değerli bir çalışmadan dolayı aday Zeynep Yazarkan'ı takdir etti ve sözü tez danışmanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız'a verdi. Danışmanlığını yaptığı çalışmayla ilgili jüri heyetine ve katılımcılara rapor sunan Prof. Dr. Nimetullah Hafız, aday Zeynep Yazarkan'ın çalışmaları hakkında da bilgi sundu. Ardından çalışmayı gerçekleştiren Zeynep Yazarkan, "Şemsettin Sami'nin 'Zübdetül Vakayi' Eseri" konulu yüksek lisans çalışması ve elde ettiği sonuçlar hakkında savunma komisyonu üyelerine bilgi verdi, ileri sürdüğü tezleri savundu. Daha sonra sözü alan Dr. İbrahim Bülbül, Prof. Dr. Hamdi Hasan ve Prof. Dr. Nimetullah Hafız, adaya konuyla ilgili sorular yönelttiler ve kimi uyarılarda bulundular. Çalışmayı ve ileri sürülen tezleri başarılı olarak savunan Zeynep Yazarkan'ı başarılı bulan savunma jüri heyeti, beş dakikalık bir aradan sonra kararını açıkladı ve Yazarkan'a Filoloji Bilimleri Türk Dili ve Edebiyatı yüksek lisans (mastır) ünvanı verdi. Yazarkan'a öğrencilerinin çiçek getirdiği savunma töreni, çekilen hatıra fotoğraflarıyla son buldu.

Zeynep Yazarkan'ın Şemsettin Sami'nin "Zübdetül Vakayi" Eseri konulu master çalışması toplam 235 sayfadan ve 7 ana bölümden oluşuyor. 160 sayfalık "Zübde-

Savunma Komisyon Üyeleri Prof. Dr. Tacida Hafız, Prof. Dr Hamdi Hasan, Prof. Dr. Abdullah Hamiti

*Master konusunu savunan Zeynep Yazarkan
Komisyon Üyeleri Dr. İbrahim Bülbül, Prof. Dr. Tacida Hafız,
Prof. Dr. Hamdi Hasan, Prof. Dr. Nimetullah Hafız. arasında*

tül Vakayı" eseri, Sami Bey'in bugüne kadar bilinmeyen, kendi eliyle yazdığı Osmanlıca el yazması bir eserdir. Çok genç yaşta (22) kaleme aldığı bu eser, Sami Bey'in ilk eserlerinden biri olması ihtimaline kesin gözüyle bakılıyor. Yazma eserin konusu milattan önceki devirde Roma tarihi ve Romalıların hakim olduğu topraklarda yaşayan halklarla münasebetlerini oluşturuyor. Bu çalışma ile Şemsettin Sami Bey'in bugüne kadar bilinmeyen "Zübdetül Vakayı" el yazma eseri Türkoloji dünyasına kazandırılmakla birlikte; Eski Roma Devleti'nin, Dünya ve Arnavut tarihlerinin aydınlatılmasına katkılar sağlıyor, ayrıca Türk Dilinin, Türk Edebiyatının, Türk ve Arnavut kültürlerine çok faydalı bir çalışma olarak arz ediyor.

Çanakkale Zaferi ve Şehitleri anma günü törenlerle kaydedildi

ÇANAKKALE İÇİNDE YATAN KOSOVALILAR ANILDI

Taner GÜÇLÜTÜRK*

18 Mart Çanakkale Zaferi ve Şehitleri Anma Günü nedeniyle, Kosova Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığı'nda askeri tören ve anma programı düzenlendi.

Askeri tören kapsamında, Kosova Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığı'nın konuşlu bulunduğu Sultan Murat Kışlası'nda, sabah saatlerinde bütün tabur personelinin katılımıyla, Şehitlerimiz anısına bir dakikalık saygı duruşu yapıldı ve İstiklal marşı okundu. Çanakkale Zaferi'nin önemi ve kahraman Türk askerinin büyük mücadelesinin anlatıldığı bir konuşma yapılırken, ardından Atatürk Büstü'ne çelenk konuldu.

Çanakkale Zaferi ve Şehitleri Anma Günü programı kapsamında, aynı gün yine Sultan Murat Kışlasında bu kez sivil davetlilerin de katılımıyla, programın ikinci bölümü icra edildi. Saygı duruşu ve İstiklal Marşı'nın okunması ile başlayan programın ikinci bölümü, Çanakkale Zaferi'nin ve Mehmetçik'in savaştaki örnek davranışlarının sunulduğu bir video ve slayt gösterisiyle devam etti. Ardından da "Çanakkale Zaferi" konulu bir belgesel sunuldu.

"Doğru Yol" Türk Kültür Sanat Derneği "Ata Çocukları" Kolu "Çanakkale Zaferi" oratoryosunu seslendirirken; "Doğru Yol" Derneği Türk müziği korosu tarafından kahramanlık türküleri söylendi. Programın son bölümünde Çok Uluslu Güney Görev Kuvveti Komutanı Tuğgeneral Uğur Tarçın, günün anlam ve önemini belirten konuşmasında; "Türk ulusunun tarihinin altın harflerle yazıldığını ve Çanakkale Savaşı'nın bu tarihte çok önemli bir yeri olduğunu" vurguladı. Atatürk'ün bu savaştaki rolü ve başarısına özel vurgu yapan Tuğgeneral Tarçın, Çanakkale Savaşı'na Kosova'dan da katılımın olduğunu sözlerine ekledi ve kendilerine bütün Türk milletinin minnettarlığını ilettili.

* Mr., Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi Öğretim Görevlisi, Priştine

Tuğgeneral Uğur Tarçın tarafından Kosova`dan Çanakkale Savaşına katılan şehit ve gazilerin ailelerine şükran belgeleri takdimi esnasında ise duygusal anlar yaşandı.

Sultan Murat Kışlası'ndaki törene Çanakkale Muharebelerinde akrabaları şehit veya gazi olan ve halen Prizren bölgesinde yaşayan on ailenin onur konuğu olarak davet edildiği anma programına, Kosova Meclisi Milletvekilleri, Türkiye Eşgüdüm Bürosu ve Türkiye kurum temsilcileri, Prizren Belediyesi yetkilileri, AGİT Prizren İl Merkezi Müdürü ve yardımcıları, Kosova'nın tüm yerleşim birimlerinden çeşitli kurum ile kuruluş temsilcileri ve halktan oluşan yaklaşık 500 kişi katıldı.

Çanakkale şehitleri Dragaş'ta da anıldı

Çanakkale savaşının 99. yıldönümü Dragaş Belediyesinde "Çanakkale Kahramanları Anısına Dragaş Kültür ve Sanat Buluşması" adlı şöenle kaydedildi. Törenin açılış konuşmasında bugünün tarihi önemine değinen KDTP Genel Başkanı ve Çevre Alan Planlama Bakanı Mahir Yağcılar, bu törenin gerçekleşmesinde katkıları geçen Türk Silahlı Kuvvetlerine ve DAG Kültür Araştırma Derneğine teşekkür etti. Kosovalılar gibi tarihi bir süreçten geçen bir toplumun böyle tarihi anların önemini bil-

*BALTAM Genel Başkanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız
Çanakkale Savaşı hakkında tebliğini sunarken*

diğini ifade eden Dragaş Belediyesi Başkan Yardımcısı Miftar Feyza, Kosova savaşından sonra Türk Silahlı Kuvvetlerinin sunduğu katkılar ve Kosova devletinin bağımsızlığını tanıyan ilk ülkeler arasında yer aldığı için Türkiye Cumhuriyetine teşekkürler etti. *"Dragaş halkının Çanakkale savaşı sırasında katkısı önemlidir"* diyen Boşnak Milletvekili Sadik İdrizi, Osmanlı idaresinin 1912 yılında bölgeden ayrıldığını ama 1915 yılında dedelerinin Çanakkale Savaşına katılarak Türk askeriyeye omuz omuza savaştığını vurguladı. *"Osmanlı idaresi ayrılmasına rağmen neden büyüklerimiz bu savaşa katıldı? O savaşa vatanlarını savunmaya gittiler. Türkiye bu savaşı kazanırsa tekrar buralara döneceğine ve tekrar aynı huzuru, mutlu yaşamı yakalayacaklarına inanıyorlardı. Osmanlı'nın ayrılışından bu yana tam 90 yıl tarih kitaplarımızda bu konudan hiç bahsedilmedi. Sadece Zlipotok (Hızlipotok) köyünden 70 kadar askerimiz Çanakkale'de şehit düştü. Tarihçilerimizin ve öğretmenlerimizin öğrencilerimize Çanakkale Savaşı hakkında ders anlatmaları şehitlerimize olan manevi borcumuzu yerine getirmektir. Çünkü geçmişini bilmeyenler geleceğini de göremezler"* diyen Milletvekili Sadik İdrizi, yeni müfredata göre tarih ders kitaplarında Çanakkale savaşına yer verdiklerini söyledi.

Ardından konuşma yapan Dragaş Belediyesi ikinci başkan vekili Sabidin Çufta, Çanakkale'de şehit düşenlerin Türkiye'ye yardım için oraya koştuklarını vurguladı. *"Büyüklerimiz bu savaşa koşarak katıldıkları için mutluyum ve gururluyum. Bugün ise büyüklerimizin yardıma koştuğu o Türkiye Cumhuriyeti, bizim imdadımıza yetişerek yardım sunmaya ve yarınlarımıza katkıda bulunmaya gelmiştir. Kosova'mızın*

BALTAM yöneticileri Prof. Dr. Nimetullah Hafız ve Prof. Dr. Tacida Hafız, Brod köyünde Dağ Derneği Bşk. Yahya Maznikar'a Çanakkale şehitleri anısına ödül verirken

Seyirciler arasında Tuğg. Uğur Tarçin ve TC. Eşgüdüm Bşk. Mustafa Sarnıç

bağımsızlığını tanıyan ilk ülkeler arasında Türkiye Cumhuriyetinin de yer almasından gurur duydum" diyen Başkan Vekili Çuфта, Dragaş Belediyesi Kosova'nın güneyinde yer alan en son ve en kalkınmamış belediyesi olduğuna dikkati çekti. En azından o topraklarda şehit düşenlerin aziz hatırası için Türkiye Cumhuriyetinin bölgenin kalkınmasında ve istihdam olanaklarının yaratılmasında desteğini artırmasını istedi. Çanakkale savaşı konulu kısa bir belgesel sunumu ardından Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Başkanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız ve Merkez Genel Müdürü Prof. Dr. Tacida Hafız, Türkçe ve Boşnakça olmak üzere Çanakkale savaşının tarihçesi ve bu savaşın Kosova'daki yankıları, edebi eserlerle birlikte ölümsüzleşmesi üzerine küçük bir konferans verdiler. Sunum ardından Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Başkanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız ve Merkez Genel Müdürü Prof. Dr. Tacida Hafız tarafından her yıl Çanakkale şehitlerimizi unutmuyarak etkinlik düzenleyen "DAG" Kültür ve Araştırma Merkezine plaket verildi.

Programın devamında düzenlenen şiir şöleninde İskender Muzbeg, Sait Çiço, Taner Güçlütürk ve Agim Rifat Yeşeren Çanakkale konulu şiirlerinden ve Çanakkale'yle ilgili derlemelerinden örnekler sundular. "Nazmi Berati" ilk okulu öğrencilerinin sunduğu halk gösterileri ardından konuşma yapan İskender Nebiu, Opoya yöresinde yaşayan Arnavut asıllı hemşehrileri adına şimdiye kadar sunmuş oldukları katkılarından dolayı Türk askerine ve Kosova'nın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden Türkiye Cumhuriyeti Devletine teşekkür etti. Çanakkale savaşının 99. yıldönümünde şehitlerimizi rahmetle anan Nebiu, I. Dünya Savaşında Arnavutların da Türk kardeşleriyle dayanışma içerisinde düşmana karşı mücadele verdiğinin altını çizdi. Dragaş Belediyesinin Opoya yöresinden de Çanakkale Savaşına katılanların olduğu-

na vurgu yapan Nebiu, bunla ilgili ellerinde çok sayıda doküman bulunduğunu ve bu belgelerin bilimsel disiplinler çerçevesinde incelenmesi gerektiğini ifade etti. Kimi çıkarlar yüzünden Arnavut tarihinin gerçek bir şekilde yazılmadığına dikkati çeken Nebiu, büyüklerinin Çanakkale savaşına ait hatırlarını sözlü verimlerle, türkülerle ve folklorik değerlerle yaşattığını dile getirdi. Nebiu, bunun en somut örneklerinin Arnavutça söylenen Çanakkale Türküsü, Cezayir Türküsü, Osman Paşa Türküleri olduğunu kaydetti.

Şölen sırasında Prizren'in (Boşnakların yoğun olarak yaşadığı) Jupa yöresinden Çanakkale Savaşına katılanlarla ilgili belgeler yöre sakinleri tarafından ulaştırılırken, bu yöreden 50'inin üzerinde şehidin Çanakkale'de yattığına vurgu yapıldı. Azra Receptari'nin Gora dilinde söylediği Çanakkale Türküsüyle son bulan şölenin kapanışında Çanakkale'de şehit düşenlerin yakınlarına günün anlam ve önemini ebedileştiren birer şükran belgesi sunuldu. Şölene katılan Türk Eşgüdüm Bürosu Şefi Başkanını Müsteşar Mustafa Sarnıç ve Çokuluslu Güney Tugayı Komutanı Tuğgeneral Uğur Tarçın, bu anlamlı töreni düzenleyenlere ve katılanlara teşekkürlerini sunarken, Türkiye Cumhuriyeti'nin her zaman Kosova halkı yanında olacağına vurgu yaptılar.

Davetliler verilen kokteylin ardından Dragaş Belediyesi Merkezinde Türk askeri tarafından yöre gençlerinin hizmetine verdikleri Kültür ve Spor Merkezinin açılışına katıldılar. Dolayısıyla söz konusu açılış bu anlamlı günle birlikte ebedileşerek tarihin sayfalarına önemli bir gün olarak not düştü.

Bu vesileyle Prizren, Priştine, İpek, Gora ve Kosova'nın diğer bölgelerden Çanakkale Muharebelerine katılmak üzere yola çıkan ve bu kutsal görev uğrunda mücadele eden tüm şehit ve gazilerimizi saygı ve rahmetle anıyoruz.

BAL-TAM'IN DÖRDÜNCÜ FETHİ SEMPOZYUM

Hırvatistan'ın Başkenti Zagreb'te Gerçekleşti

Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi 2000 yılının Mart ayında Prizren, Kosova'da kuruluşundan bu yana Türk dünyasını tanıtmaya, Başlam Türkoloji biliminin yayılması ve dünya Türkolojisi'nde dünden bugüne hasredilmiş olan eser ve kaynakların tüm insanlığa kültürel miras edindirilmesi hususunda övgüye layık bir sıra etkinlikler gerçekleştirdi. Bu çağırın usta uzmanlarından gayri nice genç araştırmacılara bilim alanına atılıp birer çırağ misali yeni yeni yollar bulup ışılmalarına koşullar yarattı, kayıtsız şartsız olumlu adımlara destek oldu.

Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi şu veya bu nedenlerden Balkan ülkeleri, Balkan halkları arasındaki yıkılmış köprüleri dirilterek yenilerin kurulmasına katkıları da bulundu. Ulusların ve ülkelerin yer yüzünde normal yaşayabilme düşünce ve heveslerine kol kanat oldu. binaenaleyh, dünya Türkoloji biliminin dünya bilimiyle yakınlaşp sarmaş-dolaş olmasına meydan verdi. Örneğın, BAL-TAM I. Sempozyumu 28-30 Eylül 2001 tarihlerinde Prizren, Kosova'da. II.'si 3-6 Haziran 2002 tarihlerinde Mostar, Bosna Hersek'te. III.'sü Kotar, Karadağ'da. Türkiye Cumhuriyeti ve adları zikredilen ülkelerin en yüksek idari , bilim ve parti makamları sayesinde hayat buldu.

IV.Simpozyum da 3-7 Aralık 2007 tarihleri Hırvatistan başkenti Zagreb'te Cumhurbaşkanı Sn.Stepan Mesiç'in yüksek himayelerinde sevindirici bir sonuçla gerçekleştirilmiş oldu. Bu hayırlı çalışmada Zagreb Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nin payını da vermek gerek. Maddi destek ise Türkiye Cumhuriyeti Tanıtım Fonu, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Hırvatistan Cumhuriyeti Bilim Eğitim ve Spor Bakanlığı'nca sağlandı.

Sempozyum çalışmaları Mimara Sanatlar Müzesinin büyük salonunda BAL-TAM Genel Müdürü Prof. Dr. Tacida Hafız'ın kısa bir konuşmasıyla açıldı. Onu takiben kürsüye davet edilen Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Genel Başkanı Prof. Dr. Nimetulla Hafız merkezin bu güne kadar faaliyetlerine ilişkin hesap verme raporu sundu. Sonra protokol konuşmalara ve selamlamalara geçildi. Sempozyum çeşitli ülkelerin bilimsel merkezlerinden kutlama mesajları aldı. Açılış toplantısı Kadim Za-

manlardan Günümüze Kadar filminin sunumuyla sona erdi. Film üstüne Prof. Dr. Talat Halman ve onun kızı sanat adamı Defne Halman eşine seyrek rastlanan bir yorumla verilen emeğin tam hedefe ulaşabilmesi hususunda yardımcı oldular. Nihayet herkesin damak hazzına göre zengin bir kokteyl hem katılımcıların birbirlerini daha yakından tanımalarına, hem de tatlı tatlı sohbetlerle nefes almalarına olanak yarattı.

*Hırvatistan Cumhurbaşkanı Bilim Danışmanı
Prof. Dr. İzzet Aganoviç'in
açılış konuşmasını yaparken*

Zagreb Sempozyumuna, başlıca Balkanlar'dan olmak üzere, çeşitli ülkelerden 150 bilim adamı başvuruda bulunmuştu. Onların tümü tebliğlerinin özetlerini göndermişlerdi. Özetler de ayrıyeten bir broşür halinde basılmıştı. Maalesef iki defa ertelenme yüzünden ve başka nedenlerden dolayı bazı kişiler gelemediler, ama onlar da katılımcı olarak kabul edilmekte ve tebliğleri sempozyuma adanan kitapta normal yer alacaklardır.

Zagreb Sempozyumu Düzenleme Kurulunda Kosova başta olmak üzere, Hırvatistan, Türkiye, Bosna Hersek, Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Arnavutluk temsilcileri yer almaktadır.

Sempozyum çalışmaları şu seksiyonlarda gerçekleşti: Tarih Boyunca Türk-Hırvat İlişkileri; Tarih, Kültür Tarihi, Dil, Edebiyat, Sanat Tarihi, Halkbilimi.

Tarih Boyunca Türk-Hırvat İlişkileri ve Tarih Bölümlerinde Prof. Dr. İvan Peder'in (Hırvatistan), "Hofburg, Venedik ve Osmanlıların İlişkilerinde Hırvatlar", Prof. Dr. Fethi Mehtiu'nun (Kosova) "Osmanlı Ansiklopedilerine göre XIX.yy. sonlarında Hırvatistan", (Prof. Dr.) Nail Tan'ın "Osmanlı İmparatorluğu Yönetiminde Üç Hırvat Asıllı Sadrazam", Azra Abacic'in "Hırvatistan Tarih Kitaplarında Türklerin Tanıtımı", Fahri Kaya'nın "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Zagreb'de Türkçe Yayınlanan Doğu-Batı Dergisinin Türk-Hırvat ilişkilerinin Gelişmesi Yönündeki Çabaları", Prof.Dr. Salih Yalima'nın (Bulgaristan) "Bogomillerin İslama Geçişi", Prof. Dr. Enes Pelidiya'nın (Bosna Hersek) "Osmanlı Döneminde Bosna Milli Bilinci", Prof. Dr. Bayram Bayraktar'ın (Türkiye) "Rus General Maevski'nin Gözlem ve Tespitleri Işığında Büyük Güçler ve Türkiye: Büyük Oyunun Aracı Olarak Ermeni Sorunu", Prof. Dr. Dimitriy Vasiliyev'in (Rusya) "XVII.yy.Sonunda Adriyatik Denizinde Rus ve Osmanlı Filolarının Or-

tak Hareketleri Hakkında Arşif Belgeleri", Prof. Dr. Rastislav Terziovski'nin "Rus Diplomasisi ve Makedonya'da Osmanlı İmparatorluğuna Karşı Hareketler", Prof. Dr. Mehmet Şahingöz'ün (Türkiye) "Balkan Türkleri ve Atatürk", Prof. Dr. Cengiz Hakov'un (Bulgistan) "Atatürk, Yeni Türkiye ve Balkanlar" tebliğleriyle dikkat merkezi oldular, sözügeçenler bazı sorunlara yeni yaklaşımlarıyla birçok açıklık getirmiş oldular.

Kültür tarihi bölümünde üstün ilgiye sahip tebliğlerden bazıları şunlardır: "Balkanlarda Kültürel Kimliğin Bir Mikro Sistemi" (Prof. Dr. Mariya Pandevska - Makedonya), Bulgaristan'dan "Türk Bulgaristan aydınlarından yetiştirilmesinde Medresetün Nüvvabın yeri ve rolü" (İsmail Cambazov - Bulgaristan).

Dil Seksiyonunda ilginç konular ele alındı. Örneğin, Sırbistan'dan Prof. Dr. Miryana Teodosiyeviç "Belgratta Türkçe Kökenli Toponimler", Kosova'dan Akademisyen Aliya Cogoviç "Türkçe Kökenli Toonimler ve Onların Güney Slav Dilleri Sistemlerine Uygunluğu", Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinden Mahmut İslamoğlu ile Şevket Öznur "Kıbrıs Türk ve Rum Ağızlarında Benzerlikler", Hırvatistan'dan Marta Andiç'in "Slovenya Halkbilimi Betimlemelerinde Türkçe Sözcükler", Prof. Dr. Maslina Lubiç'iç'in "İtalyanca'daki Türkçe alıntı sözcükleri Hırvatça'da kullanımları" tebliğleri üzerinde bazı çevreleri derin derin düşünmeye yönlenmektedirler.

Edebiyat uzmanları da diğer meslektaşlarına eşlikten geri kalmadılar. Örneğin: Dr. Leyla Gaziç (Bosna Hersek) "Sarayevo Şarkiyat Enstitüsünde Korunmuş İki Mecmuada Boşnak Şairlerin Türkçe Şiirleri", Prof. Dr. Hamdi Hasan'ın (Makedonya) "XVII yy. şairlerinden Aşık Hafızın Türk-Rus savaşları ile ilgili yayınlanmamış iki destanı üzerine", (Prof. Dr.) İrfan Nasreddinoğlu'nun (Türkiye) "Sofya'da bulunan iki cönk üzerine", Prof. Dr. Mira Muhaberaç'ın (Hırvatistan) "Karagöz ve Marin Dırjiç", prof. Dr. Fehim Nametak'ın (Bosna Hersek) "Anonim Türkülerde Avusturya-Türk Savaşları", Prof. Dr. Sevim Piliçkova'nın (Makedonya) "Makedonya'da Türk Halk Hikayelerinin İncelenmesi 1", Prof. Dr. Kleanti Anovska'nın (Makedonya) "Türk, Makedon ve Ulah Fıkralarında Nasreddin Hoca Motifi" sempozyum çalışmalarına bir başka renk verdiler.

TC. katılımcıları adına Prof. Dr. Reşat Genç açılış konuşmasını yaparken

Sanat Tarihi Seksiyonundan Dr. Korneliya Starçeviç'in (Hırvatistan) "Orta Adriatik'in İç Bölgesinde Osmanlı Mimari Mirasının Geçmişi ve Bugünü", Dr. Mimar Dr. Maya Popovac'ın (Bosna Hersek) "Bosna Hersek'te tek kirişli bir Türk taş köprüsü" bilhassa dikkat çekicidir.

Niyahet son Halkbilim (Etnoloji) Bölümünden Prof. Dr. Aleksander Lopasiç'in "Akdeniz Folklorunda Türk Osmanlı Varlığı", Prof. Dr. Taciser Onuk ve Yrd.Doç. Feriha Akpınarlılar'ın "Balkanlardaki Bazı Ülkelerde Yaşayan Türklerin Çeyiz Geleneklerindeki Ortak Özellikler", Dr. Vesna Konstatinoviç'in "Güney - Doğu Avrupa'da kız kaçırma konusu" tebliğlerini de hakkıyla belirtmeden geçerse işimizi yarım yapmış olmuş oluruz düşüncesindeyiz.

Tebliğlerle ilgili bazılarının birbirlerine benzerliğine benzerliğinden de söz edilebiliriz. Gönül arzu eder ki, o tip konular bir yere toplanıp üzerlerinde daha ayrıntılı, daha derinliğine durulabilirse yapılan iş daha yararlı olacaktır fikrini paylaşıyoruz. Örneğin Osmanlı Türk Kültürünün diğer milletlerin kültürlerin etkisi ve onların da Osmanlı Türk kültürü etkisi bir yerde, fakat iki yönlü ele alınabilir. Biz istesek de veya istemesek de burada söz herşeyden önce tarihin ve tarihi koşullarıdır. Sempozyum özelliklerinin bir başka tarafı da tebliğlerin çoğunluğunun belgeselliğidir, objektifliğidir, tahlil ve umumileştirilmeleri başlıca hep aynı noktaya vurmalarıdır. Tebliğlerin bir kısmı Balkan halklarının Osmanlı hakimiyeti döneminde o kadar uzun zaman neden ve nasıl huzur içinde yaşadıklarını kanıtlayan belgeler halini almışlardır. Her oturum çeşitli açılardan konulara yaklaşım ve tahlille, yararlı fikirlerin ortaya atılmasıyla sonuçlanmıştır.

Sempozyumun kapanış veya değerlendirme oturumu BAL-TAM'ın Genel Müdürü Prof. Dr. Tacida Hafız ve onun Genel Başkanı Prof. Dr. Nimetullah Hafız tarafın-

Sempozyum izleyicileri açılış seyredirken

Sempozyumdan sonra düzenlenen kokteylden bir görüntü

dan yönetildi. Genel olarak Sempozyumun başarılı sonuçlanması noktalandı. Aynı zamanda V.Sempozyumun Türkiye Cumhuriyeti başkenti Ankara'da düzenleneceği ilan edildi. Kapanış oturumunda ayrı ayrı ülkelerin temsilcileri konuştular. Bu cümleden Prof. Dr. Reşat Genç, Prof. Dr. Rastislav Terzioski, Prof. Dr. Mariyana Teodosieviç, Prof. Dr. Hamdi Hasan ve başkaları. Konuşmacılar Sempozyumun arzu edilen seviyede geçtiğini ve başarıyla sonuçlandığını büyük bir kıvanç ve memnuniyetle ifade ettiler.

Hırvatistan Cumhuriyeti Zagreb Sempozyumunun bazı serencamlar yaşamasından sonra olumlu sonuçlanması sevindirici bilimsel meyveler vermesi tüm Türk Dünyası Türkolojisini gelecek için de teminat altına aldığı göstermektedir.

Ama özellikle vurgulamak lazım ki, uluslararası bu büyük etkinliğin hayat görmesini, ayakları üzerine doğrulup bilim dünyasına avazının çıktığıncaya seslenmesini başlıca Prof. Dr. Tacida Hafız Hanımın ısrarlı cabalarına, geri adım atmaz gayretlerine borçluyuz.

BAL-TAM Genel Müdürü Tacida Hanıma olarak ve Genel Başkan Prof. Dr. Nimetullah Hafız'a sonsuz şükranlarımızı sunarız. Sevgi ve saygılarımızı bildiririz. Bazı tebliğlerin simultan çevirisinde istenilen seviye ustalığı göstermiş olan, yorulmaksızın çalışan genç uzmanımız Ayla Hafız Hanıma da teşekkür borçlu olduğumuzu dile getirmek bütün katılımcılar için bir gururdur. Ko birlik olalım, beraberlik içinde bilimin alınmaz kalesini Fatihce fethedelim! İzlenimlerimiz Sempozyum düzenleyicilerinin katılımcılar için Macaristan sınırına yakın Ortaçağ Müzekent Varajdin gezisiyle tamamlanmış oldu. Elveda Zagreb!

HAYRETTİN İVGİN'E AZERBAYCAN'DA ULUSLARARASI ALTIN MADALYA ÖDÜLÜ

*Halk Biliminin tanınmış araştırmacı ve yazarlarından
(Prof. Dr. h.c.) Hayrettin İvgin'e
Azerbaycan'da "Beynelxalq Qızıl Medalı" ödülü verildi.*

Halk bilimi, halk edebiyatı ve halk kültürü üzerine 1000'e yakın kültür, bilimsel yazısı ve araştırması bulunan, 42 kitabın müellifi tanınmış yazar-araştırmacı (Prof. Dr. h.c.) Hayrettin İvgin'e Azerbaycan'ın başşehri Bakü'de 4 Kasım 2008 günü törenle altın madalya takıldı.

Vektör Beynelxalq Elm Merkezi'nin ilmi şûrasının kararıyla; "Türk kültürünün ve edebiyatın gelişmesinde gösterdiği hizmetlere göre" (Prof. Dr. h.c.) Hayrettin İvgin, "Türk Dünyasına Hizmet Uluslararası Altın Madalya" ile taltif edildi.

Bakü'nün Apşeron Rayonu Hır-dalan Belediyesinde bulunan "Medeniyet Evi (Kültür Merkezi)"nde geniş katılımlı yapılan madalya takma töreninde Vektör Beynelhalk İlim Merkezinin Başkanı ve Türk Dünyası Araştırmaları İlimler Akademisinin Rektörü Prof. Dr. Elçin İskenderzade, ödül görevçesini açıkladı. (Prof. Dr. h.c.) Hayrettin İvgin'le ilgili çeşitli konuşmalar yapıldıktan sonra; Apşeron Valisi Ferrecov Zakir Ferrecov tarafından (Prof. Dr. h.c.) Hayrettin İvgin'e madalya bandı ve altın madalya büyük alkışlar arasında takıldı. Madalya sertifikası Prof. Dr. Elçin İskenderzade tarafından Hayrettin İvgin'e takdim edildi.

"Beynelhalk Kızıl Medalı" ödülü şimdye kadar; Romanya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Dr. Eldar Hasanov, KKTC'nin 1. Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Kazakistan'ın ünlü yazarı Milletvekili Muhtar Şahanov ve 2008 yılı içinde vefat eden dünyaca ünlü Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov'a verilmiştir.

(Prof. Dr. h.c.) Hayrettin İvgin'in biyografisi ve bibliyografisini içeren ve Azerbaycan'da basılan bir kitap da törene katılanlara dağıtıldı. Bu kitabın (takdimatı) tanıtımı yapıldı.

Azerbaycan yazılı basını bu törene, sayfalarında geniş yer verdi, televizyon kanalları özel programlar yaptı.

KOSOVA TÜRK TABURU VE BALTAM'DAN YENİ BİR YAYIN DAHA

Kosova'dan Çanakkale'ye adlı 150 sayfalık çalışmada bilimsel araştırmalar, makaleler, anılar, şiirler, anma törenleri ve belgeler yer alıyor.

Ferhat AŞIKFERKİ*

19 Mayıs 2008 tarihinde Türk KFOR'unun Prizren'deki Gençlik Merkezi'nde Kosova Türk Tabur Görev Komutanlığı tarafından hazırlanan ve BALTAM yayınlarından gün yüzünü gören "Kosova'dan Çanakkale'ye" adlı kitabın tanıtımı yapıldı. Tanıtıma kitap müellifleri, Kosova Türk Tabur askerleri yanı sıra çok sayıda dernek başkanı, aydın ve basın mensubu katıldı.

Tanıtım toplantısının açılış konuşmasını yapan Kosova Türk Tabur Görev Kuvvet Komutanlığı Komutanı Yarbay Kerim Acar, ortaklaşa gerçekleştirilen bu projenin amacı ve tarihçesinden bahsetti. Yapılan çağrıya uyarak Kosova'dan 8 tabur insanın Çanakkale Savaşına iştirak ettiğini vurgulayan Yarbay Acar, Gora'dan sadece 496 kişinin Çanakkale Savaşına katıldığının altını çizdi.

Kitabın editörü Yüzbaşı Hasan Acar ise bu çalışmayı Kosova'da Çanakkale ve Çanakkale Savaşıyla ilgili yazılanlar ve yapılan bilimsel araştırmaları bir araya getirip yayınlamak amacıyla hazırladıklarını belirtti.

Ardından sözü alan BALTAM Genel Müdürü Prof. Dr. Tacida Hafız, hem yayıncı, hem de kitapta araştırması yer alan müellif olarak konuşacağını ifade etti. Edebiyatta Çanakkale Savaşı'nın yerini incelediklerini belirten Prof. Dr. Tacida Hafız, Çanakkale savaşının bir efsane ve ilham kaynağı olduğunu dile getirdi. Bu çalışmanın yetiştirdikleri öğrenci ve genç meslektaşlarının çalışmalarını kapsamaması, ayrıca yayın evi olarak Kosova Türk Taburuyla böyle anlamlı bir projeye ortaklaşa imza atmanın memnuniyetini ve şerefini yaşadıklarını ifade etti.

* Mr., BAL-TAM Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi Araştırma Görevlisi, Prizren

KDTP Milletvekili ve genç Araştırmacı-Türkolog Enis Kervan, Türk KFOR'unun böyle bir çalışmayı hazırlamasını Türkçe'ye ve Türklüğe hizmet olarak değerlendirdi ve eserin Goray'la ilgili değişik spekülasyonlara en iyi yanıtı verdiğini dile getirdi.

Gazeteci Esin Muzbeg, Çanakkale Savaşı'nın Türk Dünyası için öneminden konuşurken, makalesinde Balkanlarla bağ kurmaya çalıştığını ifade etti ve "Bugün buralarda topla tüfekle değil, kalemle Çanakkale Savaşına benzer bir mücadele veriliyor" dedi.

Gilan'da Türkçe eğitime uzun yıllar emek veren öğretmen Celal Mustafa, Çanakkale'yle ilgili makalesinin böyle değerli bir çalışmada yer almasından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Mustafa, toplum olarak tarihi değerlerimizin ve milli şuurun unutulmaması açısından kitabın önemine dikkati çekerken, eserin gün yüzünü görmesinde desteklerini esirgemeyen Türk KFOR'unu ve emek verenleri kutladı.

Gün yüzünü gören çalışmanın önemine değinen Prof. Dr. İrfan Morina, Çanakkale Türküsü'nün Arnavutça ve Boşnakça dillerinde de söylendiğini belirtti. Konuyla ilgili ailevi hatıralarından bahseden Morina, bu tür çalışmalara sunulan desteğin devamını diledi.

Gora ve Çanakkale gerçeğiyle on yıl önce tanıştığını ve on yıl boyunca ister gazeteci, ister de araştırmacı olarak değişik vesilelerle yakından irdelediklerini belirten Gazeteci-Türkolog Taner Güçlütürk ise, kitapta yer alan araştırmasına değinirken, etkilendiği iki önemli hususa dikkati çekti. Güçlütürk, "Balkanlar, Anadolu ya da Orta Asya coğrafyasındaki Türk Dünyasında benzeri bir yaklaşım var mıdır bilemiyorum. Ama bugün hala Gora'da önemli günlerde Çanakkale Türküsü yakılırken herkes sükûn içerisinde saygı duruşuna geçer. Bura halkı Çanakkale Türküsünü milli marşları gibi benimsemiş. Çanakkale konulu bir tekerleme ise Goralı çocukların oyunlarını renklendirmeye devam ediyor. Aradan geçen 93 yıl sonra bile Çanakkale savaşı capcanlı buralarda. Yeni nesiller hala Çanakkale'yle ve Çanakkale'de şehit düşen büyüklerinin aziz hatıralarıyla birlikte yetişiyor, onların çocuk dünyalarında, oyunlarında hayat buluyor" dedi. Güçlütürk, hayatlarını feda eden oradaki insanımızı "Türkiye Cumhuriyetinin sahiplenmesi manevi borcudur" dedi.

Ardından sözü alan Altay Suroy, KDTP Milletvekili Müferra Şinik ve Filizler Türk Kültür Sanat Derneği Başkanı Ferhat Derviş, Çanakkale Savaşı ile gün yüzünü gören eserin önemine dikkati çektiler ve eseri hazırlayanları kutladılar.

Tanıtım toplantısından sonra müellifler imzaladıkları kitapları katılımcılara dağıtırken, tanıtım verilen kokteyle sona erdi.

150 sayfalık kitapta bilimsel araştırmalar, makaleler, anılar, şiirler, törenler, fotoğraflar ve belgeler yer alıyor. Önsöz ve giriş ardından Makalelerle Çanakkale Savaşı adlı bölümde, Prof. Dr. Nimetullah Hafız ve Prof. Dr. Tacida Zubçević Hafız'ın "Kosova Türk Yaratıcılığında Çanakkale Savaşı" konulu çalışmasında yedi halk türküsü yanı sıra İbrahimoğlu Ömer'in 64 dörtlükten oluşan destanı ve Ömer

Lütfü'nün Çanakkale savaşıyla ilgili hiçbir yerde yayınlanmamış ve ilk defa bu eserde yer alan 7 şiirine yer veriliyor. Taner Çalışlar'ın "Hatıralarla Dragaş, Gora ve Çanakkale Savaşı" makalesinde Goralılarla gerçekleştirdiği söyleşiler ve onların hatıralarına yer ayrılıyor.

Kitabın devamında İskender Muzbeg, "Benim Çanakkale Şiirim/Çanakkale Savaşı ve Goralılar", Esin Muzbeg, "Çanakkale Savaşını Yeniden Düşünmek", Taner Güçlütürk, "Gora'da Çanakkale Türküsü Efsanesi", Cavit Şala, "Çanakkale Destanı", Celal Mustafa, "Çanakkale Düşmana da Dost Elini Uzatmayı Bildi", İrfan Morina, "Çanakkale Türküsünün Öyküsü", Enis Kervan, "Çanakkale Hikayelerinde Kimi Kosovalı Kahramanlar" başlıklı araştırma ve makalelerine yer alıyor.

Anılarla Çanakkale Savaşı başlıklı bölümde, Muşnikovalı Rıfat İsmaili, Yukarı Lubinyalı Ramadan Kaplani, Mamuşalı Rüstem Morina, Çanakkale Kahramanı Niyazi ve Cemal'ın hatıralarına yer veriliyor.

Şiirlerle Çanakkale Savaşı adlı kısmında Çanakkale Şiiri, Yemen Şiiri, Arkadaşlarım Nasihat, Burası Çanakkale, Hep Böyle Bilinir, Çanakkale Şehitleri, Çanakkale isimli şiirlerine yer veriliyor.

Kitabın ikinci kısmında Törenlerle Çanakkale Savaşı, Belgelerle Çanakkale Savaşı ve kaynakçalara yer ayrılmış. 400 adet basılan kitabın ikinci baskısının yakında Türkiye'de çıkması bekleniyor.